VYKINTAS VAITKEVIČIUS

ALKAI

BALTŲ ŠVENTVIEČIŲ STUDIJA

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VYKINTAS VAITKEVIČIUS

ALKAI

BALTŲ ŠVENTVIEČIŲ STUDIJA

2003

UDK 903/904(474.5)
Va-122

Recenzentai: doc. dr. Valdemaras ŠIMĖNAS
habil. dr. Vytautas URBANAVIČIUS

ISBN 9986-23-113-2

TURINYS

PRATARMĖ 7

ĮVADAS 9

Terminai ir sąvokos 10
Darbo šaltiniai 11
Tyrinėjimų apžvalga 15

ALKA, ALKAS (BENDROSIOS REIKŠMĖS) 21

Kalbotyros duomenys 21
Istorijos duomenys 23
Folkloristikos duomenys 25
Archeologijos duomenys 26

PAMINKLŲ KLASIFIKACIJA 27

Kalnai 28
Piliakalniai-šventyklos 48
Laukai 51
Girios, miškeliai 54
Medžiai 62
Akmenys 69
Vizualūs požymiai 72
Geologinė sandara 72
Forma 73
Ypatumai (ypatingos žymės, įdubos, dubenys) 85
Mitiniai ir religiniai požymiai 118

Vandenys 134
Ežerai 137
Pelkės 151
Upės 157
Šaltiniai 168
Daubos 176
Olos 179

ŠVENTVIEČIŲ TARPUSAVIO RYŠIAI 181

ŠVENTVIEČIŲ STATUSAS 189

ŠVENTVIETĖS IR MIRUSIŲJŲ KULTAS 211

ŠVENTVIEČIŲ TRADICIJOS (CHRONOLOGIJA IR GEOGRAFIJA) 217

IŠVADOS 223

LIETUVOJE TYRINĖTOS BALTŲ ŠVENTVIETĖS 225

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA 232

SANTRUMPOS 255

Summary: THE ALKAI: RESEARCH IN TO BALTIC SACRED PLACES 257

Резюме. АЛКАЙ: ИССЛЕДОВАНИЯ БАЛТСКИХ СВЯЩЕННЫХ МЕСТ 279

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ 301

PRATARMĖ

Baltų šventvietės, kurių senasis bendrinis pavadinimas yra alkai, arba alkos, – viena įdomiausių Lietuvos paminklų grupių. Dėl įvairių metodologinių, ideologinių ir finansinių priežasčių jos ilgus metus nebuvo deramai saugomos bei tiriamos. Ir šiandien padėtis keičiasi labai lėtai. Šventvietės neretai tampa statybų, karjerų arba šiukšlynų aikštelėmis, šventieji akmenys – privačių kolekcijų dalimi. Abejingumas, švietimo ir informacijos stoka dažnai neleidžia žmonėms suvokti senųjų paminklų vertės, lankyti ir gėrėtis jais.

Mokslo darbuose senųjų šventviečių problematikai taip pat tenka kuklus vaidmuo. Juose dvasinės kultūros realijas įprasta analizuoti atsietai nuo šventviečių. Pastarosioms iki šiol skirtos vos kelios specialios studijos, tad šventvietės paprastai apibūdinamos remiantis negausiais rašytiniais šaltiniais, o plati jų įvairovė iliustruojama tik vienu kitu tyrinėtų paminklų pavyzdžiu.

Atminkime, šventvietės – tai ne vien kalva, šaltinis ar akmuo. Dažniausiai jos turi ypatingus vardus ir yra gaubiamos nepaprastų padavimų bei tikėjimų. Retkarčiais žmonės tebetiki, kad šios vietos teikia laimę ir sveikatą. Jos gražiai įamžina gamtos ir kultūros sąlytį, dievų ir žmonių istoriją. Tad šventvietės yra viena nuostabiausių priešistorinės Lietuvos realijų, ir ši knyga parengta tiems, kurie nori apie tai sužinoti daugiau.

Širdies gilumoje šią knygą skiriu baltams atminti. Istorinių įvykių ir procesų verpetuose religija, kurios kulto vietos šioje knygoje yra nagrinėjamos, tapo viena iš tų priežasčių, dėl kurių daugelis senųjų baltų žuvo, buvo išblaškyti arba priversti į pasaulį žvelgti kitaip.

* * *

Knyga parašyta 2000 m. Lietuvos istorijos institute parengto ir apginto humanitarinių mokslų krypties istorijos daktaro darbo „Senosios Lietuvos šventvietės (sisteminis aspektas)" pagrindu. Rengiant darbo tekstą spaudai, jo skyriai buvo pataisyti ir papildyti. Naujai buvo parengta kartografinė darbo dalis ir atrinktos būdingos daugelio šventviečių fotonuotraukos.

Už palaikymą ir pagalbą rengiant šį darbą kuo nuoširdžiausiai dėkoju Daivai Bodutai Vaitkevičienei ir tėveliams Marijai bei Alvydui Vaitkevičiams. Už pastabas ir konsultacijas esu dėkingas būriui kolegų archeologų, visų pirma habil. dr. V. Urbanavičiui, dr. G. Zabielai, doc. dr. V. Šimėnui, prof. habil. dr. V. Žulkui, habil. dr. A. Girininkui, habil. dr. V. Kazakevičiui, taip pat etnomuzikologui prof. habil. dr. R. Apanavičiui, mitologei habil. dr. N. Laurinkienei.

Už pagalbą ieškant reikiamų duomenų taip pat dėkoju kolegoms archeologams – prof. habil. dr. J. Urtanui, dr. E. Zaikovskiui. Už galimybę susipažinti su svarbesne užsienio šalių literatūra Stokholmo bibliotekose – doc. dr. J. P. Lamui ir dr. S. Sten.

Autorius

ĮVADAS

Senosios šventvietės yra tiesiogiai susijusios su baltų ir lietuvių religijos samprata, jos geneze bei raida. Didelė dalis sakralųjį – šventvietės – statusą turinčių objektų yra gamtinės prigimties, o apeigos prie jų dažnai nepalikdavo materialių pėdsakų. Sulig oficialiu Lietuvos krikštu XIV a. pabaigoje senąsias šventvietes imta naikinti arba jų gyvavimą įprasminti krikščioniškai. XIX–XX a. užfiksuota tik maža šios rūšies paminklų dalis. Daugeliu atvejų apie šias šventvietes bylojo jau vien sakralūs (arba antisakralūs) vietovardžiai, atitinkami padavimai bei tikėjimai ir tik retais atvejais specifinė objekto išvaizda, ten aptinkami radiniai, epizodiškai vykstančios žmonių apeigos ar religinės šventės. Dėl tokių aplinkybių senosios šventvietės yra komplikuota ir nepatraukli tyrimų sritis. Nesisteminis požiūris į įvairią ir gausią kelių mokslo šakų teikiamą informaciją šventviečių tema yra pagrindinė problema, kuri ligi šiol neleido šios vertingos šaltinių bazės plačiau panaudoti tyrinėjant baltų religiją ir mitologiją.

Šiame darbe keliamas tikslas išanalizuoti įvairiaplanę mokslinę informaciją, suklasifikuoti senąsias Lietuvos šventvietes pagal rūšis, išskirti pagrindinius jų tipus ir grupes, taip pat panagrinėti religinį bei istorinį šventviečių kontekstus.

Į senąsias šventvietes darbe žvelgiama sisteminiu aspektu: jos nagrinėjamos tipologiškai, taikant kompleksinius archeologijos, istorijos, etnologijos, kalbotyros, folkloristikos mokslų metodus ir paminklų kartografinę analizę, kurios rezultatai palyginami su kitų baltų bei jų kaimynų slavų, germanų, finougrų duomenimis.

Darbe nagrinėjamų arba paminėtų šventviečių suvestinė pateikiama vietovardžių rodyklėje knygos pabaigoje. Daugelis jų yra kartografuotos žemėlapiuose. Tekste minint kitus archeologijos paminklus, visų pirma gyvenvietes, piliakalnius, kapinynus ir pilkapynus, vartojami oficialūs arba literatūroje priimti pavadinimai. Duomenys apie juos plačiau neeksplikuojami, nes yra prieinami iš kitų mokslinių leidinių ar kultūros paveldui skirtų sąvadų.

Gyvenamųjų vietų pavadinimai ir adresai tekste vartojami bei rašomi remiantis Lietuvos Respublikos administracinio-teritorinio suskirstymo žinynu (V., 1974–1976). Operuojant išnykusių arba sunaikintų vietovių pavadinimais, nurodomi atitinkami šaltiniai.

TERMINAI IR SĄVOKOS

Mokslo darbuose, skirtuose senųjų šventviečių problematikai, vartojama nemažai įvairių terminų ir sąvokų. Bendrosios sąvokos sudaro dvi pagrindines grupes.

Pirmajai priklauso terminai, paprastai žymintys gamtinės prigimties šventvietes, pvz.: *šventvietė*, *sacred place*, *sanctuary*, *der Kultplatz*, *das Naturheiligtum*, *svētvieta*, *swiątynia pogańska*, *священное место*. Antrąją grupę sudaro terminai, žymintys šventvietes, kur būta statinių, dirbtinių aplinkos elementų ar kitų įrenginių, plg.: *šventykla*, *temple*, *der Tempel*, *das Heiligtum*, *svētnīca*, *святилище*[1].

Pastaruoju metu užsienio šalyse imta akcentuoti ir šventviečių skirtumus, reiškiančius tam tikrą jų pobūdį. Tarkime, lygiagrečiai vartojami terminai *der Kultplatz* / *der Opferplatz* (Ernst, 1998), *holy place* / *sacred site* (Wilson, 1996).

Lietuvos autorių darbuose vartojami tokie senąsias šventvietes žymintys terminai kaip *alka*, arba *alkas*, *ikikrikščioniškų tikėjimų vieta*, *senojo tikėjimo kulto vieta*, *pagoniška šventykla*. Vyriausybės nutarimu dėl kultūros paveldo objektų apsaugos 1990 m. dar įvestas terminas *mitologinis-sakralinis objektas*, po kurio laiko – ir sąvoka *mitologinė vieta*.

Ryškesnis skirtumas tarp įvardijimų *šventa vieta* ir *kulto vieta* ligi šiol nebuvo akcentuotas. Tad šiame darbe baltų religijos šventos ir kulto vietos

---

[1] 1990 m. Venesueloje vyko Pasaulio archeologijos kongresas, skirtas šventviečių identifikavimo, apsaugos ir tyrimų klausimams pavadinimu „Sacred sites, sacred places and sites of significance". Kongreso pranešimai paskelbti, tačiau tikslesni vartojamų terminų apibrėžimai nepateikti. Be to, čia vartojama dar ir tokia sąvoka kaip *sacred landscape* (Carmichael, Hubert, Reeves, 1994). Iš redaktorių parašyto įvado bei kitų autorių straipsnių konteksto galima manyti, kad skirtingi terminai reiškia: 1) šventą vietą apskritai arba šventą vietovę, neišskiriant konkrečios šventvietės (*sacred site*), 2) konkrečią šventą/kulto vietą (*sacred place*), 3) didelį plotą užimančią šventvietę arba šventviečių kompleksą, išsidėsčiusį tam tikroje teritorijoje (*sacred landscape*).

(įvairių rūšių kraštovaizdžio detalės, susijusios su atitinkamomis dievybėmis bei vaizdiniais apie mirusiųjų vėles) vadinamos senosiomis *šveñtvietėmis* (LKŽ XV 514); kulto statiniai – *šventyklomis* (LKŽ XV 504); didelį plotą užimanti šventvietė (pvz., girios masyvas) arba šventviečių kompleksas, išsidėstęs tam tikroje teritorijoje, – *šventa vietove*. Vienos rūšies (tipo, grupės) šventviečių gyvavimas apibrėžtoje teritorijoje vienu ar skirtingais laikotarpiais vadinamas atitinkamos rūšies *šventviečių tradicija*.

DARBO ŠALTINIAI

Šventviečių klasifikacijai ir jų kartografavimui panaudoti duomenys apie 1208 paminklus. 418 iš jų lokalizuoti bei duomenys apie juos užfiksuoti paties autoriaus 1990–1999 m. kraštotyrinėse ir žvalgomosiose archeologinėse ekspedicijose (19 ilgalaikių, 48 trumpalaikės). Šie duomenys saugomi Lietuvos istorijos instituto bei Lietuvių tautosakos rankraštynuose, jie plačiai panaudoti autoriaus parengtoje pirmojoje senųjų Lietuvos šventviečių sąvado dalyje (SLŠ), jų apžvalgos skelbtos moksliniuose informaciniuose straipsniuose (Vaitkevičius, 1996b; 1998a; 2000). Darbo eigoje naudotasi ir kitais archyvuose bei rankraštynuose saugomais, tyrinėtojų monografijose bei periodikoje paskelbtais duomenimis.

Darbo šaltinių bazę sudaro kelių mokslo šakų duomenys. Iš jų archeologinio pobūdžio – apie 30%, folkloristinio bei etnologinio – apie 30%, kalbotyrinio – apie 25% ir istorinio – apie 15%. Siekta naudotis tais faktiniais duomenimis, kuriuos patvirtina bent keli nepriklausomi to paties pobūdžio arba kelių skirtingų mokslo šakų šaltiniai.

A r c h e o l o g i j o s šaltiniai. Didesnę dalį jų sudaro archeologinių žvalgomųjų ekspedicijų duomenys, pateikti šių ekspedicijų ataskaitose (LIIR f. 1). Tai platesni ar siauresni šventviečių aprašai, kur nurodoma paminklų geografinė padėtis, dydis, ypatumai, pasakojamosios tradicijos faktai ir kita. Didesnių abejonių dėl šios šaltinių grupės patikimumo nekyla. Nemažai paminklų, remiantis 1948–1987 m. žvalgomųjų ekspedicijų duomenimis, pakartotinai buvo žvalgyta ir autoriaus.

Archeologiniai šventviečių aplinkos kasinėjimai pradėti tik prieš kelis dešimtmečius. Nuo 1970 m., kuomet ištirta Šilalės (Skuodo r.) šventvietė, tirta bemaž 50 šventviečių. Tai daugiausia šventų akmenų aplinka (43 paminklai), taip pat alkakalnių teritorija (4 paminklai) (žr.: Daugudis, 1992, p. 52–53;

šios knygos p. 225). 40-yje paminklų atlikti žvalgomieji, tik 7-iuose paminkluose – didesnių apimčių tyrinėjimai. Tad šie duomenys teikia daugiau dalinio pobūdžio informaciją.

Šventvietės gyvavimo faktą patvirtinančių duomenų rasta 28 paminkluose (55% visų tyrinėtų). Daugiausia tai laužaviečių liekanos, apeiginės duobės, kultūrinio sluoksnio liekanos arba pavieniai archeologiniai radiniai. Tarp tyrinėtųjų minėtinos tokios šventvietės kaip Palangos Birutės kalnas, Antakmenės (Ignalinos r.), Kunigiškių, Padievaičio (abu Šilalės r.), Stabulankių (Utenos r.), Šilalės, Šauklių (abu Skuodo r.), Katinų (Anykščių r.) akmenų aplinka.

Belieka konstatuoti, jog archeologijos tyrimų statistika akivaizdžiai byloja, kad tirtas labai mažas šventviečių skaičius ir dažniausiai tai daryta žvalgomaisiais tikslais. Antra, neretai pasitaikanti nuomonė, kad archeologiškai tirti šventvietes beprasmiška, yra tam tikros rūšies mitas[2].

Minėtina, kad viena kita ikikrikščioniškojo kulto vieta buvo aptikta kitų rūšių archeologijos paminklų (akmens amžiaus gyvenviečių, kapinynų, piliakalnių) tyrimų metu (plg.: Butrimas, 1983, p. 34–35; Rimantienė, 1984, p. 266–269; Luchtanas, 1990, p. 194–195; 1990a, p. 67–68; Genienė, Genys, 1993, p. 69–70; Vaitkunskienė, 1995; Malonaitis, 2000). Kartais dėl tokių tyrinėjant aptiktų objektų traktavimo (pvz., duobių su degėsiais, židinių, akmenų grindinių ar pan.) nėra vieningos nuomonės. Tarkime, nesutariama, ar Kukių (Mažeikių r.), Godelių, Gintališkės (abu Plungės r.) kapinynuose aptiktos duobės, užpildytos degėsinga žeme su pavieniais dirbinių fragmentais, turėjo apeiginę paskirtį, ar tai būta kitokiu būdu įrengtų degintinių kapų; ar Kernavės (Širvintų r.), Dauglaukio (Tauragės r.) „alkvietės“, Vilniaus „šventyklos“ liekanos Arkikatedros požemiuose išties yra šventvietės, ar tai būta senovės gyvenviečių (miesto) teritorijos; ar Obeliuose (Ukmergės r.), kur aptikta kapų vandenyje, būta kulto vietos ežere[3], ir panašiai.

---

[2] Šaltiems senųjų šventviečių tyrimų ir archeologijos santykiams įtakos taip pat turi lietuviškasis archeologijos mokslo apibrėžimas, nes dabartiniai šventviečių tyrimų rezultatai paprastai netenkina mokslininkų, kuriems archeologija asocijuojasi su vienu iš jos metodų – kasinėjimais.

[3] Būtent tokio pobūdžio problematika buvo kelių simpoziumų, surengtų užsienyje, mokslinių diskusijų objektas. Ypač pažymėtinas 1968 m. simpoziumas Reinhauze, Vokietijoje, skirtas priešistorinėms šventvietėms ir šventykloms Vidurio bei Šiaurės Europoje. Be duomenų apie konkrečius paminklus, čia būta ir teorinio pobūdžio pranešimų. Tarp jų reikšminga religijotyrinė K. Colpės studija (Colpe, 1970), vėliau sukėlė nemažą atgarsį tarp archeologų (plg.: Makiewicz, Prinke, 1980).

I s t o r i j o s šaltiniai. Rašytinių baltų mitologijos ir religijos šaltinių sąvadai skelbti jau nuo XIX a. pabaigos. 1996–2001 m. paskelbtas papildytas šaltinių, datuojamų iki XVII a., rinkinys su kiekvieno iš jų patikimumo ir mokslinės vertės komentarais (BRMŠ). Ypač svarbu tai, jog šiuose šaltiniuose, be abstrakčių žinių apie baltų religiją, minima ir viena kita senoji šventvietė, gyvavusi iki oficialaus krikšto.

Nemažai senųjų šventviečių minima XVI a. raštuose ir dokumentuose (plg.: Спрогис, 1888, c. 4, 6, 56, 161, 245; Jablonskis, 1934, p. 94, 107, 486, 625; 1941, p. 138). Dažniausiai tai tiesiog vietovardžiai, dabar traktuojami kaip šventviečių pavadinimai. Atskirai pažymėtina legendinė XVI a. Lietuvos metraščio dalis, kur aprašomos kelios žymesnės šventvietės: Guronių Pajautos kapas, Baraučiznos Kukovaičio kalnas, Paspėrių Spėros ežero apylinkės, Šventaragio slėnis Vilniuje (Полное собрание, c. 129, 131, 132; Batūra, 1966, p. 269–272). XVII–XVIII a. katalikų bažnyčių vizitacijų protokoluose, jėzuitų misijų aprašymuose taip pat minima viena kita šventvietė, žmonių dar garbinami akmenys bei medžiai (Lebedys, 1976, p. 199–213).

Deja, daug XVI a., ypač XVII–XVIII a., istorinių šaltinių, pirmiausia žemėnaudos dokumentų (valdų aprašymų, inventorių ir kitų), yra nepublikuoti, plačiau nežinomi ir todėl darbe mažai panaudoti.

K a l b o s šaltiniai. Šventviečių ir vietų, kur jų būta, pavadinimų iki XX a. užfiksuota palyginti mažai. 1935–1939 m. Lietuvos žemės vardyno anketose (LŽV), užpildytose daugiausia mokytojų ir eigulių, yra užrašyta tūkstančiai vietovardžių ir vandenvardžių beveik iš visų to meto Lietuvos gyvenamųjų ir negyvenamųjų vietų – vienkiemių, kaimų, dvarų, miškų, ežerų. Tarp daugybės šiose anketose užrašytų vietovardžių yra daug šventviečių pavadinimų, kuriuos neretai lydi papildoma vertinga informacija apie vietovės geografinę padėtį, ypatumus. Didesnių abejonių šio šaltinio patikimumas nekelia.

Po Antrojo pasaulinio karo užrašyti vietovardžiai teikia gerokai mažiau duomenų šventviečių tema, nes tuomet siekta fiksuoti pirmiausia kalbinius, o ne bendresnius – kultūrinius – faktus. Tarp šiuo laikotarpiu užrašytų kalbos faktų yra tam tikra dalis jų užfiksuota moksleivių, kurią dera tikrinti lyginant su kitais – nepriklausomais šaltiniais.

Pagrindinė, daugiatūkstantinė vietovardžių ir vandenvardžių kartoteka, sudaryta daugelio šaltinių pagrindu, saugoma Lietuvių kalbos institute ir plačiai vartojama šio instituto Vardyno skyriaus mokslininkų tyrinėjimuose.

F o l k l o r o šaltiniai. Senosios šventvietės dažnai patenka į pasakojamosios tautosakos akiratį. Padavimai bei sakmės dažniausiai pasakoja apie tikrą ir

tariamą tų vietų istoriją, ypatumų pobūdį bei kilmę. Šiek tiek šių tekstų saugoma Vilniaus universiteto (VUB) ir Mokslų akademijos (MAB) bibliotekų Rankraščių skyriuose, o didžiausia dalis – Lietuvių tautosakos rankraštyne (LTR).

Folkloro šaltinių autentiškumo klausimai yra nemaža problema. Darbe siekta naudotis pirmiausia tais šaltiniais, kurie kritiškai įvertinti (plg.: Jonynas, 1984) arba kurie skelbti mokslinėse publikacijose (plg.: LLS, p. 223–227; IP, p. 49–56; LT, p. 598–604, 642–649; EMD, p. 47–59, 77–78, 105–135, 145–148, 170–173). Remiantis neskelbtais folkloro šaltiniais, atsižvelgta į tyrinėtojų jau atliktą kritinę atranką: prieškario Lietuvių tautosakos archyvo vedėjas dr. J. Balys abejonių keliančius tekstus ir tautosakos rinkinius yra paženklinęs raudonu spaudu „Žiūrėti kritiškai“. Atitinkamą darbą, rengdama Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogą, yra atlikusi habil. dr. prof. B. Kerbelytė.

Tyrimams naudojant šios knygos autoriaus užrašytus padavimus, sakmes ir tikėjimus, pirmiausia atsižvelgta į lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogą ir pačių tekstų autentiškumą.

Etnologijos šaltiniai. XIX a. pabaigoje – XX a. Lietuvoje dar būta nemažai senųjų šventviečių, kurioms buvo reiškiama pagarba, su jomis siejosi įvairūs papročiai ir tikėjimai, be to, ten vyko tam tikros – dažniausiai sinkretinio pobūdžio – religinės apeigos. Deja, nepaisant didelės etnologinio pobūdžio informacijos vertės, tokių duomenų palyginti maža ir jie paprastai epizodiški. Jų aptikta daugiausia rankraštiniame muziejininkų bei kraštotyrininkų – J. Mickevičiaus (LNB f. 165), J. Petrulio (LNB f. 127), M. Čilvinaitės (LNB f. 64), J. Šliavo (VUB f. 152) palikime, iš dalies prieškario periodikoje skelbtuose B. Buračo straipsniuose (1996, p. 45–48, 140–142, 159–160), jo kelionių dienoraščiuose (LTR), A. Mažiulio tautosakos rinkiniuose (LTR) ir kai kuriuose straipsniuose (plg.: Mažiulis, 1948).

Baigiant šaltinių apžvalgą, tenka apgailestauti, kad, be humanitarinio profilio tyrimų, kitų rūšių tyrinėjimai senųjų šventviečių srityje vis dar retenybė: ligi šiol atlikta vos keletas paleoastronominių tyrimų; biofizikiniai matavimai prie šventų akmenų buvo epizodiški ir jų rezultatai nepaskelbti; ligi šiol atlikta vos keletas šventųjų šaltinių vandens cheminės sudėties ir kelių dešimčių šventų akmenų geologinės struktūros tyrimų. Jie nebuvo plačiau analizuojami ir interpretuojami kultūriniame kontekste. Ateityje šaltinių bazė apie senąsias šventvietes turėtų labiau išsiplėsti plačiau taikant ir įprastus, ir ligi šiol mažai taikytus tyrimų metodus.

Senosiomis šventvietėmis Lietuvos teritorijoje susidomėta romantizmo epochoje. Šia tema 1835 m. plačiai rašė Teodoras Narbutas „Lietuvių tautos istorijoje“. Atskiruose skyriuose T. Narbutas aprašė šventąsias upes, ežerus, šaltinius, šventuosius medžius ir miškelius, šventuosius kalnus ir „šventyklas“ (1992, p. 174–188, 199–215). Vėliau paskelbtose įvairių autorių senovės Lietuvos istorijos ir geografijos studijose taip pat užsimenama apie senąsias šventvietes (Tyszkiewicz E., 1842, p. 43–44; 1869, p. 158–159; Kirkoras A. H., 1855, p. 452; Tyszkiewicz K. Hr., 1871, p. 162–164; Buszynski, 1874, p. 119; Киркор А. К., 1882, с. 34–35; Baliński, 1886, p. 224; Вольтер, 1886, с. 66; Jucevičius, 1959, p. 81–82; Daukantas, 1976, p. 510–538). Atskirai pažymėtini kun. A. Kašarausko 1857–1863 m. datuoti užrašai „Litvanica“, kuriuose kartu su įvairiais lituanistiniais duomenimis užfiksuota daug svarbios informacijos apie senąsias šventvietes (plg.: Litvanica, p. 126, 236v, 239v).

Nemažai šventviečių minima Vilniaus ir Kauno gubernijų Statistikos komitetų 1845–1915 m. kasmet leistuose leidiniuose (plg.: Гуковскiй, 1890, с. 427–428; Памятная книжка, с. 104–105; Явнись, 1897, с. 89–90). Tad XIX a. viduryje – antrojoje pusėje istorinėje, geografinėje bei kraštotyrinėje literatūroje jau figūravo tokios žinomos šventvietės kaip Kražių Medžiokalnis, Dvaronių Puntukas, Baraučiznos Kukovaičio kalnas, Mantagailiškio Šventoji duobė, Antakmenės Aukų akmuo ir kai kurios kitos. Atrodo, kad tuo metu dvarininkas P. Vilčinskis netgi mėgėjiškai kasinėjo prie Sukinių Moko akmens (Tautavičius, 1966, p. 23).

Viso krašto šventviečių, kaip ir kitų paminklų, registracijos pradžia siejama su archeologiniais gubernijų žemėlapiais. F. Pokrovskis apibendrino daugybėje anketų (VUB f. 35) pateiktą informaciją ir parengė 1893 m. išleistą Vilniaus, 1895 m. – Gardino, o 1899 m. – Kauno gubernijos (Покровский, 1890; 1893; 1895; 1899) archeologinius žemėlapius. Nors F. Pokrovskio požiūris į senąsias šventvietes, atrodo, buvo neobjektyviai kritiškas (plg.: Покровский, 1899, с. 19–20), žemėlapiuose yra pateikta daug svarbių duomenų, daugiausia apie šventuosius kalnus bei akmenis.

XIX–XX a. sandūroje imta aktyviau žvalgyti visų rūšių priešistorinius paminklus, tarp jų ir šventvietes. Tai susiję su pavienių asmenų iniciatyva, taip pat su Lietuvių mokslo bei Mokslo bičiulių draugijų narių veikla (Witort, 1899; Szukiewicz, 1900; 1901, p. 32–34; 1910, p. 97–98; Žukauskas, 1907;

Totoraitis, 1908, p. 186–187; Žiogas, 1909, p. 330; 1909a). Atskirai paminėtini L. Kšivickio kelionių po Žemaitiją bei Vidurio Lietuvą rezultatai. Rašydamas apie žvalgytus ir tyrinėtus piliakalnius, jis paminėjo Alkos kalnus, pateikė trumpą jų charakteristiką (Крживицкий, 1909, c. 90).

Nuo 1920 m. senųjų šventviečių tyrimai, taip pat rūpinimasis jų apsauga susiję pirmiausia su Petro Tarasenkos vardu. Vienas po kito spausdinami jo straipsniai, kuriuose aprašytos žvalgytos šventvietės (Tarasenka, 1922, p. 588; 1923; 1924), subrandintos pirmosios mokslinės prielaidos „senovinių lietuvių šventovių" ir šventųjų akmenų klausimais (Tarasenka, 1926; 1926a, p. 67–69; 1927). Čia taip pat raginama rinkti žinias apie priešistorinius paminklus. Apibendrinęs, kas rašyta anksčiau, papildęs savo paties ir talkininkų surinkta informacija, P. Tarasenka parengė ir 1928 m. išleido „Lietuvos archeologijos medžiagą". Čia gausu duomenų apie senąsias šventvietes visoje Lietuvos teritorijoje.

1930 metus P. Tarasenka pradėjo serija straipsnių, skirtų šventiesiems akmenims (Tarasenka, 1933; 1933a–c; 1934). Be originalios medžiagos ir faktų apie šiuos paminklus, straipsniuose išryškėjo autoriaus mokslinės nuostatos jų klasifikavimo, naudojimo, datavimo ir kitais klausimais. Šie straipsniai vėliau sudarė monografijos apie istorinius akmenis pagrindą (Tarasenka, 1958).

Apie kitų prieškario archeologų domėjimąsi senosiomis Lietuvos šventvietėmis žinoma palyginti nedaug. Iš Rusijos atvykęs prof. A. Spicinas savo paskaitose Vytauto Didžiojo universitete trumpai užsiminė apie šventuosius akmenis (Спицынъ, 1925, c. 169). 1933 m. išspausdintas E. Volterio straipsnis „Alkiai ir alkvietės" (Volteris, 1933). Paminėtina, kad J. Puzino fonde saugoma dešimt 4-ajame dešimtmetyje darytų šventųjų akmenų fotonuotraukų (LNB f. 52–161).

Nepaisant tokio, atrodo, epizodinio prieškario archeologų domėjimosi šventvietėmis, reikia manyti, jog aktyvi P. Tarasenkos veikla lėmė, kad senosios šventvietės buvo registruojamos ir saugomos. Šį 1935 m. Valstybės archeologijos komisijos darbą vainikavo 1940 m., jau Sovietų Lietuvoje, priimtas paminklų apsaugos įstatymas, kuriame buvo numatyta „alkų, aukurų, stabakulių, medžių, girių ir kitų senovės kulto vietų", taip pat „akmenų su įrašais, pėdomis, dubenimis ir kitokiais ženklais" apsauga (žr.: Zabiela, 1992, p. 150).

1943 m. išspausdinta tada dar mažai žinomos Marijos Alseikaitės-Gimbutienės studija „Pagoniškosios laidojimo apeigos Lietuvoje". Joje vienas nedidelis skyrius buvo skirtas ir „alkvietėms". Šiame skyriuje tyrinėtoja plačiai

naudojosi E. Šturmo Latvijos alkakalnių tyrimų rezultatais ir viena iš pirmųjų šventviečių paskirties bei tyrimų problemoms spręsti pasitelkė archeologijos, istorijos ir folkloro šaltinius, įžvalgiai juos išanalizavo bei sugretino.

1946 m. išspausdinta iš Latvijos emigravusio archeologo Eduardo Šturmo studija „Die Alkstätten in Litauen". Šią pirmąją specialią studiją, skirtą senosioms Lietuvos šventvietėms (išskyrus akmenis ir šaltinius), sudarė keletas dalių: šventviečių sąrašas (224 pozicijos), bendra šventųjų kalnų, giraičių, upių, ežerų, laukų ir kaimų, turinčių sakralinius pavadinimus, charakteristika. Šventvietės čia pirmą kartą buvo sugrupuotos pagal rūšis, taip pat bandyta ieškoti paminklų „geokultūrinių" bendrumų.

1958 m. P. Tarasenkos knygoje „Pėdos akmenyje", kaip jau minėta, iš esmės atsispindėjo dar 4-ajame dešimtmetyje autoriaus suformuluota šventųjų akmenų samprata. Tiesa, knyga buvo papildyta naujais duomenimis, taip pat „istorinių Lietuvos akmenų" sąrašu (255 pozicijos), anketa bei metodiniais nurodymais, kaip ieškoti, o atradus ir fiksuoti istorinius akmenis.

Vėliau bendrą šventviečių charakteristiką yra pateikusi R. Volkaitė-Kulikauskienė (1958, p. 109–112, 124–125; 1966). Tuo laiku gana aktyviai vyko priešistorinių paminklų žvalgymas ir registracija; deja, archeologinės ekspedicijos žvalgė palyginti mažai šventviečių. Daugiausia tai buvo akmenys ir alkakalniai. Įvairiose Lietuvos vietose dirbę muziejininkai bei kraštotyrininkai J. Mickevičius, I. Jablonskis, P. Jagminas, A. Navarackas, V. Šaulys, V. Statkevičius, R. Matulis, pildydami archeologijos paminklų pasus, rašydami pranešimus, ataskaitas ar straipsnius periodinei spaudai, šią spragą iš dalies užpildė. Atskirai pažymėtina Žeimelyje dirbusio Juozo Šliavo veikla – daugelio šventviečių Mūšos upės baseine žvalgymai, duomenų apie jas kaupimas ir siekis apibendrinti surinktą informaciją, išryškinti Šiaurės Lietuvos šventviečių tradicijas. Deja, J. Šliavui gyvam esant šie tyrimai nebuvo publikuoti ir liko rankraštiniame jo archyve (VUB f. 152). Archyve sukaupti, tačiau neapibendrinti, liko ir 7-ajame dešimtmetyje istoriko K. Sideravičiaus padaryti gausūs išrašai senųjų šventviečių tema (VUB f. 191).

Nuo 1970-ųjų senųjų Lietuvos šventviečių tyrimai, visų pirma archeologiniai, susiję su Vytauto Urbanavičiaus vardu. 1970–1972, 1975, 1977 m. V. Urbanavičius tyrinėjo maždaug 40 „spėjamų senovės lietuvių kulto vietų", daugiausia akmenų aplinkoje. Beje, netrukus tyrimų rezultatai ir darbai, skirti jiems aptarti (Urbanavičius, 1972b; 1977; 1979; 1985), sulaukė prieštaringo, tačiau menkai tepagrįsto akademiko J. Jurginio vertinimo (plg.: Jurginis, 1976, p. 50–51, 59). V. Urbanavičiaus straipsniai nevirto platesniu apibendrinančiu

darbu, tačiau senosioms šventvietėms 1993 m. buvo skirta šio tyrėjo habilitacinio darbo dalis (1993, p. 1–3).

Atskirai paminėtini 1983–1984 m. Palangos Birutės kalno tyrinėjimai (vad. V. Žulkus). Jų metu kalno aikštelėje buvo aptikta senovės kulto vieta, „paleoastronominis įrenginys“ (Klimka, Žulkus, 1989, p. 35–56, 73–93). Dėl šių, taip pat 1984–1986 m. tyrimų Vilniaus katedroje (vad. A. Lisanka, N. Kitkauskas) interpretacijų baltų šventviečių problematika dažnai būdavo to meto mokslo darbų akiratyje.

1992 m. buvo paskelbta archeologo V. Daugudžio studija „Pagoniškųjų šventyklų Lietuvoje klausimu“, kur pasiūlyta šventvietes skirstyti į „medžio bei akmenų statinius“ ir „įvairius mitologinius akmenis“ (Daugudis, 1992). Kiek vėliau baltų šventviečių aprašymus skelbė geografas T. Šidiškis (1994; 1995), o daugelį šioje monografijoje apibendrintų idėjų – jos autorius (Vaitkevičius, 1995a; 1996a; 1997; 1999). Be to, autoriaus parengta ir pirmoji senųjų šventviečių katalogo dalis, skirta Žemaitijos šventvietėms (SLŠ).

Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje ir išeivijoje senųjų šventviečių tema šiek tiek nagrinėta baltų mitologijos, lietuvių istorijos bei etnologijos darbuose. Paprastai šventvietės minimos norint taip papildyti medžių, vandens, akmenų, kalnų kulto aprašymą, iliustruoti vienai ar kitai dievybei priskiriamas funkcijas arba tiesiog analizuojant istorijos, folkloro ir kalbos šaltinius (plg.: Balys, 1948, p. 20–25, 32–42; 1966, p. 17–22, 31–40; Kerbelytė, 1970, p. 67–85; Vėlius, 1987, p. 67–69; Gimbutienė, 1985, p. 148–178; Ivinskis, 1986; Greimas, 1990, p. 212–217; Laurinkienė, 1996, p. 33–45, 73–86; Slaviūnas, 1997, p. 312–319). Beje, šioje tyrimų srityje pasitaikė ir pernelyg kritiško (plg.: Jurginis, 1976, p. 47–73), ir, priešingai, nekritiško (plg.: Dundulienė, 1990, p. 159–172) požiūrio į šventvietes.

Iki XIX a. pabaigos vyravo tendencija aprašyti vieną kitą įdomesnę, plačiau pagarsėjusią šventvietę, pateikti apie ją pasakojamus padavimus ir nurodyti užsilikusius prosenovinius tikėjimus ar papročius. Labiau išsiskiria T. Narbuto bei S. Daukanto pastangos senąsias šventvietes įtraukti į platesnių – baltų religijos ir mitologijos – tyrimų lauką. XIX a. pabaigos – XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžią geriausiai apibūdina palyginti profesionalus šventviečių registravimas.

1926 m. P. Tarasenkos straipsnis „Senovinės lietuvių šventovės“ ir ypač 1933–1934 m. jo straipsnių apie šventuosius akmenis serija pradėjo naują senųjų šventviečių tyrinėjimų etapą. Sukauptus duomenis pagal galimybes ban-

dyta įvertinti problemiškai bei paanalizuoti juos kitų kraštų kontekste. Netrukus po to, 1943 ir 1946 m., vieną svariausių indėlių sprendžiant probleminius senųjų šventviečių tyrimų klausimus įnešė M. Alseikaitės-Gimbutienės ir E. Šturmo studijos. Ypač pastaroji, skirtingai nuo daugelio anksčiau skelbtų darbų, vertinga dėl autoriaus idėjų. Susidaro įspūdis, kad „Die Alkstätten in Litauen“ buvo savotiškas E. Šturmo mokslinis projektas, siekiantis pademonstruoti šventviečių tyrimų būdus ir atskleisti jų mokslinę perspektyvą. Lietuvos šventviečių sampratai (kitaip tariant, jų pripažinimui) ne mažiau svarbu buvo ir tai, kad minėtą studiją parašė plačiai pripažintas archeologas[4].

Naujas atskaitos taškas senųjų šventviečių tyrimų srityje – jų archeologinių tyrinėjimų pradžia 1970-aisiais. Šiuos rezultatus V. Urbanavičius vėliau profesionaliai pristatė senosios religijos reliktų XIII–XVII a. Lietuvoje kontekste, tačiau pradėtų archeologinių tyrimų niekas sistemingai nepratęsė.

Apibūdinant dabartinį senųjų Lietuvos šventviečių tyrinėjimų lygį galima teigti, kad šie paminklai priklauso tai dvasinės kultūros paveldo daliai, kuri ligi šiol mažiausiai tirta ir menkiausiai įvertinta (palyginkime šią tyrimų sritį su laidosenos per paskutinius 2000 metų ar lietuvių liaudies dainų repertuaro tyrinėjimais). Duomenys apie senąsias šventvietes ir dabar dar plačiau nepanaudoti baltų mitologijos ir religijos tyrinėjimuose, nors savo apimtimi ir informatyvumu jie, matyt, kelis kartus pranoksta paprastai tam tikslui pasitelkiamą rašytinių šaltinių bazę. Manome, tokios aplinkybės gerai iliustruoja šios knygos aktualumą.

Trumpai paminėtini ir kitose šalyse žinomų senųjų šventviečių tyrimai, mat Rytų bei Šiaurės Europos mokslininkų darbuose, skirtuose baltų, finougrų, slavų ar germanų šventvietėms, įvairiuose kontekstuose gana dažnai minimos lietuviškosios paralelės.

Senųjų Latvijos šventviečių problematika labai panaši į Lietuvos, tačiau ten šventviečių tyrimų tradicijos yra stipresnės ir solidesnės (Kurtz, 1924; Šturms, 1936; 1938; Urtāns, 1978; 1990; 1993; Уртанс, 1987; 1988a). Apibendrinęs turimus duomenis, 1988 m. Juris Urtanas apgynė disertaciją tema „Pagoniški kulto paminklai Latvijos teritorijoje“ (Уртанс, 1988).

---

[4] Skaudžiausia, kad, išleista Vokietijoje pirmaisiais pokario metais, tapusi bibliografine retenybe ir nepasiekusi Lietuvos, ši studija bemaž 50 metų negalėjo daryti jokios (!) įtakos negausiems šventviečių tyrinėjimams.

Apie Kaliningrado srityje žinomas šventvietes šiek tiek rašyta XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės mokslinėje literatūroje bei spaudoje (Beckherrn, 1893; La Baume, 1927; Gronau, 1938; Sahm, 1943), taip pat epizodiškai po Antrojo pasaulinio karo (Wenskus, 1968; Смирнова, 1989; Gusakov, Kulakov, 1991, p. 170–175; Кулаков, 1994, c. 139–140; Mališauskas, 1996), tačiau apibendrintų prūsų šventviečių tyrimų nėra.

Gausios ir įvairios Baltarusijos šventvietės yra sulaukusios palyginti menko mokslininkų dėmesio. Aktyviau jas imta žvalgyti ir tirti tik pastarąjį dešimtmetį (Ляўкоў, 1992; Зайкоўскі, 1992; 1996; 1998; 1998a; Дучыц, 1985; 1993, c. 16–20, 30–35; Ляўкоў и др., 1997). Kur kas gilesnės šventviečių (ir baltiškų, ir rytų slavų) tyrimų tradicijos susiklosčiusios Rusijoje ir Ukrainoje (Третьяков, Шмидт, 1963, c. 11–18, 26–29, 59–61, 96–99, 102–103; Sedov, 1980/81; Рыбаков, 1987, c. 121–163, 252–258; 1994, c. 285–352; Кирпичников, 1988; Русанова, 1992; Русанова, Тимощук, 1993; Тимощук, 1993; Клейн, 1998; Панченко, 1998; Шорин, 1998).

Reikšmingų istorinių-religinių, taip pat archeologinių tyrinėjimų sulaukė daugiausia vakarų slavų šventvietės Vokietijoje ir Lenkijoje (Herrmann, 1971; 1998; Gierlach, 1980; Makiewicz, Prinke, 1980, p. 64–74; Gieysztor, 1984; Słupecki, 1993; 1994, p. 24–119; Makiewicz, 1993; Marciniak, 1994). Minėtinos ir kitose Europos šalyse žinomos keltų bei germanų religijų šventvietės (Olsen, 1970; Stjernquist, 1970; Müller-Wille, 1984; Graichen, 1988; Fabech, 1992; Brunaux, 1995; Wieland, 1995; Ernst, 1998; Kaliff, 1998). Daug vertingų duomenų teikia sakralinių vietovardžių tyrinėjimai (Benson, 1990; Brink, 1990; Holmberg, 1990; Andersson, 1992; Sandnes, 1992; 1992a; Sørensen, 1992).

Europoje ir Skandinavijoje žinoma šventviečių, kurios neretai laikomos etaloniniais tokios rūšies paminklais. Tai: Strasdės *Baznīcas kalns* Latvijoje (Šturms, 1938, p. 119–124), Sobotkos *Ślęża* bei *Łysa Góra* Lenkijoje (Makiewicz, Prinke, 1980, p. 65–67, 73–74), Tušemlios *Городище* (Третьяков, Шмидт, 1963, c. 11–18) ir Novgorodo *Перыня* Rusijoje (Рыбаков, 1987, c. 252–258), Zvenigorodo *Городище* Ukrainoje (Русанова, Тимощук, 1993, c. 101–104), taip pat Upsalos Švedijoje (Olsen, 1970, p. 265–269; Brink, 1996, p. 269–271; Nordahl, 1996, p. 51–55) bei Arkonos Vokietijoje (Słupecki, 1994, p. 24–46) istoriniuose šaltiniuose aprašytų šventyklų vietos.

ALKA, ALKAS (BENDROSIOS REIKŠMĖS)

Alkomis, arba *alkais*, tyrėjai neretai vadina visas baltų šventvietes bendrine prasme. Tokių šventviečių, kurios turėtų tikrinius pavadinimus su šaknimi *alk-* (arba *elk-*, *olk-*), yra apie kelis šimtus, o jų įvairovė leidžia atskleisti nemaža svarbių senųjų Lietuvos šventviečių bruožų.

Šventvietes, kurios vadinamos alkomis bei alkais, mini daugelis tyrinėtojų, rašiusių apie senąjį tikėjimą ir šventvietes (Buszinski, 1874, p. 63; Крживицкий, 1909, c. 90; Tarasenka, 1926, p. 714–715; Sideravičius, 1932; Volteris, 1933; Ličkūnas, 1934; Balys, 1938; Volkaitė-Kulikauskienė, 1958, p. 109–112; Daukantas, 1976, p. 522). Bene išsamiausiai alkomis vadinamas šventvietes aptarė E. Šturmas (Šturms, 1936; 1938, p. 116–118; 1946) bei M. Alseikaitė-Gimbutienė (Alseikaitė-Gimbutienė, 1943, p. 65–71). Tiesa, visi šie tyrėjai turėjo palyginti nedaug, o dažnai ir netikslių duomenų apie alkomis vadinamas šventvietes.

KALBOTYROS DUOMENYS

Lietuviškas žodis *alka, alkas*, latviškas *elks*, prūsiškas **alka* priskiriami indoeuropietiškam kalbiniam paveldui. Jie atitinka germanų ir gotų *alhs*, anglosaksų *ealh*, saksų ir senovės vokiečių aukštaičių *alah*, graikų αλκη. Indoeuropiečių prokalbėje **alku* / **elku* reiškė linkį, linkimą-alkūnę, plg.: **alk-/* **elk-* „lenkti, linkti", **alka-/*elka-* „lenktas, (su)linkęs" (Топоров, 1975, c. 72–74; PKEŽ I 68) ir posūkio, taip pat pakilimo, iškilimo prasme, nes lietuviškasis *alk-* arba *auk-* yra tiesiogiai susijęs su žodžiais *auk(u)oti* – „kilnoti vaiką aukštyn/žemyn", latvių *auklet* – „prižiūrėti vaiką, nešioti jį ant rankų ir supti", gotų *auhuma* – „aukštesnis", aukščiausiąjį laipsnį pažyminčiu prūsų *ucka-* (Fraenkel, 1955, p. 24).

Tokios reikšmės kaip lietuvių *alka, alkas* – „šventas miškelis; vieta, kur buvo deginamos aukos; auka" (Bezzenberger, 1877, p. 73; Fraenkel, 1955, p. 7; BgR I 356; LKŽ I 84, II 815), latvių *elks* – „stabas, dievaitis" (Вольтер, 1886, XXI, c. 66; Топоров, 1975, c. 72–74; Karulis, 1992, p. 264), baltarusių *галыконнік* – „tas, kuris renka aukas" (Санько, 1996, c. 73), gotų *alhs*, anglosaksų *ealh*, saksų *alah* – „šventykla", anglosaksų *ealgian* – „saugoti, ginti" (Grimm, 1875, p. 53; Holthausen, 1934, p. 5; Kluge, 1934, p. 617; Pokorny, 1959, p. 32; plg.: Ljunggren, 1966; Brink, 1992), graikų αλτίζ – „šventas aptvėrimas Olimpijoje", αλκη – „gynyba" (Holthausen, 1934, p. 5) rodo, jog indoeuropiečių **al-* ar **alk-/*elk-*, įgijęs religinę reikšmę, buvo vartojamas kaip tam tikras sakralinis terminas.

Kaip ir lietuvių *alkūnė*, latvių *elkons*, prūsų *alkunis*, slavų **olkъ-t-* (>s. sl. *lakъ-tь*), įvairuoja lietuvių *alkas*, latvių *elks*, prūsų **alka* bei senosios slavų *олки* (pastaroji forma aptinkama XVI a. dokumentuose, žr.: Jablonskis, 1941, p. 138). Latvijos vietovardžiuose žinoma tik šaknis *elk-*. Ji taip pat kelis kartus užfiksuota Šiaurės bei Pietų Lietuvoje. Lietuvoje, kaip ir negausiuose užrašymuose iš Rytprūsių, vietovardžiuose dominuoja šaknis *alk*. Rytų Lietuvoje pasitaiko ir vietovardžių formos su šaknimi *olk-*: Alkupis / Olkupis (Mičiūnų k., Kaišiadorių r.), Alka / Olka (vienkiemis – Giedraičių s-ja, Molėtų r.) ir panašiai.

Lietuvių kalbos žodyne *alkos*, *alko* reikšmės nurodomos remiantis ankstesniais žodynais ir paimtos iš raštų. *Alkos* reikšmė „balokšnis, tvenkinys" (LKŽ I 84) yra tiesiogiai susijusi su kažkokia konkrečia vietove, kur alka buvo vadinamas balokšnis (greičiausiai tai Palendrių-Kalnujų (Raseinių r.) balos, vadinamos Alka, nes pavyzdys žodyne pateikiamas iš Raseinių krašto). Nežinoma, kad *alka* būtų vartojama bendrine „balokšnio, tvenkinio" reikšme.

Reikšmė *alkas* „stabas, dievaitis" (LKŽ I 84) paimta iš 1894 m. kunigo M. Miežinio „Lietuviškai-latviškai-lenkiškai-rusiško žodyno" (Miežinis, 1894, p. 3) ir yra susijusi su *alko* latviškojo atitikmens *elks* reikšme „stabas, dievaitis". Pavyzdys, kada *alka* pažymi tam tikrą stovintį (ar pastatytą) objektą, yra kun. A. Juškos 1897 m. „Lietuviškame žodyne": „Żydełka išsipuderėjusi, kajp ałka pukša stovi durise" (Юшкевич, 1897, c. 12). Tačiau nėra visiškai aišku, ką šis posakis reiškia.

Atskirai paminėtina *alkos* reikšmė „auka" (LKŽ I 84). Žodis *auka* – „duodamas dievams daiktas" laikomas neologizmu, naujadaru (LKŽ I 386). Jį

vartojo S. Daukantas, keisdamas juo tokius vartotus žodžius kaip *afiera*, *apiera*.

S. Daukanto laikais žodis *auka* gyvavo tik kaip tikrinis, pavadinimuose *Alkos* / *Aukos kalnas*, apie kuriuos buvo pasakojama, kad ten senovėje aukota dievams (BgR I 357). Kaitaliojimąsi *alka* / *auka* (atitinkamai *Alkos kalnas* / *Aukos kalnas*), *alkūnė* / *aukūnė*, *sodžialka* / *sodžiauka, audra* / *aldra* nurodė ir aptarė įvairūs tyrinėtojai (Litvanica, p. 112a; Bezzenberger, 1877, p. 72–73; BgR I 358; Ermanytė, 1967, p. 42). Taigi S. Daukantas *aukos* nesukūrė, o tiesiog paėmė Žemaitijoje vartojamą *alką* arba *auką*, kurios viena iš reikšmių ir buvo „duodamas daiktas" (plg.: „Alkas vežė į Rokytus gyvolių patronui šv. Rokui" – LKŽ I 84; taip pat žr.: Buszinski, 1874, p. 63; Geitler, 1875, p. 79; Skardžius, 1928, p. 799–800; Fraenkel, 1955, p. 24).

Lietuvių kalbos žodyne iš raštų taip pat pateikiamos tokios *alkos* reikšmės kaip „kapų kalnai, milžinų kapai" arba vedinys „alkakapis" (LKŽ I 84). Šie žodžiai nepatvirtinti pavyzdžiais iš šnekamosios kalbos. Vedinys *alkinė* – „alkos vieta" (LKŽ I 84) taip pat laikomas neologizmu, tačiau atkreiptinas dėmesys, jog 1595–1653 m. Raseinių žemės teismo aktų knygoje Mažojoje Gaižuvoje (dabar – Gaižuvėlė, Kauno r.) prie Striūnos upės minimas *Анструнос калнас алкине*, *Анструнос кална алкине* (Спрогис, 1888, с. 11). Nors šventvietė Gaižuvėlėje nežinoma, bet minima Antstrūnos kalno *алкине* galėjo žymėti „alkos vietą".

Taigi matyti, kad indoeuropietiškasis **al-* ar **alk-/*elk-* „linkis" posūkio bei pakilimo prasme lietuvių kalboje buvo tam tikras sakralinis terminas *alka*, *alkas*, kuris, be užfiksuotų bendrinių reikšmių „šventas miškelis", „aukojimo vieta", yra dažnai aptinkamas ir tikriniuose senųjų šventviečių pavadinimuose.

Pastarųjų šventviečių tyrimas teikia labai svarbios informacijos, todėl toliau darbe pristatomi ir istoriniai, tautosakiniai bei archeologiniai duomenys, žinomi apie alkomis vadinamas senąsias šventvietes.

ISTORIJOS DUOMENYS

Rašytiniai šaltiniai ir istoriniai dokumentai ne kartą mini baltų kraštų šventvietes, vadinamas alkomis, bei gyvenamąsias vietoves su šaknimi *alk-* ir *elk-* pavadinimuose. Anksčiausiai, dar XIII a., šaltiniai mini *Elkene* vietovę šiauriniame Kurše, Banduvos žemėje (1253) (BgR III 160), vėliau –

Sembos Alkos vietovę: *Alkayne* (1312), *Alkayn* (1345, 1352) (Gerullis, 1922, p. 8–9; Blažienė, 1995, p. 93–94). 1478 m. minimas šventas miškas, vadinamas Alkais (*sylva Helki*) Šešuolių apylinkėse (Kodeks, p. 364). 1503 m. toks šventas miškelis – „hilliger Busch, genomet Elkewalke“ – minimas šiauriniame Kurše, Lipaikiuose (Kurtz, 1924, p. 77; Urtāns, 1993, p. 19–20).

XVI–XVII a. Lietuvos dokumentuose paminėtos kelios dešimtys vietovių, vadinamų alkomis (Спрогис, 1888, с. 4, 5; Jablonskis, 1941, p. 138). Nors dažnai jos minimos kaip niekuo neypatingi vietovardžiai, pvz., „Алька кальнас – сеножать „хросняк“ в им. Бержах“ (Спрогис, 1888, с. 4), bet turimi papildomi duomenys dažnai byloja, kad tai senosios šventvietės. Tarkime, paminėtas Beržų adresu Alkos kalnas – tai Karūžiškės (Šilalės r.) Alkos kalnas Medvėgalio pašonėje, apie kurį pasakojami padavimai, jog ten buvusi senojo tikėjimo šventvietė (plg.: LTR 3643/239).

Svarbus šaltinis, kuriame kalbama apie senojo tikėjimo reliktus po oficialaus krikščionybės įvedimo – tai 1573 m. Volfenbiutelio bibliotekos Postilė. Čia keliose vietose minimi ir „alkai“: „Tikedami ing szemepaczius, Eitwarius, kaukus, appidemes, kalnus, akmenis, medzius, gaius (kaip ghe vadinna alkus) Vpes, perkunų. <...> Tasiegi welinas biesas, czertas, a pikulas, kalnai, Akmeni, medi, gaiui, alkie, vpei ir kursai ira Eitwarei szemepatei, kaukai kurios ghe meldz“ (Gaigalat, 1901, 150). Kitoje vietoje sakoma: „<...> Kagi tada biednasis szmagus turėtų kitų pagalbnikų kaip tai szinų burteninkų, ir kitų manenikų ieschkati, angu kittas Deiwes, welinus, kaip tai szemepaczius, kaukus Apidemes, kalnus Alkus, upes Akmenis Eitwarius Perkuna melsti a garbinti jeib kakiagi ligai, akių, dantų, nagų ieib kuragi sunara kuna musų“ (Gaigalat, 1900, p. 418).

Pirma, „alkų“ paminėjimas šiame šaltinyje kartu su visais kitais garbinamais gamtos objektais – akmenimis, kalnais, medžiais, miškais, upėmis rodo, jog „alkas“ pažymi ne šventais laikomus vienos kurios nors rūšies gamtos objektus, o matyt, kaip rodo ir kalbiniai duomenys, tam tikras aukojimo vietas. Antra, XVI a. „alkais“ vadinti šventi miškai imami vadinti „gojais“ (taip pat žr. p. 60–61).

Paminėtini ir XVI–XVII a. sandūroje išleisti du lenkiško Ledesmos katekizmo vertimai į lietuvių kalbą. Toje vietoje, kur Ledesmos katekizme sakoma

„ktorzy się paraią bawochwalstwem, zabobony, gusły, y czarami“, 1595 m. M. Daukšos Postilėje įrašyta: „Szitie ipaczei, kurie garbina vgnį, žęminą, giwatės, żalczius, perkuną, mędžius, alkus, Mędeines, kaukųs ir kitus biessus <...>“, o 1605 m. nežinomo autoriaus vertime sakoma: „kurie meldzia vgnį, Giwatės, žalkcius, žeminas, Deywes, Perkunus, medzius, elkus <...>“ (cit. pagal: Ivinskis, 1986, p. 400; LKŽ II 815; Топоров, 1975, c. 73).

XVI–XVII a. istoriniai šaltiniai iš Latvijos dažnai mini žmonių garbinamus Elkų dievus (*elka deves*, *alke devs*) (Straubergs, 1941, p. 628–629). Tai būta jau bendrinio senųjų dievų pavadinimo, kaip reikia manyti, tiesiogiai susijusio su tuo, jog senieji dievai buvo garbinami šventvietėse, vadinamose elkais arba alkais. Antra vertus, kaip galima spręsti iš bendrinės latvių *elks* – „stabas, dievaitis“ – reikšmės, Elkų dievais galėjo būti vadinami ir skirtingi konkrečiose šventvietėse garbinti konkretūs dievai.

FOLKLORISTIKOS DUOMENYS

Padavimai, užfiksuoti apie alkomis vadinamas šventvietes, yra savarankiška pasakojamoji tradicija, tam tikra prasme lygiagreti istorinių šaltinių tradicijai. Padavimus, pasakojančius apie tai, jog šventvietėse „senovėje buvo aukojama“, ten buvo „deginama šventoji ugnis“, tiksliau būtų skirti religinių atminimų žanrui (Vaitkevičienė, Vaitkevičius, 1996, p. 174–176), o padavimus apie tai, kaip šventvietėse žmonės „alko“ iš bado, – laikyti vėlesnėmis alkos pavadinimo etimologijomis. Tai patvirtina seniau užrašyti padavimai, tarkime, apie Alko k. Alkos kalne (Kretingos r.) senovėje aukotas aukas ir dabar tarp žmonių žinomi padavimai apie tame kalne „alkusius“ žmones (SLŠ, p. 53–55). Įvairūs padavimai, pasakojantys, jog *Elku* kalnuose buvo garbinami senovės dievai ir jiems aukojama, taip pat žinomi Latvijoje (Urtāns, 1993, p. 37–38, 56).

Padavimai – religiniai atminimai apie šventvietes, vadinamas alkomis, palyginti dažni. Tarkime, Lietuvoje, turimais duomenimis, žinomi 74 Alkos kalnai. Apie 43 iš jų užfiksuotuose padavimuose pasakojamos senojo tikėjimo apeigos. (Plg., iš 52 Alkos laukų tokie padavimai žinomi apie 6, o iš 9 Alkos salų – apie 5 vietas.)

Plačiau kasinėtas yra tik Raizgių Alkos kalnas (Šiaulių r.) (1972 m., vad. V. Urbanavičius) bei Elka-Pekšių vienkiemio prie Durbės k. (Liepojos r.) *Elka* kalvelė (1937 m., vad. P. Stepinis). Visi kiti kasinėjimai alkais vadinamosiose šventvietėse – Mikytų Alkos kalne (Plungės r.) (1971 m., vad. V. Urbanavičius), Kurėnų Alko pusiasalyje-saloje (Ukmergės r.) (1984 m., vad. V. Urbanavičius), Mažojo Palūksčio Alkos Kaktoje (Telšių r.) (1992 m., vad. A. Butrimas, V. Žulkus) buvo žvalgomojo pobūdžio ir apčiuopiamesnių rezultatų nedavė. Tyrinėjant Alkos kalnu vadinamą Dapšių piliakalnį (Mažeikių r.) (1974 m., V. Daugudis, J. Stankus), rastas I t-mečio pr. Kr. pabaigos – XIII a. piliakalnio kultūrinis sluoksnis.

Archeologinės praktikos patirtis parodė, kad dažniausiai Alka vadinamoje vietoje – kalne ar lauke – jau nežinoma tiksli aukojimo vieta – „alka" (plg.: „Ałka yra vieta ant kalna" – Юшкевич, 1897, c. 12), nuo kurios vietovė gavo savo pavadinimą. Todėl mažos apimties tyrimai daug informacijos nesuteikia.

PAMINKLŲ KLASIFIKACIJA

Kartu su kitus sakralinius pavadinimus turinčiomis šventvietėmis Lietuvoje žinoma 203, Latvijoje – 69, o Kaliningrado srityje – 7 šventvietės, vadinamos Alkomis (Vaitkevičius, 1998, su papildymais; lyginamieji duomenys pagal skelbtus šaltinius: Jurkschat, 1898, p. 109; Gerullis, 1922, p. 8–9; Kurtz, 1924; Šturms, 1936, p. 92–101; Ziesemer, 1936, p. 112; EnLV I 269; Rusmanis, Vīks, 1993; Blažienė, 1995, p. 93–94). Iš 203 Lietuvos šventviečių, vadinamų Alkomis, 74 yra kalnai, 52 – laukai, 32 – upės, 15 – ežerai ir balos, 11 – miškai, 10 – pelkės, 9 – salos (plg. Latvijoje atitinkamai: 42, 17, 1, 2, 1, 5 ir 1; Kaliningrado srityje: 2, –, 3, –, 2, –, –)[5].

Šios statistiškai iliustruotos tendencijos rodo kelias senųjų šventviečių tyrimams svarbias aplinkybes: 1) vienodo šventviečių pavadinimo Alka, Alkas paplitimas Lietuvos teritorijoje demonstruoja kelias skirtingas šventviečių tradicijas, nes Vakarų Lietuvoje dominuoja taip vadinami kalnai, Vidurio Lietuvoje – laukai paupiuose ir balos, Rytų Lietuvoje – laukai paupiuose, paežerėse, taip pat balos ir ežerų salos (žr. p. 28, 51 ir 134; 1, 6, 19 žemėl.); 2) Alkos, Alko pavadinimu nežinomi šventieji akmenys, medžiai ir šaltiniai, o tai rodo, jog jie buvę atskiri elementai šventviečių miškuose, laukuose, kalnuose ar vietovėse prie upių ir ežerų.

Tad duomenys apie senuoju – indoeuropietiškos kilmės – sakraliniu *alkos*, *alko* terminu vadinamas šventvietes byloja, jog jų būta gamtiškai skirtingose vietose. Pastarasis faktas suponuoja klasifikavimo modelį, paremtą šventviečių skirstymu pagal gamtos objektų rūšis.

Pagal gamtos objektų rūšis 1946 m. senąsias šventvietes jau skirstė E. Šturmas. Jas jis aptarė skyriuose: „Kalnai“, „Miškai“, „Upės“, „Ežerai“, „Laukai“, taip pat „Kaimai“ (Šturms, 1946, p. 13–33). Analogiškas šventviečių skirstymas dabar taikomas Latvijos tyrėjų darbuose ir paminklosaugoje. Šventvietės čia skirstomos į tokias rūšis: kalnai, vandenys, medžiai, olos, slėniai (*ielejas*), laukai, akmenys, taip pat akmeninės statulos (*teli*) (Urtāns, 1978, p. 76).

---

[5] Be to, pavadinimus su šaknimi *alk-* ir *elk-* dar turi keliasdešimt gyvenamųjų vietovių, kur būta šventviečių, taip pat kelios kapinių vietos.

Tokiu principu senosios šventvietės klasifikuojamos ir šiame darbe. Pagrindinės šventviečių rūšys – kalnai, laukai, miškai ir medžiai, akmenys, vandenys (ežerai, pelkės, upės, šaltiniai), daubos ir įgriuvos, olos. Šios schemos laikomasi pristatant senųjų šventviečių įvairovę, nors vienai šventvietei gali priklausyti ir kelių gamtinių objektų deriniai, pvz., kalnas+šaltinis, giria+akmuo.

KALNAI

Šventuosius kalnus įprasta vadinti bendriniu *alkakalnių* pavadinimu. Šie paminklai yra įvairios formos ir dydžio, tačiau jų plotas retai didesnis kaip 50–60x100 m. Alkakalnių viršuje paprastai neišryškėja aikštelė, dažniau jų viršus yra kupolo, kūgio formos arba kyla / žemėja į vieną kurią nors pusę. Kai kurie alkakalniai yra aukšti kalnai, neretai apylinkėse dominuojančios aukštumos, kiti – menkos kalvelės[6].

Duomenų apie alkakalnius yra istoriniuose šaltiniuose. Tarkime, 1394 m. kryžiuočių kelio į Lietuvą aprašyme minimas šventas Rambyno miškas (SRP II 677). Sakralinė paties Rambyno kalno reikšmė ne kartą paliudyta jau nuo 1595 m. (žr.: Thomas, 1887, p. 113–118). Prūsijos dokumentuose 1339 m. minimas Laumės kalnas (*Laumygarbis*), 1351 m. – Šventas kalnas (*Swentegarben*), 1423 m. – Saulės Krėslas (*Sawliskresil*) (Gerullis, 1922, p. 85, 178), o 1300 m. – Perkūnkalvė (*Percunecalve*) Liepojos ežere, Latvijoje (Kurtz, 1924, p. 75).

Lietuvos alkakalnių įvairovę reprezentuoja gamtinės ir mitinės-religinės realijos, o ne žmogaus veiklos rezultatai. Todėl bendri atskirų alkakalnių grupių bruožai išryškėja tik analizuojant jų geografiją, pavadinimus ir pasakojamąją tautosaką.

A l k o s k a l n a i[7]. Lietuvoje šių alkakalnių žinoma 74 vietovėse, daugiausia Vakarų (Šilutės, Klaipėdos, Kretingos, Skuodo, Mažeikių, Akmenės) bei Vidurio Žemaitijoje (Plungės, Telšių, Šilalės, Kelmės, Raseinių, Šiaulių, Tauragės r.). Kelias išimtis sudaro 4 Alkos kalnai Pietų (Alytaus, Trakų r.) ir 2 – Vidurio Lietuvoje (Panevėžio r.). Palyginkime: Latvijos Kurše ir Latgaloje žinomi 42 *Elku* kalnai, o Kaliningrado srityje – 2 (1 žemėl.).

---

[6] Beje, ir Oliveris Paderbornietis savo Šventosios žemės karalių istorijoje (apie 1220 m.) mini baltų kraštuose garbinamus „kalnus ir kalvas“ (montes et colles) (BRMŠ I 225).

[7] Čia ir toliau paminklų grupių seka autoriaus yra laisvai pasirinkta.

Alkos kalnai paprastai yra aukščiausi apylinkių kalnai, apylinkėse dominuojančių kalvagūbrių viršūnės (1 pav.). Dažnai jų pašonėje telkšo pelkės, tyvuliuoja ežerai ar balos, teka upės ar trykšta šaltiniai. Pažymėtini Alkos kalnai tose vietovėse, kur iš ežerų išteka didesnės upės, ir vadinamieji kalnai vandenskyriuose kalvynuose. Pastaroji aplinkybė šventvietėms, galimas dalykas, teikė papildomos mitinės reikšmės arba buvo pagrindinis mitinis motyvas įsteigti ten šventvietę.

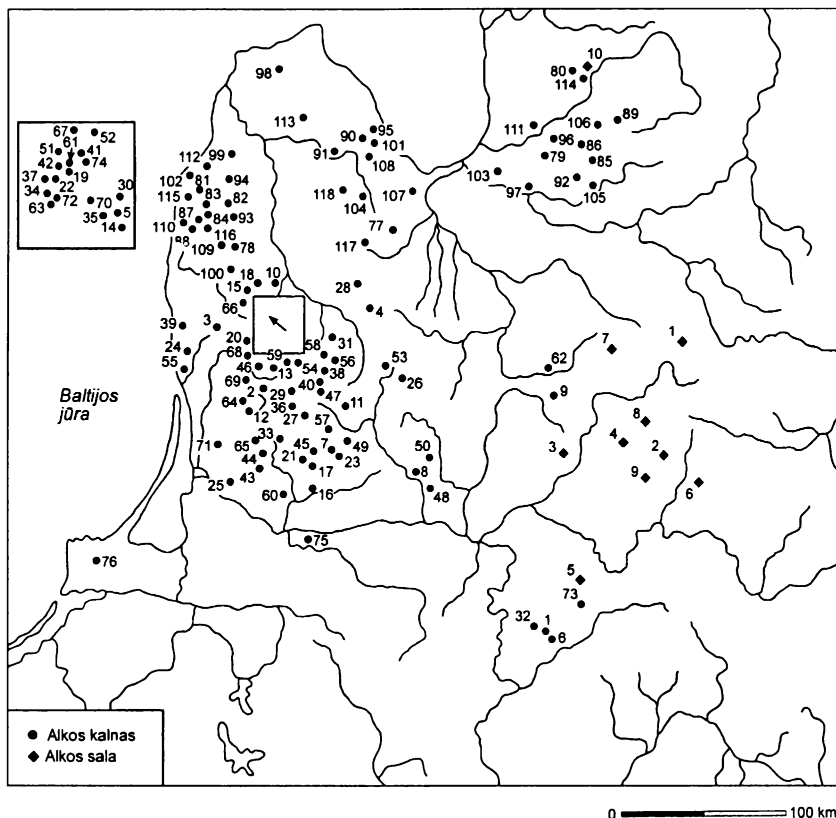
Didžiausi Alkos kalnai užima 2–3 ha plotą (Muitaičiai, Pabiržulis, abu – Telšių r.), tačiau paprastai jų dydis svyruoja nuo 20x40 iki 60x100 m. Retkarčiais kalnų viršuje išsiskiria, matyt, natūraliai lygios aikštelės (Alkas, Joskaudai, abu – Kretingos r.; Vilkai, Plungės r.), kartais kalnas yra natūraliai su iškilusiu (Alsėdžiai, Eivydai, abu – Plungės r.) ar į kurią nors pusę nuolaidžiu viršumi (Gilaičiai, Mikytai, abu – Plungės r.).

Lietuvoje plačiausiai buvo tyrinėjamas Raizgių Alkos kalnas (Šiaulių r.) (1972 m., vad. V. Urbanavičius). Tyrimų metu kalno aikštelėje aptiktos dvi stulpavietės, kur stulpams įleisti buvo iškastos 0,9 m ir 0,65 m skersmens, 0,9 m ir 1,05 m gylio duobės. Įleidus ten stulpus, jie buvo apdėti akmenimis. Kitokių radinių nerasta (Urbanavičius, 1972a; 1974, p. 104–106). Ardomo kultūrinio sluoksnio žymių pastebėta Joskaudų Alkos kalno (Kretingos r.) aikštelėje (SLŠ, p. 69–70).

Latvių archeologų plačiau tyrinėta Elka-Pekšių vienkiemio prie Durbės (Liepojos r.) kalvelė, vadinama Elka (1937 m., vad. P. Stepinis). Čia dar buvo žymios apskritų, Latvijos *Elku* kalnams gana būdingų pylimų liekanos. Tyrinėjimų metu rasta daug keramikos fragmentų, molio, tinko, dviejų peilių ir smiltainio verpstuko dalys. Be to, lauko savininkas archeologams perdavė čia rastą kryžinį smeigtuką pasidabruota galvute. Aptikta ir medinio pastato stulpaviečių. Interpretuojant tyrinėjimų rezultatus manyta, kad tai buvusi susirinkimų vieta (Šturms, 1938, p. 126–128).

Kai kurie Latvijos tyrinėtojai *Elku* kalnus, apjuostus apskritais pylimais, laiko šventvietėmis (Latvijas PSR arheoloģija, 1974, p. 184; Urtāns, 1993, p. 17–19). Nors tokia Aizvikių šventvietė (Liepojos r.) yra vos už keleto kilometrų nuo Lietuvos-Latvijos sienos, Lietuvoje tokių paminklų kol kas nežinoma. Prieškaryje išsakyta diskutuotina E. Šturmo nuomonė, jog Latvijos *Elku* kalnai, apjuosti pylimais, buvo žmonių susirinkimų ir teismų vietos (Šturms, 1936, p. 90–91; 1938, p. 131–132). Matyt, sekdamas E. Šturmu, V. Kulakovas ir Kaliningrado srities piliakalnius, kurių aikštelės apjuostos pylimais, išskiria į piliakalnių-šventviečių (*Alkhügel*) grupę ir mano, kad tai būta religinių apeigų bei žmonių susirinkimo vietos (Кулаков, 1994, c. 139).

XVI–XVII a. katekizmuose tarp garbinamų dievybių ir gamtos objektų minimus „Alkus“ (žr. p. 24), matyt, pirmiausia reikėtų sieti su šventvietėmis kalnuose, nes kaip tik Alkos kalnuose tuo metu imta statyti nedideles koplyčias,

1 žemėl. Alkos kalnai (pagal autorių (1998) su papildymais).

Lietuva: 1. Alka (Alytaus r.) (?); 2. Alkas (Plungės r.); 3. Alkas (Kretingos r.); 4. Alkiškiai (Akmenės r.); 5. Alsėdžiai (Plungės r.); 6. Andriūnai (Varėnos r.); 7. Antininkai (Šilalės r.); 8. Betygala (Raseinių r.); 9. Budrioniai (Panevėžio r.); 10. Dapšiai (Mažeikių r.); 11. Daugėliškės (Kelmės r.); 12. Didieji Mostaičiai (Plungės r.); 13. Dilbšiai (Plungės r.); 14. Eivydai (Plungės r.); 15. Erkšva (Skuodo r.); 16. Eržvilkas (Jurbarko r.); 17. Gaidėnai (Šilalės r.); 18. Gedrimai (Skuodo r.); 19. Getaučiai (Plungės r.); 20. Gilaičiai (Plungės r.); 21. Griguliai (Šilalės r.); 22. Gudaliai (Skuodo r.); 23. Gudeliai (Kelmės r.); 24. Joskaudai (Kretingos r.); 25. Juknaičiai (Šilutės r.); 26. Jusaičiai (Šiaulių r.); 27. Karūžiškė (Šilalės r.); 28. Kesiai (Akmenės r.); 29. Kliokai (Telšių r.); 30. Kubakiai (Plungės r.) (?); 31. Leilėnai (Telšių r.); 32. Lelionys (Alytaus r.); 33. Lembas (Šilalės r.); 34. Mačiūkiai (Plungės r.); 35. Makščiai (Plungės r.); 36. Mažasis Palūkstis (Telšių r.); 37. Mikytai (Plungės r.); 38. Muitaičiai (Telšių r.); 39. Naujoji Įpiltis (Kretingos r.); 40. Pabiržulis (Telšių r.); 41. Pabradaumė (Mažeikių r.); 42. Padegimė (Skuodo r.); 43. Paežeris (Šilalės r.); 44. Pajūralis (Šilalės r.) (?); 45. Pakalniškiai (Šilalės r.); 46. Pakerai (Plungės r.); 47. Pavandenė (Telšių r.); 48. Pernarava

(Blandžiai) (Kėdainių r.); 49. Plūščiai (Kelmės r.); 50. Pryšmantai (Raseinių r.); 51. Puokė (Skuodo r.); 52. Račiai (Mažeikių r.); 53. Raizgiai (Šiaulių r.); 54. Rubežaičiai (Telšių r.); 55. Rūdaičiai (Kretingos r.); 56. Ruišėnai (Telšių r.); 57. Rukšiai (Šilalės r.); 58. Sakalai I (Telšių r.); 59. Saušilis (Telšių r.); 60. Siaurkampiai (Tauragės r.); 61. Šarnelė (Plungės r.); 62. Tiltagaliai (Panevėžio r.); 63. Uogučiai (Plungės r.); 64. Užupiai (Plungės r.); 65. Užvėnai (Klaipėdos r.); 66. Vabaliai (Skuodo r.); 67. Vadagiai (Mažeikių r.); 68. Vydeikiai (Plungės r.); 69. Vieštovėnai (Plungės r.); 70. Vilkai (Plungės r.); 71. Vilkų Kampas (Šilutės r.); 72. Visvainiai (Plungės r.); 73. Žalioji (Alkaičiai) (Trakų r.); 74. Žemaičių Kalvarija (Plungės r.); Prūsijos teritorija: 75. Alk (Морозовка, Зеленоградский р-н); 76. Galbrasčiai (Ливенское, Краснознаменский р-н); Latvija: 77. Annenieķi (Duobelės r.); 78. Asīte (Liepojos r.); 79. Auļi (Rygos r.); 80. Buka (Valmieros r.); 81. Cīrava (Liepojos r.); 82. Dižlāņi (Liepojos r.); 83. Dunalka (Liepojos r.); 84. Durbe (Liepojos r.); 85. Ērgļi (Cėsių r.); 86. Eži (Cėsių r.); 87. Gausēņi (Liepojos r.); 88. Gavieze (Liepojos r.); 89. Jaunpiebalga (Cėsių r.); 90. Kampara (Talsų r.); 91. Kandava (Tukumo r.); 92. Kastrāne (Cėsių r.); 93. Gravenieki (Liepojos r.); 94. Kupši (Liepojos r.); 95. Mežīte (Talsų r.); 96. Mālpils (Rygos r.); 97. Ogre; 98. Pāce (Ventspilio r.); 99. Pliķi (Ventspilio r.); 100. Priekule (Liepojos r.); 101. Ratnieki (Talsų r.); 102. Saka (Ventspilio r.); 103. Sala (Rygos r.); 104. Sāti (Tukumo r.); 105. Skubiņi (Uogrės r.); 106. Skujene (Cėsių r.); 107. Slagūne (Tukumo r.); 108. Strasde (Talsų r.); 109. Šilderi (Liepojos r.); 110. Tadaiķi (Liepojos r.); 111. Turaida (Rygos r.); 112. Turlava–Lipaiķi (Kuldigos r.); 113. Usma (Ventspilio r.); 114. Valmiera–Dīveliņ; 115. Vērgale (Liepojos r.); 116. Vārtaja (Liepojos r.); 117. Zebrenē (Duobelės r.); 118. Zemīte (Tukumo r.).

Alkos salos (pagal autorių (1998) su papildymais).

Lietuva: 1. Imbradas (2 salos) (Zarasų r.); 2. Kupriai (Ignalinos r.); 3. Kurėnai (Ukmergės r.); 4. Pakalniai (Utenos r.); 5. Petkėniškiai (Trakų r.); 6. Rakšteliai (Švenčionių r.); 7. Skapiškis (2 salos) (Kupiškio r.); 8. Sudeikiai (Utenos r.); 9. Taitiškis (Molėtų r.); Latvija: 10. Valmiera (Valmieros r.).

---

dažniausiai prižiūrimas kurio nors netolimo miestelio bažnyčios (pvz., 1568 m. koplyčia pastatyta Erkšvos Alkos kalne, Skuodo r.). Šiuose kalnuose įvairiu metu statytos ir nedidelės koplytėlės ar kryžiai (Račiai, Mažeikių r.; Puokė, Skuodo r.; Vilkai, Plungės r.). Antra vertus, Alkos kalnai XVI a. dokumentuose figūruoja ir kaip „eiliniai" vietovardžiai, plg.: „Алька кальнас – сеножать" (Karūžiškė, Šilalės r.), „Алькокальне – урочище" (Blandžiai, Kėdainių r.) (Спрогис, 1888, c. 4).

Gausiuose padavimuose apie Alkos kalnus, be standartinių formuluočių, kaip antai: „Seni žmonės pasakodavo, kad ant kalnelio aukas degindavo, todėl ir vadinasi Alkos kalnelis" (Naujoji Įpiltis, Kretingos r. – LT, p. 623), taip pat „senovėje" stovėjusios bažnyčios motyvo, užfiksuota ir originalių pasakojimų, pvz., „Kalne gyveno pana, vardu Aglona. Ji visą amžių kalne kūrenusi aukų

ugnį. Kai pasenusi, vienos didelės šventės metu užkūrusi labai didelę ugnį, kurioje pati susideginusi“ (Kesiai, Akmenės r. – VAK b. 27, l. 52), „Seni žmonys šnekėji, ka pirmąjį nedėldynį [sekmadienį], kumet visi java būdava nū laukų suvežti, kaima žmonys susedava unt Alkas kalna, sudegydava Perkūnu[i] gaidį, padėkavodava už gerą derlių. Po to čia linksmindavos, šokdava, dainūdava pry lauža švysos“ (Gaidėnai, Šilalės r. – SLŠ, p. 375). Tyrimams, be abejo, vertingiausia šios rūšies tekstuose fiksuojama informacija apie senojo tikėjimo pobūdį.

1 pav. Erkšvos (Skuodo r.) Alkos kalnas. 1966. LIIR ng. 19239. *V. Daugudžio nuotr.*

Archeologinių paminklų kompleksai, kuriuose žinomi Alkos kalnai, leidžia tvirtinti, kad tokios šventvietės gyvavo nuo viduriniojo geležies amžiaus ir labiausiai išplito vėlyvajame geležies amžiuje. Jos žinomos prie šio laikotarpio piliakalnių (Betygala, Raseinių r.; Gudeliai, Kelmės r.; Karūžiškė, Griguliai-Vedriai, abu – Šilalės r.; Mikytai, Šarnelė, abu – Plungės r.; Rūdaičiai, Kretingos r.; Vadagiai, Mažeikių r.), gyvenviečių (Juknaičiai, Šilutės r.; Naujoji Įpiltis, Kretingos r.) ir kapinynų (Antininkai, Pakalniškiai, abu – Šilalės r.; Vilkų kampas, Šilutės r.). Beje, iš pietinio Latvijos Kuršo regiono *Elku* kalnai paplito tose lyvių žemėse, į kurias XI a. pabaigoje–XIII a. viduryje vyko kuršių ekspansija (žr.: Asaris, 1996).

Tad Šiaurės ir Vidurio Žemaitijoje, taip pat Latvijos Kurše paplitę Alkos, arba Elkų, kalnai yra būdingos kuršių ir žemaičių šventvietės. Su nedidelėmis išimtimis jos priklauso I t-mečio antrosios pusės – XIII–XIV a. archeologinių paminklų kompleksams. Kai kuriose vietovėse Alkos kalnai, matyt, ir po krikš-

cionybės įvedimo dar atliko senųjų šventviečių funkcijas, kol ilgainiui ten vykstančios apeigos įgavo sinkretinį arba visiškai krikščionišką pobūdį.

Be Alkos kalnų pavadinimus išlaikiusių įprastų kalnų, įvairaus dydžio Rytų Lietuvos ežeruose žinomos 9 Alkos salos. Su tam tikromis išlygomis joms priskirtina ir Valmieros *Elku sala* prie Gaujos (Straubergs, 1960, p. 140; Urtāns, 1993, p. 56) (1 žemėl.).

Alkos salomis Lietuvoje vadinamos vidutinio dydžio, maždaug 0,5–1 ha ploto salos, kurių dalis, kritus vandens lygiui, virsta pusiasaliais (2 pav.). Avi-

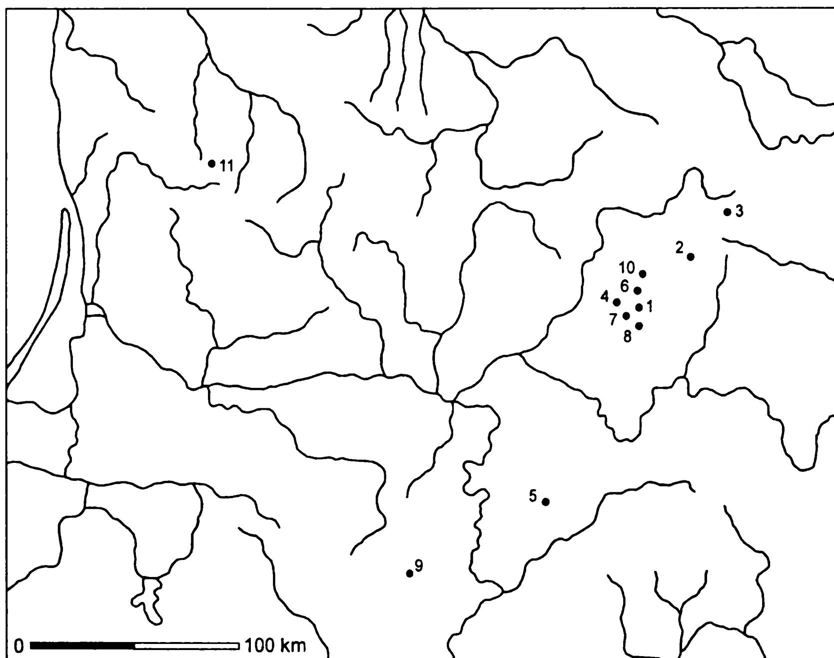

2 pav. Kuprių (Ignalinos r.) Alkaragis Ūsių ežere. 1992. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

lio ežere (Zarasų r.) ir Mituvos ežere (Kupiškio r.) Alku bei Alkeliu vadinamos dviejų – didesnės ir mažesnės – salų poros. Be to, Sudeikių (Utenos r.) Alkos sala-pusiasalis kartais vadinamas ir Dievaalkiu (VK), Rakštelių (Švenčionių r.) Alko sala-pusiasalis yra Švento ežere, o sala Kurėnų ežere (Ukmergės r.), į šiaurę nuo Alko salos-pusiasalio, vadinama Bažnyčia. Į šiaurę nuo Alkaragio Ūsių ežere (Ignalinos r.), Kupriuose, yra Rytų Lietuvos pilkapių, o į pietus nuo Vidinksto ežero Alko salos (Utenos r.) – Pakalnių piliakalnis su senovės gyvenviete. Tai leidžia manyti, kad šventvietės Alkos salose galėjo veikti jau I t-mečio antrojoje pusėje.

Apie kai kuriuos šio tipo paminklus žinomi padavimai, esą senovėje ten buvo aukojama: „Alkragis, nes tenai aukodavo, tai jau tį greičiausiai Aukragis. Tai diedai sakydavo, kad aukuras buvęs, stovėjęs“ (LTR 6226/135).

Šventvietės salose – iš seno žinomas šventviečių tipas. Tarkime, Latvijoje Liepojos ežero salą, turinčią Perkūnkalvės vardą, šaltiniai mini nuo XIII a.

2 žemėl. Dievo kalnai (pagal autorių).
1. Dabužėlė (Molėtų r.); 2. Daunoriai (Utenos r.); 3. Jakštai (2 kalnai) (Zarasų r.); 4. Karališkiai (Ukmergės r.); 5. Kazimieravas (Alytaus r.); 6. Laumenkėliai (Molėtų r.) (?); 7. Petrikiškės (Molėtų r.); 8. Pušalotai (Molėtų r.); 9. Spartai (Lazdijų r.); 10. Šlapelės (Anykščių r.); 11. Vilkai (Telšių r.).

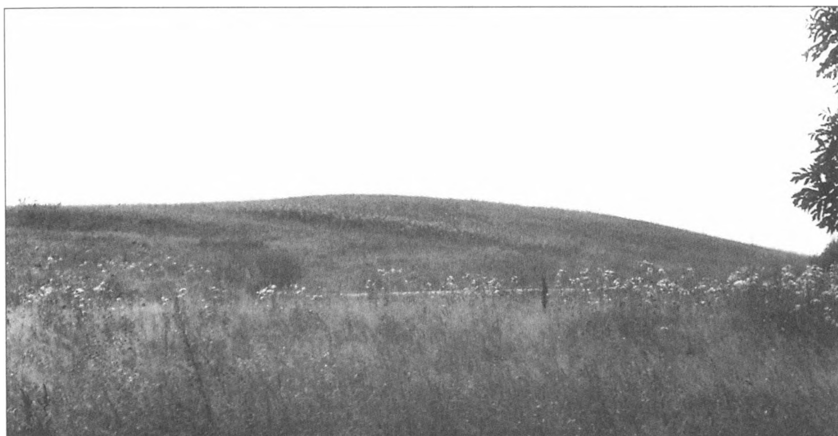
---

pabaigos („In terra, que dicitur <...> Percunecalve", 1291 m.; „Die in der Lyva belegene Insel Percunecalve", 1300 m. – Kurtz, 1924, 75; Biezais, 1972, p. 152). Tokį patį – Perkūnkalvės – pavadinimą turėjo ir nedidelė sala-sekluma Atmatos (Nemuno šaka) žiotyse, Kuršių mariose (SLŠ 654–655). Šventomis vadinamų upių, ežerų ir jūros pakrančių salų žinoma įvairiose šalyse. Manoma, kad Švedijoje kuriantis valstybei ir ankstyvajame jos laikotarpyje Šventos salos (*Helgö*) vaidino svarbų vaidmenį religine, teisine ir prekybine prasme (plačiau žr.: Calissendorff, 1971, p. 2–7, Fig. 2; plg. Latvijoje žinomą *Svētā salą*, Straubergs, 1960, p. 143).

D i e v o k a l n a i. Lietuvoje žinoma 12 alkakalnių, turinčių sakralius pavadinimus su šaknimi *diev-* (Latvijoje 4 ar 5 – Kurtz, 1924, p. 57, 84, 86;

Straubergs, 1960, p. 146). Dievo kalnai paplitę Rytų Lietuvoje (Zarasų–Ukmergės ruože), po 1 dar žinoma Alytaus, Lazdijų ir Telšių rajonuose (2 žemėl.).

Archeologinių ekspedicijų metu žvalgyti Dievo, Dievulio ar Dievaičiuko kalnai – tai nedidelės, apskritos, vidutiniškai 20 m skersmens kalvelės (Jakštai, Zarasų r.; Dabužėlė, Molėtų r.; Karališkiai, Ukmergės r.) arba ovalo formos,

3 pav. Šlapclių (Anykščių r.) Dievulio kalnas. 1992. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

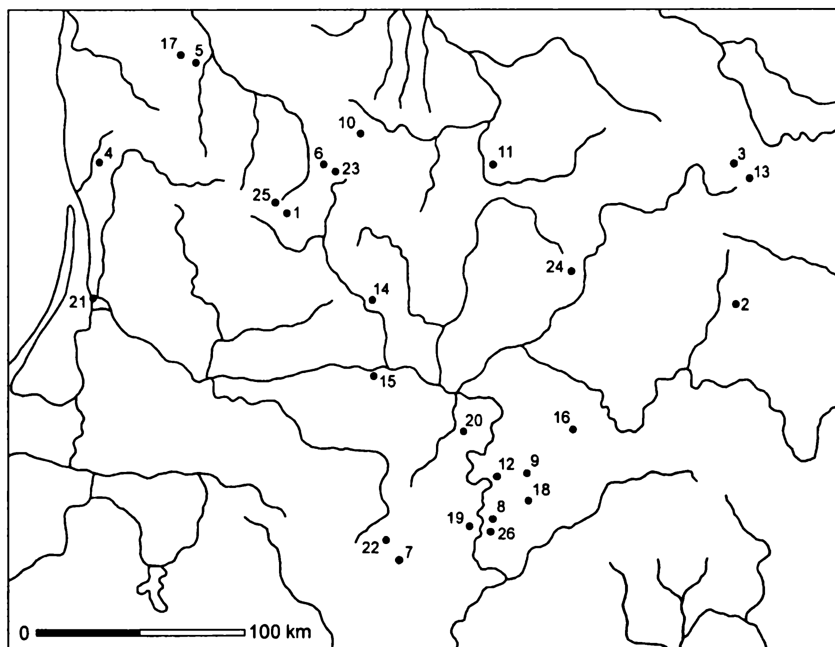
maždaug 20x60 m dydžio, vidutinio statumo, iki 10 m aukščio šlaitais kalnai (Šlapelės, Anykščių r.) (3 pav.). Paminėtina, kad Jakštuose viena šalia kitos yra Dievaičiuko ir Dievaitytės[8] kalvelės.

Užfiksuota pasakojamoji tradicija rodo, jog keliais atvejais aptariamieji alkakalniai buvo Dievo garbinimo vieta arba čia Dievas pasirodydavęs žmonėms: „Dievo krėslo vardas yra užsilikęs iš tų laikų, kai žemė priklausė žemaičių vyskupams ir kai toje vietoje <...> buvusi bažnyčia“ (Vilkų miško Dievo krėslas, Telšių r. – SLŠ, p. 349), arba Dievas pasirodydavęs žmonėms: „Žmonės grybaudami pasiklydo ir pamatė seną žmogų, kuris parodęs kelią dingo iš akių. Tai grįžę pasakojo, kad Dievą regėjo“ (Daunorių Dievaragis, Utenos r. – LŽV: Šiniauskas, 1935; Tauragnų g-ja).

Duomenų šios grupės alkakalniams datuoti nėra. Kol kas atkreiptinas dėmesys tik į tai, jog Vilkų miško (Telšių r.) Dievo krėslo kalnas Minijos ir Virvytės

---

[8] Vietos pavadinimas *Dievaitytė* yra unikalus, kaip ir pats Jakštų alkakalnių kompleksas, nes lietuvių toponimikoje lig šiol fiksuota tik vyriška žodžio *dievaitis* giminė (plg.: LKŽ II 351).

3 žemėl. Perkūno kalnai (pagal autorių).
1. Akmeniai (Kelmės r.); 2. Cirkliškis (Švenčionių r.); 3. Ditkūnai (Zarasų r.); 4. Ėgliškės (Anduliai) (Kretingos r.); 5. Juodeikiai (Mažeikių r.); 6. Jurgoniškės (Kelmės r.); 7. Kalniškės miškas (Lazdijų r.); 8. Kastriškės (Alytaus r.); 9. Kaukinės miškas (Kaišiadorių r.); 10. Luponiai (Šiaulių r.); 11. Moliūnai (Pasvalio r.); 12. Nemaniūnai (Prienų r.); 13. Novinkai III (Zarasų r.); 14. Pakalniškiai (Raseinių r.); 15. Palankinė (Šakių r.); 16. Perkūnkiemis (dabar – Elektrėnai, Trakų r.); 17. Pikeliai (Mažeikių r.); 18. Pocelonys (Alytaus r.); 19. Pupasodis (Alytaus r.); 20. Purvininkai (Prienų r.); 21. Rusnė (Šilutės r.); 22. Sasnavos miškas (Marijampolės r.); 23. Trauleiniai (Šiaulių r.); 24. Užupušiai (Ukmergės r.); 25. Užventis (Kelmės r.); 26. Vangelonys (Alytaus r.).

(Nemuno ir Ventos) baseinų takoskyroje, siaurame negyvenamame ruože tarp kuršių ir žemaičių žemių, galėjo turėti svarbaus religinio centro statusą.

P e r k ū n o k a l n a i. Lietuvoje šių alkakalnių žinoma 26 vietovėse. Jie paplitę keliuose Lietuvos regionuose: 10 – Vakarų Lietuvoje (Kelmės, Kretingos, Mažeikių, Raseinių, Šiaulių, Šilutės r.), 10 – Pietų Lietuvoje (Alytaus, Kaišiadorių, Lazdijų, Marijampolės, Prienų, Trakų r.), 4 – Rytų Lietuvoje (Švenčionių, Ukmergės, Zarasų r.), po 1 – Pasvalio r. ir Šakių r. šiaurėje (3 žemėl.)

(dalis šių duomenų skelbta: Balys, 1937, p. 161–164; Laurinkienė, 1996, p. 38–39).

Perkūno kalnai retai didesni kaip 60x80 m. Dalis šių alkakalnių žinomi aukštumose ir stačiuose upių slėniuose (Akmeniai, Kelmės r.; Kastriškės, Alytaus r.; Juodeikiai, Mažeikių r.; Pakalniškiai, Raseinių r.), dalis nuošaliau, giriose (Kaukinės miškas, Kaišiadorių r.; Sasnavos miškas, Marijampolės r.).

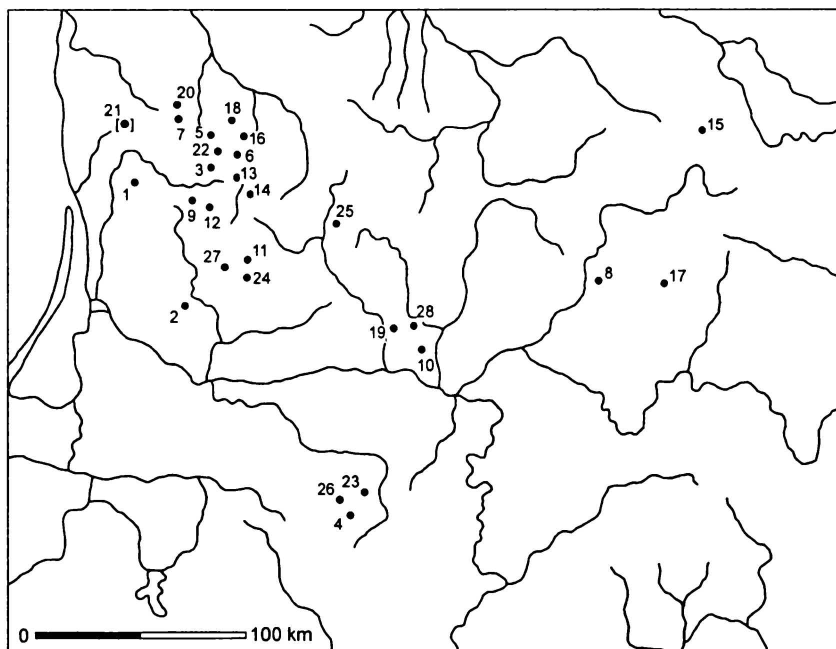

4 pav. Trauleinių (Šiaulių r.) Perkūnkalnis. 1996. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

Tarp dirbamų laukų atsidūrę Perkūno kalnai labai apardyti arimų (Pocelonys, Alytaus r.; Užupušiai, Ukmergės r.; Novinkai, Zarasų r.) (4 pav.), todėl tikrą jų vaizdą atkurti sunku.

Krinta į akis tai, kad labai dažnai Perkūno kalnai priklauso šventoms vietovėms: į pietus nuo Pikelių Perkūnkalnio (Mažeikių r.) yra Bažnyčios kalnas, į šiaurę nuo Pocelonių Perkūnkalnio (Alytaus r.) – Šventkalnis, į šiaurę nuo Juodeikių Perkūno kalno (Mažeikių r.) būta šventojo ąžuolyno, yra Žibininkų akmuo su plokščiadugniu dubeniu ir t. t.

Be to, Pupasodžio-Žilvios Perkūnkalnis (Alytaus r.) yra to paties kaimo piliakalnio pašonėje, o Pakalniškių Perkūnkalnis (Raseinių r.) sietinas su Betygalos archeologijos paminklų kompleksu. Perkūno vardu yra vadinami trys vėlyvieji piliakalniai: Cirkliškyje (Švenčionių r.), Luponiuose (Šiaulių r.) ir Anduliuose-Ėgliškėse (Kretingos r.). Apie juos pasakojama, kad čia buvo garbinamas Perkūnas ir aukojama: „[Čia] stovėjusi Perkūno dievo stovyla. Vėliau stovyla buvo nuversta ir įmesta į piliakalnio papėdėje ežerėlį, o ant piliakalnio pastatytas kryžius“ (Cirkliškis – LTR 4920, l. 21; taip pat žr.: Покровский, 1893, c. 53).

4 žemėl. Aušrinės kalnai (pagal autorių).
1. Anužiai (Kretingos r.); 2. Bikavėnai (Šilutės r.); 3. Brazdeikiai (Telšių r.); 4. Drausgiris (Vilkaviškio r.); 5. Eivydai (Plungės r.); 6. Feliksavavas (Telšių r.); 7. Gudaliai (Pučkoriai) (Skuodo r.); 8. Jogvilai (Ukmergės r.); 9. Kapsūdžiai (Plungės r.); 10. Karalgiris (Kauno r.); 11. Kaušai (Šilalės r.); 12. Kontaučiai (Plungės r.); 13. Kreipštai (Telšių r.); 14. Kuršai (Telšių r.); 15. Maneivos (Rokiškio r.); 16. Mediniai (Telšių r.); 17. Mockėnai (Molėtų r.); 18. Nevardėnai (Telšių r.); 19. Padubysis (Kauno r.); 20. Paparčiai (Skuodo r.); 21. [Salantų seniūn.] (Kretingos r.); 22. Sendvaris (Telšių r.); 23. Šakiai (Vilkaviškio r.); 24. Šiauduva (Šilalės r.); 25. Tolučiai (Kelmės r.); 26. Totorkiemis (Vilkaviškio r.); 27. Vidutiškė (Šilalės r.); 28. Vytautėliai (Kėdainių r.).

Perkūnkalniais vadinami piliakalniai netyrinėti, tačiau juose arba jų aplinkoje, matyt, būta šventviečių, nes apie šventus akmenis žinoma Luponių piliakalnio pašonėje (SLŠ, p. 536–537), Ėgliškių Perkūnkalnyje būta akmens su įduba (SLŠ, p. 64), o Cirkliškis yra prie Švenčionių (<*švent-*).

Be tipiškų formuluočių, jog šiose vietose buvo garbinamas Perkūnas (plg.: Užventis, Kelmės r. – SLŠ, p. 516), žinoma ir originalių padavimų: „Senovėje ant Perkūnkalnio žmonės eidavo išsikeikti, norėdami čia palikti visas skriau-

das, savo keiksmus. Skaitėsi, kad jei ant kalno sukuri laužą, tai čia palieki savo nelaimes, pyktį. Žmonės rinkdavosi visi bendrai ir šeimomis“ (Pocelonys, Alytaus r. – iš K. Kieliaus, 65 m. amžiaus, gyvenančio Pocelonyse, 1990 m. užrašė V. Vaitkevičius ir B. Lastauskaitė).

Tikslesnių duomenų Perkūnkalniams datuoti nėra, tačiau galima spėti, kad šios grupės šventvietės gyvavo II t-mečio pradžioje ir vėliau, po oficialaus krikščionybės įvedimo. Papildomos informacijos Perkūnkalnių bylai galėtų suteikti kompleksinė visų Lietuvoje užfiksuotų vietovardžių (ypač gyvenamųjų vietovių, girių bei buvusių ir esamų miškelių pavadinimų) su šaknimi *perkūn-* analizė. Šios rūšies toponimų, ypač kaimų pavadinimų, žinoma Latvijoje (Straubergs, 1960, p. 146; Biezais, 1972, p. 152–153), Prūsijos teritorijoje (Gerullis, 1922, p. 120), taip pat kituose kraštuose (plg.: Gimbutas, 1973, p. 467).

5 pav. Kaušų (Šilalės r.) Aušrinės kalnas. 1955. KPC ng. 3530. *P. Savicko nuotr.*

A u š r o s, A u š r i n ė s kalnai. Lietuvoje jų žinoma 28 vietovėse, daugiausia Vakarų Lietuvoje (Kretingos, Skuodo, Plungės, Telšių, Šilalės, Kelmės, Šilutės r.), taip pat 3 kalnai žinomi Vilkaviškio r., 2 – Kauno r. ir po 1 – Kėdainių, Ukmergės, Molėtų, Rokiškio rajonuose (4 žemėl.). Kalbėti apie šiuos paminklus, deja, galima remiantis vos keliais aprašais, nes dauguma Aušros ar Aušrinės kalnų vis dar nežvalgyti. Nėra visiškai aišku, kaip Aušros arba Aušrinės kalnai koreliuoja su žodžio *aušra* / *auštra* vediniu *auštrinis*, kuris žymi šiaurės rytų kryptį (LKŽ I 418). Be to, reiškiama nuomonė, kad kalbėti apie šventvietes, skirtas baltų rytinės žvaigždės kultui, nėra pagrindo (Biezais, 1972, p. 34–66). Duomenys iš Lietuvos tokia pozicija verčia abejoti: Kaušų Aušrinės kalnas (tiksliau – Didžioji ir Mažoji Aušrinė) (5 pav.) priklauso šventai vietovei, jo

pašonėje būta šventų ąžuolų, šventu laikomo Rotužės upelio, kuris Kaušus skyrė nuo Lauksargiu vadinamo kaimo. Pagal radinius iš suardytų kapų XII–XV a. datuojamas Kaušų kapinynas ir gretimas Pagrybio V–XIII a. žemaičių kapinynas leidžia manyti, kad šventvietė Kaušuose egzistavo dar iki krikščionybės įvedimo. Be to, ir vėliau į šventąjį Kaušų ąžuolą įkeltas Nukryžiuotasis, laikytas stebuklingu, pritraukdavo tokius gausius maldininkų būrius, kad Kaušai dar XIX a. „konkuravo“ su parapine Kaltinėnų bažnyčia (SLŠ, p. 397–399).

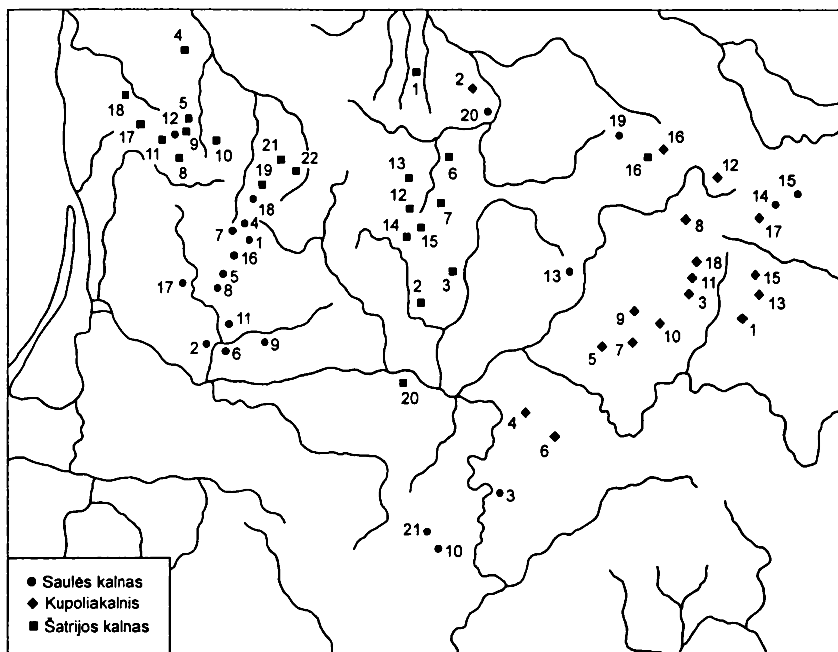

6 pav. Radžiūnų (Ukmergės r.) Saulės krėslas. 1999. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

Ne mažiau garsaus, matyt, būta ir Karalgirio girios Aušrūto kalno (Kauno r.). Čia, takoskyroje tarp Dubysos ir Nevėžio, 1595–1653 m. Raseinių žemės teismo aktų knygoje minima ir Dievogalos (*Девагола*) vietovė (Спрогис, 1888, c. 92).

Atskirai paminėtina apie Kaušų Aušrinės kalną užfiksuotų „religinių atminimų“ kolekcija: „Un to kalna senų senovėj žmonys melsdavos, Aušrinei aukas degydava, iš jos laimės prašydava. Kai pradėdava aušti, čia nusileisdava Aušrini žvaigždė i palaimindava maldininkus <...>. Aušrini aplunka tan mūsų kalną, apšvyt jin, ka malonu žiūrėti“, „Senia senia mūsų senolia švinsdava Žemynos švintę. Tos švintes rykmetį, da saulei nepatekėjus, balta pasirėdžiusias jaunas mergikes susedava unt Didžiosios Aušrines i šokdamas, dainiūdamas sutikdava tekunčią saulę. Senesni mesdava į ugnį dūnas papenčius i melsdava, ka Žemyna užaugintų sėjamus javus i ka Lauksargis dabotų užsėtus laukus. Tat būdava unksti pavasarį, po švinta Jurgia“ (SLŠ, p. 395, 396).

S a u l ė s k a l n a i. Lietuvoje žinomas 21 alkakalnis, kurio pavadinime yra šaknis *saul-*. Saulės kalnai paplitę Žemaitijoje (Telšių–Tauragės ruože). Išimtį sudaro Saulėkalniai Prienų, Alytaus, Pakruojo, Rokiškio, Zarasų r. ir Saulės krėslas Radžiūnuose (Ukmergės r.) (6 pav.) (5 žemėl.).

5 žemėl. Saulės kalnai (pagal autorių).
1. Bartlaukis (Telšių r.); 2. Beigeriškės (Tauragės r.); 3. Birštonas (Prienų r.); 4. Daktariškė (Telšių r.); 5. Dreižiai (Šilalės r.); 6. Dvarelis (Tauragės r.); 7. Gelžyčiai (Telšių r.); 8. Indija (Šilalės r.); 9. Lenkčiai (Jurbarko r.); 10. Meteliai (Alytaus r.); 11. Norkaičiai (Tauragės r.); 12. Pučkoriai (Plungės r.); 13. Radžiūnai (Ukmergės r.); 14. Raminavas (Saulėkalnis) (Zarasų r.); 15. Sauliakalnis (Zarasų r.); 16. Sauliškės (Šilalės r.); 17. Sauslaukis (Šilalės r.); 18. Simut .kė (Telšių r.); 19. Stasiūniečiai (Rokiškio r.); 20. Teterviniai (Pakruojo r.); 21. Žuvintai (Alytaus r.);
Kupoliakalniai (pagal autorių).
1. Dotenėnai (Švenčionių r.); 2. Keliuotiškiai (Pasvalio r.); 3. Mineiškiemis (Utenos r.); 4. Naujasodis (Kaišiadorių r.); 5. Pypliai (Širvintų r.); 6. Ringailiai (Kaišiadorių r.); 7. Rubikonys (Širvintų r.); 8. Rukliai (Utenos r.); 9. Sauginiai (Ukmergės r.); 10. Sodėnai (Molėtų r.); 11. Stripeikiai (Ignalinos r.); 12. Šaltamalkiai (Pempės) (Zarasų r.); 13. Šileikiškės (Ignalinos r.); 14. Tauragnai (Utenos r.); 15. Vaikučiai (Švenčionių r.); 16. Varpeliškės (Jūžintai) (Rokiškio r.); 17. Vilkuočiai (Ignalinos r.); 18. Vyžiai (Utenos r.) (?);
Šatrijos kalnai (pagal autorių).
1. Stoniūnai (Joniškio r.); 2. Meironiškis (Kėdainių r.); 3. Pakruostė (Kėdainių r.); 4. Kentaučiai (Mažeikių r.); 5. Rimoliai (Mažeikių r.); 6. Beržyniai (Pakruojo r.); 7. Kairiai (Panevėžio r.); 8. Babrungėnai (Plungės r.); 9. Žem. Kalvarija (Plungės r.); 10. Skyplaičiai (Plungės r.); 11. Medsėdžiai (Plungės r.); 12. Šarkiškis (Radviliškio r.); 13. Liaudiškiai (Radviliškio r.); 14. Andriūnai (Radviliškio r.); 15. Vainiūnai (Radviliškio r.); 16. Sidariškis (Rokiškio r.); 17. Derkinčiai (Skuodo r.); 18. Šatės (Skuodo r.); 19. Pašatrija (Telšių r.); 20. Andriūniškiai (Šakių r.) (?); 21. Girinikai (Šiaulių r.); 22. Paežeriai (Šiaulių r.).

Saulės Krėslas (*Sawliskresil*) Rytprūsių teritorijoje minimas dar 1423 m. (Gerullis, 1922, p. 153; Mažiulis, 1995). Kraslavos Saulės kalne (*Sauleskalns*), Latvijoje įvairiu metu rasti net trys IX–XI a. archeologinių radinių lobiai, kuriuos sudarė antkaklės, apyrankės, žiedai, siauraašmeniai pentiniai kirviai ir kiti dirbiniai (Latvijas PSR arheoloģija, 1974, p. 221; Urtāns, 1993, p. 93–95). Šis apylinkėse dominuojantis alkakalnis priklauso šventai vietovei. Kalno pašonėje yra Dievo daržu vadinamas laukas (*Dieva dārzs*), Velnio akmuo (*Velna akmens*), Velnio ežeras (*Velna ezers*). Ant Saulės kalno dar neseniai buvo švenčiama Janių šventė (birželio 23–24 d.).

Vidurio Žemaitijoje kompaktiškai išsidėstę Saulėkalniai, apie kuriuos yra tikslių duomenų. Tai nedideli upių aukštumų kyšuliai (Indija, Driežiai, abu – Šilalės r.) arba kalvos upių slėniuose (Norkaičiai, Tauragės r.). Šiems Saulėkalniams būdinga tai, kad jie vienaip ar kitaip „dera“ prie Saulės judėjimo bei krypčių. Tarkime, pagal Indijos Saulėkalnio (Šilalės r.) apšvietimą pirmomis dienomis po vasaros saulėgrįžos vietos gyventojai spėdavo antrosios vasaros pusės orus: jeigu saulė kalno neapšviesdavo, žmonės laukdavo prastų, lietingų orų (SLŠ, p. 387). Teigiama, kad Driežių Saulėkalnį (Šilalės r.) saulė pirmutinį apšviečia tekėdama, ir paskutinį – nusileisdama (SLŠ, p. 372). Šie, taip pat kai kurie kiti duomenys (plg.: SLŠ, p. 372) rodo, kad Saulėkalniuose buvo renkamasi švęsti vasaros saulėgrįžos – Kupolių (Rasų, Joninių) šventės.

Sunku nustatyti, kiek ši tradicija sena, tačiau kai kuriais atvejais Saulėkalnius pagrįsta sieti su viduriniojo bei vėlyvojo geležies amžiaus žemaičių gyvenvietėmis ir kapinynais (pvz., Indijos Saulėkalnis yra į šiaurę nuo vėlyvo to paties kaimo piliakalnio ir į pietus nuo Žvilių kapinyno; be to, Saulėkalnį nuo pastarojo paminklo skiria šventu laikomas Žadalio upelis).

Atrodo, kad vienam arealui taip pat priklauso Stasiūniečių (Rokiškio r.), Saulėkalnio bei Sauliakalnio (abu – Zarasų r.) Saulės kalnai. Prie jų priskirtinas ir pietryčių Latvijoje esantis Kraslavos Saulės kalnas (*Sauleskalns*), kuriame, kaip jau minėta, buvo rasti trys veikiausiai paaukoti IX–XI a. archeologinių radinių lobiai. Šis faktas galbūt leistų kalbėti apie vieną sėliams būdingų šventviečių grupę.

Šias lokalines šventviečių grupes įdomu palyginti su kitomis šventvietėmis, kurių arealai, turimais duomenimis, neišeina už etninės Lietuvos ribų ir kuriose buvo renkamasi švęsti vasaros saulėgrįžos šventės[9]. Visų pirma tai Kupoliakalniai ir Šatrijos kalnai.

K u p o l i a k a l n i a i, K u p k a l n i a i. Lietuvoje žinoma 18 tokių vietovių, daugiausia Rytų Lietuvoje (Ignalinos, Molėtų, Rokiškio, Ukmergės,

---

[9] Būdinga vasaros saulėgrįžos šventės vieta Latvijoje – Janio kalnas (*Jāņa kalns*). Jų priskaičiuojama ne mažiau kaip 75 (Straubergs, 1960, p. 145).

Utenos, Širvintų, Švenčionių, Zarasų r.). Kiek toliau nuo pagrindinio arealo nutolę Keliuotiškių (Pasvalio r.) ir Naujasodžio bei Ringailių (Kaišiadorių r.) Kupoliakalniai (5 žemėl.).

Šios grupės šventvietės mažai žvalgytos. Apibendrinant tai, kas žinoma, galima teigti, kad Kupoliakalniai, Kupkalniai, arba tiesiog Kupolio, Kupos kalnai, yra skirtingo dydžio kalvos, aukštumos ir plokštikalvės (7 pav.), kur

7 pav. Pyplių (Širvintų r.) Kupolio kalnas. 1999. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

paprastai atsiveria plati ir vaizdinga apylinkių panorama (Ringailiai, Kaišiadorių r.; Pypliai, Širvintų r.; Rukliai, Utenos r.; Šaltamalkiai-Pempės, Zarasų r.). Užfiksuota, kad dar XX a. čia žmonės rinkdavosi linksmintis ir vaišintis per Sekmines („Žmonės per Sekmines gerdavo ir šokdavo", Mineiškiemis, Utenos r., LŽV: Zaranka, 1936) arba per Šv. Joną (Varpeliškės, Rokiškio r.; Tauragnai, Utenos r.). Ten, kur šios tradicijos buvo jau seniau pamirštos, padavimai pasakoja apie velnius, kurie rinkdavosi į „Kupoles": „Į šokius ant kalno ateidavo gražūs bernaičiai, bet šokdamos mergos pastebėjo, kad jų nosys be skylučių, o batuose – kanopa... Tie šokiai buvo vadinami „Kupolės" (Rubikoniai, Širvintų r., VK, 1976; taip pat Ringailiai, Kaišiadorių r.).

Kai kurie Kupoliakalniai yra prie piliakalnių (Rukliai, Tauragnai, abu – Utenos r.) arba priklauso šventoms vietovėms (Pypliai, Rubikonys, abu – Širvintų r.). Taip pat krinta į akis tai, kad Kupoliakalnių yra prie senų, valakinių kaimų (Ringailiai, Kaišiadorių r.; Vaikučiai, Švenčionių r.) arba jų ribose (Vyžiai, Utenos r.). Pasakojimai apie vieną iš jų, prie Vaikučių kaimo, gerai atskleidžia senos, bendruomeninės, šventės pobūdį: „Kupolių [Vaikučiuose per Jurgines ar Sekmines. –

V. Vaitkevičius] senovėj kaimynai, kaimiečiai, darydava. Tai Kupolės. Susirinkdava, vaišes atsinešdava, moterys užkandų, vyrai – degtinį. Susirinkdava kaimynai, saka, Kupolių padara i paslinksmindava lauki“ (LTR 6582/109).

Paprastai rengiamos gegužės-birželio mėnesį arba per vasaros saulėgrįžą. Prosenovinė Kupolių šventės kilmė ir kompaktiškas Kupoliakalnių arealas Rytų Lietuvoje[10] rodytų, kad kai kurios šios grupės šventvietės gali būti kilusios iš priešistorinio laikotarpio. Kadangi šventės tradicija įvedus krikš-

8 pav. Pašatrijos (Telšių r.) piliakalnis, vadinamas Šatrijos kalnu. 1964. LIIR ng. 16502. *V. Daugudžio nuotr.*

čionybę nenutrūko, ilgainiui čia, matyt, Kupoliakalnių atsirado ir naujose vietose.

Š a t r i j o s kalnai. Jų žinoma 22 vietovėse, Vakarų (Mažeikių, Plungės, Skuodo, Šiaulių, Telšių r.) ir Vidurio (Joniškio, Kėdainių, Pakruojo, Panevėžio, Radviliškio r.) Lietuvoje. Toliau nuo pagrindinio arealo nutolusios Sidariškio (Rokiškio r.) ir nevisiškai aiški Andriūniškės (Šakių r.) Šatrijos (5 žemėl.). Ligi šiol tik kelios iš šių vietovių yra žvalgytos (garsioji Šatrija Luokės apylinkėse (Telšių r.) (8 pav.), taip pat Paežerių (Šiaulių r.) ir Žemaičių Kalvarijos (Plungės r.) Šatrijos), todėl apie jas mažai ką galima pasakyti. Šių paminklų paplitimo žemėlapis ir kai kurie kiti papildomi duomenys rodo, kad

[10] Tikėtina, kad jis dar tęsiasi ir į rytus, kur Kupolių (*Купала*) šventė turi senas ir gilias tradicijas, tačiau duomenų apie tai nėra.

Šatrijos kalnuose taip pat buvo švenčiama vasaros saulėgrįžos šventė ir kad taip vadinamos šventvietės yra būdingos Šiaurės Žemaitijai ir Vidurio Lietuvai. Taigi Šatrijos tarytum užpildo geografinę tuštumą tarp Saulėkalnių arealo vakaruose ir Kupoliakalnių rytuose. Priešingai nei Saulėkalniams ar Kupoliakalniams, Šatrijoms, kaip žinoma, būdingi pasakojimai apie raganas, švenčiančias čia vasaros saulėgrįžą. Į klausimą apie šių šventviečių kilmę ir amžių tuo tarpu negalima tvirtai atsakyti dėl duomenų stokos.

9 pav. Lepšių (Ignalinos r.) Bobakalnis. 1995. *Vaitkevičiaus nuotr.*

Mergakalniai, Bobkalniai. Lietuvoje žinoma maždaug 160 kalnų, vadinamų Mergų, Panų, Bobų, Nuotakų kalnais (9 pav.). Kol kas žvalgyta labai nedaug taip vadinamų vietų. Turimi duomenys leidžia teigti, kad tarp šių kalnų yra alkakalnių. Ateityje tyrimai leis aiškiau nusakyti būdingus jų bruožus ir patikslinti jų skaičių.

Mergakalniai ir Bobkalniai paplitę Vakarų, Šiaurės, Rytų, Pietų Lietuvoje, įskaitant Užnemunę. Dažniausiai viename regione sutinkamos abi pavadinimų grupės. Išimtį sudaro kai kurie Šiaurės Lietuvos (Pasvalio, Pakruojo, Joniškio, Biržų, Kupiškio, Panevėžio), Vakarų Lietuvos (Kretingos, Plungės, Akmenės, Šiaulių, Tauragės) bei Rytų Lietuvos (Anykščių, Vilniaus) rajonai, kur žinomi tik pavadinimai su šaknimi *bob-*. Raseinių, Ignalinos, Kauno r. ribose, priešingai, užfiksuoti tik pavadinimai su šaknimi *merg-*.

Kartais vien kalno išvaizda reiškė jo sąsają su moterimis – Didžiųjų Burbiškių Moteraičio kalnas (Telšių r.), Jutonių Bobakalnis (Molėtų r.), sakoma, yra panašūs į „gulinčias moteris".

Padavimuose ir pasakojimuose apie šias vietas aptinkamas „stovėjusios ir prasmegusios bažnyčios“ motyvas byloja sakralinę tokių kalnų reikšmę: „Žmonės pasakoja, kad ant Bobinio kalno buvusi pastatyta labai graži bažnyčia <...>“ (Nuodėguliai, Utenos r. – LŽV: Adamonis, 1935). Retkarčiais paaiškėja, kad padavimų „bobos“, „mergos“ ar „panos“ – tai netekėjusios, „šventos“ merginos (plg.: „Nevadinkit mumis merguoms, mes esam grynas, nekaltas panas“, „šventuolės anos dėdlia meldies“; Pasruojė, Telšių r. – LTR 4056/41, 6414/102), kurių buvimas tuose kalnuose nusakomas įvairiomis aplinkybėmis.

Kartais padavimai pasakoja, kad merginos ir moterys aprašomose vietose rinkdavosi į savo pasilinksminimus, raudoti žuvusių vyrų, slėptis ir kitomis progomis (Apvaršuva, Griguliai, abu – Šilalės r.; Šilai, Telšių r.; Vaidevučiai, Anykščių r.). Be to, retkarčiais padavimų „mergos“ ar „bobos“ reiškia mitines lietuvių sakmių veikėjas laumes ir raganas: „Mergų kalnelis senovėje buvęs raganų susirinkimo vieta, kur jos šokdavusios ir dainuodavusios“ (Paąžuoliai, Molėtų r. – LŽV: Valiukonis, 1936).

Yra pagrindas manyti, kad kai kurie Mergakalniai, Bobkalniai ir kitais panašiais pavadinimais vadinami kalnai yra susiję su tam tikromis merginų (moterų) bendrijų apeigomis[11]. 2000 m. žvalgomosios ekspedicijos metu vertingų duomenų šia tema surinkta apie Zasinyčių Dijokalnį (Kupiškio r.). Atrodo, šiame kalne apeigomis buvo pažymima aplinkiniuose kaimuose gyvenančių merginų fiziologinė branda. Šis mitinis tarpusavio ryšys tarp šventvietės ir merginų, matyt, galiojo ir vėliau, nes šių vietų užkuriai „už bausmę“ buvo varomi „ant Dijokalnio šokti“ (kitaip tariant, ištekėjusi, tačiau į vyro namus neišvykusi moteris su Dijokalniu išsaugodavo tam tikrą ryšį; šios marčios vyras buvo siunčiamas į šventvietę atlikti tam tikrų apeigų).

Padavimai apie Šilų Panų suolus (Telšių r.) (Litvanica, p. 153a; IP, p. 17; LTR 6611: 407, 410; SLŠ, p. 337–339) rodo, kad keli Telšių krašte užfiksuoti kalneliai, vadinami Mergų arba Panų suolais, taip pat turėtų koreliuoti su posakių *į suolą sėsti*, *suole sėdėti* reikšmėmis „tekėti, būti ištekėjusiai“ (LKŽ XIV 186–187).

Mergakalnių (*Дзявочая гара, Дзевіная гара*) žinoma ir Vakarų bei Vidurio Baltarusijoje. Vienais atvejais taip vadinami alkakalniai, kitais – piliakalniai (Дучыц, 1993, c. 20–21). Apie juos, taip pat apie šventus akmenis, šaltinius pasakojami padavimai (žr.: Lobač, 2001) iš esmės atitinka lietuviškuosius padavimų apie Mergų bei Bobų kalnus motyvus.

„H e r o j ų“ k a l n a i. Lietuvoje žinoma alkakalnių, kurių šventumas motyvuojamas istorine ar pasakojamąja tradicija, teigiančia, jog ten buvo palaidoti žymūs asmenys – herojai, todėl žmonės ėmę tas vietas garbinti. Bene

---

[11] Mergakalnių išskirtinumą dar pabrėžia tai, jog žinomi vos 4 Berniukakalniai (Utenos, Zarasų r.), ir 2 Vyrkalniai (Ignalinos, Zarasų r.).

žymiausios iš jų aprašytos XVI a. antrosios pusės Lietuvos metraščio legendinėje dalyje. Pavyzdžiui, rašoma, jog kunigaikštis Kukovaitis (*Куковойть*), mylėdamas savo mirusią motiną Pajautą (*Поята*), pagal jos išvaizdą padirbo stabą (*балван*) ir pastatė jį ties Žaslių ežeru (вышей озера Жослий). Pajautos atvaizdas-stabas buvęs garbinamas (образ хвалили и за бога его мели). Vėliau stabas supuvo, jo vietoje išaugo liepos ir imta jas garbinti (липы хвалили и за бога их мьли во имя тое Поятьі) (Полное собрание, c. 131; plg.: BRMŠ II 518–519).

10 pav. Guronių (Kaišiadorių r.) Pajautos kapas. 1991. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

Pajautos kapo, kitaip Kiškių bažnyčios, vieta pietinėje Žaslių ežero pakrantėje (Guronys-Pajautiškės, Kaišiadorių r.) yra žinoma (10 pav.), o XX a. užfiksuoti padavimai pasakoja, jog kalvelė esanti karžygio Pajauto kapas arba jog tai šventa buvusios bažnyčios vieta (VAK b. 26, l. 60–61, 69; Batūra, 1966, p. 269–270).

Duomenys apie alkakalnius, susijusius su „herojų" garbinimu, rodo gana specifinį šių šventviečių įkūrimą, raidą ir tolesnę šventumo motyvaciją. Herojų vardai ir istoriniuose šaltiniuose, ir padavimuose dažnai atitinka garbinamų dievų vardus, kurie savo ruožtu sutampa su upių, ežerų ar gyvenamųjų vietovių pavadinimais! Pvz., kunigaikštis Spera (Полное собрание, c. 129) / Spėros ežeras (Širvintų r.), kunigaikštienė Pajauta (Полное собрание, c. 131) / Pajautiškių kaimas (Kaišiadorių r.) (Jasas, 1971, p. 205)[12], šventasis miškas

[12] Kartais kažkodėl manoma, kad „kronikų personažas" Pajauta nesietinas su Pajautiškėmis, į pietus nuo Žaslių ežero (Gudavičius, 1998, p. 198), nors Lietuvos metraščio legendinėje dalyje aiškiai sakoma, kad Pajautos atvaizdą-stabą Kukovaitis pastatė prie Žaslių ežero (Полное собрание, c. 131).

Ten pat teigiama ir kad *Pajauta* yra tik klaidingai sulietuvinta gudiška forma *Поята* ar *Паята*, tačiau neaptariamas Pajotės vietovardžio atvejis Prūsijoje (*Poyato*, 1394 m. – Gerullis, 1922, p. 128).

Nemakštė (*Nemagste*, *Nemacste*) (SRP II 677, 679) / Nemakščių kaimas (SRP II 669–670) (Raseinių r.), deivė Altona (LIIR f. 1–2873, l. 5; LNB f. 64–12; Tarasenka, 1928, p. 92) / Altoniškių kaimas (Kauno r.) ir t. t.

Aptariamiems alkakalniams sakralinė reikšmė neretai buvo teikiama iki pat XIX–XX a. Tai gerai atspindi ir Palangos Birutės kalno atvejis. Kalno sakralumą, remiantis M. Stryjkovskio Kronikos (1582) duomenimis, buvo įprasta motyvuoti ten palaidotos Birutės „dorybėmis" (žr.: SLŠ, p. 107–109). 1983–1984 m. kalno ir jo papėdės archeologiniai tyrinėjimai (vad. V. Žulkus) parodė, jog po to, kai kovojant su kryžiuočiais buvo sudeginti mediniai XIV a. pabaigos – XV a. pradžios įtvirtinimai, ant kalno buvę supilti iki 2,5 m aukščio smėlio pylimai, kurių vidiniu pakraščiu įkasti aštuoni 16–18 cm skersmens stulpai, ir prie jų periodiškai deginti laužai. Tuo metu ant kalno stovėjo ir šiaurės rytų – pietvakarių kryptimi ištęstas, 9 m ilgio ir 2 m pločio pastatas-„pašiūrė". Ši šventvietė, manoma, su specialiu paleoastronominiu įrenginiu – stulpų sistema, skirta nustatyti žiemos ir vasaros saulėgrįžų bei kitų kalendorinių švenčių datoms, buvo apleista XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje[13] (Klimka, Žulkus, 1989, p. 35–56, 73–93; Žulkus, 1997, p. 16–54).

Šventviečių, kurių sakralinę reikšmę lydėtų panašūs motyvai, yra ir kituose Europos kraštuose (plg.: Naumann, 1927, p. 331–333; pvz., Latvijoje, Vidžemėje, žinoma šventvietė (kalnas, šaltinis ir beržas), kur žmonės garbino ir legendinės kunigaikštytės Lidos (*Lida*) kapą – Kurtz, 1924, p. 61).

PILIAKALNIAI-ŠVENTYKLOS. Nėra duomenų, kurie leistų plačiau aptarti lietuviškuosius piliakalnius-šventyklas (tiksliau – įtvirtintuose kalnuose įrengtas šventyklas). Nežinomi vizualiniai – išoriniai požymiai, kurie, plačiau piliakalnio netyrinėjant, leistų spręsti apie jo pritaikymą ikikrikščioniškojo kulto reikmėms. Vien konstatuojama, kad apskrito plano kulto pastatai įtvirtintuose kalnuose, I t-metyje pr. Kr. – I t-metyje po Kr., matyt, buvę būdingi daugeliui rytų baltų genčių (Michelbertas, 1986, p. 25).

Bene žymiausias piliakalnis-šventykla Lietuvoje ištirtas 1956–1957 m. Bačkininkėliuose (Prienų r.) (vad. O. Navickaitė). 15x20 m dydžio piliakalnio aikštelėje, kurios vakarinėje pusėje būta nedidelio pylimo, buvo aptikta 7x12 m dydžio plūkta molio aikštelė-asla. Jos viduryje rastos 23 iki 20–35 cm skersmens ir 20–60 cm gylio beveik ratu išsidėsčiusios stulpavietės – 4x6 m dydžio pastato žymės. Įėjimo į pastatą būta iš vakarų pusės. Pastato viduje, arčiau įėjimo, rastas atviras 50 cm skersmens ir 15 cm gylio židinys-duobė akmenimis išgrįstais pa-

---

[13] Taigi po to, 1506 ar 1596 m., Ona Jogailaitė ant kalno pastatė pirmąją Šv. Jurgio koplyčią (dar 1709 m. inventoriuje ši koplyčia vadinama „Capella Birutta nad morzem" – Žulkus, 1997, p. 20).

kraščiais. Piliakalnio apatiniame kultūriniame sluoksnyje kartu su negausiais lipdytos keramikos brūkšniuotu paviršiumi fragmentais aptiktos 4x6 m dydžio pastato-šventyklos liekanos tyrinėtojų datuojamos pirmaisiais amžiais po Kr. (Navickaitė, 1959, p. 106–107; Daugudis, 1982, p. 34–36).

Kai kurie tyrinėtojai mano, jog Kurmaičių (Kretingos r.) bei Kerelių (Kupiškio r.) piliakalniuose buvo aptikta kulto pastatų liekanų: 1979–1980 m. tyrinėjant (vad. A. Merkevičius) Kurmaičių piliakalnio aikštelėje rastas 0,2–1 m storio I t-mečio pr. Kr. pabaigos – III–IV a. kultūrinis sluoksnis su lipdyta keramika, geležine yla, dviejų peiliukų fragmentais, galąstuvų, molinių liejimo formelių, akmeninio trintuvo dalimis ir gintaro gabaliuku. Tame sluoksnyje aptiktas ir keturkampis 3x2,6 m dydžio akmenų grindinys, į pietus, pietvakarius ir šiaurės rytus nuo jo – iki 2 m skersmens ir 1 m gylio duobės su nuo ugnies suskeldėjusiais akmenėliais, angliukais, lipdytomis šukėmis brūkšniuotu ir šiek tiek grublėtu paviršiumi. Šalia grindinio šiaurės vakarų – vakarų kryptimi būta stulpaviečių eilės (Merkevičius, 1980; Daugudis, 1982, p. 37). Atrodo, kad čia būta stulpinės konstrukcijos pastato, kurio sienos išorėje buvo sutvirtintos akmenimis. Pastato viduje buvusį akmenų grindinį tektų laikyti savotišku aukuru, kurio kampuose buvusiose duobėse-ugniavietėse kūrenta ugnis, galbūt ir aukotos aukos (Michelbertas, 1986, p. 25).

1985–1986 m. Kerelių piliakalnio aikštelės tyrinėjimų metu (vad. E. Grigalavičienė) pirmųjų amžių po Kr. kultūriniame sluoksnyje aikštelės viduryje rasti du stulpaviečių ratai, kurių mažesnis (3–3,5 m skersmens) buvo didesniajame (5,5–6 m skersmens). Vidinį stulpų ratą sudarė dviguba eilė kuolų, įkaltų po du per 5–10 cm vienas nuo kito ir 15–20 cm atstumu tarp porų. Abi stulpų eiles skyrė 50–70 cm pločio tarpas. Šio negyvenamojo pastato vidinė siena buvo uždara – išpinta šakomis, o išorinė – atvira. Priešingose sienų pusėse būta kelių metrų pločio tarpų – įėjimų. Pastato viduje prieš įėjimą būta 1,4 m ilgio ir 80 cm pločio neaiškaus keturkampio įrenginio, sukonstruoto iš 6–7 cm storio dviem lygiagrečiom eilėm įkaltų kuolų. Šių eilių gale stovėjo vienas šalia kito įkaltų apskritų kuolų sienelė, jungianti abi linijas (Grigalavičienė, 1992, p. 86–87; 1995, p. 50–53).

Nepaisant pagrįstos Kurmaičių ir Kerelių tyrimų interpretacijos kritikos[14], tyrimai Bačkininkėliuose leidžia įtarti, kad ir Lietuvos teritorijoje buvo rytų baltų gentims būdingų apskritų ar ovalių kulto statinių, kokių nemažai tyrinėta Smolensko srities piliakalniuose (Третьяков, Шмидт, 1963, c. 11–18, 26–29, 31–32, 59–61, 65, 96–99, 102–103; Шмидт, 1992, c. 115–116).

Lietuvoje yra gana daug piliakalnių, turėjusių tam tikrą mitinę ir religinę reikšmę. Tarkime, istorinė tradicija šventviete laiko Pašatrijos (Telšių r.) piliakalnį.

---

[14] Pastaruoju metu ją pareiškė dr. G. Zabiela.

Perkūnkalniais vadinami ir su Perkūno garbinimu padavimuose siejami Luponių (Šiaulių r.), Cirkliškio (Švenčionių r.), Andulių (Ėgliškių) (Kretingos r.) piliakalniai (žr. p. 28). Prie kryžiaus Stajėtiškio piliakalnyje (Švenčionių r.) (11 pav.) dešimtą sekmadienį po Velykų ligi šiol aukojami maisto produktai. Apie Jurgaičių piliakalnio (Šiaulių r.) sakralumą byloja nesuskaičiuojama daugybė kryžių (su tokiais ir panašiais atvejais susiduriama ir gretimose šalyse, žr.: Urtāns, 1998; Зайкоўскі, 1998, с. 98–101; 1998a).

11 pav. Stajėtiškis (Švenčionių r.). Pamaldos prie kryžiaus piliakalnyje dešimtą penktadienį po Velykų. 1994. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

Į klausimus, kaip konkrečiai gali koreliuoti piliakalnio gyvenamoji arba gynybinė ir religinė funkcijos, bent iš dalies atsako archeologiniai tyrimai. Tai iliustruoja šiame skyriuje trumpai jau aptartas Palangos Birutės kalno pavyzdys. V. Daugudžio nuomone, panašiai reikėtų vertinti Jonelaičių (Sauginių) piliakalnį (Šiaulių r.), kurio aikštelėje buvo rastos aštuonios į I t-mečio pr. Kr. pabaigos – pirmųjų amžių po Kr. kultūrinį sluoksnį įkastos ovalios smailiadugnės duobės, pilnos smėlio su angliukais, pavieniais akmenimis ir gyvulių kaulais. Prie jų buvo rasta XIV–XVI a. keramikos, ir tai leido tyrimų vadovui prabilti apie senąsias apeigas apleistame piliakalnyje (Daugudis, Stankus, 1974; Daugudis, 1992, p. 69–70).

Kalbant apie archeologų plačiau netyrinėtus piliakalnius, kuriems teikiama sakrali reikšmė, galima vien spėlioti, ar su senąja šventviete sietinas pats piliakalnis, ar tam tikrų sakralinių bruožų piliakalnis „įgijo“ iš netoli buvusios šventvietės.

Lietuvoje žinoma apie 100 įvairiais sakraliais pavadinimais vadinamų laukų, pievų, laukymių (Latvijoje apie 30 – Urtāns, 1978, p. 77–78). Tai gana problemiška šventviečių rūšis, tačiau jos egzistavimas patvirtintas istorinių šaltinių. Tokia šventviečių kategorija žinoma ir pas senuosius skandinavus (plg.: Wessén, 1929/30, p. 98; Calissendorff, 1971, p. 10; Brink, 1996, p. 264–265; 1999, p. 427).

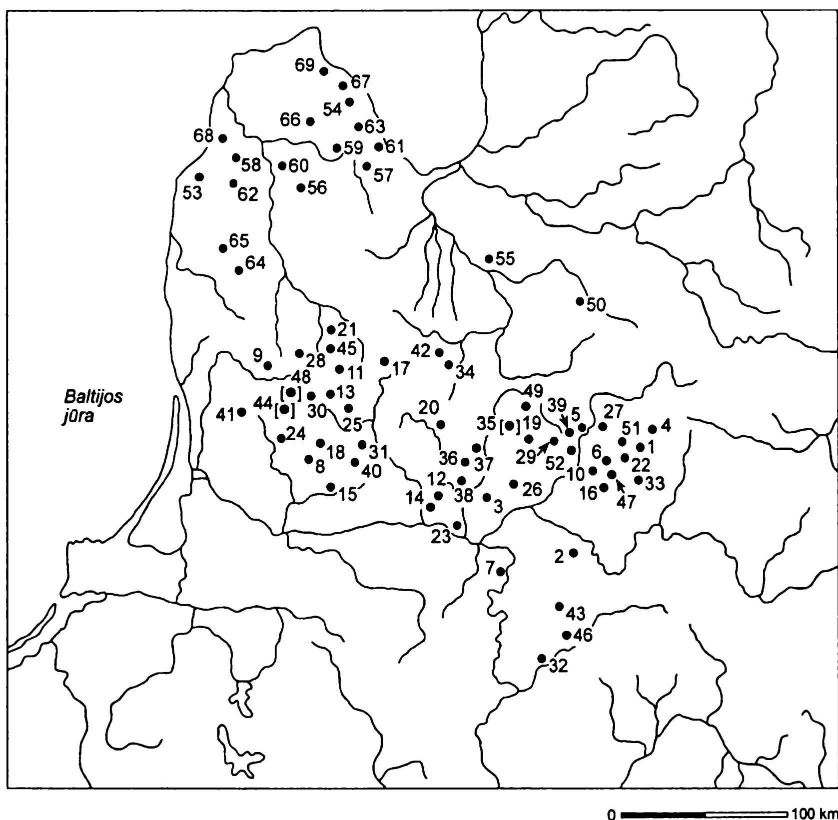
Petras Dusburgietis Prūsijos žemės kronikoje (1326), apibūdindamas „prūsų stabmeldystę", nurodo, kad prūsai turėję šventųjų laukų, kur niekas nedrįsęs dirbti žemės (BRMŠ I 344). Vėliau Prūsijos dokumentuose paminėta ir konkrečių šventųjų laukų. Pavyzdžiui, daug kartų XIV a. buvo minimas bei įvairiomis progomis aprašomas Sembos pusiasalio vakaruose buvęs šventasis laukas. Iš šaltinių aiškėja, kad jis buvo maždaug 6,5x12 km ploto, tinkamas arkliams ganyti bei šienauti. Vieną jo vietą šaltiniai vadina „deginimo vieta" (*Brandstat*), bet dėl jos paskirties tyrinėtojai nesutaria. Be to, šis šventasis laukas ribojosi su Romėnų, arba Romainių (*Romehnen*, *Romaynis*), kaimu, kuris buvęs „laukuose vienui vienas" ir prie kurio šliejosi šventa giraitė (Voigt, 1827, p. 640–644; Töppen, 1858, p. 15; Wenskus, 1968, p. 321; BMRŠ I 323–324). 1388 m. dokumentas Semboje mini Dievo lauką (*Dewslauks*) (Gerullis, 1922, p. 28). Kai kurie lietuviškieji šventi laukai, vadinami Alkomis, minimi XVI–XVII a. dokumentuose. Antai 1593 m. vienoje Pavandenės valsčiaus vietovėje aprašoma žemių riba, išvesta nuo ąžuolo su kryžiumi, augusio prie Ringės upelio Alko lauke (*нива Алкас*), į Alkapjaunio (*Алкапявнис*) mišką (Jablonskis, 1941, p. 138).

Šiuo metu žinomi bendri šventųjų laukų bruožai iš pirmo žvilgsnio gali skirtis nuo tų, kuriuos jie yra turėję praeityje, nes laukas nesunkiai pavirsta mišku, ariamas kalnas – lygiu lauku ar panašiai. Vis dėlto iš seniausių šaltinių aiškėja, kad šventi laukai: 1) tinkami dirbti, tačiau nedirbami[15]; 2) tinkami ganyti gyvulius; 3) tinkami šienauti. XVI–XVII a. šaltiniai mini Alkus ir kaip dirbamus laukus (*нива*), ir kaip šienaujamas pievas (*сеножат*).

Vadinasi, šventų laukų ir pievų gyvavimas buvo tiesiogiai susijęs su mitinėmis ir (arba) religinėmis realijomis. Yra užfiksuotas paprotys rinkti žolynus per kalendorines šventes; žinomi Dievo daržais[16] vadinamieji laukai Lietuvoje (Miliūnai, Rokiškio r.) ir ypač Latvijoje (*Dieva dārziņš*, *Dieva dārzs*) (Straubergs,

[15] Nežinia, ar 1725 m. aprašyti laukai *Žiame Meldziama*, kur buvo auginami javai ir kartu aukojama ten būnantiems žalčiams, turėtų būti nagrinėjami šiame ar kitame kontekste (Lebedys, 1976, p. 212).

[16] Viena iš *daržo* reikšmių yra „laukas" (LKŽ II 206).

6 žemėl. Alkos laukai (pagal autorių (1998) su papildymais).

Lietuva: 1. Alanta (Molėtų r.); 2. Aleksandrija (Trakų r.); 3. Alksnėnai (Kėdainių r.); 4. Ančėnai (Molėtų r.); 5. Anykščiai; 6. Antatilčiai (Ukmergės r.); 7. Bačkininkėliai (Prienų r.); 8. Biržų Laukas (Šilalės r.); 9. Dalgai (Plungės r.); 10. Deltuvėlė (Ukmergės r.); 11. Dirmeikiai (Telšių r.); 12. Dokiai (Kauno r.); 13. Domeikiai (Kelmės r.); 14. Eikščiai (Kauno r.); 15. Eržvilkas (Jurbarko r.); 16. Gailiūnai (Ukmergės r.); 17. Gilvyčiai (Šiaulių r.); 18. Gimbūčiai (Šilalės r.); 19. Grigaliai (Panevėžio r.); 20. Grinkiškis (Radviliškio r.); 21. Kairiškiai (Akmenės r.); 22. Karališkės (Molėtų r.); 23. Kulautuva (Kauno r.); 24. Lembas (Šilalės r.); 25. Liubišiškės (Kelmės r.); 26. Margiai (Kėdainių r.); 27. Naujoniai (Anykščių r.); 28. Nevardėnai (Telšių r.); 29. Obeliai (Ukmergės r.); 30. Pabiržulis (Telšių r.); 31. Palėkinis (Kelmės r.); 32. Perloja (Varėnos r.); 33. Piliakiemis (Molėtų r.); 34. Poškiečiai (Pakruojo r.); 35. [Ramygalos seniūn.] (Panevėžio r.); 36. Ruoščiai (Kėdainių r.); 37. Stuomeniškiai (Panevėžio r.); 38. Sviliai (Kėdainių r.); 39. Šalnos (Ukmergės r.); 40. Šienlaukis (Raseinių r.); 41. Šlepštikos (Klaipėdos r.); 42. Šukioniai (Pakruojo r.); 43. Telėtninkai (Alytaus r.); 44. [Telšių r.]; 45. Ubiškė (Telšių r.); 46. Valkininkai (Varėnos r.);

47. Varkalės (Ukmergės r.); 48. [Varnių seniūn.] (Telšių r.); 49. Velžys (Panevėžio r.); 50. Virškupėnai (Biržų r.); 51. Zizda (Anykščių r.); 52. Zujai (Ukmergės r.); Latvija: 53. Apriķi (Ventspilio r.); 54. Ārlava (Talsų r.); 55. Buļeņi (Bauskės r.); 56. Griķi (Kuldigos r.); 57. Jaunsāti (Tukumo r.); 58. Ivande (Kuldigos r.); 59. Kandava (Tukumo r.); 60. Kuldīga; 61. Lamiņi (Tukumo r.); 62. Lipaiķi (Kuldigos r.); 63. Pastende (Tukumo r.); 64. Priekule (Liepojos r.); 65. Raiba (Liepojos r.); 66. Renda (Talsų r.); 67. Sili (Talsų r.); 68. Užava (Ventspilio r.); 69. Zentene (Talsų r.).

1960, p. 146). „Dievo daržo“ vaizdinys gerai paliudytas patarlėse ir priežodžiuose: „Ar aš Dievo daržą nuganiau!“ (LKŽ II 305), „Dievo daržo nenuganiau, velnio ropių nenuroviau“ (= niekam nieko nepadariau, esu teisus) (LKŽ XI 831), taip pat: „Dievo laukai nenuganomi“ (LTR 465/36–478).

Šventi laukai dažnai priklausė šventoms vietovėms. Antra vertus, konkrečių aukojimo vietų, matyt, būta ir tokių laukų teritorijoje (plg. *Brandstat* vadinamą vietą viename Sembos šventųjų laukų).

Apie Prūsijos šventuosius laukus žinomi duomenys suteikia papildomų galimybių interpretuoti šias šventvietes. R. Venskus pažymi, jog tankiai gyvenamoje ir tik rytuose kiek miškingoje Semboje šventi miškeliai ir laukai akivaizdžiai skyrė vienas gyvenvietes nuo kitų. Be to, Sembos pakrantę, kur randama daugiausia gintaro, iš sausumos pusės ribojo du šventi laukai ir, atrodo, dar vienas šventas miškas (Wenskus, 1968, p. 322).

Apie daugelį laukų bei pievų, turinčių įvairius sakralius pavadinimus, padavimų ir tikėjimų neužfiksuota. Mažai jų žvalgyta, tad šiame darbe pristatomi tik Alkos ir „Šventi“ laukai.

A l k o s laukai. Lietuvoje žinomi 52 laukai, kurių pavadinimuose yra šaknis *alk-* (Latvijoje – 17). Išsiskiria jų arealai Vidurio (Kėdainių, Panevėžio r.), Rytų (Ukmergės, Molėtų, Anykščių r.), taip pat Vakarų (Telšių, Kelmės r.) Lietuvoje (6 žemėl.).

Kartais Alkomis vadinamos visai nedidelės, 0,1–0,3 ha dydžio, pievos, kartais jų ribos neapibrėžtos ir išplečiamos net iki 20–25 ha (12 pav.). Vidurio bei Rytų Lietuvos Alkos laukai žinomi paežerėse, paupiuose, neretai – upelių santakose. Daugumas Vakarų Lietuvos Alkų bei Latvijos Kuršo Elkų laukų yra šalia kitų rūšių paminklų, vadinamų Alkais.

Alkomis vadinamų laukų ir pievų neretai žinoma prie archeologijos paminklų, pvz., prie I t-mečio – II t-mečio pradžios Žvilių (Šilalės r.), I t-mečio pabaigos–II t-mečio pradžios Kulautuvos (Kauno r.) kapinynų, Anykščių I t-mečio antrosios pusės neįtvirtintos gyvenvietės, Vaitkuškio (Ukmergės r.), Piliakiemio (Molėtų r.), Antatilčių (Ukmergės r.), Zujų (Ukmergės r.) II t-mečio pradžios piliakalnių.

Apie daugumą Alkos laukų padavimų nežinoma. Iš 52 žinomų Alkos laukų jų pavadinimo kilmė aiškinama tik 6 pasakojimuose. Paminėtina, kad senųjų apeigų reliktai Ruoščių (Kėdainių r.) Alkais (*Олки*) vadinamoje vietoje (= lauke ?) prie Jaugilos upelio yra užfiksuoti 1596 m. dokumente. Iš jo matyti, kad sekmadienį – rytojaus dieną po Petrinių – Alkuose susirinko žmonės, nusipirkę už 9 lietuviškus grašius pusę statinės alaus sau ir savo bičiuliams (Jablonskis, 1933).

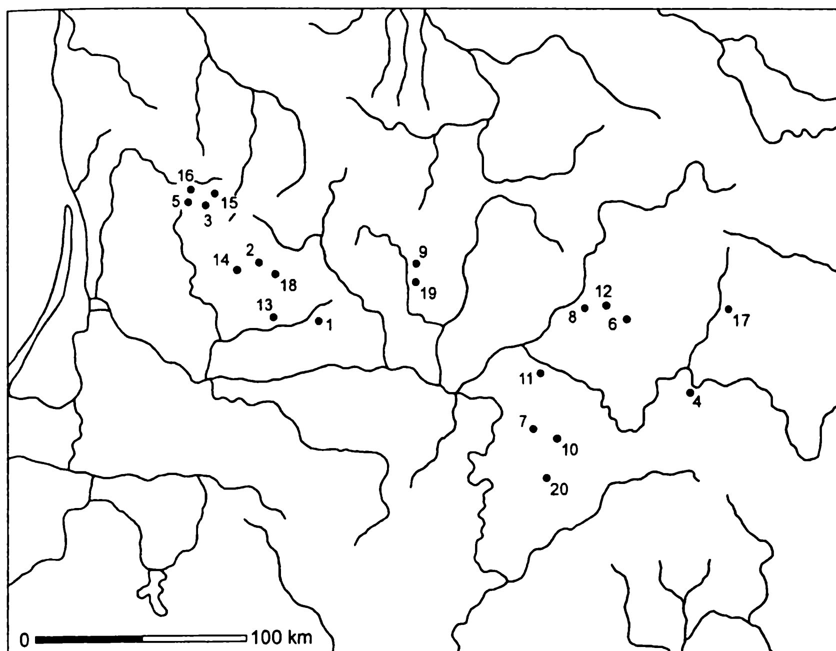

12 pav. Kulautuvos (Kauno r.) Alkos laukas prie Nemuno. 1997. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

„Š v e n t i" laukai. Laukų ir pievų, kurių pavadinimuose yra šaknis *švent-* (Šventaklonis, Šventlaukė, Šventelės ir kt.) yra 20 vietovių Rytų (Molėtų, Ukmergės, Švenčionių, Vilniaus r.), Vakarų (Telšių, Šilalės, Raseinių, Jurbarko r.), Vidurio (Radviliškio r.) ir Pietų Lietuvoje (Kaišiadorių, Prienų, Alytaus, Trakų r.) (7 žemėl.). Deja, Šventais vadinami laukai ligi šiol plačiau nežvalgyti. Tik apie kelis iš jų žinomi padavimų fragmentai. Tačiau atkreiptinas dėmesys, jog taip vadinamų laukų yra tose vietovėse, kur žinoma įvairių priešistorinių paminklų, pvz., Antininkuose, Pagrybyje (abu Šilalės r.), Jurgionyse (Trakų r.).

GIRIOS, MIŠKELIAI

Medžių bei girių kulto pobūdis ir ypatumai sulaukė nemažo tyrėjų dėmesio (Buračas, 1944; Balys, 1948, p. 56–65; Šturms, 1948; Dundulienė, 1979; Ivinskis, 1986; Laurinkienė, 1996, p. 96–101; Ivanauskas, 1997, p. 16–18; Beresnevičius, 1998, p. 11–19; Slaviūnas, 1997, p. 316–319; plg.: Peuckert, 1930/31; Słupecki, 2000). Tai suprantama, nes baltų religijos ir mitologijos

7 žemėl. „Šventi“ laukai (pagal autorių).
1. Akmeniškiai (Raseinių r.); 2. Antininkai (Šilalės r.); 3. Baltininkai (Telšių r.); 4. Buivydžių apylinkės (Vilniaus r.); 5. Eidininkai (Plungės r.); 6. Girsteitiškis (Molėtų r.); 7. Grikapėdis (Prienų r.); 8. Jačionys (Ukmergės r.); 9. Juodupiai (Radviliškio r.); 10. Jurgionys (Trakų r.); 11. Lėliai (Kaišiadorių r.); 12. Mateikiškiai (Ukmergės r.); 13. Pagojai (Jurbarko r.); 14. Pagrybis (Šilalės r.); 15. Panavadis (Plungės r.); 16. Patyris (Plungės r.); 17. Reškutėnai (Švenčionių r.); 18. Sugintai (Raseinių r.); 19. Valynė (Radviliškio r.); 20. Vėžioniai (Alytaus r.).

šaltiniai šia tema teikia palyginti daug informacijos. Iš šaltinių aiškėja, kad baltų kraštuose: 1) būta ir šventųjų girių, ir šventųjų miškelių[17] (BRMŠ I 572); 2) šventųjų girių ir miškelių medžiai, ten gyvenantys žvėrys ir paukščiai buvo neliečiami (BRMŠ I 249, 344, 507, 508, 555–556, 576, 580–581; Kurtz, 1924,

---

[17] Kaip tik tokia formuluotė vartojama senuosiuose šaltiniuose apibūdinant baltų (lietuvių) šventvietes, plg.: „Sunt qui l u c o s incæduos & n e m o r a Numinis instar venerantur <...>“ (1611 m. jėzuitų kronika – ALSI, p. 684; išretinta cituojant).

Paminėtina, kad dar Tacitas taip pat giriomis ir miškeliais (*lucos ac nemora*), įvardijo šventas germanų giraites (plačiau žr.: Słupecki, 2000, p. 41).

p. 78; Šturms, 1946, p. 25–26; Lebedys, 1976, p. 208); 3) šventosiose giriose ir miškeliuose būta konkrečių (lokalinių) šventviečių (plg. BRMŠ I 225), kur kūrenta šventoji ugnis, aukotos aukos ir pan. Tokių šventviečių lankymą, matyt, reglamentavo konkretus švenčių kalendorius (plg.: BRMŠ I 249, 555–556, 576; Kurtz, 1924, p. 78); 4) pasak J. Dlugošo, tarp šventųjų girių ir miškelių būta atskiros jų grupės – „ypatingų miškų" (*speciales silvas*), kur buvo deginami mirusiųjų kūnai (BRMŠ I 556, 576; plg.: BRMŠ I 514, 577).

XIV–XV a. šaltiniai byloja, jog būta įvairiais pavadinimais vadinamų šventųjų girių bei miškelių. Be sakraliųjų šių vietų apibūdinimų (kai kurie iš jų užfiksuoti ir XX a.), būta tikrinių šventųjų girių bei miškelių pavadinimų. Antai 1386 m. rašoma: „Von Jensetilte bys czum heiligin walde, der heist Asswyiote" („Nuo Yžnės tilto iki šventojo miško, kuris vadinasi Ašvytė", SRP II 668), „Samaytischer heiliger walt gewest ist, Wentis genant" („Būta žemaičių šventojo miško, vadinamo Ventis", apie 1416 m. – Šturms, 1946, p. 3; plg. šventus miškus *Nemaxste*, *Sautum* Žemaitijoje, SRP II 678, 669–670, 687–688; *Wyssekynt*, *Scayte*, *Alsune* – Prūsijoje, Wenskus, 1968, p. 314, 317, 59 nuoroda). Neturint tokio pobūdžio duomenų, neįmanoma įrodyti tikrinius vardus turinčių šventųjų girių ir miškelių šventumo.

Lietuvoje žinoma maždaug 40 šventųjų girių ir miškelių. Jų sakralinę reikšmę liudija įvairūs duomenys. Be to, maždaug 520 Lietuvos vietų užfiksuotas Gojaus (Gojų) miško vietovardis atskirais atvejais taip pat byloja ten buvus šventąsias girias ir miškelius (plg.: Latvijoje šventųjų girių, miškelių, taip pat medžių, skaičius siekia 250 – Urtāns, 1978, p. 77). E. Šturmas taikliai pažymi, kad nors šventieji miškai baltų kraštuose minimi istoriniuose šaltiniuose nuo pat XIII a. pradžios, tai yra sunkiai apibrėžiama, kintanti ir laiko požiūriu pati nepastoviausia senųjų šventviečių rūšis (Šturms, 1946, p. 20–26).

Nors tikrų duomenų apie šventųjų girių ir miškelių medžius praktiškai nėra, įprasta manyti, kad tai būta ąžuolynų. Apie tai kartais užsimenama ir XX a. užrašytuose tautosakos tekstuose, plg.: „Ąžuolas yra šventas medis, nes seniau ąžuolynuose buvo šventovės" (LTR 2376/34).

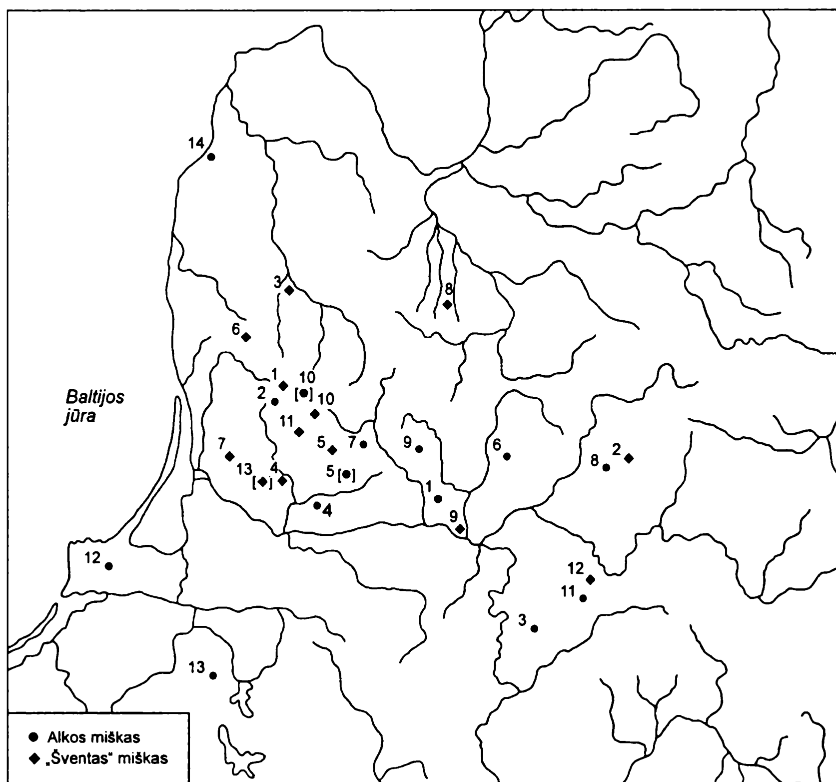
Dažniausiai fiksuojamas šventųjų girių ir miškelių bruožas yra tas, jog jie gyvavo kartu su kitų rūšių kulto paminklais (pvz., alkakalniais, akmenimis), kurie užėmė tam tikrą šventosios girios teritorijos dalį arba kai kuriais atvejais jų plotas atitiko šventojo miškelio ploto dydį (plg.: Уртанс, 1989, c. 62). Beje, kartais žinoma, kad centrinė (kartu – švenčiausia) miškelio vieta buvusi ten, kur augdavęs seniausias ir storiausias medis: Jeronimo Prahiškio XV a. pradžios pasakojime apie švento miškelio Žemaitijoje naikinimą sakoma, kad šventojo miškelio viduryje augo labai senas ąžuolas, „šventesnis už visus medžius" ir laikomas „dievų buveine" (BRMŠ I 595).

13 XIV–XVII a. paminėtų šventųjų girių bei miškelių galima apytiksliai lokalizuoti žinomose Lietuvos vietose. Turint galvoje ir nelabai gausius papildomus – XX a. – duomenis, galima teigti, jog dalis šventųjų girių bei miškelių gyvavo viduriniojo – vėlyvojo geležies amžiaus genčių, žemių ar valsčių paribiuose (Žulkus, 1989, p. 109, 112; Zabiela, Baranauskas, 1996, p. 7; SLŠ, p. 11–14; apie šių teritorijų išskyrimą ir įprasminimą žr.: Šimėnas, 1988; Žulkus, 1989; 1993). Beje, žinomi gausūs, daugiausia XIV–XV a. pavyzdžiai apie tai, jog Prūsijoje šventų girių ir miškelių irgi būta tarp gyvenamųjų teritorijų: kaimų, pilių apygardų, žemių (Wenskus, 1968, p. 316–318, 57, 59 nuorodos).

Antra vertus, būta šventųjų girių ir miškelių, kurie šliejosi prie gyvenamųjų to paties laikotarpio vietų. Štai J. Dlugošas (XV a. antroji pusė) *Kokiveithus* mišką, kur po mirties iškilmingai buvo sudegintas didysis kunigaikštis Algirdas, mini netoli (*prope*) Maišiagalos pilies ir gyvenvietės (BRMŠ I 556, 577). Šioje vietoje, 3,5 km į šiaurę nuo Maišiagalos, XVI–XVIII a. dar būta Kukavaičio užusienio (*zastenki Prozywaiemye KaKoweytis*, MAB f. 273–2828, l. 54–56; taip pat: *Kokoweytys*, *Kukoweytys*, *Kuku-weytis* – LVIA SA 88, l. 1404–1405; 4306, l. 303; 4744, l. 466). XVI–XVIII a. dokumentuose figūruoja Šventų liepų miškas prie Trakų (*les Swiato Liepie*, *lipowyj haj*, *лес Святолипье*) (LVIA SA 169, l. 276–285; Акты XXXI 538–543; Baliulis ir kt., 1991, p. 85). Šventinės miškas prie Jokšų (Šilutės r.) plyti į pietvakarius nuo Šiūparių piliakalnio, Gojų prie Daubarių (Mažeikių r.) – į šiaurę nuo Daubarių piliakalnių (SLŠ, p. 159, 648). Pasakojamoji tradicija mena Šventąjį mišką (kitaip – Ąžuolynę) Kalnelyje, Joniškio r. (VK), kur lokalizuojama istorinė Sidabrės pilis. Tokį kontekstą atskleidžia ir gausūs rašytiniai šaltiniai apie Prūsijos šventąsias girias ir miškelius (žr.: Wenskus, 1968, p. 314–317).

Trumpai jau buvo užsiminta apie duomenis, liudijančius šventosiose giriose ir miškeliuose buvus konkrečių (lokalinių) šventviečių, kur buvo kūrenama šventoji ugnis, aukojamos aukos ar panašiai. Tokių apeigų faktą patvirtina istoriniai šaltiniai. J. Dlugošas XV a. antrojoje pusėje rašo, kad žemaičiai, „prisirinkę žemės duodamų vaisių, spalio mėnesio pradžioje drauge su žmonomis, vaikais ir šeimynykščiais eidavo į miškus, kuriuos laikė šventais, ir tris dienas iš eilės savo dievams aukodavo jaučius, avinus bei kitus gyvulius – sudegindavo juos“ (cit. pagal: BRMŠ I 555–556, 576). 1768 m. veikale apie Lietuvos jėzuitų veiklą S. Rostovskis, remdamasis jėzuitų pranešimu apie 1583 m. apsilankymą Žemaitkiemyje (Ukmergės r.), rašė, kad, „sekdami romėnų vestalių pavyzdžiu, miškuose jie [pagonys. – V. Vaitkevičius] be pertraukos kūrendavo šventąją ugnį Perkūnui“ (cit. pagal: Ivinskis, 1986, p. 407).

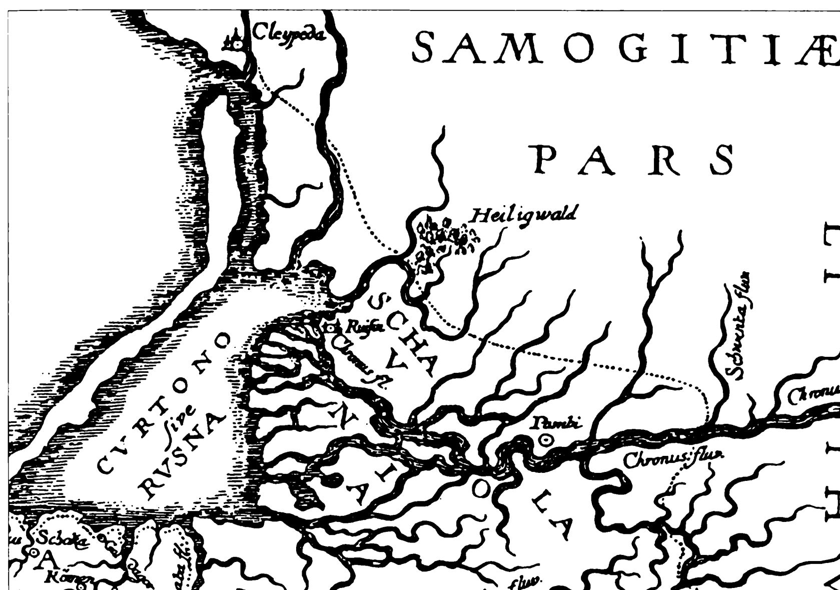
„Š v e n t i“ miškai. Lietuvoje žinoma 13 vietovių, kur girios ir miškeliai turi pavadinimus su šaknimi *švent-*. Dauguma jų žinoma Vakarų Lietuvoje

8 žemėl. Alkos miškai (pagal autorių (1998) su papildymais).
Lietuva: 1. Krūvandai (Kauno r.); 2. Labardžiai (Plungės r.); 3. Lelionys (Alytaus r.); 4. Mantviliai (Jurbarko r.); 5. [Nemakščių seniūn.] (Raseinių r.); 6. Okainiai (Kėdainių r.); 7. Palėkinis (Kelmės r.); 8. Šešuolių apylinkės (Ukmergės r.); 9. Tendžiogala (Radviliškio r.); 10. [Varnių seniūn.] (Telšių r.); 11. Žalioji (Trakų r.); Prūsijos teritorija: 12. Alk (Морозовка, Зеленоградский р-н); 13. Trempai (Новостроево, Озерский р-н); Latvija: 14. Apriķi (Ventspilio r.).
„Šventi" miškai (pagal autorių).
1. Alkas (Plungės r.); 2. Budriškės (Molėtų r.); 3. Daubariai (Mažeikių r.); 4. Dirvėnai (Tauragės r.); 5. Dvariškiai (Šilalės r.); 6. Gintališkė (Plungės r.) (?); 7. Jokšai (Šilutės r.); 8. Kalnelis (Joniškio r.); 9. Romainiai (Kauno r.); 10. Rukšiai (Šilalės r.); 11. Stumbriai (Plungės, Šilalės r.); 12. Trakai; 13. [Žem. Naumiesčio seniūn.] (Šilutės r.).

(Plungės, Šilalės, Tauragės, Šilutės r.)[18]. Kelios išimtys: 1398 m. minimas Romainių Šventasis miškas (*Heiligwald*) (Kauno r.), Kalnelio Šventasis miškas (Joniškio r.), Šventas miškas prie Budriškių (Molėtų r.) (8 žemėl.). Pastarajame, beje, teka Šventosios upelis ir yra garsus šventas šaltinis.

Analizuojant gamtinę šių girių ir miškelių padėtį krinta į akis, jog neretai jie žinomi upių santakose: Daubarių Gojai, arba Šventasis miškas (Mažeikių r.),

13 pav. 1584 m. Kasparo Henenbergerio sudaryto žemėlapio, kuriame figūruoja Šventasis miškas (*Heiligwald*) Žemaičių Naumiesčio apylinkėse, prie Šūsties upės, fragmentas.

yra Ventos ir Viešetės santakoje, Rukšių Šventgojus (Šilalės r.) – Raudžio ir Ašvijos, Romainių miškas paminėtas Nemuno ir Nevėžio santakos rajone, o Žemaičių Naumiesčio apylinkių (Šilutės r.) Šventąjį mišką (*Heiligwald*) K. Henenbergeris savo 1584 m. Rytprūsių žemėlapyje pažymėjo Šusties ir jos dešiniojo intako santakoje (Šturms, 1946, p. 25–26) (13 pav.). Šventomis vadinamų girių masyvai

[18] Matyt, šis arealas, kur apie Lietuvos „šventuosius" miškus šiandien žinoma daugiausia, tęsiasi šiaurės kryptimi, nes Latvijos šventosios girios ir miškeliai (taip pat medžiai) labiausiai paplitę Kuršo vakaruose bei Vidžemės šiaurės rytuose, žr.: Уртанс., 1989, с. 62.

kartais siekia 1500 ha plotą (Šventinė prie Stumbrių k. plyti Plungės ir Šilalės r.), miškelių – vidutiniškai 5–20 ha (Rukšiai, Šilalės r.; Daubariai, Mažeikių r.).

Istoriniai šaltiniai, apibūdindami Šventomis vadinamas girias ir miškelius, paprastai pažymi jų neliečiamumą, plg.: „Heyligwald <...> den die Samaiten noch für heilig halten, darinnen man gar nichts darff abhawen auff das jhre Götter, so darinnen wonen, nicht verletzt werde“ („Šventas miškas <...> kurį žemaičiai dar laiko šventu, [ir] kuriame nė vieno medžio negalima nukirsti, kad nebūtų sužeisti ten gyvenantys jų dievai“, 1595 m., Žemaičių Naumiesčio apylinkės – Šturms, 1946, p. 10). Antra vertus, yra žinių, kad šiuose miškuose vyko senosios apeigos. Pavyzdžiui, apie Dvariškių Šventgirį pasakojama, kad senovėje ten žmonės eidavę melstis (SLŠ, p. 373).

A l k o s miškai. Lietuvoje žinoma 11 vietovių, kur girios ir miškeliai turi pavadinimus su šaknimi *alk-*. Jų žinoma visoje Lietuvoje (8 žemėl.). Paminėtina, kad 1478 m. Vilniaus kapitulos dokumente giria, esanti kitapus Šešuolių ežero (Ukmergės r.), minima lietuvišku Alkų (*Helki*) pavadinimu, paaiškinant jį lenkišku atitikmeniu „šventas miškas“ (*swiati lasz*): „<...> sylva Helki alias swiati lasz nuncupatam, ex opposito lacus Scheszule <...>“ (Kodeks, p. 364). Prie Tendžiogalos (Radviliškio r.) Alkagiris (*Алькагирись*) minimas 1588 m. dokumente (Спрогис, 1888, c. 4). Ten pat teka Šventupis. Alkūnų miške (Molėtų r.), Raganautiškės raisto pakraštyje, auga senas, praeityje šventu laikytas ąžuolas. Alkaičių miške (Trakų r.) būta iš akmenų sukrautų pilkapių, šventvietės prie akmens.

Alkomis vadinamų šventųjų miškų byloje istoriniai šaltiniai gana svarbūs. Trys XVI a. šaltiniai visiškai aiškiai rodo, kad *alka* imama keisti į *gojų*. Pasak Lietuvių kalbos žodyno, pastarasis reiškia „nedidelį, gražų miškelį“ (LKŽ III 479), tačiau pirminė slavų *gaj* (*гай*) reikšmė (žr.: Słupecki, 1994, p. 162; 2000, p. 42) koreliuoja su *alkos* reikšme „šventas miškelis“ (žr. p. 22).

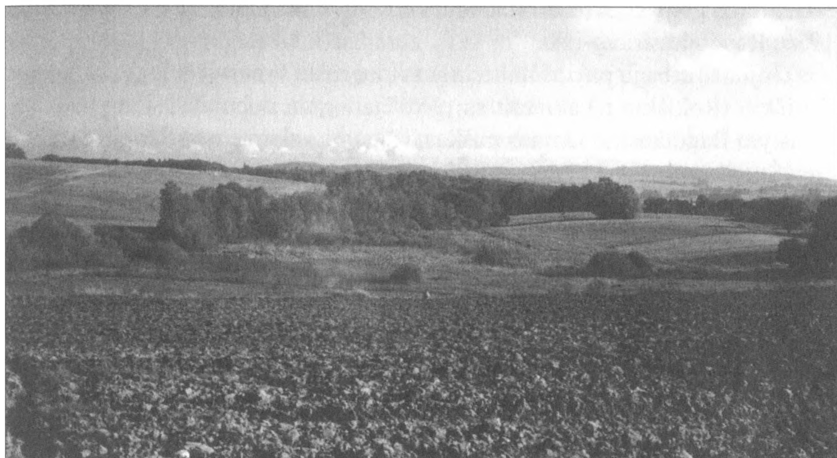
1521 ar 1535 m. dokumentuose tas pats šventas miškas į šiaurės vakarus nuo Trakų Galvės ežero ir į vakarus nuo Kernavės kelio vadinamas ir Šventomis liepomis (*Lezu Swiato Liepie*), ir Liepų gojumi (*lipowyj haj; hora nad lipowym hajom*) (LVIA SA 169, l. 276–285)[19]. 1573 ar 1575 m. dokumente iš Viduklės valsčiaus, apibūdinant laukų padėtį, sakoma, jog antrasis laukas esąs „под олком, гаемъ березовым“ (Jablonskis, 1941, p. 138).

1573 m. Volfenbiutelio bibliotekos Postilėje pasakyta: „Tikedami ing <...> gaius (kaip ghe vadinna alkus) <...>“, „medi, gaiui, alkie <...> ghe meldz“ (Gaigalat, 1901, p. 150). 1578 m. Prūsų hercogo Jurgio Fridricho lietuviškame įsakyme Ragainės apskrities bažnyčioms rašoma: „Mes priegtam ischtirem jog daug Kurschu ir Lietuwnikų musu scha valschcziaus Ragaines ir Tilszes

[19] Dėl datavimo žr.: Jablonskis, 1941, p. 206; Ivinskis, 1941, p. 150–151; Baliulis ir kt., 1991, p. 85.

didi Deiwiu alba stabu garbinaghima dara alba laika atla(n)kidami Gaius <...>" (cit. pagal: Ivinskis, 1986, p. 395–396).

Tikslesnes *gojaus* įsigalėjimo lietuvių kalboje (taip pat žemės vardyne) aplinkybes turėtų nurodyti kalbiniai tyrinėjimai. Tuo tarpu galima konstatuoti, kad XVI a. *gojus* jau buvo vartojamas bažnytiniuose bei kanceliariniuose tekstuose, tačiau baigiantis XVI a. tokio tipo vietovardžiai dar nebuvo paplitę (plg. žr.: Спрогис, 1888). Šiuo metu Lietuvoje užfiksuota per 1000 įvairių vietovardžių, sudarytų su šaknimi *goj-*.

14 pav. Vladislavava (Trakų r.). Arimais ir ganyklomis paversta Gojaus ąžuolyno vieta. 1993. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

G o j a i. Taip vadinamų girių ir miškelių žinoma apie 520 (Ванагас, 1985, c. 871). Kaip minėta, Alkomis (matyt, ir kitokiais sakraliais pavadinimais) vadinti miškai, pradedant XVI a., imti vadinti Gojais. Galimas dalykas, kaip tik tuo laikotarpiu „atsiradusių" Gojų vietoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje dažnai jau būta dirbamų laukų ar pievų[20]. Prieškaryje apie vieną tokią vietovę, apsilankęs Vladislavavoje (Trakų r.), V. Juozaitis, be kita ko, P. Tarasenkai rašė: „Iš šeimininko V. Odinčio sužinojau, jog [Gojumi vadinamuose laukuose. – V. Vaitkevičius] seniau būta daug ąžuolų, o šis, paskutinis, 2 metai kaip tapo piemenų sudegintas. Jo diedukas pasakojo, jog čion būta stabmeldžių švento ąžuolyno" (LIIR f. 1–2231, l. 68) (14 pav.).

[20] LŽV anketose tai liudija gausūs vietovardžiai ir jų komentarai, plg.: „Gojus – apie 20 ha, dirbama žemė, seniau buvo miškas" (Dubėnai, Kelmės r. – LŽV: A.Vipartas, 1935), „Gojus – 3 ha, kalnelis, buvęs miškas" (Putvinskiai, Šilalės r. – LŽV: O. Butkienė, 1935) ir t. t.

Apie tai, ar Gojais vadinami miškai yra sietini su senosiomis šventvietėmis bei šventomis vietovėmis, reikėtų spręsti analizuojant konkrečius duomenis bei tiriant atskirus mikroregionus. Štai Rukšių Šventgojus, lokalizuojamas Raudžio ir Ašvijos santakos rajone (Šilalės r.), sietinas su XIV a. kryžiuočių kelių aprašymuose minima (SRP II 665, 668, 669) šventa Ašvytės giria, Žalpių apylinkių (Kelmės r.) Gojus – su tuo pačiu laikotarpiu minimu (SRP II 687–688, 678) šventu Siautūnų (*Sautum*, *Sauten*) mišku. Galimas dalykas, kad 1398 m. minimo *Heiligenwalt* (Mannhardt, 1936, p. 127) prie Romainių (Kauno r.) reliktai – į šiaurę nuo Raudondvario plytintis Gojus (LŽV: V. Vaitkus, 1936; Raudondvario g-ja).

Gojuose arba jų pakraščiais žinoma kitų rūšių šventviečių: į vakarus nuo Busiškio (Rokiškio r.) akmens su plokščiadugniu dubeniu ir Panytėlės akmens yra Bagdoniškio Gojaus miškas, į šiaurės vakarus nuo Senojo Strūnaičio (Švenčionių r.) akmens su pėdomis iki pat Andreikų Šventelės upelio plyti Gojaus miškas, į rytus nuo Dūdų (Širvintų r.) akmens su pėdomis – Gojaus pieva, vienas iš Mažeikių (Rokiškio r.) šventų šaltinių trykšta Gojaus miške. Padavimai apie Gojais vadinamus kalnus Dvarviečiuose (Skuodo r.) ir Degėsiuose (Lazdijų r.) sieja juos su senąja religija: „Pasakoja žmonės, kad jame [Degėsių Gojaus kalne. – V. Vaitkevičius] meldėsi senus laikus. Ir dar mano tėvo dziedas eidavo tenai melstis, tenai buvo įtaisyta abrozas tarp dviejų beržų“ (LTR 374e/2815). Svarbių pasakojamosios tradicijos faktų užfiksuota ir apie kai kuriuos Gojus – miškus, plg.: „Mišką žmonės gerbė. Eidavo tik su „čysta dūšia“. Miške neburnodavo [nesikeikdavo]. Ne visiems ir ne visada į Gojų buvo galima kelti koją. Miške gyveno dievaičiai ir ūždavo ūžuolų šakose“ (Senasis Strūnaitis – Andreikos, Švenčionių r.; Karmonas, 2001, p. 323).

Be to, šventvietė Daubarių Šventajame miške, arba Gojuose (Mažeikių r.), gali būti siejama su Daubarių archeologijos paminklų kompeksu, Lenkaičių Gojus (Plungės r.) – su Akmenskinės, Stakliškių girininkijos Gojus (Prienų r.) – su Gerulių archeologijos paminklų kompleksu ir t. t. Atkreiptinas dėmesys į miškų masyvus, vadinamus Gojais, kur esama Rytų Lietuvos pilkapių kultūros pilkapynų (Kloniniai Mijaugonys, Kaišiadorių r.; Geruliai, Prienų r.; Skėriai, Rokiškio r.).

MEDŽIAI. Lygiagrečiai su giriomis bei miškeliais istoriniai šaltiniai mini šventuosius medžius. Daugelis jų, matyt, augo šventųjų girių ir miškelių teritorijoje (plg. Jeronimo Prahiškio pasakojimą apie šventojo miškelio viduryje augusį seną ąžuolą, „šventesnį už visus medžius“, BRMŠ I 595). Tačiau žinoma ir miškų masyvams nepriklausiusių šventųjų medžių. 1291 m. kaip orientyras Kuršo žemių dalybų dokumente paminėtas nudžiūvęs šventasis medis

Ouse warpe[21] (ad lignum sanctum, quod vocatur Ouse warpe) istorinėje Pilsoto žemėje, tarp *Okte* ir *Galmene* pilių, Birbiškių kalvose (Klaipėdos r.) (BgR III 163–164; Klimka, Žulkus, 1989, p. 18).

Nykstant šventosioms girioms ir miškeliams, daug mitinių ir religinių jų realijų (draudimų, tikėjimų, apeigų ir kt.) „atiteko" pavieniams medžiams. Nuo XVI–XVII a. dažniau būtent apie medžių garbinimą kalba istoriniai šaltiniai: 1547 m. Žygimantas Augustas laiške lenkų kancleriui S. Maciejovskiui rašė, kad „paprastoji ir tamsioji liaudis kaip dievus garbina miškus, ąžuolus, liepas <...>", jiems viešai ir namuose „gyvulius ir aukas atnašauja" (pagal: Ivinskis, 1986, p. 402). Vyskupas M. Giedraitis 1587 m. rašė, kad didelėje Žemaičių vyskupijos dalyje žmonės „bendrai aukoja perkūnui, garbina žalčius ir šventais laiko ąžuolus" (pagal: Ivinskis, 1986, p. 406).

1561 m. Pajūrio vaitijoje, Šilalės krašte, minimas Laumės karklas (*Ławmes karkłas*) (Jablonskis, 1934, p. 625). 1597 m. dokumentuose minimos Milvydų (Kėdainių r.) ir Šilelio (*Шиляхь*) (Kauno r.) vietovės „prie Šventojo beržo" (*под Светою березою*) (Спрогис, 1888, с. 245). 1725 m. įrašas Vilniaus jėzuitų akademinės kolegijos dienoraštyje skelbia, kad kažkur Šiaurės Lietuvoje „du ąžuolai, būtent *Uzołay Devayciay*, buvo nukirsti ir sudeginti, nes prietaringu būdu prasti žmonės juos garbino ir veltui prastų žmonių lūpos meldė stebuklų" (Lebedys, 1976, p. 213; plg.: prie Ašmenos (Ошмяны), Baltarusijoje, garbintas ąžuolas Dievaicis (*Дэвайцiс*), Дучыц, 2000, с. 58).

Beje, istoriniuose šaltiniuose ir XIX–XX a. užfiksuoti duomenys apie šventuosius medžius pateikia svarbios informacijos apie jų garbinimo pobūdį ir savitas transformacijas po krikščionybės įvedimo. 1684 m. parašytame, 1703 m. pertvarkytame M. Pretorijaus rankraštyje „Prūsijos įdomybės" yra autentiškų pasakojimų apie šventuosius medžius Mažojoje Lietuvoje, kurie yra reikšmingi visai medžių kulto sampratai, nes tuos medžius šventais laikiusių žmonių lūpomis pateikiamos šventumo motyvacijos: „Ragainės srityje man parodė ąžuolą, kurio šakos buvo smarkiai suaugusios ir kurį gyventojai laikė šventu, <...> aš pasilikau nakvoti artimiausiame kaime, esančiame netoli šio ąžuolo. Mano šeimininkas buvo senas, pasiturįs, bet ir sąmojingas bei prietaringas ūkininkas <...>. Po ilgo pokalbio jis pasisakė, kad jis ir kiti į jį panašūs, atrodo, žiną, kad ąžuolas, kai į jį žiūrima bendrai kaip į medį, nereikalingas garbinimo, bet kad jie šį medį gerbia daugiau už kitus, jie esą savo tėvų ir protėvių pamokyti ir įtikinti <...>. Jis manė, kad jie nenusidedą dievui, jei tam medžiui nedarą nieko blogo. O tai ir esąs, jis tvirtino,

---

[21] Šio pavadinimo reikšmė nėra aiški. *Ouse warpe* atitiktų latvių *auzu vārpa* „aviža", tačiau tokiu atveju nesuprantama, kokia tai galėtų būti medžio rūšis. A. Becenbergeris ir K. Būga *ouse* siejo su lietuvių *uosiu*, tačiau rimčiau nepagrindė *warpe* reikšmės (plačiau žr.: Šturms, 1946, p. 24–25).

visas garbinimas <...>. Jis esąs pamokintas savo protėvių, kad dievas dažnai siunčiąs angelą prie tokių ąžuolų, kuris pamaldiesiems darąs gera, o blogiems – bloga, o kadangi jie taip esą pamokinti, jis aiškinosi, tai nebūsią nieko blogo, jei čia pat kas nors aukojama, nes aukojama ne medžiams, bet angelui arba dar labiau dievui, kuris angelą čia pasiuntė <...>" (Prätorius, 4 kn., 1 sk., § 6; taip pat: Mannhardt, 1936, p. 524–525). Dar įdomesnis pasakojimas apie šventų medžių požymius (pvz., gumbus, suaugusias tarpusavyje arba šiaip keistai suaugusias šakas) turinčių medžių „įšventinimo" galimybę. Pasak prie keistai suaugusios kriaušės besimeldusio žemaičio, tokius medžius galėdavęs įšventinti vaidila (*Weydullis*). Įšventinimu buvę pasiekiama, kad dievas tą medį paskirdavęs savo būstu (Prätorius, 4 kn., 3 sk., §14; taip pat: Mannhardt, 1936, p. 527–529, 530).

Lietuvoje daugiausia žinoma apie šventuosius ąžuolus. Duomenys apie šventąsias liepas, pušis, egles, beržus ir uosius sudaro palyginti mažą tokio pobūdžio informacijos dalį. (Latvijoje pažymima didelė šventųjų medžių įvairovė. Tai ąžuolai, liepos, beržai, pušys, eglės, kadagiai, gluosniai, guobos, lazdynai, drebulės, šermukšniai, alksniai ir obelys – Urtāns, 1978, p. 77).

Šventais laikomų medžių Lietuvoje žinoma miškuose, pakelėse, sodybose, kapeliuose, šventoriuose, kaip minėta, ir šventviečių teritorijoje, taigi – įvairiuose gamtiniuose ir kultūriniuose kontekstuose. Kartais jie koreliuoja su medžių šventumo motyvacijomis. Antai tiesiogiai su senovėje toje vietoje gyvavusia šventviete siejamas Visdievų (Rokiškio r.) liepos šventumas (Gruzdas, Vaitkevičius, 1998, p. 78), plačiai garsėjo Dvaronių Puntuko (Anykščių r.) pašonėje augusių ąžuolų pora (plg.: Žukauskas, 1907, p. 144). Žinoma daug medžių šventumo mitinių motyvacijų (kartais jos turi ir transformuotą – jau krikščioniško sakralumo – formą). Pavyzdžiui, medžiai siejami su senojo tikėjimo apeigomis (Alkas, Joskaudai, abu – Kretingos r.; Tverečius, Ignalinos r.; Dišliai, Plungės r.). Pasakojama, kad juose rasta šventų paveikslų (Beržoras, Plungės r.; Kena, Vilniaus r.), prie medžių meldęsi 1863 m. sukilėliai (Kegriai, Akmenės r.; Šaravai, Kėdainių r.), medžiais pavirtę nekalti žmonės (Krekenava, Panevėžio r.; Balniai, Jurbarko r.), medžiai išaugę tokių žmonių žuvimo vietoje (Svilė, Kelmės r.; Gėluva, Raseinių r.) ir t. t. Gamtinės motyvacijos ne tokios įvairios, tačiau jų taip pat žinoma. Krinta į akis seni, išdūlėję ar drevėti, gumbuoti bei keliakamieniai, savo žievės, šakų, lapų, gilių nepaprastomis savybėmis pasižymintys medžiai. Ryškiai išsiskiria medžiai, kurie kamieno apačioje šakojosi, o kiek aukščiau – vėl buvo suaugę. Pavyzdžiui, dar 1870 m. girioje prie Makrickų (Marijampolės r.) „atsiradęs" tokio tipo uosis tarp Gudelių parapijiečių sukėlė tikrą ažiotažą – „seniai [seni žmonės. – V. Vaitkevičius] pasakoja, kad net bažnyčia šventadieniais būdavusi tuščia: žmonės visi būdavę pas uosį arba smuklėje šokdavę. Aukų pas uosį žmonės nešdavę apsčiai; nešdavę kas ką turėdavę: vilnų, audeklų, javų, pinigų, kiaušinių ir t. t.

Aukų, anot vieno seno pasakotojo, buvę tiek, kad bažnyčią būtų galima buvę pastatyti (?)“ (Lietuvių tauta, p. 412–413).

Ą ž u o l a i. Lietuvoje žinoma apie 50 ąžuolų, siejamų su senąja religija ir mitologija (15 pav.). Kaip ir šventųjų girių bei miškelių, daugiausia ąžuolų žinoma Vakarų Lietuvoje (35 vietos Akmenės, Jurbarko, Kelmės, Klaipėdos, Kretingos, Mažeikių, Plungės, Raseinių, Šilalės, Šilutės, Telšių r. – SLŠ, p. 16).

15 pav. Alkūnų (Molėtų r.) miško šventasis ąžuolas. 1999. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

Kaip minėta, daugelį šventųjų ąžuolų reikėtų sieti su praeityje ten augusiais šventaisiais miškais. Seniausi ąžuolai, prie kurių religinės apeigos galėjusios vykti dar iki krikščionybės įvedimo, matyt, buvo iškirsti įvedant krikščionybę arba sunyko vėlesniais laikais. Tačiau neatmestina galimybė, kad vienas kitas jų sunyko tik XIX a. (Ąžuolija, Šilalės r.; Pagirgždūtis, Telšių r.; Gelovinė, Varėnos r.) ar sulaukė XX a., pelnydamas išskirtinį visuomenės dėmesį (Lenkaičiai, Vieštovėnai, abu – Plungės r.; Juodeikiai, Mažeikių r.).

Akivaizdu, kad daugelis šventųjų ąžuolų yra gana „jauni“, nors jie dažnai susiję su senosiomis apeigomis, atspindi tradicinius senosios pasaulėžiūros

vaizdinius ir dabartiniu metu jau paprastai saugomi kaip vertingi gamtos paminklai. Pasakojamoji tradicija paprastai byloja, jog „senovėje“ (tai gali būti prieš 100 ir daugiau metų) prie tokių ąžuolų buvo deginama šventoji ugnis, melstasi ir aukota: „Čia yr oužolā trys, čia degėna Krivui Krivaitis šventa ogni <...>“ (Joskaudai, Kretingos r.– SLŠ, p. 70), „Senovės lietuviai eidavo melstis prie to ąžuolo, nes tas ąžuolas buvęs šventas <...>“ (Ąžuolija, Šilalės r. – LTR 2273/85), „Po šiuo ąžuolu [Gelovinėje. – V. Vaitkevičius], pasakojama, kad dar senesnės kartos Subartonių seneliai (apie XIX a. vidurį) nešę aukas <...>“ (Varėnos r. – Navarackas, 1971, p. 125–126).

Tokio tipo pasakojimus papildo tikri faktai apie apeigas ir aukojimus prie šventųjų ąžuolų. Vertingi K. Gukovskio paskelbti duomenys apie šventąjį Kaušų ąžuolą (Šilalės r.). Pasak autoriaus, tai būta milžiniško ąžuolo, po kuriuo, kaip pasakoja padavimai, senovėje vykdavę pagoniški aukojimai (языческія жертвоприношенія). Vėliau prie ąžuolo buvęs prikaltas Nukryžiuotasis ir žmonės toliau čia rinkdavęsi, pradžioje penktadieniais, vėliau – sekmadieniais. Apeigos vykdavusios taip: sekmadienio rytą čia buvo atnešamas avinas, papjaunamas, o paskui einama į koplyčią melstis. Grįžus avinas buvo verdamas ir puotaujama (варили барана и трапезовали) (Гуковский, 1892, с. 212–213; plg.: LPT, p. 267, 277).

Baltų, kaip ir kitų indoeuropiečių, mitologijoje ąžuolas siejamas su griausmo dievu. Daugelis šaltinių byloja apie tai, jog apeigos prie ąžuolų buvo skirtos būtent Perkūnui (atitinkamai slavų Perūnui, germanų Torui) (žr.: Marzell, 1929/30, p. 647; Biezais, 1972, p. 151–152; Gimbutas, 1973, p. 467; Рыбаков, 1987, c. 210–211; Słupecki, 1994, p. 160–161; Laurinkienė, 1996, p. 96–101), tačiau šventųjų ąžuolų, matyt, būta ne tik Perkūnui skirtose šventvietėse.

L i e p o s. Rytų, Vidurio, Pietų ir ypač Vakarų Lietuvoje žinoma dešimtis vietų, kur su senąja religija ir mitologija siejamos liepos. Ypač įdomus XVI–XVIII a. prie Trakų dar augęs Šventomis liepomis vadinamas miškas (*Lezu Swiato Liepie*). Apibūdinant jo ribas, minimi ir kažkokie „trys didieji akmenys“ (*do wełikich Troch Kamieni*) (LVIA SA 169, l. 276–285). Šia teritorija disponavo didieji kunigaikščiai, ir ne vėliau kaip XV a. pabaigoje ji buvo padovanota totorių kilmės bajorams (Ivinskis, 1941, p. 150–151; Baliulis ir kt., 1991, p. 85).

XVI a. antrosios pusės Lietuvos metraštyje pasakojama, kad dabar Kiškio bažnyčia ir Pajautos kapu vadinamoje vietoje (Guronys, Kaišiadorių r.) buvo garbinamos liepos (липы хвалили и за бога их мьли во имя тое Поягы) (Полное собрание, с. 131). Visdievų (Rokiškio r.) šventvietėje nuo seno taip pat augo šventa liepa, kurią žmonės „labai garbindavę kaip šventmedį“ ir jos lapus, žiedus bei šakas vartodavę vaistams (Gruzdas, Vaitkevičius, 1998, p. 78).

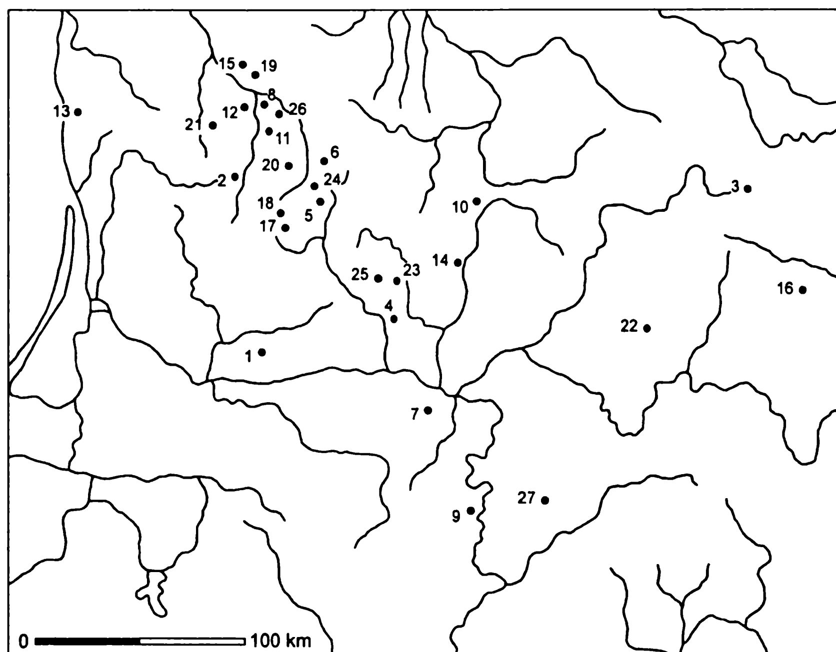
16 pav. Girnikų (Šiaulių r.) šventoji pušis. 1995. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

Atrodo, kad liepų sakralumas sietinas su deive Laima. Tai rodo pavyzdžiai iš Mažosios Lietuvos: Sakūčių (Prätorius, 4 kn., 2 sk., § 2), Juodkrantės (SLŠ 679–680). Trikamienė Laimos liepa XIX a. dar augo Rambyno kalno papėdėje ir buvo laikoma „didžiausioj pagarboj" (Lietuvninkai, p. 233). Liepos ir Laimos ryšys ryškus latvių tikėjimuose ir dainose (plg.: Biezais, 1955, p. 256), iš dalies ir padavimuose apie šventomis laikomas liepas (plg.: LPT, p. 270–271).

P u š y s. Lietuvoje žinomos 27 pušys, kurioms neseniai buvo ar net iki šiol yra reiškiama ypatinga pagarba. Išsiskiria pušų arealas Vakarų Lietuvoje (Akmenės, Kelmės, Mažeikių, Šiaulių, Telšių r.); kitur Lietuvoje jos retos (9 žemėl.).

Šventomis laikomos pušys auga miškuose, pakelėse ir kryžkelėse, kapeliuose, miesteliuose. Pušyse paprastai įkelti kryželiai, koplytėlės ar šventi paveikslai (16 pav.). Apylinkių gyventojai arba keliaujantieji pro šalį prie šių pušų meldžiasi, prašo sėkmės ir sveikatos, medžių žievės gabaliukus naudoja maginiams tikslams, čia palieka smulkių pinigų. Apie pušis pasakojami įvairūs padavimai.

XIX a. – XX a. pirmojoje pusėje šventos pušys, šaltiniai ir kai kurios kitos stebuklingomis laikomos vietos Žemaitijoje apskritai buvo labiausiai puoselėjamos ir garbinamos iš visų senajai religijai būdingų šventviečių. Tačiau tai, jog pušis nėra ilgaamžis medis, aiškiai rodo, jog suregistruotos šventosios pušys (jos turi analogijų ir kituose kraštuose – Marzell, 1929/30a; Дучыц, 2000, c. 58–59; Eninš, 2000) tegali būti šventviečių tradicija, kuri po krikščionybės įvedimo „prisitaikė" prie naujos ideologijos arba šiame laikotarpyje susiformavo. Šiaip ar taip, nuolat žaliuojančios pušys ir eglės yra glaudžiai susijusios su senaisiais mitiniais vaizdiniais apie mirtį, laidotuves, pomirtinį vėlių būvį, kartu ir mitinį Saulės vaidmenį šiame kontekste (žr.: Vaitkevičienė, 1997, p. 33–34; plg.: „Prisisapnavo numirus moteriškė. Mani [Dievas. – V. Vaitkevičius] paskyrė supcis an pušalės. Tai, sako, tau ty gerai? Kų jau man sunku, tai sunku an pušalės. Ir girdziu: gir, gir, gir…

9 žemėl. Šventos pušys (pagal autorių).
1. Balniai (Jurbarko r.); 2. Biržuvėnai (Telšių r.); 3. Dumblynė (Zarasų r.); 4. Gėluva (Raseinių r.); 5. Giriškiai (Kelmės r.); 6. Girnikai (Šiaulių r.); 7. Girninkai I (Kauno r.) (?); 8. Gyvoliai (Akmenės r.); 9. Jurgiškiai (Alytaus r.) (?); 10. Jutiškiai (Panevėžio r.); 11. Kairiškiai (Akmenės r.); 12. Kegriai (Akmenės r.); 13. Lenkimai (Skuodo r.) (?); 14. Linkavičiai (Panevėžio r.); 15. Maigai (Mažeikių r.); 16. Mociškė (Švenčionių r.); 17. Oreliškės (Kelmės r.); 18. Pamedžiokalnis (Kelmės r.) (?); 19. Peiliškiai (Akmenės r.); 20. Plikšilis (Kelmės r.); 21. Plinkšių miškas (Mažeikių r.); 22. Purviniškiai (Švenčionių r.); 23. Ropkepiai (Radviliškio r.); 24. Svilė (Kelmės r.); 25. Šiluva (Raseinių r.); 26. Uogiškiai (Akmenės r.) (?); 27. Žvirgždėnai (Alytaus r.).

Daugelis tep an pušalės pakūtavoja" – Marcinkevičienė, 1997, p. 20). Duomenys apie šventąsias pušis šiai prielaidai neprieštarauja ir netgi atskleidžia naujų aspektų: pasakojama, kad šventos pušys išauga ten, kur žūva ar būna palaidoti nelaimingi, nekalti žmonės (Gėluva, Raseinių r.; Svilė, Kelmės r.). Prie šių pušų laidojami žmonės (Balniai, Jurbarko r.; Kairiškiai, Akmenės r.), bandant jas kirsti, bėga kraujas (Linkavičiai, Panevėžio r.) ir panašiai.

AKMENYS

Baltų religijos ir mitologijos kontekste šiems paminklams tenka svarbus vaidmuo, tačiau istoriniai šaltiniai apie šventuosius akmenis mažai informatyvūs ir paprastai apsiriboja vien konstatavimu, kad garbinami akmenys (plg.: Ivinskis, 1986, p. 400, 402). Daugiausia, kartu ir vertingiausios, informacijos šventųjų akmenų tema yra XVII–XVIII a. šaltiniuose, aprašančiuose pagonybės likučius ir kovą su jais kaimuose po krikščionybės įvedimo. Antai 1768 m. S. Rostovskis, remdamasis jėzuitų pranešimu apie 1583 m. apsilankymą Žemaitkiemyje (Ukmergės r.), rašė, jog „senovės kaimiečių prietarai – tai žaibuojąs Jupiteris, žmonių vadinamas Perkūnu, seni ąžuolai, Szermuksznis ir kai kur didesni akmenys. Tie senieji tautos dievai ir daugelis panašių dievų iki šiol kaimiečių dar tebebuvo garbinami“ (pagal: Ivinskis, 1986, p. 406–407). 1603 m. Jėzuitų ordino kronikoje rašoma, kad Vilniaus vyskupui priklausančiose žemėse „rasta žmonių, taip labai nepažįstančių dievo ir dangiškųjų dalykų, kad net akmenis prietaringu būdu garbino, skirdami jiems kažkokį dieviškumą, ir aukojo jiems visų daiktų dešimtąją dalį“ (Lebedys, 1976, p. 204).

Šventieji akmenys palyginti anksti pateko į tyrinėtojų akiratį ir sulaukė nemažo mokslininkų dėmesio (Beckherrn, 1893; Majewski, 1900; Szukiewicz, 1900; Baruch, 1907; Tarasenka, 1923; 1933; 1933a–c; 1958; Tautavičius, 1966; Urbanavičius, 1972b; 1977; 1979; Dakanis, 1984; Matulis, 1990).

Tradiciškai manoma, jog Lietuvoje yra maždaug 300 šventųjų akmenų (plg.: Tarasenka, 1958, p. 66–81). Maždaug tiek pat jų buvo ir 1973–1979 m. kultūros paminklų sąrašuose. Šios knygos autoriaus duomenimis, realus šventųjų akmenų skaičius Lietuvoje turėtų būti ne mažesnis kaip 500. 1988 m. Latvijoje buvo užfiksuoti 328 akmenys (Уртанс, 1988, c. 5–8). Baltarusijoje, prieš keletą metų ėmus registruoti šios rūšies paminklus, dabar žinoma maždaug 340 akmenų (Ляўкоў и др., 1997, c. 49), 1893 m. Prūsijos teritorijoje užfiksuota bemaž 50 šventųjų akmenų (Beckherrn, 1893). Ši statistika gana sąlyginė, nes šventųjų akmenų skaičius kinta tikslinant senus duomenis ir gaunant naujų, be to, statistika tiesiogiai priklauso nuo bendros šventųjų akmenų sampratos, juos skirtingi tyrinėtojai traktuoja gana įvairiai.

P. Tarasenka laikėsi plačiosios vadinamųjų istorinių akmenų sampratos. Taip jis vadino „tokius mūsų laikų akmenis, kuriems žmogus praeityje suteikė dirbtinę išvaizdą, iškalė juose ženklus, sustatė ar sukrovė juos kuriam nors tikslui arba įprasmino pasakojimais bei padavimais“ (Tarasenka, 1958, p. 3). Vadinasi, jo akiratyje buvo ir visų grupių šventieji akmenys, ir akmenys, turintys įvairius ženklus, įrašus, akmenys – trinamųjų girnų loviai, priešistorinių kapinynų vietose esančios akmenų sistemos. Aprašydamas istorinius Lietuvos

akmenis, P. Tarasenka juos suskirstė į „toteminius“, „akmenis su pėdomis“, „akmenis-aukurus“ ir „rašytus akmenis“ (Tarasenka, 1958). Didėjant paminklų skaičiui, kai kurios „akmenims-aukurams“ priskirtų akmenų grupės buvo tiksliau apibūdintos: išskirtos grupės akmenų su plokščiadugniais ir smailiadugniais dubenimis (Urbanavičius, 1977, p. 80), akmenų su duobutėmis (Dakanis, 1984).

R. Matulis šventųjų akmenų klasifikacijos klausimo nekėlė. Jis savo tyrimų objektu laikė istorinius akmenis, tačiau knygoje pateikė duomenis tik apie tuos akmenis, kurie „turėjo ryšį su aukojimu“, ir akmenis su ženklais (Matulis, 1990). Palyginimui galima nurodyti, kad A. Caunė Latvijos akmenis su dubenimis (*dobumakmeņi*) skirstė į akmenis su plokščiadugniais ir artimos jiems formos dubenimis (*bļodakmeņi*), akmenis su mažomis duobutėmis ir didelius natūralius riedulius, turinčius netaisyklingų formų įdubas (*muldakmeņi*) (Caune, 1974, p. 90, 92). J. Urtanas šventuosius akmenis klasifikavo taip: 1) natūralūs akmenys; 2) akmenys su pėdomis; 3) akmenys su įdubomis (3a – akmenys su apskritos arba artimos apskritimui formos dubenimis, 3b – akmenys su duobutėmis); 4) akmenys su ženklais; 5) akmenys-stabai (Уртанс, 1988, c. 5–8; plg.: Urtāns, 1990, p. 4–19).

Baltarusijos šventieji akmenys programiniame mokslininkų kolektyvo straipsnyje skirstomi į du pagrindinius blokus: kulto akmenys ir akmeniniai kulto dirbiniai (*культавыя вырабы з валуноў*). Pirmajam priklauso: 1) akmenys-fetišai, 2) akmenys – suakmenėję žmonės, gyvuliai (*пярэваратні*), 3) protėvių kulto akmenys, 4) dievų kulto akmenys, 5) „žmogaus paveikti“ akmenys su įvairiais dubenimis, ženklais, įrašais. Antrajam: 1) statiniai, įrenginiai iš akmenų, akmenų sistemos (*культавыя збудаванні*), 2) akmeniniai stabai, 3) akmeniniai kryžiai (Ляўкоў и др., 1997, c. 49–50, 62). Bandymų grupuoti šventuosius akmenis žinoma ir kitose šalyse, tačiau bene visoms klasifikavimo schemoms būdingos didesnės ar mažesnės išimtys (plg.: Шорин, 1991, c. 77–78).

Šios knygos autoriaus nuomone, šventųjų akmenų samprata neturėtų aprėpti apskritai visų žinomų istorine, memorialine ar kultūrine prasme vertingų akmenų. Baltų (lietuvių) šventviečių kontekste reikėtų kalbėti tik apie tuos akmenis, kurie tiesiogiai susiję su baltų religija ir mitologija. Trumpai pristatyta šventųjų akmenų grupavimo patirtis rodo, jog tai sudėtingas uždavinys. Per beveik 50 mokslinės minties metų vieningos klasifikacijos tyrėjams sukurti nepavyko. Taip atsitiko todėl, kad „vidinė“ šventųjų akmenų įvairovė labai didelė. Ją nulėmė daugiau gamtinės ir mitinės priežastys, negu žmogaus veikla, todėl sunku būtų tikėtis, kad prigimtinė šios rūšies paminklų įvairovė paklus griežtai tyrėjų sukurtai klasifikacijai.

Šventųjų akmenų požymiai, leidžiantys juos klasifikuoti, sudaro du pagrindinius blokus: 1) požymiai, išskiriami pagal akmens sandarą, formą, įvai-

rius ypatumus (įdubas, dubenis ar kt.), geografinę padėtį; 2) požymiai, išskiriami pagal mitinius ir religinius duomenis (padavimus, pasakojimus, tikėjimus, apeigas).

Kaip parodė klasifikavimo patirtis, tyrėjams tarpusavyje derinant šių dviejų blokų požymius arba vidinius vieno bloko požymius, išsiderindavo pati klasifikacijos struktūra. Antai toteminiams akmenims (1 gr. pagal P. Tarasenką) priskirtas Šeimaties akmuo Mokas (Utenos r.) turėjo būti traktuojamas ir kaip „rašytas" akmuo, nes ant jo iškalta įvairių ženklų (4 gr. akmenys). Duobutės (3a gr. pagal J. Urtaną), paprastai aptinkamos ant didelių, gamtinių formų riedulių (1 gr.). Tradiciškai „tvirta" akmenų su pėdomis klasė (ji priskirta 1 gr. pagal E. Lavkovą) ima byrėti, kuomet paaiškėja, kad pėdomis laikomos ir duobutės (5 gr.), o padavimai tą pėdą sieja, tarkim, ir su protėvių (3 gr.), ir su dievų (4 gr.) kultu. Tokių pavyzdžių labai daug. Be to, jų atsiranda kiekvieną kartą, kai aptinkama daugiau požymių, susijusių su vienu konkrečiu šventu akmeniu.

Šioje knygoje gausią bei įvairią Lietuvos (tai tinka ir kitoms baltų šalims) šventųjų akmenų bylą siūloma tvarkyti kitokiu būdu. Kiekvienas tyrėjo akiratyje atsidūręs akmuo priklausomai nuo turimų apie jį duomenų turi tam tikrą kiekį įvairių požymių. Kiekvienas iš jų (nesvarbu ar jis apibūdina akmens natūralius, ar dirbtinius ypatumus, ar apie akmenį žinomus mitinius-religinius faktus) laikomas reikšminiu vienetu ir gali tapti tokius pat požymius turinčių akmenų sugrupavimo pretekstu. Šventųjų akmenų grupė, išskirta pagal vieną kurį reikšminį požymį (pvz., iškaltą dubenį plokščiu dugnu ar pavadinimą *Laumės* akmuo), pagrįstai laikytina mokslo tyrimų objektu. Juo daugiau požymių vienija tam tikrą akmenų grupę, tuo daugiau (kartu ir patikimesnės) informacijos tokia grupė teikia.

Štai įdubos ir dubenys, kurių turi labai daug šventųjų akmenų, yra bendram baltų religijos apibūdinimui svarbus faktas. Daug didesnio dėmesio verta grupė akmenų, kurie turi jau apibrėžtos, pvz., plokščiadugnio dubens formos, įdubas. Plokščiadugnius dubenis turintys akmenys, kuriems patiems suteikta ritinio forma, yra jau remiantis keliais reikšminiais požymiais išskirta šventųjų akmenų grupė, teikianti patikimą ir vertingą mokslinę informaciją.

Dar vienas, kitoks pavyzdys. Visi akmenys, laikomi akmenimis pavirtusiais žmonėmis, yra prosenovinės mitinės metamorfozės („virtimas akmeniu") iliustracija. Tačiau kur kas prasmingiau išskirti grupę akmenų, laikomų suakmenėjusiais žmonėmis ir turinčių stovinčio akmens („stulpo") formą. Atradus dar kokių nors bendrų požymių (pvz., analogiška geografinė padėtis laidojimo paminklų atžvilgiu, kryžiaus formos ženklai ant šių akmenų ir pan.), tokia šventųjų akmenų grupė bylotų apie konkrečią tradiciją, jos paplitimą ir įvairovę.

Siūlomas šventųjų akmenų grupavimo būdas kol kas tėra mokslinis projektas. Tačiau laikantis nurodytų principų atsirastų galimybė kurti įvairias –

laikinas ar pastovias – klasifikacines sistemas. Toks požiūris bet kurios srities tyrėjui nekeltų išankstinių reikalavimų. Norėdamas išspręsti konkretų klausimą, tyrėjas grupuotų konkrečius požymius turinčius akmenis (pvz., šventus akmenis upeliuose, akmenis, suskaldytus perkūno, akmenis, kurių skeveldros naudojamos gyvuliams gydyti, akmenis, vadinamus Mokais, ir t. t.), ir juos nevaržomas tirtų.

Šventųjų akmenų įvairovė nepalyginti didesnė už tradiciškai modeliuojamas kelias jų grupes. Tad kuo labiau šventieji akmenys bus skaidomi remiantis reikšminiais požymiais ir tiriamos prielaidos, kuriomis remiantis bus tai daroma, tuo didesnės naudos turės mokslas[22].

VIZUALŪS POŽYMIAI. Požymiai, kurių pagrindu toliau knygoje grupuojami šventieji Lietuvos akmenys, kaip jau minėta, yra dvejopi. Pirmieji požymiai – tai vizuali akmens charakteristika (akmens geologinė sandara, forma, ypatumai, pvz., įdubos, duobutės, dubenys, ypatingos žymės, vietovė, kurioje akmuo yra), antrieji – mitinės arba religinės realijos (pasakojamoji tradicija, tikėjimai, apeigos), susijusios su akmeniu[23].

Be to, aprašant šventųjų akmenų grupes, siekiama pateikti apibendrintus duomenis apie jas. Daug dėmesio skiriama akmenų ir kitų archeologinių paminklų ryšiams. Kadangi archeologinių tyrimų prie šventųjų akmenų iki šiol atlikta nedaug ir jie ne visada atsako į chronologijos klausimus, toks akmenų kultūrinės aplinkos įvertinimas yra vienas iš nedaugelio būdų šventuosius akmenis bent preliminariai datuoti (tokia pati ir kitų šalių tyrėjų patirtis, plg.: Шорин, 1987; Макаров, Чернецов, 1988, c. 81).

GEOLOGINĖ SANDARA. Dauguma Lietuvos šventųjų akmenų yra granitiniai rieduliai. Svarbus reikšminis jų požymis, tiesiogiai priklausantis nuo akmenų sandaros, yra spalva. Spalvotiems, pavyzdžiui, baltiems, pilkiems, juodiems, raudoniems, mėlyniems, akmenims baltų mitologijoje teikiamas svarbus vaidmuo. Toks iš pirmo žvilgsnio objektyvus akmenų požymis atsispindi mitinėse realijose: raudoni akmenys laikomi aptaškytais krauju („Jei ant ak-

---

[22] Šioje vietoje norisi prisiminti A. J. Greimo pastebėjimą, jog „pagrindinė klaida ir iš to kylą sunkumai paeina nuo to, kad akmenų garbinimą norima aiškinti kaip globalinį faktą, neatsižvelgiant į atskirų akmenų formas ir tipus ir jų santykius su vienomis ar kitomis dievybėmis, su ta ar kita sakralumo sfera“ (Greimas, 1990, p. 214–215).

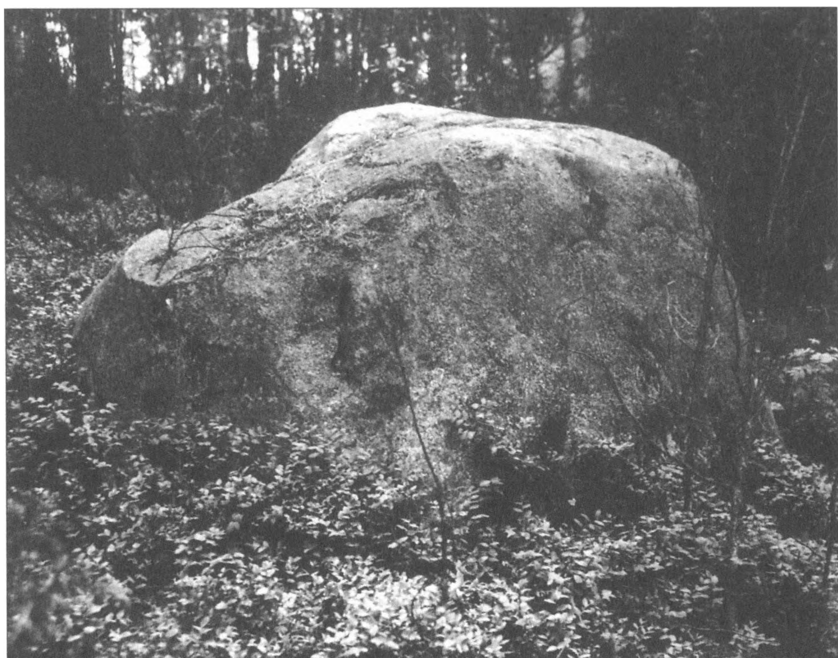
[23] Pastariesiems požymiams turėtų būti priskiriama ir archeologinių tyrinėjimų metu surinkta informacija, pavyzdžiui, duomenys apie tam tikrą šventvietės įrengimą, apie prie akmens kūrentą ugnį ar panašiai, nes tai tiesiogiai susiję su mitiniu šventvietės įprasminimu ir jos religine funkcija.

menuko raudoni koki taškučiai, tai, sako, nusimušusi Panelė Švenčiausioji kojų, ir lašai čia jos kraujo" – LTR 6167/106). Balta ar pilka kvarco priemaiša laikoma ašarų žyme: „Balci toki taškiukai, tai Kristus kai verkė, tai ašaros krito" (Senasis Strūnaitis, Švenčionių r.– LTR 6810/212). Tikima, kad „[Perkūnas] daugiau muša į raudonakmenis, o į juodakmenis nemuša" (Balys, 1937, p. 159). Baltas akmuo lemia žemės derlingumą (ад яго зямля добра родзіць) (Легенды, с. 293), jiems ypač didelė reikšmė teikiama Vakarų Europos šalių tikėjimuose (Olbrich, 1930/31). Paminėtini pagal spalvą vadinami Lietuvos akmenys – Vaivadiškių Baltasis (Vilniaus r.), Žibikų Juodasis (Akmenės r.), Jociūnų Raudonasis (Alytaus r.). Pastarojo akmens gamtinė prigimtis (raudonasis granitas) ir mitinės šventumo motyvacijos („in to akmenio" žmonės rado nužudytą bobą; čia nusižudė nelaiminga baudžiauninkė; akmeniu pavirto užburta mergina / užkeikta karalaitė) (žr.: Vaitkevičius, 1996, p. 13) tarpusavyje semantiškai koreliuoja.

Be granitinių riedulių, žinoma ir keletas konglomeratų. Šiems, kaip įprasta labai dideliems susicementavusio smėlio ir žvyro luitams, kyšantiems žemės paviršiuje (Antakmenė, Ignalinos r.; Pagojus, Vilniaus r.), buvo teikiama išskirtinė sakralinė reikšmė (plg.: Ляўкоў, 1992, с. 131–135).

FORMA. Forma reikšminio požymio vertę pirmiausia įgyja tiriant tokius šventuosius akmenis, kurie ankstesnėse klasifikacijose buvo priskiriami pirmajai – „natūralių formų" apeiginių akmenų grupei (Уртанс, 1988, с. 5; Matulis, 1990, p. 13). Dėl savo formos šie akmenys dažnai įvairiai interpretuojami. Pavyzdžiui, jie vadinami ir laikomi namais (Benaičiai, Kretingos r.), pirtimis (Geidžiai, Mažeikių r.; Rudžiai, Rokiškio r.), kalvėmis (Upninkai, Jonavos r.), bažnyčiomis (Genionys, Varėnos r.) (17 pav.), pečiais (Noreikiškės, Prienų r.; Pagojus, Vilniaus r.), stalais (Paindrė, Zarasų r.; Nolėnai, Utenos r.; Vaitimėnai, Tauragės r.), kėdėmis ar krėslais (Mačiūkiai, Skuodo r.; Lembas, Padievaitis, abu – Šilalės r.), lovomis (Senoji Įpiltis, Benaičiai, abu – Kretingos r.), „duknomis" (Sidariškis, Rokiškio r.), plūgais (Senmiestė, Mažeikių r.), girnomis (Šiluva, Raseinių r.), skryniomis (Rudikai, Kupiškio r.), piniginėmis (Pilotiškės, Prienų r.), balnais (Raguviškiai, Kretingos r.; Vabaliai, Radviliškio r.; Jurjoniai, Klaipėdos r.), kurpėmis (Jonelaičiai, Šiaulių r.), karstais (Visgaudžiai, Skuodo r.) ir panašiai.

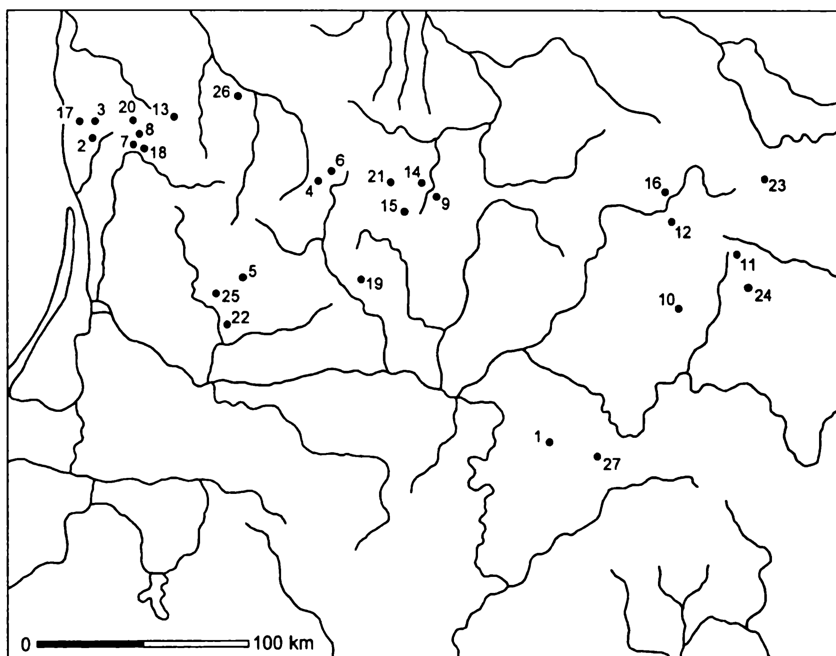
Šios akmenų formos atitinkamai įprasminamos. Mituose apie plūgo formos Senmiestės akmenį pasakojama, kad velniai jį pasigamino iš nagų tų žmonių, kurie juos nukirpo ir neperžegnoję numetė. Šiuo plūgu „miške norėjo velniai sau pragarą padaryti, [bet] arė tik vieną naktį, nes paryčiu užgiedojo gaidys" (Kraštotyra, p. 101). Šeštadienio vidurnaktį naktigoniai, nuėję prie Rudžių Velnio pirties akmens, „pažiūreja pra skylį tan akmenin, – velniai kad vanojas su untam, kad vanojas ir kad žviegia, kad net Mitreliškės skumba" (LTR 2368/487).

17 pav. Genionių (Varėnos r.) akmuo, vadinamas Kiškio bažnyčia. 1992.
V. Vaitkevičiaus nuotr.

Religiniame kontekste intriguoja šventieji akmenys p l o k š č i u viršumi. 27 tokie paminklai žinomi Rytų (Molėtų, Ignalinos, Švenčionių, Utenos, Zarasų r.), Vidurio (Radviliškio, Pakruojo), Pietų (Trakų r.) bei kiek gausiau – geriau žvalgytoje Vakarų Lietuvoje (Kretingos, Skuodo, Akmenės, Tauragės, Šilalės, Raseinių ir Šiaulių r.) (10 žemėl.). Šie šventieji akmenys, taip pat jų viršutinių plokštumų dydis įvairus: nuo vidutiniškai 1x1,5 m (Imbarė, Benaičiai, abu – Kretingos r.) iki 3,5x4,5 m dydžio (Rinkšeliai, Raseinių r.; Žibikai, Akmenės r.). Krinta į akis tai, kad aptariamieji akmenys dažnai priklauso šventoms vietovėms (Benaičiai, Kretingos r.; Mockaičiai, Skuodo r.; Žalioji, Trakų r.) ir pasakojimai juos sieja su senosiomis apeigomis: „Anas [akmuo. – V. Vaitkevičius] buvo lygiai nuskeltas, buvo dvi duobelės. Sakydava, kai krikščionybę vedė, tai da diedai diedukai melsdavas ant ja <...>“ (Kukoriškė, Ignalinos r. – LTR 6366/342).

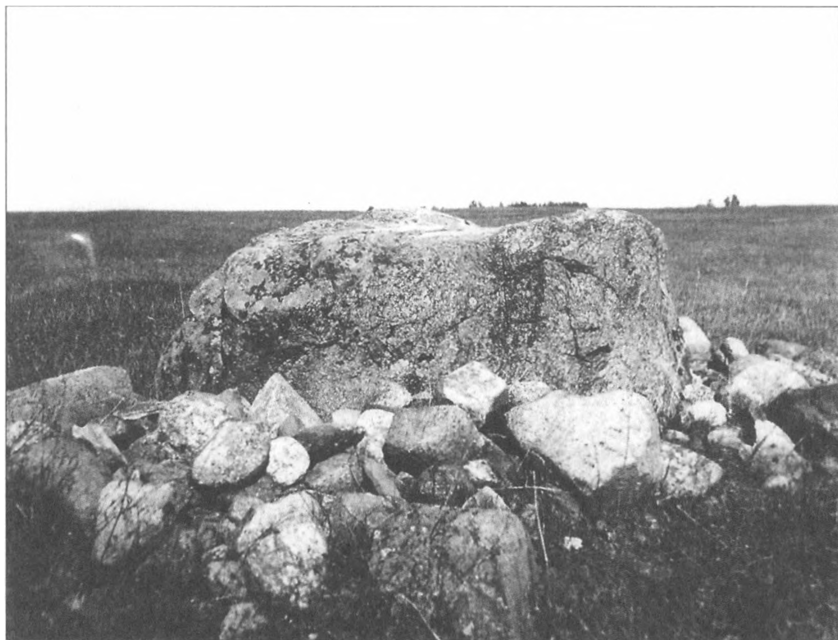
Be to, paplokšti šventieji akmenys kartais tiesiog vadinami Laumių, Velnio „stalais“ (Paindrė, Zarasų r.; Nolėnai, Utenos r.; Dukurniai, Šiaulių r.; Vaitimėnai, Tauragės r.; Alešiškės, Trakų r.). XX a. pradžioje kai kur kaimo

10 žemėl. Akmenys-„stalai" (pagal autorių).
1. Alešiškės (Trakų r.); 2. Auksūdis (Kretingos r.); 3. Benaičiai (Kretingos r.); 4. Dukurniai (Šiaulių r.); 5. Eitvydaičiai (Šilalės r.); 6. Jakštaičiukai (Šiaulių r.); 7. Imbarė (Kretingos r.); 8. Imbarė (Žvainiai) (Kretingos r.); 9. Kleboniškiai (Radviliškio r.); 10. Kraujeliai (Molėtų r.); 11. Kukoriškė (Ignalinos r.); 12. Nolėnai (Utenos r.); 13. Mockaičiai (Skuodo r.); 14. Paežeriai (Pakruojo r.); 15. Paežeriai (Radviliškio r.); 16. Paindrė (Zarasų r.); 17. Pelėkiai (Kretingos r.); 18. Prystovai (Kretingos r.); 19. Rinkšeliai (Raseinių r.); 20. Salantai (Kretingos r.); 21. Šniūraičiai (Radviliškio r.); 22. Tamošaičiai (Tauragės r.); 23. Tilžė (Zarasų r.); 24. Vaikučiai (Švenčionių r.); 25. Vaitimėnai (Tauragės r.); 26. Žibikai (Akmenės r.); 27. Žuklijai (Trakų r.).

---

bendruomenė („kaimynai“) prie tokių stalų dar rinkdavosi puotauti: „Ant to akmens seniau per Sekmines žmonės susinešdavo daug valgio ir gėrimų, o bobos, atsiplėšę undarokus [sijonus. – V. Vaitkevičius] aplink jį šokdavo“ (Paindrė, Zarasų r. – LTR 1420/150) (18 pav.). Arba: „Antrų dienų Sekminių sanybos žmonės an to akmenia darydava Kupoles – kas lašinių, kas kiaušinių, kų gert atsineš. Tį akmuo didesnis kap stalas, tį susaina. Taki įpračiai sanybas. Po pietų suveina, Kupolia – tai puota, tį atlikdava Kupolių“ (Vaikučiai, Švenčionių r. –

18 pav. Paindrės (Zarasų r.) akmuo, vadinamas Laumių stalu. 1933. KPC ng. 4941.
P. Tarasenkos nuotr.

LTR 6582/98)[24]. Apie Vaitimėnų Velnio stalą XX a. dar buvo žinomi atgarsiai tikėjimų, kurie leidžia teigti, kad akmuo atliko „aukų stalo" paskirtį (žr.: SLŠ, p. 612–614). Kad švento akmens pavadinimas „stalas" galėjo nusakyti būtent aukojimo funkciją, rodo Šašaičių akmens, vadinamo Dievo stalu (Plungės r.), pavyzdys. Šis garsus šventas akmuo yra didelės, į viršų aukštėjančios netaisyklingos piramidės (!) formos. Ant akmens viršaus iš seno buvo užkelta medinė koplytėlė. XX a. duomenimis, buvo įprasta šioje koplytėlėje aukoti smulkius pinigus (SLŠ, p. 251–252; plg. VUB f. 191–312).

---

[24]„Aukų stalo" paskirtį taip pat galėjo turėti akmenys, kur, pasakojama, valgė velniai, „kėlė pietus" karalius ar kareiviai: „Ant to [Velnio. – V. Vaitkevičius] stalo kas naktį dvyliktą valandą susirenka visi velniai valgyti. Tuomet einant pro šalį girdėti, kaip jie šaukia[?] ir barškina, ir barasi už valgį" (Alešiškės, Trakų r. – LTR 901/9). „Tai karalius Napaleuonas tį valgė abiedų un ta akmenia. Tai kai anis papietūja, tai anis paliko šešis šaukštus sidabrinius i labai gražių pučkelį" (Navikai, Ignalinos r. – LTR 6366/265).

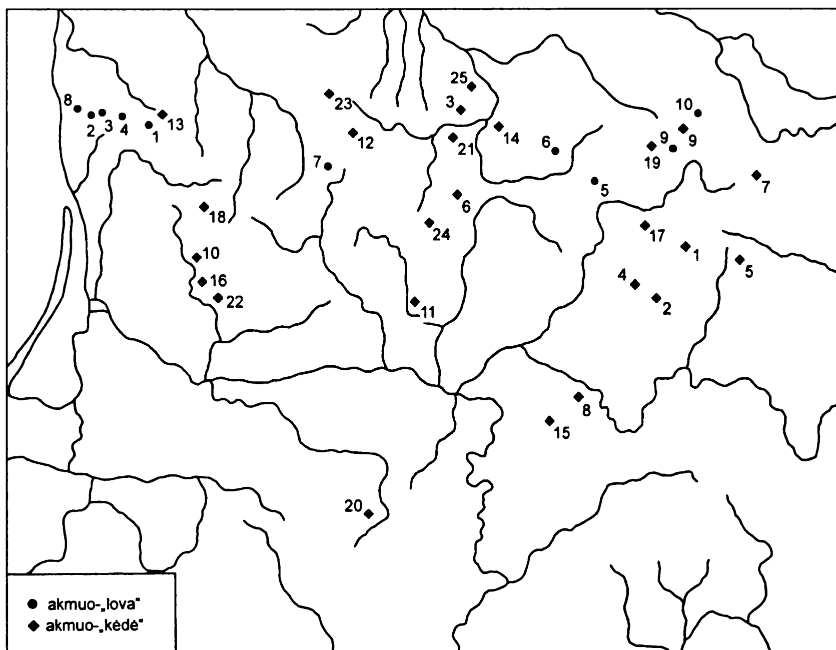
Šioje vietoje galima paminėti senovės germanų religijos šaltinius, iš kurių matyti menamas žodžio *stallr*, *stalli* „stovas" ir visų pirma *véstallr* (*vé* „kulto vieta, šventvietė") ryšys su ikikrikščioniškąja religija. *Stallr*, kuriam giminingas lietuvių *stalas*, prūsų *stalis*, senovės slavų *stolъ* ir kai kurių kitų kalbų žodžiai, siejami su indoeuropiečių **stā-* „stovėti" (Sabaliauskas, 1990, p. 61), matyt, reiškė tam tikrą stovą-konstrukciją, skirtą aukojamam gyvuliui padėti arba jo kūno dalis dievams aukoti, arba ant šio stovo būta tam tikro dievų ženklo (Hultgård, 1993, p. 230–231, 234–235).

Be stalų, išsiskiria akmenys, vadinami k ė d ė m i s ar krėslais, sostais, „krasėmis". Jų žinoma 25 vietovėse Vakarų (Skuodo, Plungės, Akmenės, Šilalės, Šiaulių, Tauragės r.), Šiaurės (Pasvalio, Pakruojo r.), Vidurio (Radviliškio, Kėdainių r.), Rytų Lietuvoje (Molėtų, Anykščių, Švenčionių, Utenos, Rokiškio, Zarasų r.) bei po 1 – Kaišiadorių, Prienų, Marijampolės r. (11 žemėl.). Šventųjų akmenų, ant kurių, kaip pasakojama, trumpam buvo prisėdę, ilsėjosi ar sėdėdami dirbo dievai ir mitiniai personažai, Lietuvoje yra daug. Akmenys-„kėdės" pasižymi tuo, jog turi natūralius (išimtiniais atvejais ir dirbtinius) įdubimus-įlinkius, kurie liko tarytum po to, kai ant akmens kažkas sėdėjo ar į jį buvo atsirėmęs (19 pav.). Būdinga ir tai, kad kartu su įdubomis ant akmenų yra ir „pėdų" (Mačiūkiai, Skuodo r.; Lenčiai, Kėdainių r.; Titoniai, Pakruojo r.).

Padavimuose apie šios grupės akmenis yra senųjų dievybių, pvz., Laumės, Raganos, paveikslų detalių. Be jų, pasakojimuose figūruoja Velnias, Marija, „Ponia", „Karalienė" ar „Karalius". Šios mitinės būtybės, kaip pasakojama, ant tų akmenų sėdėdavusios, dirbdavusios, čia jos pasirodydavusios žmonėms. Beje, kai kuriuose padavimuose yra ir originalių, atrodo, apeiginio turinio nuorodų. Antai sėdėdama ant Mačiūkių akmens (Skuodo r.), Laumė „būrė" (SLŠ, p. 129). Burtininkų mokyklos, kaip pasakojama, būta prie Lenčių Velnybalės (Kėdainių r.), o vyriausioji ragana ten sėdėdavusi ant Raganos kėdės akmens (LTR 4554/529). Padievaityje (Šilalės r.) taip pat būta velnių mokyklos – sėdėdamas Velnio soste, senas Velnias mokė savo vaikus „velniavų" (SLŠ, p. 413)[25].

Lietuvoje yra ir 10 akmenų-l o v ų (11 žemėl.). Kompaktiška 4 tokių akmenų grupelė žinoma Kretingos r. šiaurės vakarų dalyje (Senoji Įpiltis, Benaičiai, Grūšlaukė) ir sietina su Įpilties politinio-administracinio centro gyvavimu II t-mečio pradžioje. Be to, Ponios lova žinoma Antsieniuose, Plungės r., akmuo-„lova" Sauginiuose, Šiaulių r., Laumės lova – Rudikiuose, Kupiškio r., o Maros lova (*Maras gultas*) – Užubaliuose, Rokiškio r., ant

[25] Beje, pastebėta, kad sėdinčio šiame akmenyje žmogaus balsas, klausantis nuo šalia esančio piliakalnio, kelis kartus sustiprėja (Urbanavičius, 1972, p. 19).

11 žemėl. Akmenys-„lovos“ (pagal autorių).
1. Antsieniai (Plungės r.); 2–3. Benaičiai (Kretingos r.); 4. Grūšlaukė (Kretingos r.); 5. Kinderiai (Kupiškio r.); 6. Rudikiai (Kupiškio r.); 7. Sauginiai (Šiaulių r.); 8. Senoji Įpiltis (Kretingos r.); 9. Sidariškis (Rokiškio r.); 10. Užubaliai (Rokiškio r.).
Akmenys „kėdės“ (pagal autorių).
1. Alžiutėnai (Utenos r.); 2. Antatiškis (Molėtų r.); 3. Guostagaliai (Pakruojo r.); 4. Jaurai (Molėtų r.); 5. Kukoriškė (Švenčionių r.); 6. Kundrėnai (Radviliškio r.); 7. Lapeliškės (Zarasų r.); 8. Laukagalis (Kaišiadorių r.); 9. Legiškis (Rokiškio r.); 10. Lembas (Šilalės r.); 11. Lenčiai (Kėdainių r.); 12. Luponiai (Šiaulių r.); 13. Mačiūkiai (Skuodo r.); 14. Miesteliškiai (Pasvalio r.) (?); 15. Noreikiškės (Prienų r.); 16. Padievaitis (Šilalės r.); 17. Pamaleišys (Anykščių r.); 18. Plauskiniai (Plungės r.); 19. Taraldžiai (Verksnionys) (Rokiškio r.); 20. Tarašiškiai (Marijampolės r.); 21. Titoniai (Pakruojo r.); 22. Vaitimėnai (Tauragės r.); 23. Vegerė (Akmenės r.); 24. Vėriškiai (Radviliškio r.) (?); 25. Zyliai (Pakruojo r.).

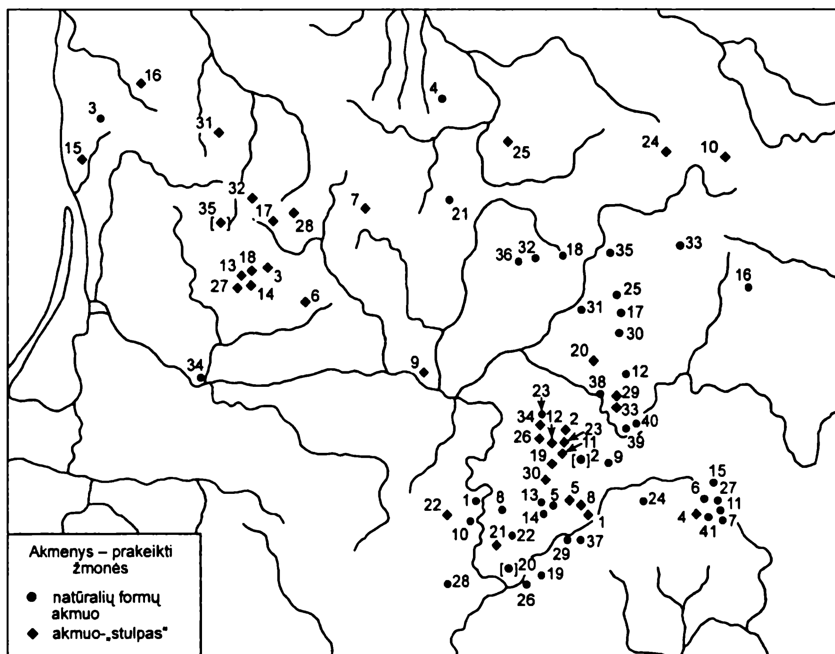
---

valstybinės sienos su Latvija (Urtāns, 1993a, p. 2973). Rokiškio r. yra ir daugiau akmenų, vadinamų lovomis, pvz., Papilių Meškos lova, Zablotiškio Kiškio lova, tačiau kol kas nėra aišku, ar šie akmenys sietini su senosiomis šventvietėmis.

19 pav. Jaurų (Molėtų r.) akmuo, vadinamas Marijos kėde. 1994. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

20 pav. Senosios Įpilties (Kretingos r.) akmuo, vadinamas Karalienės lova. 1994. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

12 žemėl. Stulpo formos akmenys, laikomi prakeiktais žmonėmis (◆) (pagal autorių (1995) su papildymais).

1. Akmuo (Varėnos r.); 2. Beižionys (Trakų r.); 3. Bijotai (Šilalės r.); 4. Dieveniškių miškas (Šalčininkų r.); 5. Geidukonys (Varėnos r.); 6. Geišiai (Raseinių r.) (?); 7. Graužai (Radviliškio r.); 8. Jakėnai (Varėnos r.) (?); 9. Jučioniai (Kauno r.); 10. Junkūnai (Rokiškio r.); 11. Jurgionys (Trakų r.); 12. Intuponys (Prienų r.); 13. Ivoniškiai (Šilalės r.) (2 akmenys); 14. Kaštaunaliai (Šilalės r.); 15. Kluonaliai (Kretingos r.); 16. Krakės (Nevočiai) (Skuodo r.); 17. Kražiai (Kelmės r.); 18. Kuliškiai (Šilalės r.); 19. Lavariškės (Trakų r.); 20. Liukonys (Širvintų r.) (2 akmenys); 21. Masališkės (Varėnos r.); 22. Mergalaukis (Alytaus r.); 23. Migliniškės (Trakų r.); 24. Mikniūnai (Rokiškio r.); 25. Moliūnai (Pasvalio r.) (?); 26. Noreikiškės (Prienų r.) (2 akmenys); 27. Padievytis (Šilalės r.); 28. Petrikaičiai (Kelmės r.); 29. Pylimai (Vilniaus r.) (?); 30. Pivašiūnai (Alytaus r.); 31. Repšiai (Mažeikių r.); 32. Stabinė (Telšių r.) (?); 33. Šiauliškės (Vilniaus r.) (?); 34. Varkalės (Kaišiadorių r.); 35. [Varniai] (Telšių r.) (?).

Natūralių formų akmenys, laikomi prakeiktais žmonėmis (●) (pagal autorių (1995) su papildymais).

1. Alytus (2 akmenys); 2. [Aukštadvario seniūn.] (Trakų r.) (2 akmenys); 3. Benaičiai (Kretingos r.); 4. Bulėtiškis (Pakruojo r.); 5. Daugai (Sala) (Alytaus r.); 6. Didžiuliai (Šalčininkų r.) (2 akmenys); 7. Dvariškės (Šalčininkų r.); 8. Einorai (Alytaus r.) (3 akmenys);

9. Grendavė (Trakų r.); 10. Jociūnai (Balkasodis) (Alytaus r.); 11. Kalviai (Šalčininkų r.); 12. Karvys (Vilniaus r.) (9 akmenys); 13. Korliškės (Mergos akmens vnk.) (Alytaus r.); 14. Korliškės (Aukrakščio ež.) (Alytaus r.); 15. Kurmelionys (Šalčininkų r.); 16. Lepšiai (Ignalinos r.) (?); 17. Levaniškės (Molėtų r.); 18. Mackeliškės (Anykščių r.); 19. Mančiagirė (Varėnos r.); 20. [Merkinės seniūn.] (Varėnos r.); 21. Naurašiliai (Panevėžio r.) (3 akmenys); 22. Nedzingė (Varėnos r.) (?); 23. Nemaitonys (Kaišiadorių r.); 24. Papiškės (Šalčininkų r.); 25. Pušalotai (Molėtų r.) (?); 26. Puvočiai (Varėnos r.) (2 akmenys); 27. Ramoškai (Šalčininkų r.); 28. Rusoniai (Lazdijų r.) (?); 29. Senoji Varėna; 30. Stebuliai (Molėtų r.); 31. Sukiniai (Ukmergės r.) (2 ar 3 akmenys); 32. Šambališkiai (Ukmergės r.); 33. Šeimatis (Utenos r.) (2 ar 3 akmenys); 34. Šereitlaukis (Šilutės r.); 35. Šlavėnai (Anykščių r.); 36. Užuraisčio miškas (Panevėžio r.); 37. Varėnos miškas; 38. Verksnionys (Vilniaus r.) (5 akmenys); 39. Vilnius (Ukmergės g.) (13 akmenų); 40. Vilnius (Verkiai); 41. Žižmai (Šalčininkų r.).

Pažymima, kad minėtų akmenų forma (jų viršus įdubęs arba plokščias) primena lovas (20 pav.), tačiau, atrodo, šventųjų akmenų epitetas *lova*, lygiai kaip ir *stalas*, galėjo žymėti ir apeigines tokių akmenų funkcijas. Krinta į akis, kad padavimai šiuos akmenis sutartinai sieja su moteriškomis dievybėmis (Laume, Ragana, Mara) bei mitinėmis veikėjomis („Ponia", „Karaliene"). Beje, užfiksuota žinia, kad, atginus bandą prie Sauginių (Šiaulių r.) 2,5x3 m dydžio, 1,5 m akmens, kuris buvęs „lyg lova", vyresni piemenys ant jo suguldydavo kokį piemenį su piemene – juos „suženydavo" (LŽV: V. Trinka, 1935).

Be šventųjų akmenų, kurie interpretuojami kaip tam tikri pastatai, baldai ar buities reikmenys, žinomi akmenys, „atitinkantys" atskiras dievybių ir žmonių kūno dalis, pavyzdžiui, galvą (Dauginių, Kelmės r., *Velnio galva*), ausį (Keturakių, Plungės r., *Velnio ausis*), uodegą (Žadžiūnų, Šiaulių r., *Velniauodegis*), širdį (Urkuvėnų, Šiaulių r., *Velnio širdis*; Skudutiškio, Molėtų r., *Kristaus širdis*).

Paminėtini ryškesnės ar nelabai ryškios s t u l p o formos akmenys, kuriuos pasakojamoji tradicija paprastai laiko į akmenis pavirtusiais prakeiktais ar bedieviais žmonėmis: vestuvininkais, medžiotojais, kareiviais ir kt. 35 šios grupės akmenys žinomi Pietryčių (Vilniaus, Širvintų, Kaišiadorių, Prienų, Alytaus, Varėnos, Trakų, Šalčininkų), Rytų (Rokiškio r.), Vakarų Lietuvoje (Kelmės, Raseinių, Kretingos, Skuodo, Mažeikių, Telšių, Šilalės r.) ir po 1 – Kauno, Radviliškio bei Pasvalio r. (12 žemėl.). Neretai vienoje vietovėje šių paminklų žinoma po 2 (Noreikiškės, Prienų r.; Ivoniškiai, Šilalės r.; Liukonys, Širvintų r.), po kelis (Mergalaukis, Alytaus r.; Kluonaliai, Kretingos r.; Kražiai, Kelmės r.), net iki 12 (Kuliškiai, Šilalės r.; Petrikaičiai, Kelmės r.). Kadangi daugelis stulpo formos šventųjų akmenų yra jau sunaikinti, tikslesnių duomenų apie jų dydį nėra. Turimi šaltiniai nurodo, kad apytikris šių akmenų aukštis buvęs

artimas „žmogaus ūgiui“, o kaip rodo dar išlikę paminklai, paprastai svyravo nuo 0,5 iki 1,2 m (21 pav.).

Stulpo formos šventųjų akmenų kartografavimas ir jų geografinės padėties analizė pateikė įdomių rezultatų, kurie leidžia tvirtinti, kad tokių šventviečių tradicija savitai realizavosi XIV a. egzistavusios Medininkų (Varnių) žemės pietiniuose valsčiuose, Laukuvoje, Šiauduvoje (dabar – Šilalės r. ribose) (žr.: Žulkus, 1987, p. 28). Deja, nė vienas iš šių paminklų neišliko. Kaštaunalių

21 pav. Noreikiškių (Prienų r.) Laumės akmenys. 1993. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

šventasis akmuo stovėjo priešistorinio kapinyno teritorijoje (SLŠ, p. 394–395). Ivoniškiuose, kur būta dviejų akmenų, taip pat žinomas priešistorinis kapinynas (SLŠ, p. 388). Padievyčio akmuo stovėjo garsioje šventoje vietovėje Dievyčio ežero pakrantėje (SLŠ, p. 417–418).

Kur kas platesnis, tačiau ne mažiau kompaktiškas stulpo formos šventųjų akmenų arealas išryškėjo pietryčių Lietuvoje (Kaišiadorių, Prienų, Trakų, Alytaus, Varėnos, Šalčininkų r.). Jo ribos iš esmės sutampa su ta pietryčių Lietuvos sritimi, kur I t-mečio pirmojoje pusėje – viduryje paplito saviti pilkapiai su sampilais, sukrautais iš akmenų, būdingi jotvingių kultūrinei grupei ir kur aptinkama vakarų baltams būdingos fonetikos vandenvardžių,

savitų dialektologijos bruožų (Ванагас, 1968, с. 152; Савукинас, 1966, с. 173). (Beje, toje pačioje srityje, be stulpo formos šventųjų akmenų, pasakojimuose laikomų į akmenis pavirtusiais žmonėmis, gausiai paplitę ir natūralių formų šventieji akmenys, apie kuriuos pasakojami analogiški padavimai, žr. p. 123).

Analizuojant konkrečių stulpo formos šventųjų akmenų kultūrinę aplinką, krinta į akis palyginti dažnas šių akmenų ir kapinynų ryšys. Antai Kaštaunalių Stabakūlis stovėjo I–II t-mečio pradžios žemaičių kapinyno, Dieveniškių Generolas Mokas (Šalčininkų r.) – I t-mečio vidurio ir antrosios pusės Rytų Lietuvos pilkapyno teritorijoje, Graužų[26] akmuo (Radviliškio r.) – prie I t-mečio pirmosios pusės pilkapių, Migliniškių Nuotakos akmuo (Trakų r.) – prie I t-mečio vidurio ir antrosios pusės pilkapių. Be to, Geidukonių (Varėnos r.), Intuponių (Prienų r.), Jurgionių (Trakų r.) ir Pivašiūnų (Alytaus r.) prakeiktomis nuotakomis laikomi akmenys yra kaimo kapelių teritorijoje.

Nurodytas akmenų ir laidojimo vietų ryšys koreliuoja su pasakojamąja tradicija – tikėjimuose, padavimuose ir pasakojimuose apie šiuos akmenis atsispindi senieji mitiniai-religiniai vaizdiniai apie pomirtinį sielos būvį (Vaitkevičius, 1995a). Keliais atvejais sakrali reikšmė stulpo formos šventiesiems akmenims dar buvo teikiama iki XIX–XX a. (Vaitkevičius, 1996, p. 16–18). Šioje vietoje paminėtina K. Būgos išvada, jog Žemaitijos stulpo formos šventųjų akmenų pavadinimas Stabakūlis (Kaštaunaliai, Šilalės r.; Stabinė, Telšių r.) yra žymėjęs garbinamą akmenį: „*Stabo kūlis*, t. y. akmuo, iš kurio (senovėje) buvo padarytas stabas“ (BgR I 147) (Apie Krakių Stabo kūlį (Skuodo r.) buvo pasakojama: „Senais laikais prie to akmens eidavo melstis stabmeldžiai. Tai buvo jų dievaitis“ - VUB f. 213–137/19).

Stulpo formos ir panašaus dydžio akmenys žinomi ne tik Lietuvoje, bet ir daugelyje Centrinės Europos vietų (Kirchner, 1955, Tafel XV, XVII). Apie juos taip pat pasakojama, kad tai suakmenėję žmonės, ir panašiai. Šių akmenų chronologija nėra visiškai aiški (kai kada žmonės jų šventumu tikėjo dar XIX–XX a.), tačiau paprastai apie juos kalbama kaip apie *menhirus* bendrame megalitinės kultūros fone (maždaug IV–III t-metis pr. Kr.) (Krzak, 1994, p. 286).

Stulpo formos akmenys žinomi ir Baltarusijoje, Latvijoje, Kaliningrado srityje (Beckherrn, 1893; IT, p. 94–96; LTR 4160/211; 4474/119; Szukiewicz,

---

[26] Graužų akmuo „lauke prie Milžinkapių“ aprašytas archeologiniame Kauno gubernijos žemėlapyje (Покровский, 1899, с. 56). Vėliau vietovė klaidingai sutapatinta su tame pačiame rajone esančiais Gražioniais ir todėl ten kelis kartus nesėkmingai ieškota Milžinkapių bei akmens. Dabar sunykusiame Graužų vienkiemyje iš tikrųjų būta Milžinkapiais vadinamų pilkapių (LAA III 42).

1901, p. 32–33; Urtāns, 1979; Ляўкоў, 1992, с. 135–137; Покровскић, 1895, с. 22–23). Ten taip pat žinomi atvejai, kai akmenims dirbtinai buvo suteikti antropomorfiniai, zoomorfiniai bruožai (Urtāns, 1979, p. 105; Уртанс, 1988, с. 7–8; Ляўкоў, 1992, с. 95–98). Latvijoje pasakojamoji tradicija šiuos, taip pat kaip natūralių formų akmenis, turinčius antropomorfinių bruožų, vadina stabais (*elku tēli*) ir pažymi, kad prie jų buvo aukojamos įvairios aukos (Urtāns, 1979, p. 108; Рижакова, 2000). Duomenys iš Baltarusijos teritorijos rodo, jog ankstyviausi šiame regione žinomi akmeniniai kryžiai buvę perdirbti iš artimą jiems formą turėjusių „antropomorfinių akmenų" (Дучыц, 1997, с. 35–36; plg.: Панченко, 1998, с. 186–189). Reikia paminėti ir daug diskutuojamas prūsų akmenines statulas – „bobas" (La Baume, 1927). Nurodoma, kad jos buvusios reikšmingos prūsų genčių pasaulėžiūroje (Žulkus, 1989; Кулаков, 1994, с. 21). Vis dėlto dar 1966 m. A. Holco studijoje buvo prieita prie pagrįstos išvados, kad šias akmenines statulas, vaizduojančias žmones su geriamaisiais ragais rankose, papuošalais bei ginklais, reikia sieti su Eurazijos klajokliais, kurių 1240–1241 m. karo žygio maršrutas driekėsi per Prūsijos teritoriją (Holtz, 1966, p. 25–30, Tafel IV, V).

Be šių aptartų akmenų, kurie savo forma primena žmones, žinoma akmenų (ypač daug jų būta upių rėvose), kurių forma panaši į įvairius gyvūnus: mešką, gaidį, ožio nugarą, žirgą ar panašiai. Tokiais akmenų formos ypatumais paprastai motyvuojamas ir jų pavadinimas. Tik gretimose šalyse žinomas padavimų motyvas apie akmenimis paverstus jaučius ar kitus gyvūnus (Ляўкоў и др., 1997, с. 54; Зайкоўскі, 2000, с. 16–17). Sieti tokius akmenis su šventvietėmis problemiška. Tokio ryšio galimybę, matyt, reikėtų tirti kiekvienu konkrečiu atveju. Pavyzdžiui, ant Siponių Ožakmenio (Kėdainių r.) nurodomos ožkos kanopos formos duobutės, laikomos velnio pėdomis (Tarasenka, 1928, p. 101; VAK b. 24, l. 8, 14). Su „veprį" (= kiaulę) primenančiu dideliu akmeniu, buvusiu ties Rėšės upelio ištaka iš Veprių ežero, siejamas Veprių miestelio pavadinimas (Гуковскій, 1890, с. 428; LŽV: P. Krankalis, 1935 m.).

Apie Būdų Gaidžio akmenį (Prienų r.) teigiama, kad jis primenąs gaidį ar ant jo „koks gaidys rodydavosi". Susirinkusiu ant akmens vandeniu piemenys plaudavę kojas, tikėdami, kad tai pagelbės „dėl sveikatos", be to, laukuose prie upelio gulintis akmuo buvęs tikras traukos centras per šienapjūtę ir rugiapjūtę. Tuomet žmonės čia rinkdavęsi „pabūti" – pailsėti, pasilinksminti (LIIR f. 1–2231, l. 25–26). Užfiksuota, kad praeityje šiame krašte panašiomis progomis „būtinai pjaudavo gaidį" (Balys, 1986, p. 200; plg.: Gunter, 1930/31, p. 1328; Lebedys, 1974, p. 206).

YPATUMAI (YPATINGOS ŽYMĖS, ĮDUBOS, DUBENYS). Natūralios kilmės „ypatingosios žymės“, tokios kaip kitos rūšies uolienų intarpai, tarkim, baltos ar pilkos kvarco gyslos granitiniuose rieduliuose, kartais interpretuojamos kaip susiūtų akmenų žymės (Kubiliai, Kelmės r.), kryžiai (Skudutiškis, Molėtų r.). Taip pat žinomi spalviškai ar reljefiškai išsiskiriantys kitų uolienų intarpai, išdūlėjimai. Apie širdies formą primenantį ištrupėjimą Šventabačkės vienkie-

22 pav. Papiškių (Varėnos r.) Perkūno akmuo. 1992. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

mio akmenyje (Anykščių r.) pasakojama, kad vienuolių vežama švento vyno statinė, užkliuvusi už akmens, apvirto ir sudužo. „Vežėjai to vyno tiek gailėję, kad jiems net širdis plyšus. Jos ženklas ant akmens likęs“ (LIIR f. 1–302, l. 16). Natūralios kilmės, matyt, buvo ir vingiuotos Raguvos Žalčio akmens (Panevėžio r.) linijos-„žalčiai“. Šis akmuo buvęs garbinamas (былъ предметомъ суевернаго поклоненія) dar XIX a. (Тышкевич, 1867).

Minėtini ir natūralūs arba nuo perkūno trenksmo atsiradę akmenų įtrūkimai, kurie dažniausiai interpretuojami mitiškai: Velnią „šaudžiusio“ Perkūno paliktos žymės (Rinkšeliai, Raseinių r.) ar ženklai, atsiradę Perkūnui trenkus į skalbiančią laumę (Pryšmančiai, Kretingos r.), ir panašiai. Šie akmenys kartais vadinami Perkūno, Perkūnijos (Papiškiai, Varėnos r.; Kareiviškis, Pakruojo r.) (22 pav.). Jų žinoma ir Perkūnkalniuose (Luponiai, Šiaulių r.; Novinkai III, Zarasų r.). Be to,

atskirais atvejais pasakojamoji tradicija Perkūnui priskiria ir geologinių procesų metu atsiskyrusius riedulio luitus (Pailgotis, Šilalės r.; Salantai-Laiviai, Kretingos r.).

Įdubų ir dubenų akmenyse pristatymą tikslinga pradėti nuo „p ė d ų“, pasižyminčių didele dydžio ir formos įvairove. Mitinė pėdų traktuotė yra svarbi visų įdubų ir dubenų atveju, nes pėdos akmenyse siejamos su mitine akmenų ir jų įdubų kilme. Tikroji pėdų akmenyse kilmė šiuo atveju nevaidino jokio vaidmens (Vaitkevičius, 1997, p. 45; Шорин, 1998, c. 218).

23 pav. Ajočiai (Zarasų r.). Velniapėdžiu vadinama vietovė; akmuo su pėdomis guli krūmuose (antrame plane, centre). 1999. LIIR ng. 71824. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

Tradicinėse klasifikacijose akmenų su pėdomis grupė, kaip jau minėta (žr. p. 71), yra sąlyginė. Žinoma atvejų, kai pėdos egzistuoja tik kaip mitas, nes apie jas pasakojantis respondentas konkrečiame akmenyje rodo lygias vietas – tik jam vienam įžiūrimas „pėdas“. Be to, pėdomis ar kulniukais neretai vadinamos žymės ant kitų grupių šventųjų akmenų, pvz., ant akmenų su duobutėmis. Tad apie akmenis su pėdomis galima kalbėti mažiausiai dviem būdais: 1) sudarant labai gausią jų grupę, pasirėmus vien mitiniu požymiu („akmuo yra pėduotas“), 2) sudarant mažesnę grupę, išskirtą atsižvelgiant į tai, jog apie akmenį ne tik pasakojama, kad jis yra pėduotas, tačiau akmenyje išties yra žmogaus ar gyvulio pėdų žymes primenantys įdubimai.

Šios knyos autoriaus skaičiavimais, visos Lietuvos teritorijoje žinoma ne mažiau kaip 150 akmenų su įdubimais-„pėdomis“. O Latvijoje jų yra 98 (Уртанс, 1988a, c. 94), Baltarusijoje – apytikriai 100 (Ляўкоў и др., 1997, c. 46), be to, Pskovo srityje – 55, Novgorodo – 60 ir tiksliai nežinomas skaičius Sankt Peterburgo srities pietuose, Tverės srityje (Александров, 1995, c. 166, 167; Шорин, 1998, c. 217, 218). Beje, akmenų su pėdomis, kaip ir kitų šventųjų akmenų, tankis Baltarusijoje mažėja rytų ir pietų kryptimis (Ляўкоў, 1992, c. 172–173; Курбатов, 2000, c. 168, 182). Matyt,

24 pav. Panorų-Pakalniškių (Kaišiadorių r.) akmuo su dviem Dievo pėdomis (akmens viršuje, lygiagrečiai viena kitai). 1993. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

todėl apskritai akmenų garbinimas Baltarusijoje laikomas baltišku substratu (Седов, 1970, c. 177–178).

Lietuvoje akmenų su pėdomis daugiausia yra giriose ir miškeliuose (Čelniukai, Ignalinos r.; Smilgiai, Krapštikiai, abu – Plungės r.; Purvėnai, Mažeikių r.), pelkėse ir šlapiose pievose (Lašiškė, Šilalės r.; Antakalniai, Varėnos r.; Lenčiai, Vilniaus r.; Voronėliai, Pakruojo r.; Dūdos, Širvintų r.) (23 pav.), upių bei ežerų pakrantėse (Plaštaka, Anykščių r.; Skudutiškis, Molėtų r.; Jurgiškis, Anykščių r.), pačiose upėse (Eivydai, Plungės r.; Lapelės, Širvintų r.; Šilėnai, Vilniaus r.; Pikeliai, Kelmės r.) (plg.: Уртанс, 1988a, c. 94). Jų yra alkakalniuose (Mikytai, Plungės r.; Serapiniškės, Kelmės r.; Žemantiškiai, Panevėžio r.),

prie šventų šaltinių (Verduliai, Radviliškio r.; Seredžius, Jurbarko r.; Biržuvėnai, Telšių r.), šventuose miškeliuose (Dvariškiai, Šilalės r.), be to, įmūrytų į koplyčių ar bažnyčių sienas (Kužiai, Šiaulių r.; Gelvonai, Širvintų r.), koplytėlių ir statulų postamentus (Burbiškis, Radviliškio r.; Alkupis, Šilalės r.), koplyčių grindis (Maironiai, Kelmės r.; Gvaldai, Šilalės r.; Šiluva, Raseinių r.), ir panašiai.

Akmenų su pėdomis forma ir dydis nepaprastai įvairūs (24 pav.). Pėdomis vadinami įdubimai irgi įvairiausių dydžių ir formų. Vieni jų primena žmonių ar gyvulių pėdų žymes, kiti, priešingai, yra labai netaisyklingi. Pėdų skaičius ant vieno akmens įvairuoja nuo vieno iki kelių. Pėdų aptinkama akmenų viršuje, šonuose. Apie jų orientaciją pasaulio šalių bei aplinkinių kraštovaizdžio elementų atžvilgiu, deja, užfiksuota labai nedaug duomenų.

Sekant, matyt, kitų šalių tyrėjų išvadomis (plg.: Формозов, 1965, с. 135–138), Lietuvos akmenis su pėdomis įprasta datuoti akmens ar žalvario amžiaus laikotarpiu (Tarasenka, 1958, p. 30–32; Daugudis, 1992, p. 54). Vis dėlto šių paminklų grupė sunkiai chronologiškai apibrėžiama. Nedidelės apimties archeologiniai tyrinėjimai prie šių akmenų apčiuopiamesnių rezultatų nedavė (Medoliškės, Zarasų r.; Voronėliai, Pakruojo r.; Mikytai, Plungės r. – vad. V. Urbanavičius, žr.: Urbanavičius, 1972, p. 15–17, 29–30). Analizuojant akmenų su pėdomis kultūrinę aplinką krinta į akis tai, kad šie akmenys būdingi šventoms vietovėms. Atskirai pažymėtina, kad skirtinguose Lietuvos regionuose akmenų su pėdomis žinoma plokštinių kapinynų bei pilkapių kaimynystėje. Pvz., Šeimaties akmuo (Utenos r.) yra šalia I t-mečio pirmosios pusės – vidurio pilkapių, Panorų-Pakalniškių akmuo (Kaišiadorių r.) – I t-mečio vidurio – antrosios pusės pilkapių, Pašilės miško akmuo (Kelmės r.) – I t-mečio pradžios pilkapių ir II t-mečio pirmosios pusės kapinyno, Šašių akmuo (Radviliškio r.) – I t-mečio vidurio Kairėnėlių kapinyno, Junkilų, Maironių (abu – Kelmės r.) ir Bečių (Ukmergės r.) akmenys – II t-mečio pirmosios pusės – vidurio kapinynų, Gudirvių (Šilalės r.) akmuo – I t-mečio vidurio kapinyno.

Akmenų su pėdomis ir laidojimo vietų ryšys koreliuoja su mitinėmis ir religinėmis pėduotųjų akmenų funkcijomis. Jas nurodo atitinkamo pobūdžio duomenų analizė. Nepaisant to, kam padavimuose pėdos akmenyse priskiriamos (Dievui, Marijai, angelui, Velniui ar kitiems), tie įdubimai visuotinai laikomi pėdomis, kulniukais, tik pavieniais atvejais – pirštų ir delnų atspaudais. Pasak padavimų, pėdos akmenyse atsirado Velniui bėgant slėptis į pragarą, Dievui žengiant į dangų, iš dangaus nusileidus (apsireiškus) Marijai ir pana-

šiai. Velniui akmuo yra paskutinė kliūtis bėgant į pragarą, Dievui – paskutinis laiptelis žengiant į dangų arba pirmutinis pjedestalas žemėje. Mitinėje plotmėje įdubimų-„pėdų“ funkcijos yra padėti dievams bei mirusiesiems keliauti, teikti galimybę jiems judėti aukštyn ir žemyn, pereiti iš vieno pasaulio (būsenos) į kitą (Vaitkevičius, 1997, p. 43).

Tai, kad akmenys su „pėdomis“ teikia galimybę judėti ir aukštyn, ir žemyn, patvirtina faktas, jog tą pačią pėdą akmenyje žmonės kartais laiko Velnio (gyvenančio po žeme), o kartais Dievo (būnančio danguje) pėda: „<...> kažkoks Dievo pėda, a Velnia, a Dieva pėda. Kit Dieva pėda vadin, kit – Velnia“ (Pašilė, Kelmės r. – LTR 6611/387), „Vieni kalba, kad ant to akmens Motina Szvencziausia stovėjo, o kiti, kad tai yra velnio pėda, kuris nuo Perkūno bėgo“ (Plaučiškės, Pakruojo r. – Vienybė Lietuvninkų).

Ant to paties akmens būna ir po kelias tokias pėdas. Antai ant Žalpių akmens (Raseinių r.) yra dvi pėdos: didesnė – Dievo, o mažesnė – Velnio (SLŠ, p. 595–596), ant Bajorų-Pakriaunio (Rokiškio r.) akmens yra Dievo, Velnio ir angelo pėdos (Gruzdas, Vaitkevičius, 1998, p. 70–72). Tai griauna tradicinį pėduotųjų akmenų skirstymą pagal tai, kam žmonės jas skiria – Dievui, Marijai, Velniui, arkliui, karvei ar kam kitam (netikslus ir akmenų su gyvulių pėdomis išskyrimas, nes gyvulių pėdos akmenyse dažniausiai taip pat siejamos su dievybėmis. Pvz., jaučio pėdą žmonės priskiria Velniui (Plaštaka, Anykščių r.), karvės pėdą – Laumei (Kartena, Kretingos r.). Naujausi autoriaus tyrimai rodo, kad vilko pėdos akmenyse (Gudeliai, Molėtų r.; Guronys, Trakų r.; Vilnius) sietinos su deive Žvėrūna-Medeina.

1723 m. Vilniaus jėzuitų kolegijos pastoracinės veiklos dienoraštyje pasakojama apie vieno akmens su pėda garbinimą: „Paniekinusi Dievo namus, didelė daugybė žmonių kiekvieną sekmadienį, išpuolantį per jauną mėnulį, iš visur suplaukdavo prie to akmens, jį garbindami ar nusilenkdami, ar klaupdamiesi, arba aukodami tam akmeniui duonos, vilnos, linų, pinigų. Tačiau daugiausia ši dievybė būdavo garbinama lazdomis, kurias jai palikdavo visi tie, kurie pagal įžadą ateidavo pas tą akmenį pėsti su lazda <...>. Ligoniai, darydami įvairius įžadus, iš visur atvykę tikėdavosi atgauti sveikatą: tai skaudamų kojų, tai akių, tai rankų stiprybę... Jie vis sakydavo, kad ten esanti įspausta švenčiausios mergelės Marijos pėda, nors beformė duobutė tame akmenyje jokio neturi panašumo į Mergelės pėdą ir primena greičiau šuns pėdos atspaudą <...>“ (Lebedys, 1976, p. 210–211).

Pranešime svarbios mažiausiai kelios aplinkybės: 1) sekmadieniais, „išpuolančiais per jauną mėnulį“, žmonės lanko ne bažnyčią, o pėduotą

akmenį[27]; 2) be bažnyčios žinios į šuns pėdą panašų įdubimą akmenyje žmonės laiko mergelės Marijos pėdos atspaudu; 3) davę įžadus ir atkeliavę ligoniai čia palieka savo lazdas, kas laikoma vienu iš akmens garbinimo būdų (XX a. kai kuriose šventvietėse analogišku atveju buvo paliekami ramentai (Joskaudai, Kretingos r. – SLŠ, p. 70).

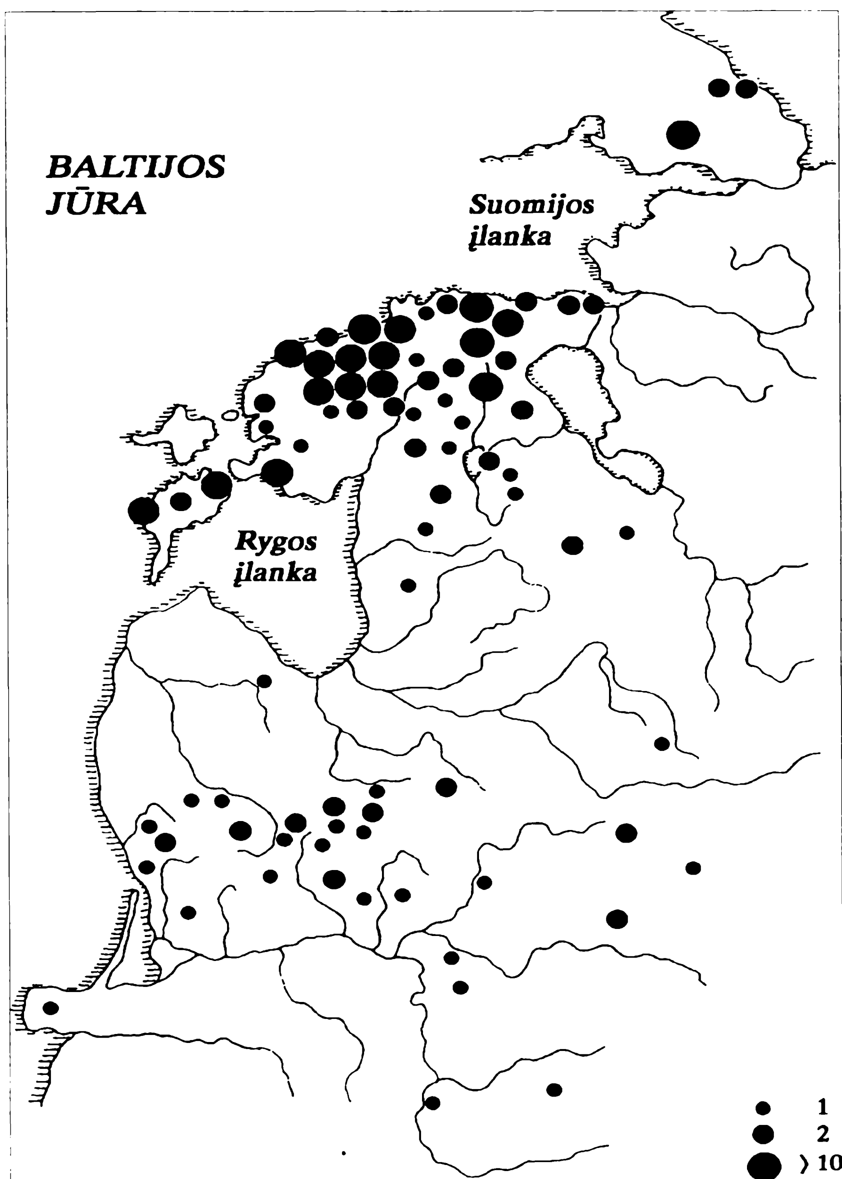
XIX–XX a. duomenys apie tai, kaip pėduoti akmenys žmonių lankomi, rodo, jog į akmenį pirmiausia kreipiamasi kaip į instituciją, galinčią padėti. Štai prie Mitkiškių akmens (Trakų r.) „labai žmonės ėja <...> kam kojas skauda, tai, sako, kad sugydavo" (LTR 4113/132), prie akmens Genaičiuose (Klaipėdos r.) bevaikės meldė vaikų (SLŠ, p. 666). Tačiau šaltiniai dažniausiai apsiriboja konstatavimu, jog akmeniui buvo reiškiama aukščiausia pagarba. Prie akmens einama keliais, čia žegnojamasi, kalbami poteriai, akmuo bei jo pėdos bučiuojami: „<...> žmonės, kas sirgdami kokiomis ligomis, eidavo prie to akmens melstis. Nuo to visi ir pagydavo" (Zigmantiškės, Pakruojo r. – LTR 260/323), „Seniau, kai tas akmuo dar matės, žmonės bučiuot jo eidavo" (Aisėnai, Klaipėdos r. – VUB f. 213–203/27).

Su duodamais įžadais išgijus aplankyti pėduotąjį akmenį ir palikti čia aukų susiję ant tų akmenų aukojami pinigai, audeklai, vilna (Mitkiškės, Trakų r.; Zigmantiškės, Pakruojo r.; Bliūdžiai, Panevėžio r.). Gydymo tikslais nuo akmenų arba iš pėdų buvo renkamos samanėlės arba nusiskeliama akmens nuoskalų, kurios tarnaudavo kaip talismanai (Skudutiškis, Molėtų r.; Šiluva, Raseinių r.). Kartais akmenys būdavo šiek tiek apskaldomi tikint, jog tokio dydžio akmens, kurio „neperžengia gyvulys", sugrūstos nuoskalos padeda nuo gyvulių, šunų ligų (Čelniukai, Ignalinos r.; Čivyliai, Molėtų r.).

Vizualinių požymių atranka leidžia visiškai tiksliai išskirti į atskirą grupę akmenis su mažomis, taisyklingo apskritimo formos d u o b u t ė m i s. Tokių paminklų žinoma rytinėje bei šiaurės rytinėje Baltijos jūros pakrantėje: Suomijoje, Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje, Baltarusijoje, Kaliningrado srityje – palyginti kompaktiškame areale, kurio epicentras – Estijos teritorijoje (13 žemėl.).

---

[27] Jeigu tai buvo sekmadieniai, kada jaunas mėnulis patekėdavo, tai buvo keli kartai metuose, o jeigu būdavo laukiama sekmadienio esant jaunam mėnuliui, toks atvejis galėjo būti kiekvieną mėnesį. Būtent tokios dienos išskirtinumą, tiesa, jau bažnytiniame kalendoriuje, liudija tautosakos pateikėjai: „Pirmo mėnesio pirmas sekmadienis – jauno, reiškia, tai čia būna „jauno nedėlia", skaitydavo, irgi ir Svenciausias [Švč. Sakramentas – V. Vaitkevičius], ir mišios būna, ir mišparai būdavo, skaitos „jauno nedėlia" – tai jau didesnė šventė, negu paprastą sekmadienį <...>. Jaunas kaip tik mėnulis, tai, reiškia, bažnyčioj jau kaip atlaidai skaitosi, kiekvieną pirmo mėnesio pirmą sekmadienį <...>. Kiekvieną mėnesį būna jauno, tai dvylika, ir, reiškia, būna tokių sekmadienių per metus, reiškia, dvylika" (Adutiškis; LTR 6810/242).

13 žemėl. Akmenys su duobutėmis Estijoje (pagal A. Tvauri (1997), Latvijoje (pagal J. Urtaną (1987), Prūsijos teritorijoje (pagal C. Beckhermą (1893), Baltarusijoje (pagal E. Zaikovskį (2000), Lietuvoje (pagal autorių (1996a) su papildymais).

Šiam arealui būdinga ir tai, jog, skirtingai nuo Skandinavijos ar Vakarų Europos šalių, kur duobutės dažnai sudaro įvairius paveikslus (kombinacijas) su apskritimais, kryželiais, spiralėmis ar žmonių, gyvūnų, daiktų piešiniais ant akmenų ir uolų (plg.: Nordbladh, Rosvall, 1975; Malmer, 1981), čia buvo gludinamos arba kalamos vien tik duobutės.

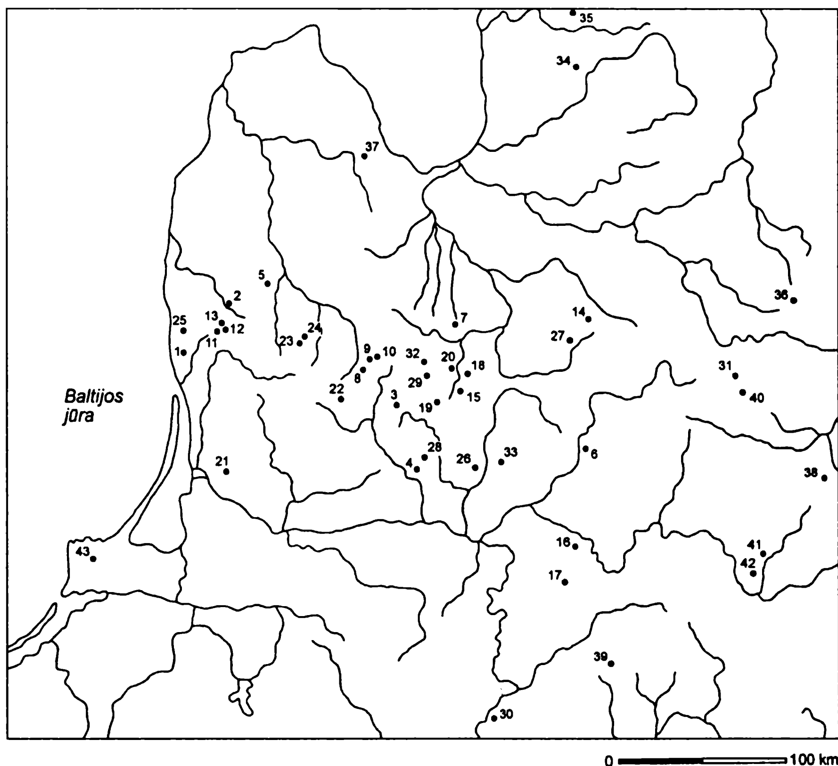
Lietuvoje duobutes ant Laukagalio akmens (Kaišiadorių r.) 1923 m. pirmasis aprašė P. Tarasenka (1923, p. 32–33). Vėliau šios grupės akmenys buvo ilgam pamiršti. Tik 1972 m. žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai (vad. V. Urbanavičius) buvo atlikti prie 2-ojo Jakštaičiukų (Šiaulių r.) akmens (Urbanavičius, 1974, p. 106). Netrukus M. Černiauskas aprašė Goštelįškių (Šiaulių r.) akmenį su duobutėmis, pirmą kartą nurodydamas tokių akmenų analogijas Vakarų, Vidurio ir Šiaurės Europoje (Černiauskas, 1974). 1984 m. paskelbtos B. Dakanio tezės „Nauja archeologinių akmenų grupė Lietuvoje“. Jose tuo metu Lietuvoje užfiksuotieji akmenys su duobutėmis išskirti į atskirą paminklų grupę, nurodyti bendrieji jos bruožai ir pateikti chronologiniai duomenys. Tezėse šie akmenys buvo datuojami I t-mečiu pr. Kr. ir pažymėta, jog kai kurie jų susiję su senojo geležies amžiaus paminklais (Dakanis, 1984, p. 109). Naujų duomenų vėliau pateikė šios knygos autorius (Vaitkevičius, 1996a).

Lietuvoje žinomi 33 akmenys su duobutėmis. Daugiausia šių paminklų Vakarų (Šilutės, Kretingos, Skuodo, Mažeikių, Telšių, Kelmės, Raseinių, Šiaulių r.) ir Vidurio Lietuvoje (Radviliškio, Pakruojo, Kėdainių, Panevėžio r.). Po vieną jų žinoma ir Varėnos, Trakų, Kaišiadorių, Anykščių, Kupiškio, Biržų bei Zarasų r.[28] (14 žemėl.).

Lietuvoje akmenys su duobutėmis yra šalia įvairių vandens telkinių: upių pakrantėse ir slėniuose (Dvaronys, Anykščių r.; Goštelįškiai, 1-asis Jakštaičiukų, abu – Šiaulių r.), vaizdingose upių slėnių aukštumose (Pavaiguvis, Kelmės r.; Pavirvytis, Telšių r.; Pelėkiai, Kretingos r.), keliose pelkėtose vietovėse (Šniūraičiai, Radviliškio r.; Laukagalis, Kaišiadorių r.). Akmenys su duobutėmis dažniausiai yra raudoni (rausvi, su tamsiomis priemaišomis) stambiagrūdžiai granito rieduliai (Kadarai, Biržų r.; Dvaronys, Anykščių r.; Kleboniškiai, Radviliškio r.). Išimčių labai nedaug – melsvi smulkiagrūdžiai yra abu Pavirvyčio akmenys (Telšių r.). Daugelis aprašomų akmenų – dideli, masyvūs, netaisyklingos formos (Dvaronys, Anykščių r.; Goštelįškiai, Šiaulių r.; Apuolė, Skuodo r.) (25 pav.) arba viršutinė plokštuma lygi (Kleboniškiai, Radviliškio r.; Pelėkiai, 3-iasis Imbarės, abu – Kretingos r.).

---

[28] Dar vienas toks akmuo yra pačiame Lietuvos–Baltarusijos pasienyje, Drūkšių ežero rajone, tačiau jau Baltarusijos teritorijoje.

14 žemėl. Akmenys su duobutėmis Lietuvoje (pagal autorių (1996) ir su papildymais), Latvijoje (pagal J. Urtaną (1987), Prūsijos teritorijoje (pagal C. Beckherrną (1893), Baltarusijoje (pagal E. Zaikovskį (2000).

Lietuva: 1. Ankštakiai (Kretingos r.); 2. Apuolė (Skuodo r.); 3. Baranaučizna (Radviliškio r.); 4. Dapkaičiai (Raseinių r.); 5. Dapšiai (Mažeikių r.); 6. Dvaronys (Anykščių r.); 7. Gaižiūnai (Pakruojo r.); 8. Gošteliškiai (Šiaulių r.); 9–10. Jakštaičiukai (Šiaulių r.); 11–12. Imbarė (Kretingos r.); 13. Imbarė (Žvainiai) (Kretingos r.); 14. Kadarai (Biržų r.); 15. Kleboniškiai (Radviliškio r.); 16. Laukagalis (Kaišiadorių r.); 17. Mergiškės (Trakų r.); 18. Moniūnai (Pakruojo r.); 19. Paežeriai (Radviliškio r.); 20. Paežeriai (Pakruojo r.); 21. Papjauniai (Šilutės r.); 22. Pavaiguvis (Kelmės r.); 23–24. Pavirvytis (Telšių r.); 25. Pelėkiai (Kretingos r.); 26. Senkoniai (Kėdainių r.); 27. Siauriai (Kupiškio r.); 28. Šnipaičiai (Raseinių r.); 29. Šniūraičiai (Radviliškio r.); 30. Švendubrė (Varėnos r.); 31. Tilžė (Zarasų r.); 32. Žadžiūnai (Šiaulių r.); 33. Žvirbliai (Panevėžio r.). Latvija: 34. Dāviņi (Valmieros r.); 35. Kalnalammiki (Valmieros r.); 36. Ruskuļi (Kraslavos r.); 37. Zviedri (Tukumo r.). Baltarusija: 38. Вялец (Глыбоцкій р-н); 39. Дайнова (Лидскій р-н); 40. Друкши (Дрисвяты) (Браславскій р-н); 41. Канстанполл (Нарачанскій р-н); 42. Мішуты (Нарачанскій р-н). Prūsijos teritorija: 43. Kramava (Грачёвка, Светлогорский р-н).

Duobučių aptinkama nelygiose, nuolaidėjančiose viršutinėse bei šoninėse akmenų plokštumose arba lygiose viršutinėse plokštumose. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog keliuose akmenyse visos duobutės koncentravosi šiaurinėse aukščiausiose akmenų pusėse (Pavaiguvis, Kelmės r.; Laukagalis, Kaišiadorių r.). Absoliuti dauguma iš Pelėkių (Kretingos r.) akmens 89 duobučių spietėsi pietinėje pusėje, faktiškai 1 m^2 plotelyje. Gošteliškių akmens (Šiaulių r.) duobutės taip pat buvo pietiniame akmens šone, o Švendubrės (Varėnos r.) akmens – rytinėje.

25 pav. Švendubrės (Varėnos r.) Velnio akmuo su duobutėmis. 1974. LVGA ng. 1–35185. *J. Markelevičiaus nuotr.*

Surinkus duomenis apie 21 akmens duobučių dydį, matyti, jog jos yra vidutiniškai 3–6 cm skersmens, apie 1 cm gylio, lėkštos (26 pav.). Paprastai aptinkamos skirtingos duobutės. Kartu su vidutinėmis pasitaiko kiek didesnių – iki 7 cm (Šniūraičiai, Radviliškio r.), iki 7,5 cm (Pavaiguvis, Kelmės r.; Pelėkiai, Kretingos r.), iki 9 cm (Apuolė, Skuodo r.; Kleboniškiai, Radviliškio r.) skersmens. Yra kelios išimtys: Mergiškių (Trakų r.) akmens duobutė yra 8,5 cm skersmens, Gošteliškių (Šiaulių r.) akmens 4 duobutės buvo 8 cm skersmens ir 1 duobutė 7 cm skersmens. Abi Dapšių (Mažeikių r.) akmens duobutės – 10 cm

skersmens. Nepastebėta, kad duobučių gylis būtų visada derinamas su jų skersmeniu. Didelė duobutė gali būti negili, tiesiog „lėkštelė“ (0,5–1 cm gylio), o vidutinė duobutė – 2 cm gylio (Pelėkiai, Kretingos r.). Tačiau keliais atvejais pastebėtos proporcijos įžiūrimos: apie 7 cm skersmens duobutės yra 2 cm gylio (Kleboniškiai, Baranaučizna, abu – Radviliškio r.; Pavaiguvis, Kelmės r.). Tilžės (Zarasų r.) akmens 6 cm skersmens duobutės yra 1,5 cm gylio. Gylių skalėje išimtį sudaro tarp vidutinio dydžio duobučių iškalta Pelėkių akmens

26 pav. Jakštaičiukų (Šiaulių r.) 2-asis akmuo su duobutėmis. 1972. LIIR ng. 32972. *V. Urbanavičiaus nuotr.*

7,5 cm skersmens ir 6 cm gylio duobutė. Didžiausia Siaurių (Kupiškio r.) akmens duobutė buvo net 10 cm skersmens ir 6 cm gylio.

Iš žinomų duomenų apie 30 akmenų duobučių skaičių matyti, jog 14 akmenų turi iki 10 duobučių, 8 akmenys – 10–20, 4 akmenys – 20–30, 3 akmenys – 50–80 ir Pelėkių akmuo – ne mažiau kaip 89 duobutes. Duobučių išsidėstymo ant akmenų schemų žinoma labai nedaug (žr.: Vaitkevičius, 1996a, p. 8). Kartais mėginama duobučių išsidėstymą ant akmenų interpretuoti kaip žvaigždynų schemas: Paežerių (Pakruojo r.) akmens duobutės „vaizduoja

ištisą žvaigždėto dangaus plotą. Nesunku atrasti Kasiopėją, Andromedą, Pegasą, Žuvis, Persėją, Vežėją, Gulbę" (Klimka, Laužikas, 1992, p. 15), Goštelįškių akmens duobutės „artimos Didžiųjų Grįžulo ratų žvaigždyno struktūrai" (Černiauskas, 1974), Laukagalio akmens duobučių išsidėstymas primena Didžiųjų Grįžulo ratų žvaigždyno struktūrą (Klimka, Vaitkevičius, 1997, p. 347). Apie Papjaunių (Šilutės r.) akmenį A. Klumbys 1925 m. laiške P. Tarasenkai rašė: „Tai nedidelis akmuo su iškaltomis Oriono (Šenpiūvio) žvaigždyno žvaigždėmis" (VAK b. 53, l. 17). Ligi šiol labiausiai pavykęs yra Drūkšių (Друкшы) akmens, esančio Lietuvos-Baltarusijos pasienyje (Baltarusijos pusėje), 14 duobučių sugretinimas su Kasiopėja, Andromeda, Pegasu ir vienintele plika akimi matoma galaktika M31. Akmens duobučių ir žvaigždžių skaičius bei išsidėstymas visiškai atitinka (Vaiškūnas, 1997, p. 34, 38).

A. Tvauri, studijoje aprašydamas daugiau kaip 2000(!) šios grupės akmenų Estijoje bei Suomijoje, atskleidė kai kurių svarbių rytinėje Baltijos jūros pakrantėje žinomų šių paminklų bruožų. Nustatyta, kad akmenys su duobutėmis paplitę tik ten, kur gamtinės-klimatinės sąlygos leido verstis žemdirbyste. Priešistoriniais laikais šie akmenys buvę dirbamuose laukuose, laukų pakraščiuose, daržuose ar pūdymuose. Tad A. Tvauri daro išvadą, kad akmenys su duobutėmis tiesiogiai susiję su žemdirbystės kultūra. Be to, esąs ryšys tarp žemdirbystės intensyvumo konkrečiose vietovėse ir didelio – 10 ir daugiau – duobučių skaičiaus ant akmenų, esančių tuose dirbamos žemės plotuose. Duobučių darymas laukų akmenyse, atrodo, buvęs tam tikras agrarinės magijos ir apeiginio elgesio aktas. Tačiau, tyrėjo nuomone, jis išreiškė vien sakralaus elgesio normas, o pats akmuo su duobutėmis ano meto žmonėms nebuvęs šventas (Tvauri, 1997, p. 50–52; plg.: Wahlgren, 1998).

Apie mitinę Lietuvos akmenų su duobutėmis reikšmę, remiantis turimais duomenimis (jų esama apie 14 akmenų iš 33), galima pasakyti, jog savo mitiniu įprasminimu šie akmenys artimiausi akmenims su pėdomis. 5(+2 ?) atvejais duobutės vadinamos Velnio pėdomis bei kulniukais (Dapkaičiai, Šnipaičiai, abu – Raseinių r.; Pelėkiai, Kretingos r.) ar Marijos klūpojimo žymėmis (Paežeriai, Radviliškio r.). 3 atvejais kartu su duobutėmis yra pailgos įdubos, vadinamos Velnio pėdomis (Kadarai, Biržų r.; 1-asis Jakštaičiukų, Šiaulių r.; Žvirbliai, Panevėžio r.).

Apie akmenis su duobutėmis pasakojami tokie pat padavimai, kaip ir apie akmenis su pėdomis: duobutes palieka šokantys, vestuves keliantys, į žmonių pasaulį iš pragaro ateinantys velniukai ir pan. (Pelėkiai, Kretingos r.; Paežeriai, Pakruojo r.; 1-asis Jakštaičiukų, Šiaulių r.). Retkarčiais aprašomiesiems akmenims su duobutėmis XX a. dar buvo teikiama sakralinė-religinė reikšmė: „Akmuo ir dabar [1929. – V. Vaitkevičius] tebesąs šventu laikomas, nuo akmens atsiskeldami po gabalą, žmonės naudoja gydymo rei-

kalui“ (Paežeriai, Radviliškio r. – LTR 4901, 38). Paežerių (Pakruojo r.) akmens duobutėse susirinkusiu lietaus vandeniu buvo gydomos akys (VUB f. 152–12, l. 112). Be to, kai kurie akmenys su duobutėmis susiję su šventomis vietovėmis (Dvaronys, Anykščių r.; Laukagalis, Kaišiadorių r.; Paežeriai, Pakruojo r.).

Nedidelės apimties žvalgomieji archeologiniai tyrimai prie akmenų su duobutėmis (2-asis Jakštaičiukų, Šiaulių r., ir Laukagalis, Kaišiadorių r. – vad. V. Urbanavičius; Pavaiguvis, Kelmės r. – vad. M. Černiauskas; Paežeriai, Pakruojo r. – vad. E. Butėnienė) neatsakė į jų datavimo klausimus. Išimtį sudaro 1-asis Imbarės akmuo, kurį V. Daugudis, remdamasis savo tyrimų rezultatais, datavo I t-mečiu pr. Kr. (Daugudis, 1992, p. 56–57), t. y. tuo laikotarpiu, kai buvo apgyvendintas Imbarės piliakalnis. Tačiau šios išvados kelia tam tikrų abejonių, nes akmens vieta buvo tyrinėjama jau tada, kai akmens joje nebebuvo. Tyrimų metu aptiktas intensyvus I t-mečio pradžios gyvenvietės sluoksnis, o akmens su duobutėmis horizontui buvęs priskirtas 6x6 m dydžio „smulkiais akmenukais nubarstytas plotelis“ su degėsiais ir anglimis be radinių(?) (LIIR f. 1–1158, l. 41–49). Tad Lietuvos akmenis su duobutėmis galima datuoti tik remiantis jų aplinkoje rastais pavieniais radiniais bei tose pačiose vietovėse žinomų senovės gyvenviečių ir laidojimo paminklų chronologija. Netoliese Dvaronių Puntuko („pušyne prie Puntuko“ – LAA I 21) yra rasta titnaginių dirbinių. Su Vakarų baltų pilkapių kultūros I t-mečio pr. Kr. pilkapiais Kveciuose sietinas Ankštakių akmuo (Kretingos r.), su Sūdėnų pilkapiais – Pelėkių akmuo (Kretingos r.), su Žvainių pilkapiais – 3-iasis Imbarės akmuo (Kretingos r.). Ankstyvųjų metalų laikotarpio gyvenviečių žinoma netoli Švendubrės (Varėnos r.) ir Šnipaičių (Raseinių r.) akmenų su duobutėmis. Tuo laikotarpiu datuojamų pavienių akmeninių gludintų kirvelių rasta netoli Dapkaičių akmens (Raseinių r.), prie Kadarų akmens (Biržų r.), taip pat ribose Kleboniškių (Radviliškio r.) ir Laukagalio (Kaišiadorių r.) kaimų, kur yra akmenų su duobutėmis.

Su I t-mečio pr. Kr. apgyventu Sauginių piliakalniu sietini du Jakštaičiukų akmenys (Šiaulių r.), su Budelių piliakalniu – Laukagalio akmuo (Kaišiadorių r.), su Imbarės piliakalniu – 1-asis Imbarės akmuo (Kretingos r.).

Daugelio akmenų su duobutėmis kultūrinėje aplinkoje yra ir senojo geležies amžiaus paminklų. Kvecių kapinynas su akmenų vainikais (Kretingos r.) sietinas su Ankštakių akmeniu, pirmaisiais amžiais po Kr. apgyventas Apuolės piliakalnis (Skuodo r.) – su Apuolės akmeniu, Šiaulaičių 2-asis pilkapynas (Radviliškio r.) – su Baranaučiznos akmeniu, Pavėkių ir Noliškių pilkapynai (Šiaulių r.) – su Gošteliškių akmeniu, Jonelaičių pilkapynas (Šiaulių r.) – su Jakštaičiukų akmenimis, Raginėnų ir Pakalniškių pilkapynai (Radviliškio r.) – su Kleboniškių akmeniu, Šarkalnės pilkapynas (Telšių r.) – su Pavirvyčio

akmenimis, Šniūraičių I t-mečio pirmosios pusės gyvenvietė (Radviliškio r.) – su Šniūraičių akmeniu.

Vėlesnio laikotarpio archeologijos paminklų, esančių netoli akmenų su duobutėmis, žinoma vos keliose vietose. Netoli minėto Šniūraičių akmens būta V–VI a. kapinyno, prie Ankštakių akmens yra Kvecių IX–XII a. kapinynas, prie Apuolės akmens – piliakalnis, naudotas ir vėlyvajame geležies amžiuje.

Vakarų, Šiaurės ir Centrinėje Europoje akmenys su duobutėmis paprastai laikomi neolito bei žalvario amžiaus paminklais (Müller, 1898, p. 168–169; Hansen, 1937; Brøndsted, 1960, p. 348; Hadingham, 1974, p. 43–80; Burenhult, 1980, p. 133–140; Sibylle von Reden, 1989, p. 324–327; Coles, 1994, p. 22; Krzak, 1994, p. 55). Turint omenyje aukščiau nurodytus Lietuvos akmenų su duobutėmis bruožus, galimi bent keli atsakymai į jų atsiradimo dabartinėje Lietuvos teritorijoje ir datavimo klausimus.

Estijoje akmenų su duobutėmis atsiradimas ir šios tradicijos gyvavimas datuojamas I t-mečio pr. Kr. pradžia – pirmaisiais amžiais po Kr. (Лыугас, 1970, c. 18, 44; Lõugas, Selirand, 1977, p. 77–78; Tvauri, 1997, p. 52). Ligi šiol Lietuvos, taip pat Latvijos akmenys su duobutėmis buvo tiesiogiai siejami su tos pačios grupės paminklais Estijos teritorijoje (Dakanis, 1984, p. 109; Уртанс, 1987, c. 72; Vaitkevičius, 1996a, p. 7). Tačiau ši hipotezė turi trūkumų. Didžiausias iš jų yra tas, jog Latvijoje žinomi vos keli akmenys su duobutėmis, tačiau net trys dešimtys – Lietuvoje. Jeigu Lietuvos akmenų arealas išties būtų Estijos arealo periferija, tai Latvijoje turėtų būti žinomas bent jau toks pat akmenų su duobutėmis skaičius kaip Lietuvoje. Peršasi išvada, kad Lietuvos akmenys su duobutėmis gali sudaryti atskirą – lokalinį – šių paminklų rytinėje Baltijos jūros pakrantėje arealą.

Anksčiausiai – I t-mečio pr. Kr. antrąja puse – turėtų būti datuojami pajūrio srityje, Vakarų baltų pilkapių kultūros pilkapynų aplinkoje, žinomi akmenys su duobutėmis. Jų paplitimas Vidurio ir Šiaurės Lietuvoje sietinas su gyventojų grupių (kartu ir savitų laidojimo paminklų) plitimu šiame regione senojo geležies amžiaus laikotarpiu (žr.: Michelbertas, 1986, p. 192–194).

XX a. septintojo dešimtmečio pabaigoje, pagyvėjus kraštotyros sąjūdžiui, kultūros paminklų registracijai ir plečiantis melioracijos darbams, Lietuvoje išaiškinta kelios dešimtys ritinio (cilindro) formos akmenų, kurių viršuje yra p l o k š č i a d u g n i a i dubenys. I. Jablonskis pirmasis aprašė beveik dešimtį jam iš anksčiau žinomų ir kartu su V. Intu aptiktų šios grupės akmenų Kretingos ir Skuodo r. (Jablonskis, 1969; 1971). 1970 m. melioratorių iškelto Šilalės (Skuodo r.) akmens su dubeniu vietoje pastebėta anglių bei puodų šukių. Archeologinių tyrimų metu (vad. V. Urbanavičius) čia aptikta senoji šventvietė, ir tai davė impulsą 1971–1972 m. tirti to paties tipo akmenų Šerkšniuose, Šaukliuose

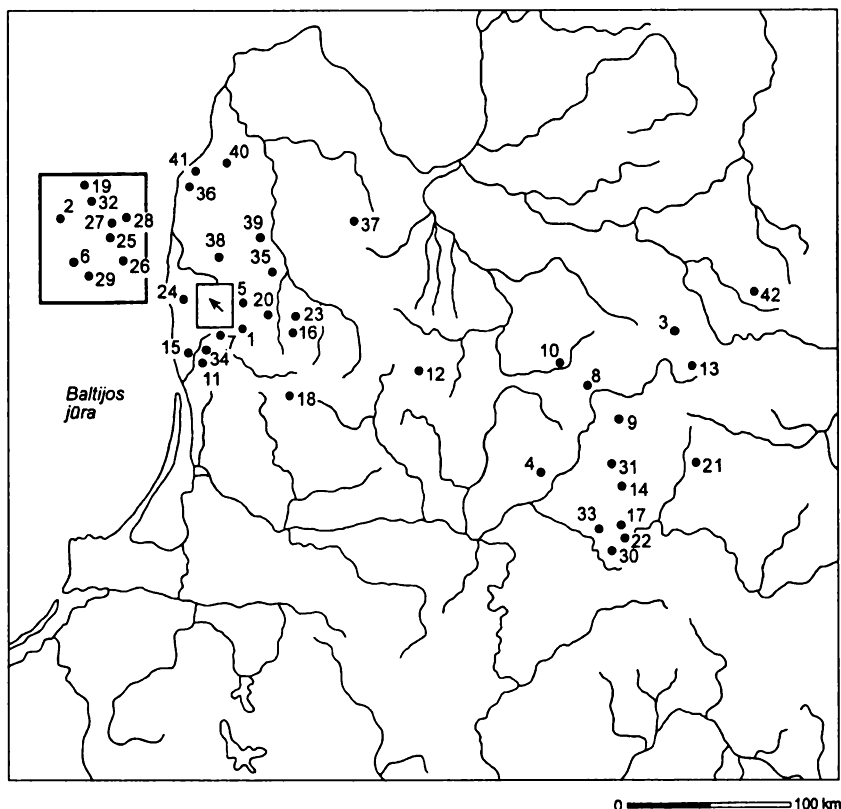
(abu – Skuodo r.), Kirdiškiuose (Kupiškio r.), Paduobužėje, Trumponiuose (abu – Molėtų r.), Pikeliškėse (Vilniaus r.), Lūžose (Zarasų r.) aplinką.

Šiuo metu Lietuvoje žinomi 35 ritinio formos akmenys su plokščiadugniais dubenimis (plg.: 7 ar 8 Latvijoje – Caune, 1974, p. 90–91; Уртанс, 1988, p. 5–6; Urtāns, 1992). Jie paplitę dviejuose pagrindiniuose arealuose: Šiaurės vakarų Lietuvoje – Latvijos Kurše su epicentru Kretingos-Skuodo r. ribose (iš viso 27 akmenys) ir Rytų Lietuvoje – Latgaloje (14 akmenų). Tik 1 akmuo žinomas Vidurio Lietuvoje (Radviliškio r.) (15 žemėl.).

Akmenys su plokščiadugniais dubenimis dažniausiai yra stambiagrūdžio granito rieduliai, kurių formą visiškai tiksliai galima apibūdinti tik tada, kai akmuo yra iškeltas iš žemės arba buvo atkastas tyrinėjimų metu. Stebint iš savo vietos iškeltus akmenis, susidaro įspūdis, kad apatinė netaisyklinga jų dalis neapdirbta todėl, kad greičiausiai buvusi žemėje. Apdirbtosios ir neapdirbtosios akmens dalių santykis įvairuoja: Renavo (Mažeikių r.) akmuo apdirbtas 60 cm aukštyje (visas aukštis 1,1 m), Udralių (Skuodo r.) akmuo – 35 cm aukštyje (visas aukštis 0,96–1,08 m) ir panašiai.

Nusakyti vidutinį virš žemės iškilusios akmenų dalies aukštį sunku, nes daugelis akmenų pirminėse vietose jau buvo paversti ant šono arba išjudinti ir perkelti į naujas vietas. Tik dešimties akmenų aukštis buvo užfiksuotas pirminėse jų vietose, ir tie duomenys rodo, kad virš žemės esančios akmenų dalies aukštis skyrėsi: Puodkalių (Skuodo r.) akmens virš žemės kyšojo nuo 25 iki 85 cm aukščio dalis, Pubžibių – nuo 42 iki 72 cm. Katinų (Anykščių r.) ir Trumponių (Molėtų r.) akmenys visose pusėse virš žemės buvo atitinkamai 35 ir 30 cm. Koks buvo šių akmenų aukštis šventvietės gyvavimo metu, nustatyti sunku. Archeologinių tyrinėjimų rezultatai rodo, kad akmens su dubeniu aukštis kartu su kitais matmenimis galėjo būti reikšmingas, nes jis iš dalies buvo koreguojamas po akmeniu su dubeniu kraunant „pastovą“ arba pakišant nedidelius akmenis bei nuoskalas.

Kaltu tašant viršutinės akmens dalies šonus, buvo formuojamas akmuo-ritinys. Tašymo žymės paprastai gerai matomos – tai ryškūs grioveliai. Tokius griovelius ir dabartiniu metu palieka akmenskaldžiai, apdirbdami akmenis geležiniu kaltu ir plaktuku. Sakališkių (Vilniaus r.) akmens grioveliai yra 2–2,5 cm pločio ir 0,5 cm gylio, Pubžibių akmens – 3–4 ir 1 cm, Švedų (Vilniaus r.) akmens – 3,2 ir 1 cm. Tašymo kaltu paliktų griovelių nepastebėta tik ant kelių akmenų šonų (Puodkaliai, 1-asis Šauklių, abu – Skuodo r.; Sūdėnai, Kretingos r.). Iš to galima spėti, kad šie akmenys buvo apdirbti kitaip arba natūraliai buvo ritiniui artimos formos. Svarbiausia konstatuoti tai, jog apdirbant riedulį buvę siekiama, kad apdirbtosios dalies – ritinio skersmuo būtų artimas 1 metrui. Štai Pubžibių akmens apatinė netaisyklinga dalis yra 1,29x1,37 m, viršutinė apdirbta – 1x1,15 m dydžio, Voveraičių (Kretingos r.) akmens atitinkamai

15 žemėl. Ritinio formos akmenys su plokščiadugniais dubenimis Latvijoje (pagal J. Urtaną (1992) ir Lietuvoje (pagal autorių (1999) su papildymais).
Lietuva: 1. Brotykai (Skuodo r.); 2. Budriai (Skuodo r.); 3. Busiškis (Rokiškio r.); 4. Deltuva (Ukmergės r.); 5. Ersla (Skuodo r.); 6. Igariai (Skuodo r.); 7. Gargždelė (Kretingos r.); 8. Katinai (Anykščių r.); 9. Kilėviškis (Anykščių r.); 10. Kirdiškis (Kupiškio r.); 11. Klibiai (Kretingos r.); 12. Kutiškiai (Radviliškio r.); 13. Lūžai (Zarasų r.); 14. Paduobužė (Molėtų r.); 15. Padvariai (Kretingos r.); 16. Petraičiai (Telšių r.); 17. Pikeliškės (Vilniaus r.); 18. Pubžibiai (Plungės r.); 19. Puodkaliai (Skuodo r.); 20. Renavas (Mažeikių r.); 21. Reškutėnai (Švenčionių r.); 22. Sakališkės (Vilniaus r.); 23. Skuodiškiai (Mažeikių r.); 24. Sūdėnai (Kretingos r.); 25–26. Šaukliai (Skuodo r.); 27–28. Šerkšniai (Skuodo r.); 29. Šilalė (Skuodo r.); 30. Švedai (Vilniaus r.); 31. Trumponiai (Molėtų r.); 32. Udraliai (Skuodo r.); 33. Vėlebniškės (Vilniaus r.); 34. Voveraičiai (Kretingos r.); 35. Žibininkai (Mažeikių r.); Latvija: 36. Dzeņi (Liepojos r.); 37. Laimdotas (Tukumo r.); 38. Mazgramzda (Liepojos r.); 39. Meldzere (Saldaus r.); 40. Naiži (Kuldygos r.); 41. Pinnas (Liepojos r.); 42. Solkas (Preilių r.) (?).

1,55x1,65 m ir 1,3 m. Visiškai tiksliai apibūdinti viršutinės akmenų dalies – ritinio – dydį sunku, nes žvalgymų metu akmenų matmenims nebuvo skiriama daug dėmesio. Ataskaitose bei literatūroje pateikiami matmenys paprastai su 10–30 cm paklaida. Nepaisant šių aplinkybių, žinomi duomenys rodo, kad abiejuose arealuose Lietuvos bei Latvijos teritorijoje net 32 akmenų viršutinės dalies – ritinio skersmuo įvairuoja nuo 0,9 m iki 1,3 m. Tik 5 akmenų pirmajame areale šis matmuo yra kiek didesnis: 1,2–1,4 m (Pinnas, Liepojos r.), 1,4 m (Dzeņi, Liepojos r.), 1,4–1,5 m (Puodkaliai, Skuodo r.), 1,5 m (Meldzere, Saldaus r.), 1,5–1,8 m (Mazgramzda, Liepojos r.). Sunaikinto Solko (Preilių r.) akmens Latgaloje, kurio skersmuo buvo vos 74 cm, paskirtis nėra visiškai aiški.

Viršutinė akmenų plokštuma, kurioje iškalti dubenys, buvo nedaug lyginama. Plokštumos pakraščiai dažnai aptrupėję, išskeldėję ir palieka grubaus darbo įspūdį. Dubenys beveik visada iškalti plokštumos centre, retai „pasislinkę“ į vieną kurį jos kraštą (Puodkaliai, Skuodo r.; Sūdėnai, Kretingos r.). Jie paprastai truputį ištęsto apskritimo formos, pvz., 29x33 cm (Budriai, Skuodo r.; Paduobužė, Molėtų r.), 30x35 cm (Reškutėnai, Švenčionių r.), 49x57 cm (Klibiai, Kretingos r.), 54x58 cm (Pubžibiai, Plungės r.) dydžio.

Kaip siekta, kad apdirbtosios akmens dalies – ritinio skersmuo būtų artimas 1 metrui (net 32 akmenų skersmuo įvairuoja nuo 0,9 iki 1,3 m), taip kalant dubenį buvo stengiamasi, kad jo vidutinis skersmuo būtų artimas 50 cm. Net 34 akmenų dubenų vidutinis skersmuo įvairuoja nuo 30 iki 60 cm: 16 akmenų dubenys yra 30–45 cm ir 18 akmenų – 45–60 cm dydžio. Dubenų sienelės paprastai stačios. Kartais jos truputį nuolaidėja, todėl dubens dugno skersmuo mažesnis: Šilalės akmens (Skuodo r.) dubuo 32 cm skersmens viršuje ir 28 cm – dugne, Sakališkių akmens (Vilniaus r.) atitinkamai 35–38 ir 29–33 cm, Vėlebniškių akmens (Vilniaus r.) – 43–46 ir 37 cm. Be to, penkiais atvejais iš dubenų į akmens kraštą yra iškalti latakai. Sūdėnų akmens latakas 15–20 cm pločio, Katinų – 22 cm, Pubžibių – 37 cm. Skuodiškių akmens latakas šiek tiek kitoks: jis 20 cm pločio dubens pusėje ir vos 5–7 cm akmens krašte. Deltuvos akmens dubuo tarytum „atviras“, nes akmens viršutinės plokštumos dalis nutašyta taip, kad būtų viename lygyje su dubens dugnu. Tokiu būdu susidaręs 25x60 cm dydžio savotiškas netaisyklingos trapecijos formos latakas.

Dubens dugno pakraščiu dažnai dar eina kelių centimetrų gylio griovelis. Pavyzdžiui, Klibių akmens (Kretingos r.) dubens griovelis 3–4 cm pločio ir 1,5–3 cm gylio, Pubžibių – 1,5–2 cm ir 0,5 cm. Šiais atvejais centrinė dubens dalis nelygi, gana grubiai išskaptuota ir dažniausiai negili. Kai dubuo yra dailesnis, lygiu dugnu, griovelio jo pakraščiais nėra (Renavas, Skuodiškiai, abu – Mažeikių r.; Sakališkės, Vėlebniškės, abu – Vilniaus r.). Pikeliškių ir Meldzerės

akmenų dubenyse, be griovelio dugno pakraščiuose, yra iškalti koncentriniai grioveliai ir dugno centre („ratai“). Pikeliškių „rato“ skersmuo 16–17 cm (visas dubens skersmuo 44 cm), Meldzerės – 26 cm (visas – 55 cm). Dėl dubens dugno pakraščiais einančio griovelio dubens gylio matmuo tampa kiek sąlyginis, nes, pavyzdžiui, Budrių akmens dubuo yra 3 cm gylio centrinėje dalyje ir 6 cm pakraštyje, Voveraičių akmens dubuo atitinkamai 6 ir 9 cm, Lūžų – 3,5 ir 9,5 cm. Kurių dubenų skersmuo įvairuoja nuo 30 iki 60 cm, dubens gylio matmuo pasiskirsto taip: 28 dubenų gylis yra apytikriai 10 cm, o 6 akmenų svyruoja nuo 13 iki 17 cm. Taigi matyti, kad praktiškai visų akmenų vidutiniai matmenys vienodi abiejuose šių paminklų paplitimo arealuose.

1970–1972, 1975 m. vadovaujant V. Urbanavičiui buvo tyrinėjama 11 ritinio formos akmenų su plokščiadugniais dubenimis aplinka arba buvusios šių akmenų vietos. Be to, 1972 m. Kutiškių (Radviliškio r.) akmens vietą tyrinėjo M. Černiauskas, o 1992 m. apytikslę Reškutėnų (Švenčionių r.) akmens vietą – I. Škimelienė. Šių tyrinėjimų rezultatai panašūs tuo, jog po akmenimis (jų vietoje) rasti nedideli akmenų „pastovai“, kad pagrindinis – dubenuotasis akmuo stovėtų stabiliai, lygiai horizontaliai. Kitais atvejais po dubenuotuoju akmeniu buvo pakišta nedidelių akmenėlių, jo nuoskalų (Katinai, Anykščių r.; Kutiškiai, Radviliškio r.; Lūžos, Zarasų r.; Paduobužė, Trumponiai, abu – Molėtų r.; Pikeliškės, Vilniaus r.; Šilalė, 1-asis Šauklių, abu – Skuodo r.). Prie dubenuotųjų akmenų rasta pavienių anglių, degėsių arba laužaviečių-židinių (27 pav.). Prie Šilalės akmens būta 1,5 m skersmens ir 50 cm gylio duobės, kurioje kūrenta ugnis (Urbanavičius, 1972c, p. 77–79), prie 1-ojo Šauklių akmens būta netaisyklingo ovalo formos, maždaug 2x2 m dydžio duobės plokščiu dugnu, kurioje kūrenta ugnis (Urbanavičius, 1972b, p. 18), prie Katinų akmens rasta 1,5 m skersmens ir 30 cm gylio piltuvėlio formos duobė su dubenuoto akmens nuoskalomis, degėsiais (Urbanavičius, 1978, p. 170–171).

Trijose vietose laužavietėse rasta sudaužytų molinių indų šukių. Prie Šilalės akmens rasta net trijų molinių indų fragmentų: tai 7,2 cm aukščio dubenėlis su 16,5 cm skersmens anga, puodynėlės su 18 cm anga šukės ir puodo dugnelis (Urbanavičius, 1972c, p. 77–79). Prie 2-ojo Šauklių akmens[29] rastas sudaužytas molinis dubenėlis žaliai glazūruota vidine puse (Urbanavičius, 1972b, p. 18), o prie Katinų akmens – rudo glazūruoto puodelio su ąsa šukės (Urbanavičius, 1978, p. 171). Visa ši keramika datuojama XVI–XVIII a., kartais net XIX a. pradžia. Be keramikos, prie Katinų akmens atsitiktinai rasta sunkiai datuojama geležinė 6 cm skersmens grandis, o prie Paduobužės akmens – žalvarinis kriaušės formos žvangutis.

---

[29] Nėra galutinai aišku, ar šis akmuo yra turėjęs plokščiadugnį dubenį, ar ne.

1977 m. V. Urbanavičius pateikė išsamią šventviečių su ritinio formos dubenuotais akmenimis interpretaciją. Pasak tyrėjo, šios kaimo bendruomenių šventvietės gyvavo jau krikščionybės laikais, nes jos buvusios „toliau nuo tuometinių gyvenviečių, miškuose, pelkėse, upių slėniuose ar šiaip nuošalesnėse vietose“ (Urbanavičius, 1977, p. 81, 83, 87). Funkciškai jos panašios į katalikų bažnyčiose esančius akmenis švęstam vandeniui laikyti, ir tai „įgalintų spėti, kad tie aukurai atsirado bažnyčios įtakoje, o tai buvo įmanoma tik bažnyčiai įsigalėjus. Tai turėjo įvykti apie XVI a. vidurį“ (Urbanavičius, 1977, p. 86). Nepaisant to, V. Urbanavičius atkreipė dėmesį, jog šie paminklai paplitę ten, kur gyveno kuršių, žiemgalių ir sėlių gentys, todėl „galimas dalykas, kad tose

27 pav. Trumponių (Molėtų r.) ritinio formos akmens su plokščiadugniu dubeniu aplinkos tyrinėjimai; pirmame plane – ugniavietė. 1972. LIIR ng. 32958. *V. Urbanavičiaus nuotr.*

šventvietėse atliekamos apeigos buvo savotiškas tų genčių dvasinės kultūros tęsinys" (1977, p. 81).

Nuošalumo matmuo aptariamų akmenų atveju yra gana sunkiai apibrėžiamas, nes išsamių to meto Lietuvos kraštovaizdžio tyrimų nėra. „Nuošalumas" paminėtoje interpretacijoje, matyt, reiškė ir „slaptumą"[30]. Atrodo, kad labiausiai šventviečių su ritinio formos dubenuotais akmenimis nuošalumo įspūdį sudarė 1970–1971 m. Mosėdžio apylinkėse tyrinėtos šventvietės ir pirmiausia šventvietė Šilalės kaimo ąžuolyne. Dar 1426 m. Livonijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sutartyje dėl sienos šalia dviejų neįvardytų piliakalnių (*twe Schlotesberge*) minimi du šventieji miškai (dar twe hillige busche stahn), esantys, A. Salio nuomone, Mosėdžio apylinkėse, Erlos upės rajone (Salys, 1930, p. 84). Vėlyvųjų piliakalnių, ant kurių stovėjusios pilys buvo sunaikintos, matyt, XIII amžiuje, šiame regione žinoma keletas (Mosėdis, Daukšiai, Puodkaliai, Kubiliškė). Kurie du piliakalniai paminėti 1426 m., pasakyti sunku. 1523 m. dokumente apie sieną tarp Žemaitijos ir Kuršo „Scheidungh... twischen Sameiten vndt Churlande" sakoma, jog siena eina Šventąja upe aukštyn iki upelio (*der Bach*) santakos su Erla, tuo upeliu aukštyn iki šventojo Mosėdžio miško (an den hilligen Busch Maysede) ir iki Bartuvos – ten, kur į Bartuvą įteka Juodupis (*Schwarthe Beke*) (Salys, 1930, p. 13, 86).

Analizuojant žemėlapį, matyti, kad minimo „šventojo Mosėdžio miško" reikia ieškoti nedideliame plote, šiek tiek toliau nuo Erlos, Mosėdžio pietvakariuose, prie bevardžio(?) upelio. Tad pagrįsta manyti, kad Šilalės kaimo ąžuolynas su 1970 m. jame tyrinėta šventviete yra būtent šio šventojo miško reliktas. Šventojo Mosėdžio miško paminėjimas 1523 m. (galbūt ir 1426 m.) dokumente rodytų, jog šventvietė nebuvo slapta[31]. Priešingai, tai verčia manyti, kad iki XVI a. pirmosios pusės šiame krašte krikščionybė buvo neįsigalėjusi, nepaisant to, kad Mosėdis 1421 m. tapo Žemaičių vyskupų valda. Bažnyčios statybą Mosėdyje XVI a. pirmojoje pusėje reikia vertinti kaip suplanuotą krikščionybės skverbimosi į nuošaliausias Žemaitijos vietas akciją (Salys, 1930, p. 99).

Katalikų bažnyčios įtakos šventviečių akmenų formai neparemia akmenų šventam vandeniui laikyti matmenys ir ypatumai. Bažnyčių bei koplyčių akmenys yra palyginti labai nedideli. Antai Kretingos bažnyčios šventoriuje padėtas akmuo, naudotas švęstam vandeniui laikyti, yra 38x50 cm dydžio ir 18–21 cm aukščio, Ketūnų (Mažeikių r.) XVII a. vidurio koplyčios akmuo yra 46 cm

---

[30] Plg.: „Šventvietės būdavo įrengiamos toliau nuo gyvenviečių, sunkiai prieinamose vietose <...> vietiniai žmonės jas slėpė, kad jų nesunaikintų krikščionys" (Urbanavičius, 1977, p. 85, 88).

[31] Ir nebūtinai „nuošali", nes jos lokalizaciją Mosėdžio atžvilgiu, matyt, lėmė šventojo miško vieta.

skersmens ir 35 cm aukščio, Sedoje į šventoriaus tvorą įmūrytas akmeninis indas yra 51–53 cm skersmens. Panašūs matmenys yra ir daugelio kitų akmenų švęstam vandeniui laikyti, pvz., Varnių katedroje, Žemaičių Kalvarijos, Šiluvos, Tytuvėnų ir kitose bažnyčiose. Dubenų šiuose akmenyse matmenys ir forma pati įvairiausia. Jie būna pusrutulio, kūgio, ritinio ir kitų formų, paprastai 15–30 cm skersmens, 5–15 cm (dažnai priklauso nuo akmenų aukščio) gylio.

28 pav. Paduobužė (Molėtų r.), Molėtų bažnyčia vadinama vietovė; akmuo su plokščiadugniu dubeniu stovi prie kelio (antrame plane, centre). 1972. LIIR ng. 32919. *V. Urbanavičiaus nuotr.*

Senųjų šventviečių bei bažnyčių akmenų funkcinio tapatumo idėją iš pirmo žvilgsnio galėtų suponuoti faktai, jog Kirdiškių (Kupiškio r.) akmens dubenyje susirinkęs vanduo buvo vartojimas gydymo tikslais, ir tai, jog apie Paduobužės akmenį Molėtų bažnyčia vadinamoje vietovėje žinomi pasakojimai, kad tas akmuo buvo senovėje čia stovėjusioje pirmojoje Molėtų bažnyčioje ir pasiliko švedams tą bažnyčią sudeginus (Urbanavičius, 1977, p. 84) (28 pav.). Tačiau bendrame pasakojamosios tautosakos kontekste, padavimuose minimos bažnyčios pažymi tik toje vietoje egzistavusių senųjų šventviečių faktą (Vaitkevičienė, Vaitkevičius, 1996, p. 171–174). Be to, pasitaiko, kad sugriuvusių bažnyčių indais švęstam vandeniui žmonės vadina įvairiausius, ne tik su šventvietėmis, bet ir su bažnyčiomis niekaip nesusijusius akmenis, pavyzdžiui, trinamųjų girnų apatines dalis – lovius (Stajėtiškis, Švenčionių r.; Andrulėnai, Molėtų r.). Švęstas vanduo iš akmenų bažnyčiose maginiams tikslams buvo naudojamas retai, o užfiksuotas su Kirdiškio, taip pat su Busiškio

akmeniu susiję̨s tikėjimas yra žinomas baltų religijos vaizdinys (Vaitkevičius, 1997, p. 34–37).

Apibendrinant reikia pasakyti, kad ritinio formos akmenų su plokščiadugniais dubenimis Lietuvoje per 30 metų užfiksuota 35. Net pripažįstant, kad dalis tokių akmenų buvo įvairiomis aplinkybėmis sunaikinta, vis tiek jų žinoma labai mažai. Todėl atrodo, jog tuo metu tai buvo ne vienintelis, o tik vienas iš kelių, „specializuotas" šventviečių tipas.

Archeologinių tyrimų duomenimis, šventvietėse prie dubenuotųjų akmenų buvo kūrenama ugnis. Molinių indų šukių rasta Šilalėje ir Katinuose (beje, Šilalės šventvietėje puodų bei dubenėlio šukės į židinį pateko ne tuo metu, kada šventvietė buvo įkurta, o antruoju židinio kurstymo laikotarpiu). Šioje knygoje neneigiamas pats XVI–XIX a. molinių indų šukių radimo faktas, tačiau norima paryškinti tai, jog: 1) rastosios indų šukės nebūtinai rodo tokių švenviečių įkūrimo laiką, 2) sprendžiant iš to, jog šukių rasta tik 3 vietose iš 13 tyrinėtųjų, su aukojimais tos šukės nebūtinai susijusios (šventvietėje surastas radinys nebūtinai traktuotinas kaip aukojimo pėdsakas, plg.: Colpe, 1970, p. 18–19).

Archeologiniai (šventvietės vienodai įrengtos, jose randama ugnies kūrenimo pėdsakų), etnologiniai bei mitologiniai duomenys (akmenų dubenyse susirinkęs vanduo dar XX a. kartais buvo laikomas nepaprastu, ir toks tikėjimas turi senąjį mitinį pagrindą) rodo, kad šventvietės atliko mažiausiai dvejopą funkciją: 1) lygiai horizontaliai pastatyto pagrindinio akmens dubenyje rinkosi šventas vanduo, 2) šalia akmens buvo kūrenama šventa ugnis[32].

Tyrinėjant Katinų akmenį (vieną iš 5 akmenų su plokščiadugniu dubeniu ir lataku) nustatyta, kad jo latakas iš dubens veda į tą akmens kraštą, prie kurio buvo deginama ugnis (Urbanavičius, 1978). Analogiški ir kitos grupės akmens, Laukagalyje (Kaišiadorių r.), aplinkos tyrinėjimų rezultatai. Jų metu paaiškėjo, kad ten, kur prie akmens pagrindo baigiasi du nuožulnūs latakai, vedantys iš akmens viršuje iškalto pailgo horizontalaus dubens-lovio, buvo kūrenamos dvi laužavietės (Urbanavičius, 1977a, p. 34–36). Tai leidžia manyti, kad abi senojo tikėjimo šventviečių realijos – šventas vanduo ant akmens ir šventa ugnis prie akmens – sudaro tam tikrą apeiginį kompleksą, kurio prasmę ateityje galbūt atskleis baltų religijos ir mitologijos tyrinėjimai.

Pirmoji religinė realija – „šventas vanduo ant akmens" mitiniu požiūriu yra susijusi su dievo Perkūno figūra. Palyginus su įvairius, dažniausiai natūralius įdubimus viršuje turinčiais akmenimis, kurie mitiniuose pasakojimuose

---

[32] Žinia, jog tokia šventvietė prie Mosėdžio buvo šventame miške, sustiprina prielaidą, kad prie dubenuotųjų akmenų kūrenosi būtent šventa ugnis.

susiję su Perkūnu (žr.: Vaitkevičius, 1997, p. 42–43), ritinio formos šventviečių akmenys, kurių dubenyse renkasi šventas vanduo, atrodo pagal atitinkamus reikalavimus apdirbtas, pastatytas specialus Perkūno šventviečių „įrenginys“. Tai tarsi naujos kokybės ir išties moderni tos pačios religinės tradicijos raiška. Antroji aprašomų šventviečių religinė realija – „šventa ugnis“ daugeliu atvejų universali ir ne visada išryškinama kaip būdinga vienam kuriam dievui, pvz., Perkūnui, skirtų apeigų dalis.

Beje, kartais žinoma šventviečių su ritinio formos dubenuotaisiais akmenimis buvus šventose vietovėse: netoli Gargždelės akmens (Kretingos r.) būta Perkūnkaimiu vadinamo dvaro, netoli Busiškio akmens (Rokiškio r.) – Griausmo akmens, netoli Sūdėnų akmens (Kretingos r.), jau Latvijos teritorijoje, yra Perkūniškio (*Perkūnāte*) kaimas, netoli nuo Žibininkų akmens (Mažeikių r.) – Juodeikių Perkūno kalnas.

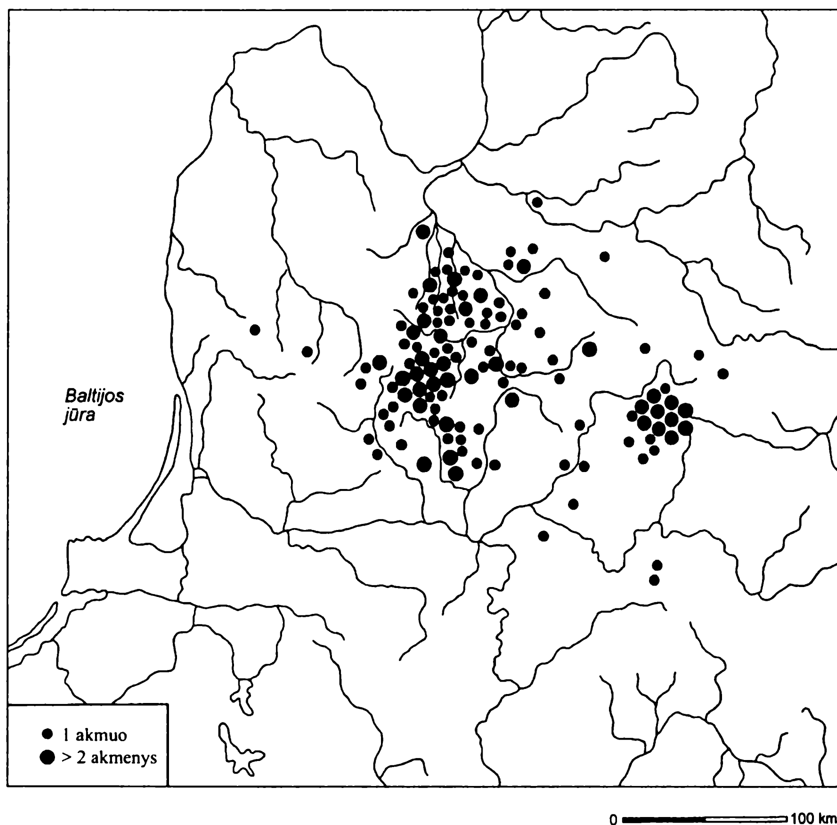
Tai, kad 1) katalikų bažnyčia aprašytų šventviečių atsiradimui įtakos neturėjo, 2) kad spėjamos Perkūno šventvietės su ritinio formos dubenuotaisiais akmenimis buvo senosios tradicijos tąsa, kuri kitaip, moderniau, išreiškė tuos pačius mitinius-religinius vaizdinius, 3) kad dalis šventviečių su ritinio formos dubenuotaisiais akmenimis yra šventose vietovėse, verčia aptartų šventviečių atsiradimo aplinkybių ieškoti laikotarpyje prieš krikščionybės įvedimą.

Pirmasis dubenuotųjų akmenų arealas Šiaurės vakarų Lietuvoje – Vakarų Latvijoje yra kur kas tankesnis už antrąjį. Pirmojo arealo ribos tiksliau atitinka brėžiamas kuršių teritorijos ribas, negu antrojo arealo ribos – lietuvių genties (istorinės Lietuvos). Be to, keletas šventviečių pirmajame areale sietinos su istorinėmis XIII a. gyvenvietėmis (tiksliau – su to laikotarpio paminklais Mosėdyje, Puodkaliuose, Griežėje, Laiviuose), ko negalima pasakyti apie antrojo arealo dubenuotuosius akmenis. Tad, šios knygos autoriaus nuomone, ritinio formos dubenuotieji akmenys atstovauja savitai kuršių šventviečių tradicijai[33], kuri realizavosi visų pirma etninėse jų žemėse, taip pat Rytų Lietuvoje – tuometinės Lietuvos valstybės vietovėse, kur, matyt, nuo XIII a. vidurio kūrėsi pabėgėliai kuršiai.

Be aptartų akmenų grupių, žinoma apie 250 akmenų su s m a i l i a d u g n i a i s dubenimis (Kuncevičius, 1984, p. 41; Matulis, 1990, p. 48–94, žemėl.). Latvijoje, kuri sudaro šios grupės akmenų arealo periferiją, žinoma 12 tokių paminklų (Urtāns, 1994). Akmenys su smailiadugniais dubenimis paplitę dviejuose pagrindiniuose arealuose: 1) Vidurio ir Šiaurės Lietuvoje (Kėdainių, Radviliškio, Panevėžio, Pasvalio, Pakruojo, Joniškio, Biržų, Kupiškio r.) – Vidurio

---

[33] Galbūt artimų jai variantų galima rasti ir vakarinėje Baltijos pakrantėje, pietų Švedijoje, žr.: Lidén, 1938, p. 80–95.

16 žemėl. Akmenys su smailiadugniais dubenimis Latvijoje (pagal J. Urtaną (1994) ir Lietuvoje (pagal R. Matulį (1990) su autoriaus papildymais).

Latvijoje (Bauskės, Jelgavos, Uogrės r.); 2) Rytų Lietuvoje (Utenos, Zarasų, Rokiškio, Anykščių, Ignalinos, Molėtų, Ukmergės, Širvintų, Kaišiadorių, Vilniaus r.). Keletas tokių akmenų taip pat žinoma Vakarų Lietuvoje (Kelmės, Šiaulių, Telšių, Skuodo r.) (16 žemėl.).

Aptariamieji akmenys paprastai ne didesni kaip 0,8x1 m ir ne aukštesni kaip 30–50 cm. Jų viršutinė plokštuma plokščia. Joje būna išsuktas ar iškaltas vidutiniškai 20 cm skersmens ir 15–20 cm gylio smailiadugnis dubuo (29 pav.). Pagal formą išskiriami net 9 tokių dubenų tipai (Matulis, 1990, p. 98), nors formos variantus iš esmės aprėpia 2 pagrindiniai variantai: apverstas kūgis ir pusrutulis.

Būdinga tai, jog absoliuti dauguma akmenų su smailiadugniais dubenimis yra sodybų teritorijoje: prie gyvenamųjų namų, klėčių, tvartų, klojimų arba jų viduje, neretai ir pamatuose. Šiandien šie akmenys puošia sodybą, atstoja laiptus, „pastovus“ ar atlieka dekoratyvinę funkciją. Beje, užfiksuota, kad daugelis aprašomų akmenų į dabartines vietas buvo pervežti iš savo tėvų, senelių sodybų ar šiaip iš melioracijos metu nugriautų sodybų. Dažnai šiandieninių kaimų ribose žinoma po 2–3, kartais net po 4–5 akmenis su smailiadugniais

29 pav. Luponių (Šiaulių r.) akmuo su smailiadugniu dubeniu. 2000. *V. Vaitkevičius nuotr.*

dubenimis (Vileikiai, Vaiduloniai, abu – Radviliškio r.; Mantviliškis, Kėdainių r.; Šimkūnai, Biliakiemis, Sprakšiai – Utenos r.). Ne sodybų teritorijoje, o natūralioje gamtos aplinkoje žinomi pavieniai akmenys (Vabaliai, Beinorava, abu Radviliškio r. – Šliavas, 1996, p. 173). Atskirai pažymėtini atvejai, kuomet akmenys su smailiadugniais dubenimis priklauso šventoms vietovėms. Jusaičių Alkos kalno (Šiaulių r.) šlaite aptiktas 0,43x0,8 m dydžio plokščias akmuo su 17 cm skersmens ir 12,5 cm gylio smailiadugniu dubeniu (SLŠ, p. 530–531). Dar 1846 m. pirmą kartą toks akmuo paminėtas Kosakų miške (Ukmergės r.) prie Galbos upelio žemupio (Baliński, 1886, p. 221). Tai 0,96x1,1 m dydžio, per 0,3 m aukščio akmuo natūraliai plokščiu viršumi. Dubuo 22 cm skersmens, preciziškai nugludintais kraštais viršuje ir tokiomis pat sienelėmis, 17 cm gylio. Dubuo dugne pusrutulio pjūvio. Vietovė, kur šis akmuo buvo, turi Koplyčių pavadinimą. Padavimai pasakoja, kad čia, ant aukšto Galbos upelio kranto,

senovėje būta koplyčios, ir „ten buvo akmuo, kaip būdavo prie bažnyčių tokie akmenys – ten pripila šventinto vandens <...>. Ir tą akmenį pripildavo vandens, ir ten, kaip tikėjo žmonės, ėjo ton koplyčion, tuo vandeniu prausėsi <...>. Ten nieko tikrumoj nebuvo, tik padavimai" (LTR 6810/218). Ne mažiau įdomūs ir kiti tekstai: „Prie Galbos upelio yra nemažas akmuo, kuriame iškalta duobelė. Yra pasakojama, kad senovėje ten aukodavę aukas. Vėliau buvusi pastatyta koplytėlė, bet kartą griuvęs kalnas ir užgriuvęs tą koplytėlę. Dabar toji vieta yra laikoma stebuklinga ir žmonės iš tos vietos ima vandenį akims prausti, gydyti. Tose vietose randama labai senų pinigų" (LŽV: J. Cimbolaitis, 1935 m.). „Mes gi, vaikai, [Koplyčiose. – V. Vaitkevičius] tai monetų rasdavom. Senovinės jos, [nuo] kokių caro laikų... varinės ar ty kokios monetos. Būdava, žvyrių pakapstom, žvyry, smėly randam tų manetų. Ir pasakoja, kad ten buva akmuo su skyli. Saka, kad į skylę aukodavo tas manetas – bet tai [prieš] labai daug metų <...>" (LTR 6810/217).

Bartašiūnuose (Utenos r.) gyvenusi Z. Janulionaitė, kaip ir jos tėvas, archeologams kaskart tvirtindavo, kad visi trys jų sodyboje esantys akmenys su smailiadugniais dubenimis praeityje buvę atgabenti iš vadinamojo Bambizaraisčio, „prie tako į Vyžuonas, prie pušies, kur stovėjo bambizų bažnyčia ir bambizas kunigas lupdavo vaikus, kai tie juokdavosi" (LIIR f. 1–1376, l. 45). Bambizaraistis yra Vyžuonų miškuose, beveik už 1 km nuo Janulionių sodybos ir užima maždaug 2 ha plotą. Janulionių nurodyta „bambizų bažnyčios" vieta raisto pietvakariniame pakraštyje niekuo ypatingu nepasižymi, tad peršasi išvada, kad padavimuose figūruoja tik mitinė bažnyčia. Jos siejimas su bambizais[34], matyt, reiškia, kad čia būta „netikros", „pagoniškos" bažnyčios, tiksliau – senosios šventvietės (plačiau žr.: Savukynas, 1998, p. 50, 52). Tame pačiame kontekste raiškus ir Vencavų piliakalnio (Zarasų r.), vadinamo Kalvinų kalnu, pavyzdys. Pasakojama, kad Vencavuose „gyveno kalvinai, jie buvo pagonai ir turėjo daug dievų <...>" (!) (LTR 2088/61), „Žmonės pasakojo, kaip kalvinai turėję slaptą bažnyčią miške. Tos bažnyčios pamatai ir dabar dar žymūs. Kalvinai slaptai ten eidavę melstis, nes jėzuitai labai persekiodavę <...>" (Lietuvos aidas, 1933; plg. Baltarusijos šventvietes miškuose, vadinamas *Бомбизовщизна* (Покровский, 1890, с. 193), *Паганішча* (Зайкоўскі, 2000, с. 18) ir panašiai).

---

[34] Istoriniai duomenys rodo, jog Vyžuonose išties būta reformatų, žmonių vadinamų bambizais. Tačiau tuomet, kai Vyžuonas valdė kunigaikščiai Radvilos (1611–1687), reformatoriai iš katalikų buvo paprasčiausiai perėmę Vyžuonų bažnyčią. 1664 ar 1687 m. ši bažnyčia buvo sugrąžinta katalikams, o reformatoriai iki XVIII a. pradžios rinkdavosi į maldos namus prie aukšto Vyžuonos upelio kranto, vadinamo Baltąja Pakriūta (KvML II 103).

Liukonyse (Širvintų r.), vadinamojoje stebuklingoje vietoje, kalvelės pakraščiuose, stovi du suakmenėjusiais bedieviais laikomi stulpo formos akmenys, tarp jų – milžiniškas kryžius. Kalvelės papėdėje yra 0,86x1,15 m dydžio, 0,45 m aukščio akmuo preciziškai nugludintu paviršumi. Dubuo 20 cm skersmens, 15 cm gylio, gludintomis sienelėmis, kūgio suapvalintu galu formos. Akmens dubenyje susirinkusiam vandeniui teikta nepaprastos – sakralios ir gydomos – reikšmės: „Žmonės eidava tuo vandeniu akis teptis, daug kas yra praregėję, tą vandenį imdavo, jisai kaip šventas vanduo skaitydavosi, daug kas yra išsigydę <...>. Pinigus dėdavo į tą [dubenį. – V. Vaitkevičius]“ (LTR 6489/172).

Beje, atskirais atvejais akmenys su smailiadugniais dubenimis iki šiol naudojami bažnyčiose švęstam vandeniui laikyti (Dotnuva, Kėdainių r.). Sprendžiant iš to, kad jų taip pat žinoma šventoriuose ar prie kaimų koplyčių (Ivoškiai, Linksmėnai-Kurmaičiai, abu – Joniškio r.; Paberžė, Kėdainių r.), matyt, praeityje tam tikslui aprašomos grupės akmenys buvę naudojami ir plačiau.

Nedidelės apimties žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai vyko prie 9 akmenų su smailiadugniais dubenimis (Mantviliškis, Kėdainių r.; 1-asis ir 2-asis Ratkūnų akmenys, Pasvalio r.; Radikiai, Joniškio r.; Skaruliai, Vileišiai, abu Pakruojo r. – vad. V. Urbanavičius; 1-asis ir 2-asis Vaidulonių akmenys, Radviliškio r. – vad. M. Černiauskas; Jurgaičiai, Pakruojo r. – vad. J. Šliavas). Radikiuose ir Ratkūnuose prie akmenų su smailiadugniais dubenimis rasta kaltinių vinių, stiklo, glazūruotų puodų šukių ir kitų XVI–XVII a. kaimavietių kultūrinio sluoksnio radinių (Urbanavičius, 1972, p. 26–29, 31–32, 34–35; 1972b, p. 17). Duomenys apie viduramžių laikotarpio paminklus Griūčiuose (Utenos r.) taip pat rodo, jog 2 akmenys su smailiadugniais dubenimis buvo XVII a. kaime (Zabiela, 1995a, p. 145–146). Iškėlus ir pervežus į naująją vietą Vabalių (Radviliškio r.) akmenį su smailiadugniu dubeniu, prie jo šono rasta prilipusi sidabrinė 1616 m. nukalta moneta, vėliau perduota į Žeimelio muziejų (VUB f. 152–23, l. 50–51).

Prie Mantviliškio akmens (Kėdainių r.) tyrinėjimų metu buvo rastos 2 maždaug 1 m skersmens duobės, kuriose aptikta degėsių, anglių, gyvulių kaulų, žiestų XII–XIII a. puodų šukių, papuoštų horizontaliomis, banguotomis linijomis, bei glazūruotų XVI–XVIII a. puodų šukių (Urbanavičius, 1972, p. 34–35; 1972b, p. 18; 1972c, p. 81).

Apibendrindamas kasinėjimų prie 1-ojo Vaidulionių (Radviliškio r.) akmens rezultatus jiems vadovavęs M. Černiauskas teigė, jog prie akmens su dubeniu XVI–XVIII a. galėjusios būti atliekamos apeigos, kurių metu kūrenta ugnis ir „naudota daugumoje jaunų gyvulių bei žvėrių priekinės kūno dalies mėsa“ (apie pastarąjį faktą byloja rasti gyvūnų kaulai) (Černiauskas, 1972, p. 10).

Atrodo, kad kaip tik akmenis su smailiadugniais dubenimis, prasidedant XVII amžiui, *Deivių* akmenų pavadinimu aprašė jėzuitai. Pirmasis į tai dėmesį atkreipė dar E. Volteris (Wolter, 1897). 1600 m. jėzuitų pranešime rašoma:

„Kitur (= kitose vietose) sandėliuose laikomi dideli akmenys, į žemę įkasti, plokščiu paviršiumi į viršų (paguldyti), ne žeme, o šiaudais apdengti; juos vadina Deivėmis (*Deyves*) ir ištikimai garbina kaip grūdų ir galvijų saugotojus“ (cit. pagal: Greimas, 1990, p. 215).

1605 m. pranešama, kad „kai kurie labai tamsūs kaimiečiai mūsų pastangomis atsisakė bjauraus įpročio garbinti vieną akmenį, kurį jie laikė svirno, vaisingumo ir namų laimės dievu“ (cit. pagal: Lebedys, 1976, p. 206).

Nors nenurodoma, kad paminėti akmenys yra dubenuotieji, tarp jėzuitų aprašytųjų akmenų ir akmenų su smailiadugniais dubenimis matyti daug bendro: padėtis sodyboje ar pastatuose; plokščias viršutinis akmenų paviršius; akmenims skiriama grūdų, galvijų, namų laimės garanto, t. y. sakrali, funkcija.

Apie akmenis su smailiadugniais dubenimis dažniausiai pasakojama, kad juose senovėje buvę malama, trinama, grūdama ar panašiai. Žinomas ir padavimų motyvas apie velnią, dubenyse malantį tabaką: „Akmenų duobelėse velniai maldavo taboką <...>. Jie [piemenys. – V. Vaitkevičius] ganydami į tas akmenų duobes visko pridėdavo, priplakdavo karvašūdžių ir kita, o rytą rasdavo vėl čystus“ (Vėriškiai, Radviliškio r. – LTR 3240/23). Be to, apie akmenis su smailiadugniais dubenimis užfiksuotas vienas kitas tikėjimas: „J. Briedžio tėvas (jam būtų apie 120 metų), [akmens. – V. Vaitkevičius] dubenyje laikydavo šventą vandenį ir rytais prieš einant į darbą, pamirkęs pirštus persižegnodavęs“ (Radikiai, Joniškio r.; LIIR f. 1–505, l. 44), „Vienas jų [į Rozalimą perkeltų akmenų su smailiadugniais dubenimis. – V. Vaitkevičius] buvo laikomas šventu ir atgabentas iš Paežerių“ (VUB f. 191–353), „D. Brajienė (g. 1910 m.) pasakojo dar iš tėvelių girdėtas šnekas, kad į šitų akmenų dubenis pildavę pieną žalčiams lakinti ir vadindavo „žalčių bliūdais“, „žalčių bliūdeliais“ <...>“ (Stačiūnai, Pakruojo r. – Treškevičius, 1979, p. 33). Apie Čekonyse (Anykščių r.) buvusį akmenį su dubeniu, vadinamą piesta[35], pasakojama, kad ten „prilytu vandeniu žaizdas plaudavę, o tamsio-

[35] Kaip minėta, akmenys su smailiadugniais dubenimis dažnai traktuojami kaip „senovinės“ piestos, girnos (beje, XX a. pirmoje pusėje neretai jie tokia paskirtimi dar buvo panaudojami). Antra vertus, be akmenų su smailiadugniais dubenimis, Rytų Lietuvoje išties aptinkama ir akmeninių piestų. Paprastai jas lengva atskirti. Antai Kirkliuose (Utenos r.), B. Sirvydžiui priklausiusioje sodyboje, yra ir akmeninė piesta, ir akmuo su smailiadugniu dubeniu. Pirmojo akmens dydis 0,8x0,88 m, aukštis – 0,43 m. Dubuo 40 cm skersmens, 19 cm gylio, pusrutulio formos, su 4,5 cm kūgio formos pagilėjimu dugne. Pasakojama, kad piestoje buvę grūdami grūdai. Antrojo akmens dydis 0,63x0,72 m, iš žemės matoma 0,18–0,24 m aukščio jo dalis. Dubuo 15,5 cm skersmens, 13,5 cm gylio, pjūvyje pusrutulio formos dugnu (LIIR f. 1–1376, l. 144–145).

Kadangi Čekonių akmens išvaizda neaprašyta, sunku spręsti, ar jis turėjo būdingą smailiadugnį dubenį, ar vis dėlto tai būta akmeninės piestos.

mis naktimis raganos visokius vaistus grūsdavę. Taip pat jaučius seniau romydavę ant piestos pasiguldę, nes taip išromyti jaučiai greičiau gydavę" (LŽV: V. Rakauskas, 1938). Pavieniai atvejai, kai aprašomos grupės akmenys buvo siejami su tariamai buvusiomis bažnyčiomis ir jų dubenyse susirinkusiam vandeniui teikta sakrali reikšmė, šiame skyriuje jau buvo paminėti.

A. J. Greimas, aptardamas 1600 m. jėzuitų minimus Deivių (*Deyves*) akmenis, rašė: „Mūsų manymu, patsai klausimas neturėtų būti statomas dilemos: ar aukuras ar deivė? – forma: toks gerbiamas akmuo gali būti drauge ir deivės [Laimos-Dalios. – V. Vaitkevičius] įsikūnijimo, jos „prisilaikymo" vieta, jis gali būti atidengiamas jai skirtų ceremonijų metu, ant jo gali būti dedamos aukos deivei atsidėkoti ir iš jos ko nors maldauti" (Greimas, 1990, p. 216–217).

V. Urbanavičius akmenis su smailiadugniais dubenimis susiejo su namuose gyvenusiais žalčiais – „dievais Pagirniais", nurodydamas, jog akmenys buvo savotiškas pakaitalas, panašus į girnas, kuris atitiko žalčių gyvenimo būdo ypatumus. Religine prasme, anot V. Urbanavičiaus, akmenys su smailiadugniais dubenimis buvo aukurai namų dievui Naminiui, o utilitarine – vieta laikyti žalčiui (Urbanavičius, 1985; 1993, p. 3).

Abi paminėtos akmenų su smailiadugniais dubenimis interpretacijos turi ir silpnų vietų: pirmoji – A. J. Greimo – neįvertina, jog, archeologijos duomenimis, XVII a. ir vėlesnio laiko sodybų „dideli", „plokščiu viršumi akmenys" yra su dubenimis, o antroji – V. Urbanavičiaus – neatsižvelgia į 1725–1726 m. jėzuitų pranešimą, jog Dievai Pagirniai (*Deiviey Pagirniey*) „gyvačių pavidalu vis dar [tebe]išlenda iš savo kampų į vidų, nors dažnai leidžia laiką nematomi, taip įsispraudę į žemės gumulą, tarytum į skydą inkrustuoti [metaliniai] žiedai. Ta žemė laikoma moliniuose induose ar mediniuose induose, arba be indo po girnų verpstės skersiniu <...>" (cit. pagal: Greimas, 1990, p. 428; plg.: Lebedys, 1974, p. 212).

Akmenų su smailiadugniais dubenimis paskirties klausimas tebėra atviras (plg.: Матулис, 1985, c. 66; Zabiela, 1995a, p. 146). Nežinia kaip paaiškinti jų paplitimą dviejų gana kompaktiškų arealų ribose. Nėra atlikta ir nuodugni visų šių akmenų dubenų dydžio bei formos analizė. Tuo tarpu galima manyti, kad XVII a. šaltiniai mini būtent aprašytos grupės akmenis (tam neprieštarauja archeologiniai duomenys) ir kad jiems buvo skiriama sakrali – konkrečios sodybos (šeimos, giminės) grūdų, galvijų, namų laimės garantijos teikimo / užtikrinimo – funkcija.

Paminėtina dar viena akmenų su įdubomis grupė – akmenys, kurių viršuje yra negilūs dubenys („l ė k š t ė s") kiek iškilia vidurine dalimi. Lietuvoje žinomas 1 toks paminklas. Ant Vėžionių akmens (Šalčininkų r.) yra 2 įdubos: pirmoji 33 cm skersmens, antroji, šiek tiek ovali, maždaug 29 cm. Abiejų jų vidurinės – 20 cm skersmens – dalys yra kiek iškilusios, tik dugnų pakraščiais

eina gludinta, maždaug 4 cm gylio juosta (Szukiewicz, 1900)[36]. Padavimai apie šį akmenį pasakoja, esą kažkada iš akmens „lėkščių" valgęs karalius, pietaudamas ant Versekos krantų (Szukiewicz, 1900), „pančizna" ant akmens gėrusi ir valgiusi (LIIR f. 1–2250, l. 56–57). Kaip nurodo V. Šukevičius, netoli akmens yra buvę pilkapių su degintiniais kapais, kuriuos kažkada tyrinėjęs T. Narbutas (Szukiewicz, 1900).

Į pietus nuo Vėžionių, lietuvių etninėse žemėse Baltarusijoje, žinomi dar 4 tokie patys akmenys (Зайкоўскі, 1998, c. 102). Ant Kargaudų (Каргауды) ir Padzitvio (Падзітвы) akmenų taip pat yra po 2 įdubas, vidutiniškai 25–33 cm skersmens ir 2–3 cm gylio. Be jų, ant šių akmenų yra neryškios trečiosios įdubos žymės (Matulis, 1990, p. 38, 101)[37].

Aprašytų akmenų įdubų kilmė didesnių abejonių nekelia. Gludintuvų, kuriuose yra ratu išgludinta įduba, žinoma iš vėlyvojo neolito – ankstyvųjų metalų laikotarpio paminklų. Tokiose įdubose buvę gludinami kirvelių šonai (Gaerte, 1929, p. 57, 58, Abb. 40b; Rimantienė, 1984, p. 250–251; Girininkas, 1994, p. 176, 205 pav.). Latvijoje, neolito laikotarpio gyvenvietės teritorijoje, Vecates *Riņņukalns* vietovėje (Valmieros r.), išlikęs analogiškas akmuo su dviem 30x32 cm ir 30x39 cm skersmens, 3–4 cm gylio įdubomis (Caune, 1974, p. 91).

Atskirais atvejais su senosiomis šventvietėmis paminėtus akmenis-gludintuvus leistų sieti faktai, rodantys, kad žmonės jiems teikė sakralią reikšmę. Kargaudų akmuo buvo vadinamas Dievo bliūdu. Aplinkiniai gyventojai jį laikė neliečiamu (Легенды, c. 351).

Be aptartų akmenų, kurių klasifikavimą pagrindžia atitinkamų formų įdubos ir dubenys, Lietuvoje žinoma šventųjų akmenų, turinčių natūralias arba dirbtines įdubas, kurios kiekvienu atveju skirtingos ir, atrodo, pirmiausia nulemtos akmens geologinės struktūros, natūralių įtrūkimų ar panašių aplinkybių. Be to, žinoma įdubų, kurios, matyt, buvę padarytos neturint specialaus sumanymo sukurti jas tikslios formos. Štai Kaušų akmenyje (Šilalės r.) netaisyklingo trikampio formos įdubos kraštinių ilgis viršuje yra 55, 75 ir 83 cm. Įduba į apačią smailėja, siekia 25 cm gylį (SLŠ, p. 399–400). Intuponių akmenyje (Prienų r.) iškaltas dubuo yra 87x93 cm dydžio viršuje, 20x30 cm dugne, 23 cm gylio (LIIR f. 1–2231, l. 32). Vištyčio akmens (Vilkaviškio r.) viršuje

---

[36] Prie LNM 1970 m. perkelto Vėžionių akmens matmenys skiriasi nuo tų, kuriuos pateikė V. Šukevičius. Tačiau jų patikslinti neįmanoma, nes akmens šonas nuskeltas. Kartu nuskelti ir įdubų pakraščiai. Viena iš dviejų įdubų išlikusi labai prastai. Jų gylis 0,5–2 cm. Tarpas tarp jų – 2,2 cm.

[37] Vėžionių akmens piešinyje V. Šukevičius, be dviejų įdubų, matyt, dabar nuskeltoje akmens dalyje irgi buvo nupiešęs trečią – pasagą primenančią žymę (Szukiewicz, 1900).

esantis trapecijos formos įdubimas yra per 1 m ilgio, 40–80 cm pločio, 30–35 cm gylio (Matulis, 1990, p. 25).

Retkarčiais apie šios grupės akmenis žinoma padavimų, pasakojančių, esą senovėje ten buvo aukojama (Kaušai, Šilalės r.; Vaineikiai, Kretingos r.). Beje, iki XX a. pradžios įvairios aukos dar buvo dedamos Antakmenės (Ignalinos r.) akmens viršuje esančioje lovio formos įduboje (Vaitkevičienė, Vaitkevičius, 1995, p. 188–190) (plg.: Kowalczyk, 1968, p. 129; Urtāns, 1993, p. 66–68, 81–82). Įdubose susirinkusiam vandeniui neretai buvo teikiama tam tikra gydomoji reikšmė (Vištytis, Vilkaviškio r.; Nikronys, Trakų r.; Nemaitonys, Kaišiadorių r.) (30 pav.). Žinoma atvejų, kuomet įdubas ant šventųjų akmenų užfiksuoja tik archeologai, tačiau respondentai joms neteikia jokios reikšmės (Vosgėliai, Zarasų r.; Kreiviškės, Molėtų r.). Be to, yra tiesiog aptiktų ir pastebėtų akmenų, kurių įdubos patraukia dėmesį, tačiau apie juos jokių papildomų duomenų nežinoma (Kašučiai, Plokščiai, abu – Kretingos r.; Meškalaukis, Alytaus r.; Būdiškės, Kaišiadorių r.).

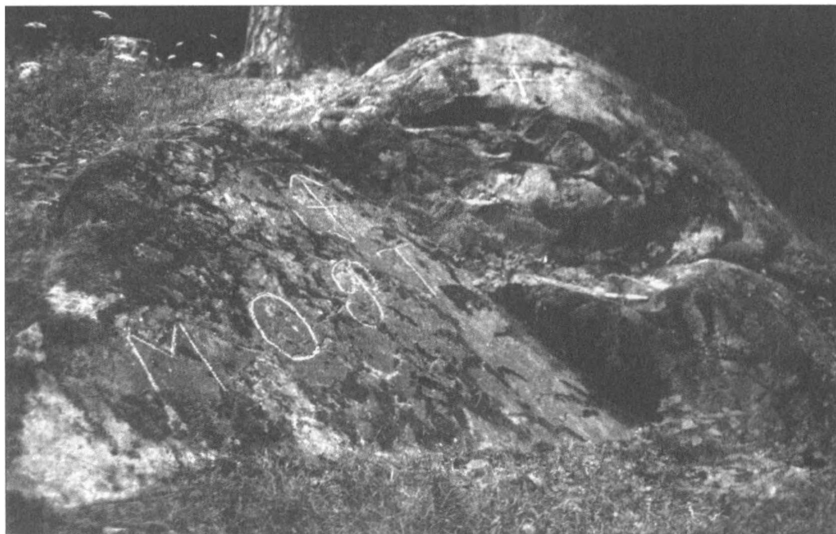

30 pav. Nemaitonių (Kaišiadorių r.) akmuo su netaisyklingos formos įduba viršuje. 1993.
V. Vaitkevičiaus nuotr.

Prie vizualinių šventųjų akmenų požymių, be jų geologinės sandaros, formos, įdubų bei dubenų, priklauso įvairūs iškalti ž e n k l a i, tokie kaip įvairių modifikacijų kryželiai, figūros, pavienės raidės ar užrašai, skaičiai ar datos. Tačiau, kaip pažymi ir J. Urtanas, apibendrindamas duomenis iš Latvijos, daugumas tokių (konkrečiai – su iškaltais kryžiais) akmenų neturi kulto paminklų požymių. Antai akmenų su iškaltais kryžiais Latvijoje yra net 200, bet žinoma vos 18 atvejų, kada prie tokių akmenų žmonės rengė senąsias apeigas (Уртанс, 1988, c. 7). Be to, neretai šie atvejai tokie specifiniai, kad vargu ar galima, pavyzdžiui, Latvijos-Lietuvos pasienyje, Ilzenberge (Rokiškio r.) 1585 ir 1587 m. palaidotų Pliaterių antkapinius paminklus (LTT Nr. 2073; Уртанс, 1988, c. 11) sieti su senosiomis šventvietėmis. Taip elgtis kiekvienu atveju būtų galima tik kruopščiai patikrinus turimą informaciją apie paminklą.

Kaip pavyzdį galima paminėti Salako (Zarasų r.) akmenį, esantį Rytų Lietuvos pilkapių kultūros pilkapyno pakraštyje, su iškaltais ir jau chrestomatiniais

tapusiais „saulės, mėnulio ir kryžiaus" ženklais (Tarasenka, 1958, p. 43). Paaiškėjo, jog toks pats ženklas yra įkomponuotas į iškaltą užrašą Gailiutiškės (Zarasų r.) akmenyje su 1554 m. data (tarp šių akmenų 15 km atstumas). Trečias analogiškas akmuo su kelių modifikacijų kryželiais, raidėmis ir 1554 m. data yra buvęs pirmųjų dviejų pusiaukelėje – Žagarinėje (Ignalinos r.) (Покровский, 1899, с. 35).

31 pav. Nikronių (Trakų r.) akmuo su ženklais ir netaisyklingos formos įduba viršuje (antrame plane, dešinėje). 1994. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

Antra vertus, žinoma, jog tokio pobūdžio ženklų (kryželių, raidžių ar datų) istoriniais laikais ant šventųjų akmenų išties buvo iškalta. Apuolės (Skuodo r.) archeologijos paminklų kompeksui priklausančiame akmenyje su duobutėmis yra iškalta data 1818 ir raidės Mt, o analogiškame Pavaiguvio (Kelmės r.) akmenyje – 1789 ir GSZ TB. Šeimaties (Utenos r.) Moko akmenyje iškaltos datos 1866, 1873, stačiatikių kryžius ir raidės MJ, LM, o Nikronių (Trakų r.) akmenyje, žymint žemių ribas, veikiausiai XVII a. buvo iškalti 2 kryželiai, XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje dar ir raidės MOPT (= M. O[dyniec], p[odkomorzy], t[rocki]) (Gudavičius, 1982, 85) (31 pav.). Tad atrodytų, jog daugelis šventuose akmenyse iškaltų ženklų nėra kaip nors tiesiogiai susiję su jų mitine, religine reikšme. Tuo tarpu galima paminėti vos kelias išimtis.

Pietų Lietuvoje ir Vakarų – Šiaurės vakarų Baltarusijoje paplitusiuose, jau pristatytuose (žr. p. 81–84) stulpo formos šventuose akmenyse, paprastai

laikomuose suakmenėjusiais žmonėmis, neretai aptinkama iškaltų įvairių modifikacijų kryželių (Intuponys, Prienų r.; Geidukonys, Varėnos r.; Краснікі, Докшыцкій р-н). Labai panašių ženklų žinoma to paties regiono akmenyse, kurie buvo statomi ant kapų vadinamuosiuose akmeniniuose kapinynuose (Kviatkovskaja, 1998, p. 30–35). Šiuos kapinynus paliko XI–XVII a. kaimuose gyvenusios, formaliai apkrikštytos, tačiau senųjų religinių tradicijų tebesilaikančios jotvingių bendruomenės. Aptarti stulpo formos akmenys nežinomi nurodyto tipo kapinynuose[38]. Dalis jų, kaip minėta, netgi priklauso I t-mečio paminklų kompleksams (Dieveniškės, Šalčininkų r.; Migliniškės, Trakų r.; Noreikiškės, Prienų r.). Peršasi išvada, jog įvairių modifikacijų kryželių stulpo formos šventuose akmenyse buvę iškalta ne tuo pačiu laiku, kada įkurtos šventvietės, bet kur kas vėliau. Kad taip išties galėjo būti, rodo tai, jog Migliniškių (Trakų r.) stulpo formos Nuotakos akmenyje piemenys kryželį buvo pasišovę iškalti ar išgludinti XX a. pirmojoje pusėje (LIIR f. 1–2231, l. 41–42). Akmens kaime (Камено, Вілейскій р-н), Neries pakrantėje, esančiame tos pačios grupės šventajame akmenyje yra iškaltas dvigubas kryžius, kuris, kaip pažymima, sietinas su tais neretai aptinkamais šventaisiais akmenimis, kuriuose kryžiaus ženklai buvę iškalti įvedant krikščionybę (Тышкевич, 1867, с. 159). Jeigu šiame akmenyje esantis iškaltas kryžius ir užrašai „IC XC“, „Ника“, „Воротишин хрьсм“ susiję su Polocko kunigaikščiu Borisu Vsiaslavičiumi (apie 1102–1128 m.), tai galima teigti, kad kryžius šiame šventame akmenyje buvo iškaltas 1128 m. (Ляўкоў, 1992, с. 105, 117–118; Зайкоўскі, 2000, с. 17).

Šventųjų akmenų geografinė p a d ė t i s konkrečioje vietovėje yra dar vienas svarbus, vizualiai įvertinamas jų požymis. Deja, kol kas nėra specialiai tyrinėti šventųjų akmenų gamtinės padėties ypatumai (akmuo ant kalno, pakalnėje, lauke, prie vandens, vandenyje ar pan.), akmens bei ypatingų jo žymių, jeigu tokių yra, orientacija pasaulio šalių atžvilgiu, kultūrinės aplinkos (akmens padėtis senovės gyvenviečių, laidojimo vietų, kitų kulto paminklų) atžvilgiu. Tokio pobūdžio tyrimams atlikti reikia daug tikslių ir išsamių žvalgant paminklus užfiksuotų duomenų. Tačiau kelis dešimtmečius žvalgomųjų ekspedicijų dalyviai bei ataskaitų rengėjai tam mažai teskyrė dėmesio, ir paprastai apie šventuosius akmenis (kaip ir apie kitų rūšių kulto paminklus) ekspedicijų ataskaitose pateikta informacija yra šykšti, plg.: „Vakariniame kaimo gale, palaukėje yra didžiulis juodas akmuo <...>. Jokių ženklų ant jo nematyti. Ne archeologinis paminklas“ (!) (Švendubrė, Varėnos r. – LIIR f. 1–242, l. 24).

---

[38] Tačiau apie šių kapinynų teritorijoje išlikusius nedidelius, apdirbtus akmenis (dažnai jie apibūdinami žodžiu *каменная плита*) dažnai žinoma padavimų, pasakojančių, esą tai į akmenis pavirtę vestuvininkai (plg.: Покровский, 1895, с. 22–23). Kaip tik šis motyvas dominuoja padavimuose apie stulpo formos akmenis.

MITINIAI IR RELIGINIAI POŽYMIAI. Reikšminiais požymiais, grupuojant šventuosius akmenis, gali būti laikomos ir užfiksuotos mitinės bei religinės realijos. Tiesa, tokio pobūdžio duomenų labai trūksta. Tie, kurie žinomi, palyginti, tarkime, su latviška ar baltarusiška medžiaga, taip pat nepasižymi didele įvairove, išsamumu ir tikslumu. Apie mitines realijas žinoma daugiausia, nes jos paprastai atsispindi akmenų pavadinimuose, pasakojimuose, padavimuose, sakmėse, tikėjimuose, kartais net patarlėse ar priežodžiuose, susijusiuose su tais akmenimis. Apie vieną konkretų akmenį paprastai žinomi keli padavimų motyvai, aiškinantys jo paties bei jo ypatumų kilmę, nepaprastąsias savybes ar panašiai. Motyvų skaičius iš dalies priklauso nuo to, kiek plačiai akmuo yra žinomas. Antra vertus, yra atvejų, kuomet, pvz., apie ritinio formos akmenis su plokščiadugniais dubenimis tokio pobūdžio duomenų visai nežinoma, ir, suprantama, kyla klausimas, ar jų nebūta, ar jie pamiršti, ar laiku neužfiksuoti.

Apie Lietuvos, kaip ir Latvijos, Baltarusijos, Kaliningrado srities ar kitų kraštų, šventuosius akmenis žinoma bene pusšimtis padavimų ir pasakojimų motyvų su jų variantais (Beckherrn, 1893; LPT, p. 258–263; LLS, p. 223–227; IT, p. 67–97; LT 598–604; Kerbelytė, 1973, p. 13–17; Легенды, с. 351–364; EMD, p. 47–59). Akmenys paprastai laikomi atneštais, atvežtais, pamestais, pastatytais, iškritusiais iš dangaus, atsiradusiais suakmenėjus žmonėms ir gyvuliams. Padavimuose figūruoja senosios religijos dievai, pvz., Perkūnas, Ragana, Laumė, Laima, taip pat tokios figūros kaip Senelis, Kunigas, Karalius, Ponia. Dažnai padavimuose veikia krikščioniškasis Jėzus Kristus, Dievo Motina, angelai, įvairūs šventieji, toks istorinis asmuo kaip Napoleonas ir kiti. Išsiskiria ypač paplitęs sinkretinis požemio (kartu – mirusiųjų) dievo Velino ir piktosios dvasios paveikslas. Visos šios figūros su akmenimis siejamos įvairiai: jos ten gyvena, pasirodo, yra sutinkamos, sėdi, guli, dirba ar ilsisi, saugo turtą ir t. t. Su tokio pobūdžio padavimais, kaip jau minėta (žr. p. 73), dažnai susiję akmenų pavadinimai ar epitetai: Velnio piniginė, Velnio girnos, Velnio kalvė, Batsiuvys (*Šiaučiukas*), Raganos pečius, Pono Dievo grabas. Akmenų ypatumai, tokie kaip įdubos, dubenys ar įlinkiai, neretai laikomi padavimuose veikiančių figūrų įmintais, įspaustais, įspirtais, įtrenktais, iššoktais, išsėdėtais, išgulėtais, iškaltais ar išsuktais (Pamaleišys, Anykščių r.; Dvaronys, Anykščių r.; Jaurai, Molėtų r.; Benaičiai, Kretingos r.; Tauralaukis, Klaipėdos r.; Pubžibiai, Plungės r.; Šnipaičiai, Raseinių r.).

Šventieji akmenys, tikima, pasižymį tuo, jog gali kalbėti, vaikščioti, mokyti, patarti, skolinti pinigus, siūti batus, teikti laimę (Užuraistis, Panevėžio r.; Šeimatis, Utenos r.; Lapynai, Tauragės r.; Rambynas, Šilutės r.; Daukšiai, Marijampolės r.; Skaistgirio miškas, Kelmės r.), be to, jie ašaroja, kraujuoja (Didžiuliai, Šalčininkų r.; Karvys, Vilniaus r.). Patys akmenys, mažos jų nuoskalos,

ant jų susirinkęs lietaus vanduo ar rasa, ant jų augančios samanos, kerpės, iš po akmens trykštantis vanduo gali gydyti žmones ir gyvulius nuo įvairių akių ligų, karpų, rožės, gumbo, strazdanų, dantų skausmo, traumų, nevaisingumo (Darželiai, Ignalinos r.; Skudutiškis, Molėtų r.; Senoji Įpiltis, Kretingos r.; Nemaitonys, Kaišiadorių r.; Sukiniai, Ukmergės r.; Korliškės, Alytaus r.).

Tikėjimuose sakoma, jog šventųjų akmenų negalima kliudyti, judinti, išvežti, skaldyti, užkasti (plg.: net ir nustoti jiems aukoti – LPT, p. 261). Už tai akmenys keršija ugnimi, ligomis, žmonių mirtimi, gyvulių dvėsimu, baisiais sapnais ar panašiai (Okainiai, Kėdainių r.; Sukiniai, Ukmergės r.; Milašius, Ignalinos r.).

Galima teigti, kad kiekvienas iš čia trumpai paminėtų motyvų, tikėjimų (arba atskirų jų segmentų) gali tapti mitinio pobūdžio požymiu, išskiriančiu tam tikrus šventuosius akmenis. Daugiausia sunkumų kelia duomenų stygius, todėl paprastai, grupuojant šventuosius akmenis pagal kurį nors vieną mitinį jų bruožą, susidaro tik nedidelės paminklų grupelės. Kai kurios jų, vertos didesnio dėmesio ir ryškiau išsiskiriančios, šioje knygoje pristatomos.

Mitinio pasakojimo apie akmenų atsiradimą iš d a n g a u s turinį (žr.: Vaitkevičius, 1997, p. 32) atitinka šventieji akmenys, laikomi nukritusiais iš dangaus. Tokio padavimo nuotrupa žinoma apie Čimbariškių (Molėtų r.) Čimbario akmenį (LIIR f. 1–302, l. 30) (32 pav.). Apie Lapynų (Tauragės r.) Buveinės akmenį pasakojama, esą jis nukritęs iš dangaus „metežmetyje“ ir atnešęs žmonėms laimę bei džiaugsmą. Akmeniui iš dangaus nukritus, oras atšilęs ir prasidėję derlingi bei laimingi metai, „todėl žmonės jį garbino“ (LIIR f. 1–2244, l. 35–36). 1724 m. Vilniaus jėzuitų pastoracinės veiklos dienoraštyje aprašytas Okainių (Kėdainių r.) akmuo *Szora*: „<...> pašalintas apvalus akmuo, vietos gyventojų pavadintas „Szora“; apie tą akmenį buvo pasakojama, kad jis, ant kalno tarp dviejų medžių paguldytas, nuo seno pagonių buvo garbinamas kaip dievaitis; dabar padėtą kryžkelėje jį tebegarbina prietaringi kaimiečiai; kaip liaudis aiškina, jis ypač garsus daugeliu stebuklų, savo paniekintojus ugnimi naikinęs su visais namais. Tą akmenį mūsų misija įmetė į ugnį <...> greičiau, negu buvo tikimasi, didelė akmens masė pavirto pelenais“ (Lebedys, 1974, p. 211). Tokia informacija suponuoja ir šio nedidelio, apvalaus, kaip dievaitis garbinto, ugninės prigimties akmens pavadinimo iššifravimą. Vietos gyventojų vartotas *Szora*, matyt, reiškė ne ką kitą kaip „[akmuo] iš ora“. Pagrįstai manoma, kad *Szora* buvo susijęs su Perkūno garbinimu.

Žinomi duomenys apie akmenis, kurie siejami su mirusiųjų, kartu ir požemio sferos dievu, dažnai vaizduojamu kaip senelis Dievas (žr.: Vėlius, 1987, p. 163–174). Prie šventųjų akmenų vyksta jo ir žmonių bendravimas. Antai ant Tamošaičių (Tauragės r.) akmens „laikas nuo laiko pasirodo žilas senelis.

Kartais tas senelis pasirodo raitas arba pasirodo tik širmas arklys aukso pasagomis pakaustytas. Šis akmuo padeda prapuolusius arklius atrasti. Užtenka padėti ant to akmens kurį nors prapuolusio arklio pakinktą ir pasimelsti, arklys ir atsiranda" (Tarasenka, 1933b, p. 622). Arba: „Ant to [Vodonių, Kupiškio r. – V. Vaitkevičius] akmens seniau matydavo besėdintį senelį. Pas tą senelį eidavo pinigų skolintis" (Tarasenka, 1933b, p. 622). Transformuotuose ir labiau paplitusiuose šio motyvo variantuose žmonės pinigus paprastai skolinasi pas „ponaitį" ar Velnią (Palobė, Rokiškio r.; Daukšiai, Marijampolės r.; Stabulankiai, Utenos r.; Lembas, Šilalės r.).

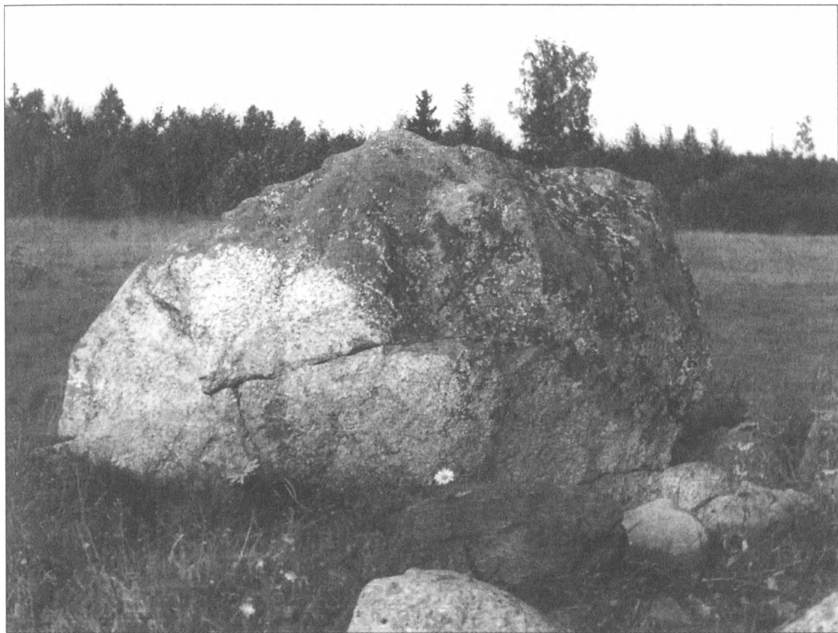

32 pav. Čimbariškių (Molėtų r.) Čimbario akmuo. 1999. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

Velnias paprastai figūruoja ir kitame padavimų motyve, kuris pasakoja apie b a t ų s i u v i m ą. Tik pavieniuose variantuose dar minimas senelis arba neįvardyta būtybė: Žiogeliuose (Mažeikių r.), Barzdinės pievoje, buvo akmuo, „ir ant to akmens apie nakties 12 valandą išeidavęs šiaučius su didelia barzda ir siūdavo batus" (LŽV: M. Misiukevičienė, 1935), Rimšionyse (Rokiškio r.), „vaiduoklis, ant akmens sėdėdamas, batus siuvo" (LŽV: V. Obolevičiūtė, 1935).

Ant akmenų pasiūti batai yra nepaprasti: „Rudens vakarais ant šio [Legiškio, Rokiškio r. – V. Vaitkevičius] akmens sėdėdavo šiaučiuku pasivertęs vel-

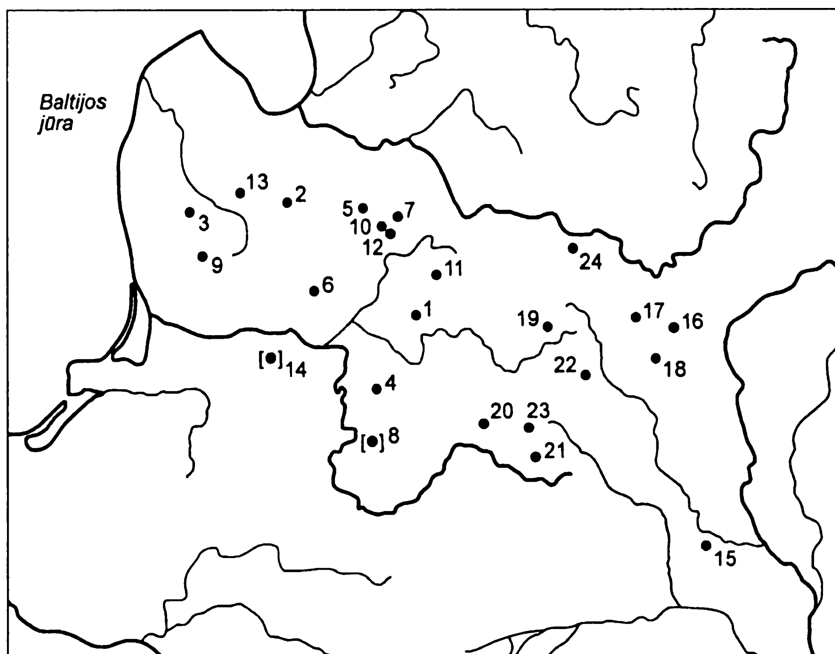
niukas ir siūdavo gražius raudonus batelius, kuriais viliodavo merginas. Mergina, paėmusi tuos batelius ir juos užsidėjusi, pradėdavusi šokti, bet sustoti nebegalėdavusi ir šokdavusi, kol krisdavusi negyva“ (Tarasenka, 1958, p. 50) (33 pav.). Čia buvę galima taisyti ir savus batus ar kojines: „Velnias šiaučiukas batus siūdava ant to akmenio ir vakarais būdava: „tuk-tuk-tuk-tuk-tuk“, – kaip batus batsiuvys <...>. Kaldavo gi, čia batus taisydavo, sako, ateina žmogus, tai duoda, kala čia batus – taiso tas Šiaučiukas“ (Antatiškės, Molėtų r. – LTR 6737/12). Plauskinių kaime (Plungės r.) buvo tikima, kad šventą dieną per sumą ant Velnio akmens atnešus kiauras kojines vėliau parsineši geras. Netgi kai kam

33 pav. Legiškio (Rokiškio r.) akmuo, vadinamas Velnio kėde. 1960. KPC ng. 2345. *K. Makuškos nuotr.*

suplyšdavo kojinė, žmonės juokaudavo: „Nunešk ant akmens ir susieravos Velns“ (SLŠ, p. 240–241).

Tarp Baltarusijos šventųjų akmenų vadinami Šiaučiai (шаўцы) ir Kriaučiai (краўцы) išskiriami iš seno (Крывіч, 1923; Мялешка, 1928, с. 167–169; Ляўкоў, 1992, с. 79–84; Дучыц, 1993, с. 17–18; Ляўкоў и др., 1997, с. 55–56). Šios specifinės grupės paminklų į rytus ir šiaurės rytus nuo Baltarusijos nežinoma (Панченко, 1998, с. 195). Todėl galima manyti, kad jie susiję būtent su

17 žemėl. „Siuvantys“ akmenys Baltarusijoje (pagal E. Levkovą (1992) ir Lietuvoje (pagal autorių).
Lietuva: 1. Antatiškės (Molėtų r.); 2. Butniūnai (Pakruojo r.); 3. Ketūnai (Mažeikių r.); 4. Kruncikai (Trakų r.); 5. Kundrėnai (Kupiškio r.); 6. Kunioniai (Kėdainių r.); 7. Legiškis (Rokiškio r.); 8. [Merkinės apyl.] (Varėnos r.); 9. Plauskiniai (Plungės r.); 10. Rimšionys (Rokiškio r.); 11. Šeimatis (Utenos r.); 12. Taraldžiai (Rokiškio r.); 13. Žiogeliai (Mažeikių r.); Prūsijos teritorija: 14. [Ragainės apyl.]; Baltarusija: 15. Бабруйск; 16. Варонін (Сенненскій р-н); 17. Віркава (Чашніцкій р-н); 18. Высокие Гарадцы (Талачынскій р-н); 19. Заборье (Вилейскій р-н); 20. Канвелішкі (Воранавскій р-н); 21. Камень (Валожынскій р-н); 22. Красналуцк (Барысаускій р-н); 23. Ратынцы (Валожынскій р-н); 24. Стары Пагост (Міорскій р-н).

---

baltų religija ir mitologija. Baltarusijoje siuvančių batus akmenų žinoma 3, o drabužius – 7 (Ляўкоў и др., 1997, с. 55). Lietuvoje atitinkamai 12 ir 1. Tokio pobūdžio sakmė žinoma ir apie akmenį Ragainės apylinkėse (BLP II 137) (17 žemėl.).

Duomenys iš Baltarusijos pasižymi gana gausia mitine, taip pat religine informacija. Paprastai tai tekstai, pasakojantys apie į akmenis paverstus siuvė-

jus ir batsiuvius, tačiau padavimuose kaip siuvančios būtybės figūruoja patys akmenys. Kelias išimtis sudaro padavimai, kurie mini, kad ant akmens siuvąs Velnias (Ляўкоў и др., 1997, c. 56). Plačiai pasakojama, esą akmenys siūdavę daugeliui žmonių, šie nešdavę ant akmens medžiagą ir kaip akmenys siūdavę. Visų šių padavimų pabaigoje teigiama, kad akmenys nustoję siūti po to, kai atėjusi moteris pas juos paprašiusi pasiūti „nei šį, nei tą“. Akmenys prašymą išpildydavę, tačiau tai būdavęs paskutinis kartas (Легенды, c. 295, 353–355). Už siuvimą ant akmenų buvę nešama pinigų, „valgyti ir gerti“ (Легенды, c. 353; Ляўкоў и др., 1997, c. 55).

Akmenys-siuvėjai ir akmenys-batsiuviai, turint omenyje padavimus ir tikėjimus, priklauso platesnei suakmenėjusiais žmonėmis laikomų akmenų grupei: „Šiaučio akmuo. Kadai tai žmonės kalbėjo, ten kokis šiaučius tį čeravotas <...> medžiagų nuneša, tai an rytojaus, sako, gatava <...>. Sak: „Batus pasiūk“. Ir pasiūs pernakt. Šiaučio akmuoj – anas šaučius apvirtįs“ (Kaulališkių (Канвелішкі) akmuo – LTR 6447/1007; plg.: LMD I 597/5). Apie akmenį „netoli Merkinės“ (Varėnos r.) buvę pasakojama, esą tai vargšė moteris, Dievo paversta akmeniu, ir „jei kas vakare nuneša ten nesiūto audeklo, ant rytojaus randa pasiūtą“ (LMD III 148/3). Tokio pobūdžio paminklai iš dalies jau buvo apibūdinti pristatant stulpo formos šventuosius akmenis (žr. p. 81–84), tačiau neaptarti liko natūralių formų akmenys, padavimuose laikomi *prakeiktais žmonėmis*.

Šių akmenų Lietuvoje žinoma 41 vietovėje Pietryčių (Alytaus, Prienų, Kaišiadorių, Trakų, Varėnos, Šalčininkų, Vilniaus r.), Rytų (Molėtų, Ukmergės, Anykščių, Utenos, Ignalinos r.), Šiaurės (Pakruojo, Panevėžio r.) ir Vakarų (Kretingos, Šilutės r.) Lietuvoje (12 žemėl.). Jų arealas iš dalies sutampa su ta teritorija, kurioje paplitę stulpo formos akmenys. Kai kuriais atvejais ir vienos, ir kitos išvaizdos akmenys, laikomi suakmenėjusiais žmonėmis, aptinkami visai nedideliu atstumu vienas nuo kito (žr.: Dieveniškių miško Mokas ir Žižmų Svodbos akmenys, abu Šalčininkų r.).

Vienoje vietoje neretai žinoma po 2 ar 3 (Alytus; Einorai, Alytaus r.; Sukiniai, Ukmergės r.), po keletą (Verksnionys, Vilniaus r.) (34 pav.), 9, 11 ar 13 (Karvys, Vilniaus r.; Kuliškiai, Šilalės r.; Vilniaus m., Ukmergės g.) akmenis. Jie išsidėstę šalia vienas kito arba juos skiria kiek didesnis atstumas. Pažymėtina, jog Vilniaus miesto ribose, netoli Ukmergės gatvės, gulėjo „daugybė“ (pasak V. Šaulio – 13 (MAB f. 235–406, l. 4–5)) užburtų akmenų, išsidėsčiusių ratu, jų viduryje buvę du rieduliai-„jaunieji“ (Kirkoras, 1991, p. 156).

Kai kuriais atvejais aptariami šventieji akmenys priklauso šventosioms vietovėms (Mackeliškės, Anykščių r.; Benaičiai, Kretingos r.; Žižmai, Šalčininkų r.) ar sietini su priešistorinėmis gyvenamosiomis ir laidojimo vietomis.

Antai netoli Jociūnų-Balkasodžio akmens (Alytaus r.) žinoma I t-mečio gyvenvietė, Šereitlaukio akmuo (Šilutės r.) yra buvęs to paties laikotarpio gyvenvietės pakraštyje, o Kurmelionių (Šalčininkų r.) akmuo – netoli piliakalnio su I t-mečio papėdės gyvenviete. Žydiškių (Kaišiadorių r.) akmuo žinomas netoli tyrinėtų I t-mečio pilkapių su sampilais iš akmenų, Sukinių (Ukmergės r.) akmenys – netoli vėlyvo Sukinių piliakalnio, o Šeimaties (Utenos r.) akmenys – už 0,3 km nuo Rytų Lietuvos kultūros pilkapių.

34 pav. Verksnionių (Vilniaus r.) Vestuvių akmenys Neryje (*Svadba*). 1995.
V. Vaitkevičiaus nuotr.

Mitiniai ir religiniai duomenys apie aptariamus šventuosius akmenis gana gausūs ir įvairūs. Pavyzdžiui, tikima, kad Didžiulių akmuo (Šalčininkų r.) verkia: „Būk tai, sako, tas Jankelis ašaroja, tas akmuo. Matėm, kad jis tokis šlapis ir šlapis, skaito „ašaroja" (LTR 6447/925; plg.: prie Verkiuose buvusio akmens ilgą laiką buvę girdėti verkiant – LMD I 618/11). Skaldant Karvio akmenis (Vilniaus r.), iš jų ėmęs tekėti kraujas (LTR 6489/95; plg.: LMD I 271/16a). Buvusi galimybė Karvio akmenis paversti atgal į žmones, tačiau niekas nežinojęs prakeiktų vestuvininkų vardų (LTR 6489/95). Grendavės (Trakų r.) į akmenį paverstą karalaitę buvę galima „atgaivinti" patepus netoli esančios kūdros vandeniu ir sukalbėjus poterius (Vaitkevičius, 1996, p. 19). Su bandy-

mu atversti Papiškių (Šalčininkų r.) akmenį į mergą susiję netgi istoriniai(!) įvykiai. Jaunuolis A. Ivaško, garsėjęs kaip galintis gydyti žmones, pranašauti ateitį ir kalbėtis su Dievu, pasakęs, kad 1941 m. birželio 17 d. prie akmens vyks nepaprasti įvykiai. Tą dieną Papiškėse buvo begalė žmonių – „pradėjo važiuoti ton vieton žmonės iš tolimų apylinkių <...>. Buvo sakoma, kas paims vandens nuo to akmens, galės akis juo išsigydyti. Karklų žievėmis galima bus dantis išsigydyti. Lupo tas žieves, nešė vandenį, nešė pinigus, surinko gal maišą

35 pav. Sukinių (Ukmergės r.) akmenys, vadinami Mokais: tėvas Mokas (dešinėje) ir vaikas Mokiukas (kairėje). 1972. LIIR ng. 32820. *V. Urbanavičiaus nuotr.*

pinigų. Važiavo tūkstančiai žmonių“ (LTR 4551/124). A. Ivaško, paėmęs iš namų kryžių ir iškėlęs jį prieš save, patraukė akmens link. Nusitęsė tikinčiųjų eisena. Tačiau tuo metu atvažiavo milicija ir suėmė jaunuolį bei jo tėvus (kartais teigiama, kad jaunuolis, atėjęs prie akmens, meldėsi ir šaukė, jog stebuklas tuoj įvyksiąs – akmeniu paversta merga atgysianti, tačiau sutrukdė tą akimirką pasirodžiusi milicija) (LIIR f. 1–2873, l. 88–89).

Savo išskirtiniu sakraliniu vaidmeniu iš suakmenėjusiais žmonėmis laikomų akmenų išsiskiria vadinamų M o k ų šeimynos Sukiniuose (Ukmergės r.) (35 pav.), Šeimatyje (Utenos r.) ir Mokulų – Naurašiliuose (Panevėžio r.) (be jų, Mokai dar žinomi Dieveniškių miške (Šalčininkų r.), taip pat etninėse

lietuvių žemėse Baltarusijoje, prie Mockų kaimo (Астравскій р.) – LTR 4161/220). Minėtoms Mokų šeimynoms priklauso po 3 akmenis: Moką, Mokienę ir Mokiuką. Sukiniuose ir Šeimatyje Mokas su Mokiuku yra šalimais, o Mokienė lokalizuojama vandenyje – atitinkamai Šventosios upėje ir Tauragno ežere. Ar tie akmenys egzistuoja realiai, galutinai nėra aišku. Naurašilių Mokulai buvo vienas nuo kito kiek didesniu atstumu, tačiau to paties kaimo ribose. Sukinių, Šeimaties ir Dieveniškių miško Mokų padėtis kitų priešistorinių paminklų atžvilgiu jau buvo paminėta (žr. p. 83).

Apie Sukinių ir Šeimaties Mokus iš seno žinomi padavimai, siejantys juos su senosiomis apeigomis ir aukojimais (LTR 2088/265; Гуковскій, 1890, с. 428), tačiau svarbiausias jų, kaip ir Naurašilių Mokulų, bruožas yra tas, jog šie akmenimis pavirtę žmonės pasižymi mokomosiomis galiomis, kurios pasireiškia įvairia pagalba žmonėms negandų metais, ištikus bėdai, neišmanant ar nesugebant ko nors padaryti (žr.: Vaitkevičius, 1996, p. 24–26). Sukinių akmuo Mokas ir Naurašilių akmuo Mukolienė ypač pasižymėjo tuo, jog bevaikėms moterims padėdavę susilaukti vaikų. Ant Sukinių Mokaus, sukalbėjus tam tikrą maldelę, moterys padėdavusios savo marškinius (Tarasenka, 1933b, p. 622), o prie Naurašilių Mukolienės eidavusios su aukomis (z darami i probami). Aukas dėdavusios ant akmens, ir jeigu jos dingdavo, buvo tikima, kad jas pasiimanti geroji deivė, kuri čia gyvenanti (zabieral duch dobrej bogini) (Witort, 1899).

Pastaruoju metu pareikšta nuomonė, kad akmenų pavadinimas Mokas esąs „sulietuvintas ir praskaidrintas“ senovės slavų moterų dievybės Mokoš[39] vardas. Tuo aiškintinas ryšys tarp akmenų Mokų ir moterų, buriančių, meldžiančių čia vaikų (Kerbelytė, 2000, p. 32–33).

Pasak padavimų, akmenimis pavirtę žmonės neretai turi vardus. Be paminėtų Mokų, žinomi tokie vardai kaip Boba (Benaičiai, Kretingos r.; Jociūnai, Alytaus r.; Geležinė boba – Levaniškės, Molėtų r.), Džiugas (Mikniūnai, Rokiškio r.), Jankelis (Didžiuliai, Šalčininkų r.), Barbora (Mackeliškės, Anykščių r.), taip pat šventųjų vardai, kaip kartais teigiama, akmenims suteikti juos pašventinus-pakrikštijus: „Akmenys seniau slinko piktos dvasios, slenka vienas prieš kitą <...>. Žmonės pradėjo bijoti, kad nesusidurtų, ba bus pasaulio pabaiga. Tai kvietė kunigą, o tas šventino ir vardus davė: Rapolas ir Juozapas. Tie ir sustojo ton vieton“ (Šambališkiai, Ukmergės r. ir Užuraistis, Panevėžio r. – Mūsų kraštas, p. 68). Tad galima įtarti, kad tokie akmenys yra turėję ir senuosius savo (= dievybių?) vardus.

---

[39] Mokoša (*Мокошь*) figūruoja Kijevo Rusios dievų panteone (plačiau žr.: Рыбаков, 1987, с. 414–454).

Kažkokias, tuo tarpu dar nežinomas mitines realijas slepia M a r t y n o vardu vadinami akmenys. Po 2 tokius akmenis žinoma Kelmės r. ir Utenos r., po 1 – Zarasų, Molėtų, Vilniaus ir Varėnos r. Būdinga, kad Martynais vadinami akmenys žinomi paupiuose (Pagirgždūtis, Kelmės r.; Pylimai, Vilniaus r.), dabartinių gyvenamųjų vietovių aplinkoje (Pavarėnis, Varėnos r.; Šiškiniai, Gaideliai, abu – Utenos r.), tik vienu atveju atokiai – Skaistgiryje (Kelmės r.) (36 pav.). Padavimai šiuos akmenis vienaip ar kitaip beveik visada sieja su

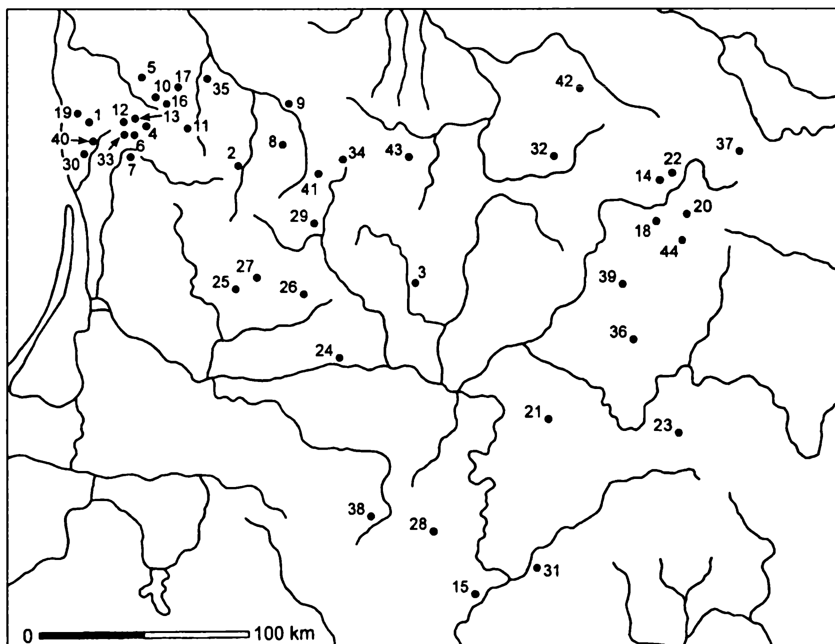

36 pav. Skaistgirio miško (Kelmės r.) akmuo, vadinamas Martynu. 1967. LIIR ng. 20413. *V. Daugudžio nuotr.*

piemenimis (piemenavimu), samdiniais ar elgetomis[40]. Neretai pasakojama, esą ant akmenų jie buvę nužudyti ar mirę. Be to, sakoma, kad akmuo, ant kurio atstumtas elgeta mirė, „turėjęs geresnę širdį negu žmogus" (Gaideliai, Utenos r. – UKP, p. 19). Šiame kontekste paminėtina, kad Pavarėnio Marcynukas, kai buvo vieno ūkininko įmestas į Merkį, naktimis jam sapnuodavosi ir prašydavo: „Išimk mane iš vandens, nes aš dūstu" tol, kol neapsikentęs žmogus tą akmenį ištraukė ir parvežė į senąją vietą (Marcinkevičienė, 1998,

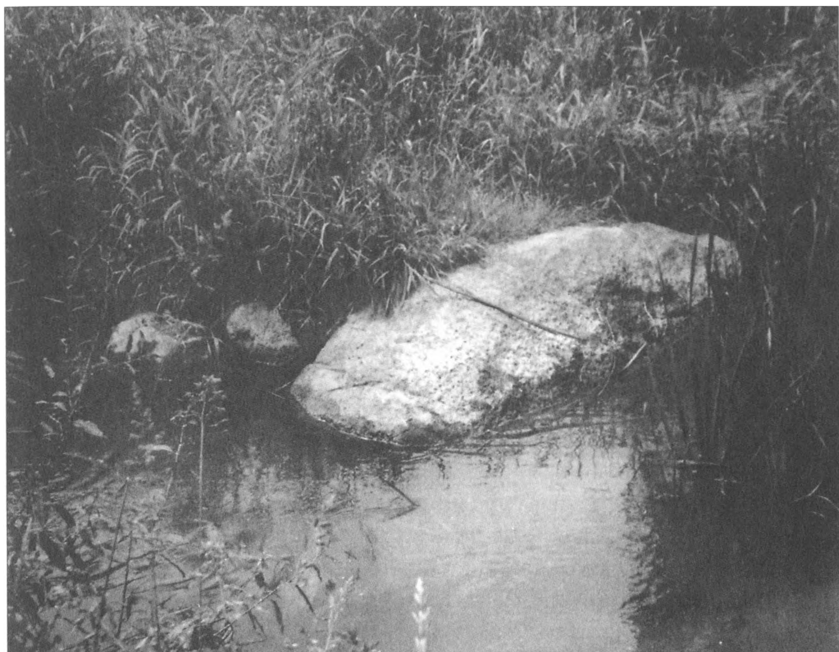
---

[40] Kad šis ryšys yra dėsningas, patvirtina duomenys apie Šv. Martyno dieną – lapkričio 11 d.: tuo metu baigdavosi ganiava, šią dieną buvo atsiskaitoma su piemenimis, kerdžiais, taip pat su samdiniais kitiems darbams dirbti. Kai kurie etnologiniai duomenys leidžia manyti, kad šį statusą turėję žmonės į Šventą Martyną kreipdavęsi būtent kaip į savo globėją (plg.: SLŠ, p. 496–497).

18 žemėl. Laumių akmenys (pagal autorių).

1. Benaičiai (Kretingos r.); 2. Biržuvėnai (Telšių r.) (?); 3. Dirvoniškės (Radviliškio r.); 4. Gintališkė (Plungės r.); 5. Guntinas (Skuodo r.); 6. Imbarė (Kretingos r.); 7. Kartena (Kretingos r.); 8. Kerežiai (Akmenės r.) (?); 9. Krakiai (Mažeikių r.); 10. Kruopiai (Skuodo r.); 11. Kulskiai (Plungės r.) (?); 12. Laiviai (Salantai) (Kretingos r.) (2 akmenys); 13. Laiviai (Kretingos r.); 14. Lėliai (Utenos r.); 15. Liškiava (Varėnos r.); 16. Mačiūkiai (Skuodo r.); 17. Mikytai (Skuodo r.) (?); 18. Mozūriškės (Anykščių r.); 19. Naujoji Įpiltis (Kretingos r.); 20. Nolėnai (Utenos r.); 21. Noreikiškės (Prienų r.) (2 akmenys); 22. Paindrė (Zarasų r.); 23. Pagojus (Vilniaus r.); 24. Pakalniškiai (Jurbarko r.); 25. Pakoplyčis (Šilalės r.); 26. Palendriai (Raseinių r.); 27. Palokystis (Šilalės r.); 28. Parečėnai (Alytaus r.); 29. Petrošiai (Kelmės r.); 30. Pryšmančiai (Kretingos r.); 31. Puvočiai (Varėnos r.); 32. Rudikai (Kupiškio r.); 33. Salantai (Kretingos r.) (2 akmenys); 34. Sauginiai (Šiaulių r.); 35. Sudintai (Mažeikių r.); 36. Sudokiai (Širvintų r.); 37. Šiukščiai (Zarasų r.); 38. Tarašiškiai (Marijampolės r.); 39. Trumponiai (Molėtų r.); 40. Tūbausiai (Kretingos r.); 41. Urkuvėnai (Šiaulių r.); 42. Valiuliškės (Einoriai) (Biržų r.); 43. Vilūnaičiai (Pakruojo r.) (?); 44. Žiezdriai (Utenos r.).

37 pav. Salantų (Kretingos r.) 1-asis Laumės akmuo Salanto upelyje. 1994.
V. Vaitkevičiaus nuotr.

p. 18)[41]. Be to, apie Marciūniškių (Zarasų r.) Martyną, su kuriuo siejama kaimo pavadinimo kilmė(!), pasakojama, esą jis slepiąs auksą, o ant Šiškinių (Utenos r.) ir Skaistgirio (Kelmės r.) Martynų būta įdubimų, vadinamų pėdomis (SLŠ, p. 502; UKP, p. 18). Skaistgirio akmens pėdos jau beveik nelikę, nes ji buvo skaldoma tikint, kad šis akmuo pasižymi stebuklinga gydomąja galia (SLŠ, p. 503–504).

Iš šventųjų akmenų išsiskiria ir gausi paminklų grupė, vadinama L a u m i ų akmenimis. Jų žinoma 44 vietovėse Vakarų (Kretingos, Skuodo, Mažeikių, Akmenės, Plungės, Telšių, Šilalės, Šiaulių, Kelmės, Raseinių, Jurbarko r.), Vidurio ir Šiaurės (Radviliškio, Pakruojo, Biržų, Kupiškio r.), Rytų (Zarasų, Utenos, Anykščių, Molėtų, Širvintų, Vilniaus r.) ir Pietų (Prienų, Varėnos, Alytaus, Marijampolės r.) Lietuvoje (18 žemėl.). Daugeliui šių paminklų būdingas ryšys su vandenimis. Su retomis išimtimis Laumių akmenys žinomi šlapiose,

---

[41] Matyti, kad šie duomenys iš esmės atitinka ir padavimų bei tikėjimų apie į akmenis pavirtusius žmones turinį. Vis dėlto kol kas neužfiksuotas nė vienas tekstas, kur būtų tiesiog pasakyta, kad žmogus, vardu Martynas, pavirto į akmenį.

pelkėtose pievose, prie šaltinių, paupiuose, taip pat upeliuose ar ežeruose (Ukrinai, Mažeikių r.; Sudokiai, Širvintų r.; Nolėnai, Utenos r.; Šiukščiai, Zarasų r.) (37 pav.). Tai iš dalies paaiškina ir priežastis, dėl kurių šie akmenys siejami su laumėmis, nes jos mitologijos tyrinėtojų paprastai laikomos mitinėmis vandens būtybėmis (žr.: Būgienė, 1999, p. 54–55). Antra vertus, su laumėmis šie akmenys siejami labai įvairiai. Be plačiai žinomo skalbiančių laumių motyvo (Salantai, Kretingos r.; Pakoplyčis, Šilalės r.), žinomi padavimai apie prie akmenų besiprausiančias (Salantai, Kretingos r.; Trumponiai, Molėtų r.), dainuojančias (Šiukščiai, Zarasų r.), žmones skandinančias (Sudintai, Krakiai, abu – Mažeikių r.; Salantai, Kretingos r.), savo pėdsakus akmenyse paliekančias (Benaičiai, Kretingos r.; Mozūriškės, Anykščių r.), netgi buriančias (Mačiūkiai, Skuodo r.) ar žmonių avis pjaunančias laumes (Imbarė, Kretingos r.). Sprendžiant iš to, jog laumių vaizdinys neretai painiojamas su Velniu (Salantai-Laiviai, Kretingos r.), Ragana (Liškiava, Varėnos r.), Laime (Palendriai, Raseinių r.), „deivėmis“ (Pakalniškiai, Jurbarko r.) ar kitomis būtybėmis, galima teigti, jog Laumių akmenys bendrąja prasme atspindi visų šventųjų akmenų, žinomų prie vandens ir ypač vandenyje, problematiką.

Laumių akmenų kartografavimo rezultatai verčia atkreipti dėmesį į Šiaurės vakarų Lietuvos arealą. Iš 27 Vakarų Lietuvos vietovių, kur žinoma Laumių akmenų, net 10 yra Kretingos r., 4 – Skuodo, po 2 – Plungės ir Mažeikių r. ribose. Čia aptariamų akmenų žinoma įvairiuose kultūriniuose kontekstuose tokiose savo priešistoriniais paminklais žinomose vietovėse kaip Senoji Įpiltis, Laiviai, Kartena, Imbarė, Pryšmančiai, Tūbausiai (visos – Kretingos r.), Gintališkė (Plungės r.). Pavyzdžiui, Naujosios Įpilties akmuo yra Juodupio pakrantėje į rytus nuo Alkupio ir Alkos kalno, Laivių akmuo – Bubino upelyje tarp Laivių (Erlėnų) piliakalnio ir tyrinėto I t-mečio vidurio – II t-mečio pradžios kapinyno, Kartenos akmuo – į vakarus nuo piliakalnio, Imbarės akmuo į pietus nuo Alkupio ir į šiaurę nuo tyrinėto I t-mečio pr. Kr. – II t-mečio po Kr. pradžios piliakalnio, Pryšmančių akmuo – į pietryčius nuo tyrinėto I t-mečio antrosios pusės – II t-mečio pradžios kapinyno.

Taigi pagrįstai galima manyti, kad vienas iš specifinių kuršių šventviečių tipų yra buvę šventieji akmenys vandens aplinkoje arba tiesiog vandenyje. Kai kurie jų iki XX a. išlaikė Laumių akmenų pavadinimus. Tačiau be jų, aprašytoje – Šiaurės vakarinėje – Lietuvos dalyje žinoma ir daugiau tokia ypatybe pasižyminčių šventųjų akmenų, kurių pasakojamoji tradicija su laumėmis nesieja (Kačaičiai, Genčai, Vaineikiai, visi – Kretingos r.). Plg.: analogiškoje gamtinėje padėtyje prūsų žemėse būta šventųjų akmenų, susijusių su deivės Kurkės garbinimu – žr.: Voigt, 1827, p. 589–590; Dentler, 1865).

Tokios šventvietės galėjo išreikšti įvairias mitines vertes, tačiau tikslus jų atpažinimas – nuodugnių mitologijos tyrimų reikalaujantis uždavinys. Seno-

sios baltų (taip pat slavų) pasaulėžiūros vaizdinys „akmuo vandenyje“ bendrąja prasme reiškia mitinį ugnies ir vandens derinį, nes tokiame akmenyje slypi ir ugnis (iš kurios, pasak sakmių, sutverti angelai), ir vanduo (persiskyrus akmeniui, iš jo išsilieja marios). Šis derinys pažymi ir daugiau opozicinių struktūrų, iš kurių bene pagrindinė – mirti / gimti (Vaitkevičienė, 2001, p. 144–147, 151). Su ja koreliuoja laumių, pažįstamų Laumių akmenų byloje, prigimtis. Štai Šakio ir Šakutės upelių slėnyje gyvendamos ir žlugtą ant akmens upelių santakoje skalbdamos, geriems žmonėms jos buvusios geros ir laiminančios, o blogiems – blogos ir baudžiančios (Pakalniškiai, Jurbarko r. – LTR 6266/6, 6611/163, 6611/166; plg. LMD I 474/559). L. A. Jucevičius dar 1829 m. Keržiuose (Akmenės r.) (?) paupyje aptiko 14 akmenų grupę, pašvęstą deivėms-„valdytojoms“[42], kurios taip pat savo galioje turėjo žmogaus gyvenimą ir mirtį (Jucevičius, 1959, p. 81–83).

Kaip jau minėta, žinomi duomenys tik fragmentiškai perteikia informaciją apie tas religines realijas, kurios susijusios su Lietuvos šventaisiais akmenimis. Tiesa, šie duomenys išryškina tai, kad konkrečios religinės realijos: apeigų data, laikas, pobūdis, aukų pobūdis ir kita, koreliavo su atitinkamu mitiniu turiniu.

Pavyzdžiui, tikėta, jog Naurašilių (Panevėžio r.) akmuo Mokulienė, savo forma primenantis moters kūną, bevaikėms moterims gali suteikti vaisingumą (ma siłę nadawania płodności mężatkom bezpłodnym) ir todėl jos čia traukė su maldomis bei aukomis (Witort, 1899, p. 206). Genaičių (Klaipėdos r.) akmuo su įdubimu, panašiu į mažo vaiko pėdą, buvo „stebuklingas neturinčioms vaikų šeimoms, nes „prie akmens pasimeldus ir padarius įžadus gimdavęs vaikas“ (SLŠ, p. 666). Į rytus nuo Migliniškių (Trakų r.) Nuotakos akmens, laikomo prakeikta suakmenėjusia nuotaka, yra dar vienas Nuotakos akmuo, ant kurio, pasakojama, prieš ar po sutuoktuvių „vestuvė praveda šokį: <...> piršlys išveda nuotaką, šokina an akmens ir atiduoda jaunikiui. Tada išveda svočią ir taip pat šoka, atiduoda ją maršalkai <...> ir taip iš eilės visas vedžioja, suveda“ (LTR 6810/398). Tikėta, jog, nunešus medžiagos ant suakmenėjusiu batsiuviu laikomo Kaulališkių (Канвелішкі) akmens, vėliau rasi pasiūtus batus (LTR 6447/1007). Plg.: Baltarusijoje, garbindami Senežičių (Сянежычы) akmenį su pėdomis, žmonės aukojo įvairias aukas, meldėsi ir Dievo Motinos įspaustą pėdą bučiavo, o į Velnio – spjaudė (Мялешка, 1928, с. 11). Latvijoje į plyšį šventame Jaunpiebalgos akmenyje žmonės metė monetas tikėdami, kad ten – giliai žemėje – dievai pastatę labai didelę statinę. Kai statinė būsianti pilna pinigų, aukojančių žmonių nuodėmės būsiančios atleistos (LPT, p. 262).

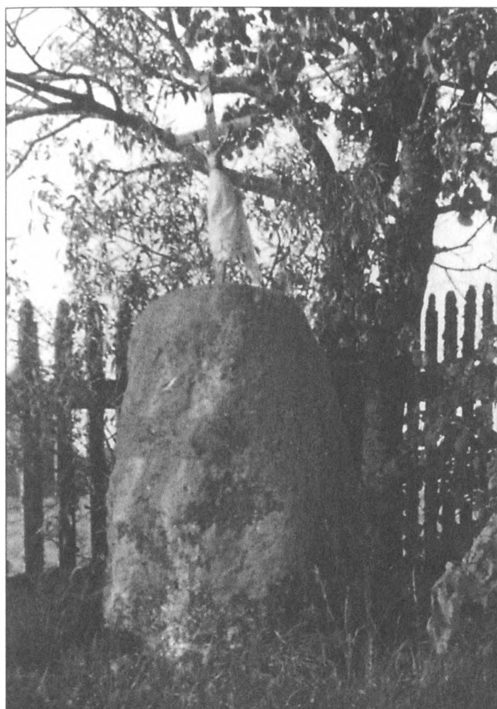
---

[42] *Deivė* taip pat yra vienas iš žmonėse vartojamų Laumės vardų (žr.: Vėlius, 1977, p. 89).

38 pav. Skudutiškis (Molėtų r.). Švč. Trejybės atlaidų dieną prie švento akmens: tikintieji meldžiasi, bučiuoja akmenį, peša nuo akmens samanėles (moteris dešinėje). 1995.
V. Vaitkevičiaus nuotr.

Daugiausia XIX a. pabaigos – XX a. duomenys byloja, kad šventi akmenys buvę lankomi bet kuriuo metu iškilus reikalui, pvz., susirgus („Labai žmonės ėja <...> kam kojas skauda“ – LTR 4113/132), esant progai, einant pro šalį („Tai esanti Viešpaties Jėzaus pėda, ir todėl tą akmenį labai pagerbia. Praeidami ar pravažiuodami pro jį deda ant jo pinigų“ – Tarasenka, 1933c, p. 377), taip pat sekmadieniais, „išpuolančiais per jauną mėnulį“ (Lebedys, 1976, p. 210–211), bažnytinių švenčių metu. Antai Antakmenės (Ignalinos r.), Mitkiškių (Trakų r.), Zigmantiškių (Pakruojo r.) akmenys labiausiai buvę lankomi Devintinių–Dešimtinių laikotarpiu, Skudutiškio (Molėtų r.) – Švč. Trejybės atlaidų dieną (38 pav.), Šiluvos (Raseinių r.), Maironių (Kelmės r.), Gelvonų (Širvintų r.) – rugsėjo 8 d. (Baltarusijoje akmenys labiausiai lankyti per šv. Jurgį, Sekmines, Velykas, Švč. Trejybę ir šv. Joną – Дучиц, Левков, 1989, c. 57). Gali būti, kad šių švenčių datos (jų laikotarpis) bent apytikriai atitinka

39 pav. Akmuo (Varėnos r.). Šventu laikomas Nuotakos akmuo su geležiniu kryželiu viršuje. Meldžiant vaikų, ant Nukryžiuotojo pririšta miniatiūrinė prijuostė. 1955. LIIR ng. 4983.
A. Tautavičiaus nuotr.

senųjų švenčių datas. Be to, retkarčiais senųjų apeigų prie akmenų datą rodo ir sakmės apie raganas ar velnius. Antai ant Maugarų (Kupiškio r.) akmens raganos šokdavusios Blovieščių (kovo 25 d.) naktį (LTR 1044/122).

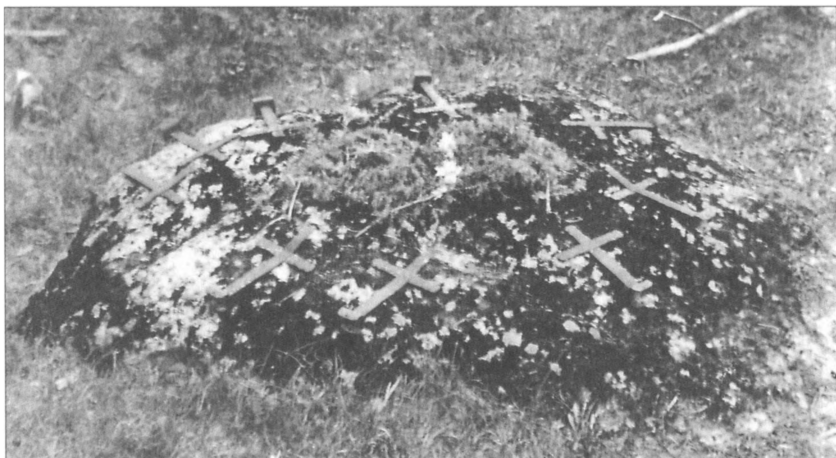
Duomenys apie tai, kas ir kaip buvo aukojama, palyginti skurdūs. Mažai, deja, juos praturtina ir archeologinių tyrinėjimų metu ar atsitiktinai prie akmenų rasti radiniai, tokie kaip pavieniai keramikos fragmentai, anglys, degėsiai (plg.: Ypтанс, 1988, c. 9–11).

Pasakojimai ar etnologinio pobūdžio aprašai su retomis išimtimis (plg.: lietaus iššaukimo apeigas prie Krameneco (Крамянец) akmens Baltarusijoje, Ляўкоў, 1992, c. 66–67; vaikų gydymo ritualą prie Kimeršės (Кимерши) upės Rusijoje, Золотов, 1981) dažniausiai taip pat bendro pobūdžio, neišsamūs arba fragmentiški, tokie kaip: „Buva akmuo, jame senovej degindava apieras paganys“ (Antakmenė, Ignalinos r. – LMD I 184/52), „Žmonės aukoja linus, audinius <...> [ta] auka nuo ligos“ (Mitkiškės, Trakų r. – LTR 4118/123). Plg.: „Prie Dievo akmens senovėje žmonės rinkosi ir nešė aukas“ (pulcējušies un nesuši ziedus – Salenieku Laukmuiža, LPT, p. 260).

Paminėtina reikšminga 1603 m. jėzuitų pastaba, jog Vilniaus vyskupui priklausančiose žemėse žmonės akmenims skyrė tam tikrą dieviškumą ir aukojo jiems „visų daiktų dešimtąją dalį“ (Lebedys, 1976, p. 204). Pats aukų pobūdis čia, deja, nėra nusakytas.

Etnologiniuose šaltiniuose fiksuojamas pinigų, vilnos, linų (audeklų), gėlių, maisto produktų, pavienių daiktų aukojimas ant/prie šventųjų akmenų (Akmuo, Varėnos r.; Būdos, Trakų r.; Mitkiškės, Trakų r.; Zigmantiškės, Pakruojo r.;

Antakmenė, Ignalinos r.; Skudutiškis, Molėtų r.) (39, 40 pav.). Šios aukos paprastai vėliau būdavusios perduodamos artimiausiai arba parapinei bažnyčiai, kitais atvejais jas išsidalydavusios elgetos.

40 pav. Mitkiškės (Trakų r.). Šventu laikomas akmuo su pėdomis. Devintą ketvirtadienį po Velykų akmuo papuoštas devyniais kryželiais ir dviem vainikais iš lauko gėlių (jos vėliau bus panaudotos gydymui). 1950. LIIR ng. 1442. *A. Tautavičiaus nuotr.*

VANDENYS

Duomenys baltų (lietuvių) šventųjų vandenų tema palyginti gausūs ir daugiaplaniai, tad sulaukė nemažo tyrėjų dėmesio (Šturms, 1946, p. 26–29; Balys, 1948, p. 32–42; 1979; Mažiulis, 1948, p. 35–36; Johansons, 1968; Kerbelytė, 1970, p. 170–174; Buračas, 1996, p. 45–47; Vaitkevičienė, 1996; Slaviūnas, 1997, p. 312–316; Beresnevičius, 1998, p. 27–32; Būgienė, 1999). Anot Adomo Brėmeniečio, rašiusio 1075 m., „jų [prūsų. – V. Vaitkevičius] žemėje <...> neleidžiama lankyti miškelių ir šaltinių, kuriuos, jų manymu, krikščionių lankymas suteršia“ (BRMŠ I 191). 1199 m. bulėje apie Livonijos „laukines tautas“ popiežius Inocentas III pažymėjo, jog jos „Dievui prideramą garbę teikė <...> skaidriems vandenims <...>“ (BRMŠ I 203). Pasak Petro Dusburgiečio (1326), prūsai „turėjo šventųjų <...> vandenų, kur niekas nedrįso <...> žuvauti“ (BRMŠ I 344). P. Kalimachas apie lietuvius rašė (1479–1480), jog jie garbina ežerus (BRMŠ I 604), o M. Mažvydo Katekizmo (1547) pratarmėje sakoma, jog lietuviai atlieka „stabmeldiškas apeigas ir viešai išpažįsta stabmeldystę: vieni medžius, upes <...> garbina, šlovindami kaip dievus“ (Mažvydas, 1974, p. 93).

Nuo XVI a. vienas kitas šaltinis teikia ir konkretesnės informacijos. Anot M. Husoviano (1525), lietuviai metą į upes vaisius, garbiną upių dievybes ir tikį, kad nuo tų dievybių valios priklauso likimo palankumas ir kaimenės (bandos) vaisingumas (Slaviūnas, 1997, p. 315). M. Stryjkovskis rašė (1582), jog Dievui Upiniui (*Upinis Dewos*) aukojamas baltas paršelis, kad vanduo tekėtų švarus ir skaidrus (BRMŠ II 513). 1605 m. Vilniaus jėzuitų kolegijos kronikoje pasakyta, kad senojo tikėjimo besilaikantys kaimiečiai „garbina daug dievų, ir jiems kaimo papročių nustatytu metų laiku neša aukas <...>. Dievui, vardu *Nosolum*, aukoja ožį ir jo kraują išpila į upę, kad tie dievai duotų gerą javų derlių" (Lebedys, 1974, p. 206). J. Lasickis (1615) mini „gerbiamą" žuvingą ežerą *Orthus* (?) ir ežerų dievą Ežerinį (*Ezernim*) (Lasickis, 1969, p. 20).

Lietuvoje žinoma maždaug 100 šventųjų ežerų, 50 upių ir 150 šaltinių (Latvijoje atitinkamai 70, 40 ir 88 – Urtāns, 1978, p. 77–78; Urtāns, 1995, p. 40), kurių sakralinę reikšmę liudija jų pavadinimai, su jais susiję padavimai, tikėjimai ir apeigos. Šie duomenys paryškina kai kuriuos svarbius, šventiesiems vandenims bendrus mitinius ir sakralinius bruožus.

Tikima, kad vanduo bet kuriuo savo pavidalu – ežeru, upe ar kitu – turi savo dievybę-„valdytoją", plg.: „Ant ežerų, sako, esą ponai" (BLP I 29), „Vandenų valdytojai panašūs į dieduką. Jei kam paskirta skęsti, tai tas diedukas ir skandina. Tie diedukai yra ant vandens nuo Dievo pastatyti. Sako, kad kiekviename daikte vis yra valdžia – valdytojas. Kiekvienam ežere ir upėj yra vis atskiras valdytojas ir kiekvieno jų vanduo skiriasi, nesimaišo <...>. Koks yra ežero ar upės vardas, tuo vardu būna ir vanduo[43], ir vandenys nesimaišo" (Balys, 1948, p. 35). Be diedukų, žinomos ir kitokios būtybės, pvz., žuvų karaliai, vandens gyvatės, žuvų piemenys, ponaičiai, undinės, mergos (Būgienė, 1999, p. 49–55). Žmonėms kontaktuojant su jais formuojamos apeigos, t. y. įvedama aukojimo tradicija. Beje, „vandenų aukos" – žmonės ir gyvūnai – taip pat įgyja sakralųjį statusą, nes jos patenka į mitinį pasaulį ir tampa tarpininkėmis tarp žmogiškosios ir dieviškosios sferos. Religinė praktika lemia, jog vandenys žmonėms teikia sveikatą, grožį, vaisingumą, derlumą, žinojimą ar laimę (Vaitkevičienė, 1996, p. 64–65).

---

[43] Yra duomenų, leidžiančių pagrįstai manyti, kad tam tikrais atvejais ežero arba upės vardas atitinka jo „valdytojo" vardą. Antai skęsdamas Žydiškių Švenčiaus ežere (Kaišiadorių r.) skęstantysis rėkia: „Švenčiau, nešk į krantą" ir „jau būk tai neša" (LIIR f. 1-2231, l. 45; LTR 6167/252). Pastačius prie Kaniavėlės upelio Kaniavoje (Varėnos r.) malūną, naktį upelis vis išgriaudavęs pylimą, „ir vienąkart, ir kitą, ir trečią. Ir jam [malūnininkui – V. Vaitkevičius] prisisapnavo, kad sako: – Kaniavėlė panelė tau nemals!" (EMD, p. 76; LTR 4318/137). Padavime apie Viešintų ežerą (Anykščių r.) pasakojama apie mergą, kuri, pradėjus ežerui staugti, šaukusi: „Šventa Viešinta, susimilk ant mani" (MAB f. 94–49, l. 16). Taip pat žr.: Johansons, 1968, p. 25.

Be „valdytojų“, „vandenų aukų“ ir vandenų teikiamų vertybių, ežerų ar upių sakralumą gali suponuoti mirusiųjų vėlės, kurioms vanduo yra viena iš *čysčiaus* formų ir kurioms taip pat skiriamos aukos. Tad ežerų, upių ar šaltinių šventumas yra kultūriškai konotuotas, t. y. vandenys šventais tampa per apeigas (Vaitkevičienė, 1996, p. 59–61, 64).

41 pav. Girutiškės (Zarasų r.) Šventas ežeras. 1995. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

V. Toporovas atkreipė dėmesį į tai, kad baltų kraštuose pavadinimais su šaknimi *švent-* ypač dažnai vadinami ežerai ir upės. Pirminė baltiško **švent-* reikšmė, anot V. Toporovo, yra buvusi vandens paviršiaus blizgesys (блеск) bei spindesys (сияние). Aiškesnės ribos tarp „šventųjų“ vandenų, kurie priklausę sakralinei-religinei sferai ir kurie tebuvę „švento“ (= nepaprasto) grožio, tyrinėtojas neišvedė (Топоров, 1988, c. 28–30). Pastaruoju metu kai kurie tyrinėtojai apskritai neigia bet kokį ryšį tarp „šventų“ vandenų ir ikikrikščioniškosios religijos. Teigiama, kad tik su krikščionybe atėjusio lot. *sanctus* „šventas“ įtakoje pasikeitė baltams ir slavams bendro žodžio *šventas* semantinis laukas (Kowalczyk, 2000, p. 33). Tačiau neaiškinama, kaip ir kodėl tai įvyko.

Kita nuomonė reiškiama E. Benvenisto bei kitų tyrinėtojų, kurie lietuvių žodį *šventas* ir jam giminingus latvių *svēts*, prūsų *swints*, senovės slavų *svętŭ*, rusų *святой* kildina iš indoeuropiečių **k'wento-* „šventas“ (Бенвенист, 1995, c. 344–346; Mallory, Adams, 1997, p. 493–494).

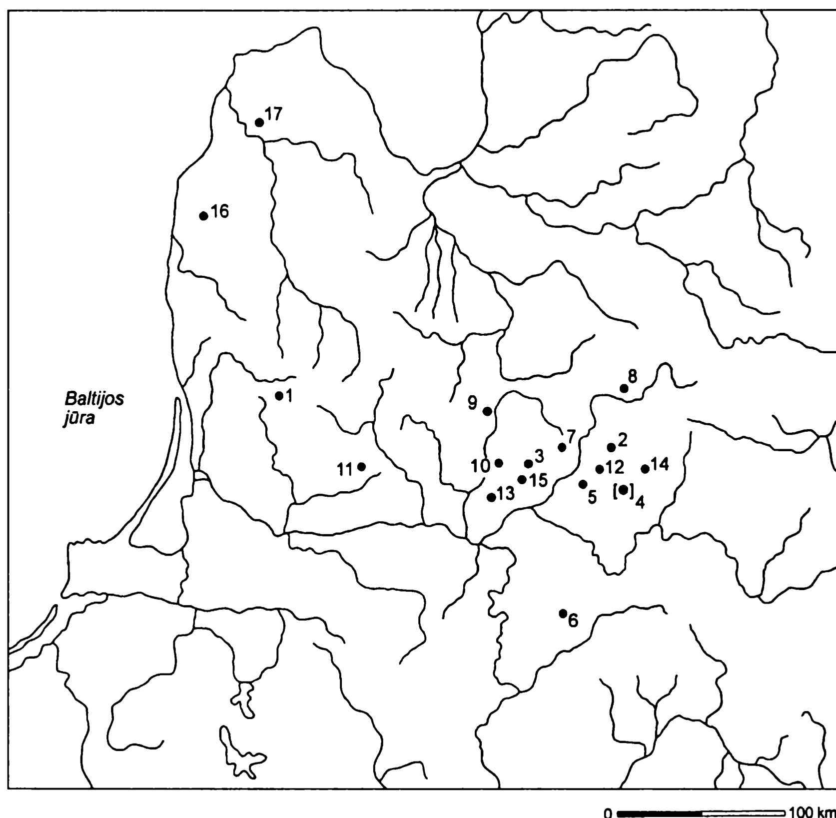
Duomenys apie konkrečius baltų kraštų ežerus ir upes, kurių pavadinimuose yra šaknis *švent-* (Šventoji, Šventupis, Švenčius ir kiti), dažniausiai

rodo, jog tokie vandens telkiniai priklauso šventoms vietovėms, kartu su įvairiais kitais sakraliniais pavadinimais vadinamais alkakalniais, šventomis giriomis, miškeliais ar laukais. Be to, kai kuriais atvejais šventais vadinamų vandenų sakralumo motyvacijos taip pat atrodo įtikinamesnės, negu natūrali – blizganti ir spindinti – vandens prigimtis. Pavyzdžiui, Girutiškės miško (Zarasų r.) Šventas ežeras (41 pav.) (šalia yra ir Šventelis) gamtiniu požiūriu yra unikalus, nes jis telkšo takoskyriniame ruože, į jį neįteka joks upelis ir iš jo joks upelis neišteka – ežeras maitinamas kritulių (Tamošaitis, 1974) ir „ežery labai unduo čistas“ (LTR 3242/23). Apie ežerą žinoma daug padavimų (plg.: LTR 619/87; 1252/341; 3242/23), be to, jis reikalauja kasmetinių aukų – „neužšųla, kolai nepajima kakios nar galvos. Turi vis kas nar nustapit – nar šuva, kad ne žmogus“ (LTR 1252/340). Už 0,9 km į šiaurę nuo ežero yra Rytų Lietuvos pilkapių kultūros Rūsteikių pilkapiai, o 1,4 km į rytus – tos pačios kultūros Gailiutiškės pilkapynas.

EŽERAI. A l k o s pavadinimu vadinami ežerai (jų dalys) ir ežerėliai žinomi 15 vietovių Rytų (Anykščių, Molėtų, Ukmergės r.), Vidurio (Kėdainių, Panevėžio r.), taip pat Vakarų (Plungės, Raseinių r.) ir Pietų Lietuvoje (Varėnos r.) (19 žemėl.). Pavadinimus su žodžiu *alka* arba šaknimi *alk-* paprastai turi įvairaus dydžio atskiros ežerų dalys (Žirnajų ež., Ukmergės r.; Stirnių ež., Molėtų r.; Kurėnų ež., Ukmergės r.), nedideli, iki 10 ha ploto ežerėliai (Kušliai, Anykščių r.; Alkas, Plungės r.; Palendriai, Raseinių r.; Kareivonys, Varėnos r.) (42 pav.). Vidurio Lietuvoje tokie nedideli ežerėliai (0,5–5 ha) arba tiesiog atviri vandens ploteliai pelkėtose vietovėse paprastai vadinami balomis (Alkos balos arba Alkabalės Trakučiuose, Blandžiuose, Čereliuose, Okainiuose, visi – Kėdainių r., Molainiuose, Panevėžio r.).

Keli Alkomis vadinami ežerai minimi istoriniuose dokumentuose: ežeras *Olk* Onuškio parapijoje 1784 m. (VK) (greičiausiai tas pats Alkas Kareivonyse, Varėnos r.), ežeras *Olk* Dubingių apylinkėse (Bg III 403) (greičiausiai Asvejos ežero rytinė dalis ties Alkos/Olkos vnk.).

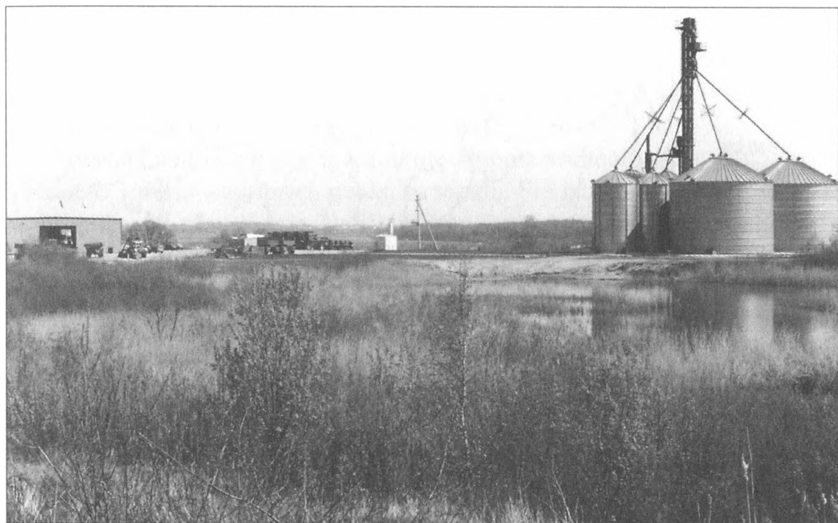
Alkomis vadinami ežerai ir ežerėliai paprastai priklauso šventoms vietovėms (Blandžiai, Kėdainių r.; Alkas, Plungės r.; Kurėnai, Ukmergės r.; Taitiškis, Molėtų r.). Konkrečių duomenų apie tokių paminklų sakralumą žinoma nedaug. Paminėtina Palendrių (Raseinių r.) Alka už 0,28 km nuo Kalnujų (Palendrių) piliakalnio. Taip vadinta loma (0,5 ha), kurioje telkšoję 3 ežerėliai. XIX a. pabaigoje iš šių vietų kilęs M. Davainis-Silvestraitis apie Alką užrašė įvairių pasakojimų ir pakomentavo: „Alkos – maži ežerėliai arti Kalnujų <...>. Alkomis todėl vadinasi, kad po tas vietas buvo šventi raistai, Alkomis vadinami“. Be to, Palendriuose minimas akmuo su Laumės (ar Laimės) pėda ir Perkūniškės laukas (SLŠ, p. 577–579). Apie Kušlių (Anykščių r.) Alkatiškio ežerėlį pasakojama, kad ten yra didelė dėžė su pinigais (VK).

19 žemėl. Alkos ežerai, „balos“ (pagal autorių (1998) su papildymais).
Lietuva: 1. Alkas (Plungės r.); 2. Baruvka (Ukmergės r.); 3. Čereliai (Kėdainių r.); 4. [Dubingių seniūn.] (Molėtų r.); 5. Jurdonys (Ukmergės r.); 6. Kareivonys (Varėnos r.); 7. Kurėnai (Ukmergės r.); 8. Kušliai (Anykščių r.); 9. Molainiai (Panevėžio r.); 10. Okainiai (Kėdainių r.); 11. Palendriai (Raseinių r.); 12. Petrašiūnai (Ukmergės r.); 13. Šilainiai (Kėdainių r.); 14. Taitiškis (Molėtų r.); 15. Trakučiai (Kėdainių r.); Latvija: 16. Vērgale (Liepojos r.); 17. Zlēkas (Ventspilio r.).

„Š v e n t i“ ežerai. Lietuvoje žinoma 17 vietovių, kuriose 19 ežerų turi pavadinimus su žodžiu *šventas* arba šaknimi *švent-* (plg.: Latvijoje – 10 ežerų (Kurtz, 1924, p. 57, 58, 59, 62, 65, 75, 83, 88), Kaliningrado srityje ir Lenkijoje – ne mažiau kaip 4 (Gerullis, 1922, p. 179–180; Pėteraitis, 1992, 165), Baltarusijoje – ne mažiau kaip 3 (Легенды, c. 395–396; Зайкоўскі, Дучыц, 2001,

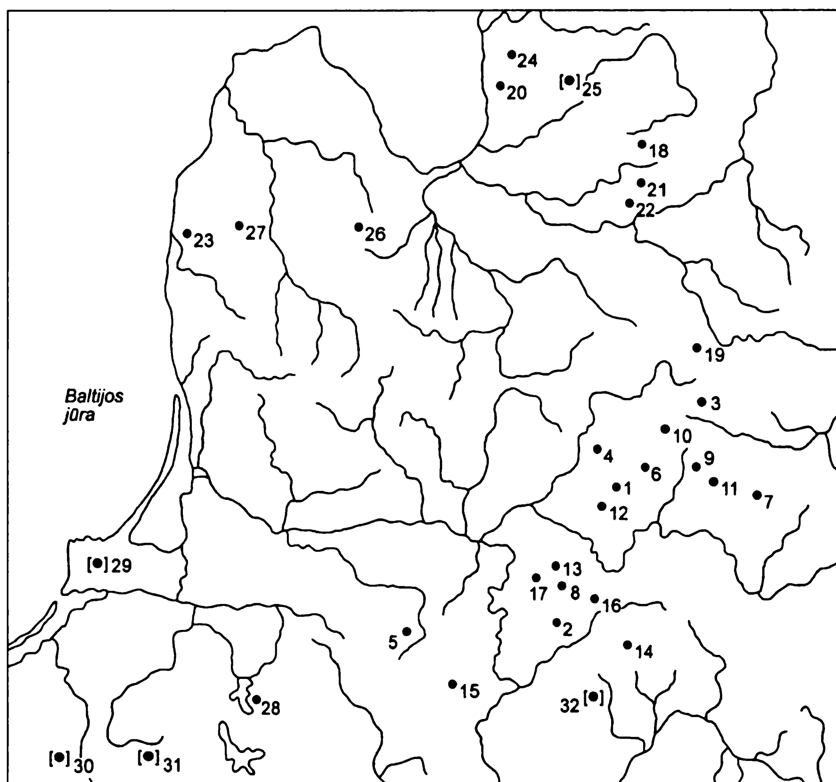
c. 60) (20 žemėl.). Jų žinoma ir kituose Europos kraštuose (plg.: Wessén, 1929/30, p. 98; Witkowski, 1970, p. 374; Holmberg, 1990, p. 389). „Šventi“ ežerai žinomi Rytų (Zarasų, Ignalinos, Švenčionių, Utenos, Molėtų, Širvintų r.) ir Pietų (Trakų, Kaišiadorių, Šalčininkų, Lazdijų r.) Lietuvoje, jų arealas beveik sutampa su paskutiniojo etapo Brūkšniuotosios keramikos kultūros ir vėlesnės – Rytų Lietuvos pilkapių kultūros vakarine išplitimo riba. Paminėtina, kad visame paplitimo areale šie ežerai vadinami „Šventais“ (Šventeliais, Šventežeriais ar pan.), tik Vidurio Dzūkijoje, kur žinomi jotvingiams būdingi I t-mečio vidurio pilkapiai su sampilais iš akmenų, šie ežerai vadinami „Švenčiais“ (Bakaloriškės, Nečiūnai, abu – Trakų r.; Žydiškės, Šuoliai, abu – Kaišiadorių r.; Švenčius, Šalčininkų r.) (vandenvardžius su galūne *-us* reikia laikyti jotvingiškos hidronimijos palikimu, žr.: Ванагас, 1968, c. 152).

42 pav. Palendrių (Raseinių r.) Alkos ežerėliai. 1997. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

Švenčiaus ežero (*Swente Azere*) vietovė Stakliškių apylinkėse[44] paminėta dar Hermano iš Vartbergės kronikoje, aprašant kryžiuočių veiksmus 1375 m. vasarį (BRMŠ I 421; Mannhardt, 1936, p. 123; Šturms, 1946, p. 2). Vėliau, 1554 m., Linkmenų valsčiaus inventoriuje minimas Krivasalio Šventas

[44] Paprastai ši vietovė klaidingai tapatinama su Šventežeriu (Lazdijų r.), nors kryžiuočių veiksmų Vidurio Dzūkijoje (minimos Stakliškės (*Staghelisken*), Semeliškės (*Sanilisken*) ir Trakų pilis) aprašymas tam prieštarauja. *Swente Azere* Stakliškių apylinkėse neatpažino ir Baltų religijos bei mitologijos šaltinių rengėjai (BRMŠ I 421).

20 žemėl. „Šventi" ežerai (pagal autorių).

Lietuva: 1. Antašventė (Molėtų r.); 2. Bakaloriškės (Trakų r.); 3. Girutiškė (Zarasų r.) (2 ežerai); 4. Janionys (Molėtų r.); 5. Jusevičiai (Marijampolės r.); 6. Krivasalis (Ignalinos r.); 7. Lazdiniai (Švenčionių r.); 8. Nečiūnai (Trakų r.); 9. Pašaminė (Švenčionių r.); 10. Rainiai (Ignalinos r.); 11. Rakšteliai (Švenčionių r.); 12. Stavarygala (Širvintų r.); 13. Šuoliai (Kaišiadorių r.) (2 ežerai); 14. Švenčius (Šalčininkų r.); 15. Šventežeris (Lazdijų r.); 16. Šventininkai (Trakų r.); 17. Žydiškės (Kaišiadorių r.); Latvija: 18. Jaunpiebalga (Cėsių r.); 19. Jaunsventa (Daugpilio r.); 20. Limbaži (Limbažių r.); 21. Lubeja (Maduonos r.); 22. Mārciena (Maduonos r.); 23. Pape (Liepojos r.); 24. Puikule (Limbažių r.); 25. Rozbeķi (Valmieros r.); 26. Upe (Duobelės r.); 27. Žvārde (Kuldygos r.); Prūsijos teritorija: 28. Węgobork (woj. Olsztyn); 29. [Semba; *ež. Swentgriff*, 1447]; 30. [woj. Olsztyn; *ež. Swyntheynen*, 1340]; 31. [woj. Olsztyn; *ež. Swintingen*, 1364]; Baltarusija: 32. [Lydos kraštas; *jez. Swietoje*, 1633].

(kujezioru, które zowią Swięta) (Jablonskis, 1934, p. 94), 1612 m. testamente – Šuolių Šventas (надъ озеромъ моимъ Швентемъ) (Акты XII 543–544).

Latvijoje „Helige see to Dovzare“ (greičiausiai tai Papės ežeras Liepojos r.) paminėtas dar 1253 m. (Kurtz, 1924, p. 75), „Hillige see“ prie Limbažių pilies – 1385 m. (Kurtz, 1924, p. 58), „Hillige see“ prie Ruozbekių – ne kartą minimas XV–XVI a. dokumentuose (Kurtz, 1924, p. 59). Visi Prūsijos teritorijoje žinomi Šventi ežerai žinomi XIII–XV a. šaltiniuose (žr.: Gerullis, 1922, p. 179–180).

„Šventi“ ežerai paprastai telkšo ežeringose vietovėse ir neišsiskiria savo plotu. Vidutinis jų dydis siekia 30–40 ha (Krivasalis, Ignalinos r.; Janionys, Antašventė, abu – Molėtų r.). Vos kelias išimtis sudaro didesni Šventi ežerai (plg.: Girutiškės Šventas, Zarasų r. – 440 ha).

Šventais vadinamų ežerų aplinkoje žinoma archeologinių, daugiausia I t-mečio vidurio – antrosios pusės, paminklų. Šio laikotarpio iš akmenų sukrauti pilkapiai tyrinėti prie Žydiškių Švenčiaus ežero (Nemaitonių, Eitulionių pilkapynai). Vakarinėje to paties ežero pakrantės aukštumoje žinoma senovės gyvenvietė, kur randama lipdyta keramika grublėtu bei lygiu paviršiumi. Rytų Lietuvos kultūros pilkapynai žinomi Krivasalio Švento (Siubiškio pilkapiai), Girutiškės Švento (Girutiškės, Rūsteikių pilkapiai), Janionių Šventišiaus (Janionių pilkapiai, taip pat piliakalnis), Antašventės Švento (Graužinių kapinynas) aplinkoje.

Apie „Šventus“ ežerus žinomi padavimai ir tikėjimai yra būdingi, galima sakyti, visiems šventiesiems vandenims. Pasakojama, jog ežero vietoje buvusi bažnyčia (Girutiškė, Zarasų r.), ežere plaukioja laivelis su auksu (Krivasalis, Ignalinos r.), ežeras reikalauja aukų (Girutiškė, Zarasų r.), ežeras turi „valdytoją“, kurio pagalbos šaukiasi skęstantieji (Žydiškės, Kaišiadorių r.), ežere buvo krikštijami žmonės (Šventežeris, Lazdijų r.). Išsiskiria vos vienas kitas tekstas: „Švenčius buvo labai gražus ežeras, senovinių žmonių gražiai užlaikytas. Gal jis ir buvo šventas. Gerbė žmonės tada ažerų <...>“ (Bakaloriškės, Trakų r. – iš S. Korsakienės, 58 m. amžiaus, gyvenančios Bakaloriškėse, 1992 m. užrašė V. Vaitkevičius). „[Švenčius]. Pavadinimas tokis dėl to, kad aukos ty, ant akmeno [Nemaitonių – V. Vaitkevičius] dėtos, tai žinai, nuog tos šventovės senovinės ir vardas ežero – Švenčius – atsiradįs“ (Žydiškės, Kaišiadorių r. – LTR 6167/248).

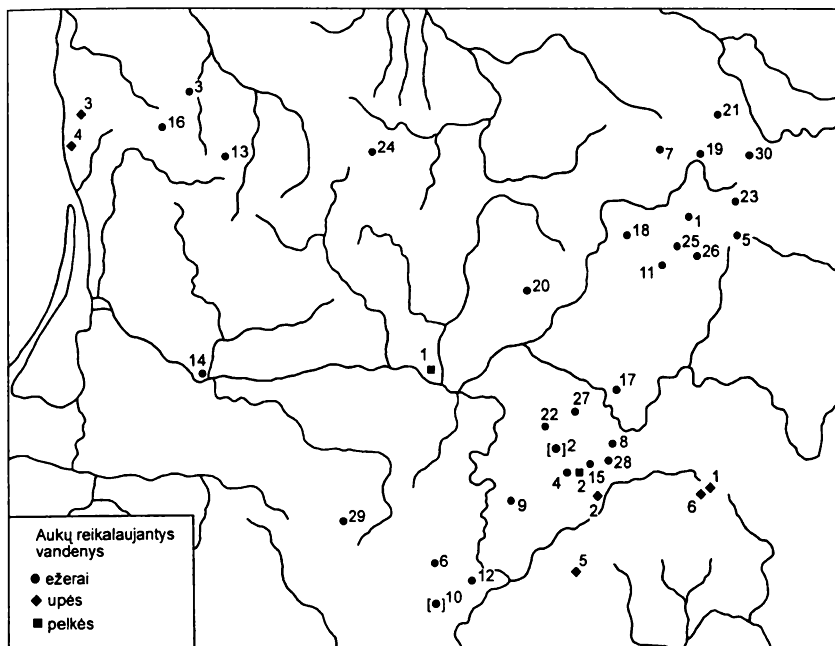
Labiausiai paplitęs Švento ežero pavadinimo kilmės aiškinimas pasakoja, jog ežere nuskendo pas ligonį su Švenčiausiuoju sakramentu važiavęs kunigas: „Kadai pasakojama, kad Rakšteliuosan un ligonį važiavo kunigas su sakramentu i nuskendo. Tode i ažeras Švintas (Rakšteliai, Švenčionių r. – VUB f. 213–211, l. 11). „Vežė kunigų ladu in ligoninę ir nuskendo su Švenčiausiu sakramentu, ir dėl to Šventas“ (Krivasalis, Ignalinos r. – LTR 6226/123). Šio

motyvo analizė rodo, jog skenduoliai – „vandenų aukos“, patekę į mitinį pasaulį, įgyja sakralųjį statusą ir tampa tarpininkais tarp žmonių ir dievų sferos. Kaip tik todėl padavimuose figūruoja sakralus asmuo kunigas (Vaitkevičienė, 1996, p. 52).

Apie konkrečias religines apeigas Šventais vadinamų ežerų byloje žinoma nedaug. Kad jų būta, netiesiogiai rodo tai, jog šie ežerai dažnai priklauso šventoms vietovėms. Antai Žydiškių Švenčiaus pakrantėse (Kaišiadorių r.) yra šventas akmuo su įduba, Nečiūnų Švenčiaus pakrantėse (Trakų r.) – Velnio duobė ir Šventorėlio pusiasalis, Rakštelių Švento ežere (Švenčionių r.) – Alko sala, Krivasalio Švento ežero krante (Ignalinos r.) – Šventkalnis, į Stavarygalos (Širvintų r.) Šventežerį įteka Alkupys ir panašiai. Kad tam tikros apeiginės praktikos, susijusios su Šventais vadinamais ežerais, iš tiesų būta, leidžia įtarti tikėjimai, jog šie ežerai neužšąla tol, kol nepasiima sau aukos (Girutiškė, Zarasų r. – LTR 1252/340), jog ežere „per keletą metų tur nuskęsti kas nor“ (Žydiškės, Kaišiadorių r. – LTR 6167/250).

„Aukų reikalaujančių“ ežerų Lietuvoje užfiksuota 30, daugiausia Rytų ir Pietų (Utenos, Ignalinos, Zarasų, Anykščių, Rokiškio, Ukmergės, Vilniaus, Alytaus, Kaišiadorių, Trakų, Varėnos, Lazdijų, Vilkaviškio r.), taip pat Vakarų (Mažeikių, Plungės, Telšių, Šiaulių, Raseinių, Šilutės r.) Lietuvoje (21 žemėl.). Tokios rūšies tikėjimų žinoma ir Latvijoje (Kurtz, 1924, p. 76, 85), Baltarusijoje (plg.: LTR 6810/226), kituose kraštuose (Hunnerkopf, 1929/30, p. 1691; Johansons, 1968, p. 46–49).

Paprastai tikima, jog ežerai neužšąla, jeigu juose tais metais niekas neprigėrė: „Jis [Dysnų ežeras. – V. Vaitkevičius] yra koks nepaprastas, kad jis neužšąla, kad jame niekas nenuskenda. Kiekvieną žiemą jame nuskenda žmogus, tai tada jis užšąla. Tai iš to matyti, kad jis trokšta, kad jame žmogus nuskęstų. Gal ir jis yra užkeiktas, ir gal ko reikalauja nuo žmonių. Sako senovės žmonės: gal aukų, gal maldų“ (Ignalinos r. – LMD I 184/13). Žinomi atvejai, kuomet žmonės patys aukodavę „ką nors gyvą“: „Dusios ežeras reikalauja po dvi aukas – turi du žmonės per metus prigerti. Tai žmonės įmeta kokius du gyvulius, pavyzdžiui, arklius, ir jis tuom pasitenkina – nereikalauja žmonių aukų“ (Alytaus r. – LTR 1434/146). „Daugų ežeras prieš užšalimą staugia ir staugia. Ot, tai seni žmonės yra išsipraktikavę: kaip šitoks įvykis, paima vištų ar katę – bili gyva galva, nuneša ir nuskandina. O jiej dėl to nuskandina, kad sušąlįs [ežeras. – V. Vaitkevičius] gali paimti žmogaus galvą, ar arklio, ar kokio kito gyvulio“ (Alytaus r. – LTR 3670/17). „Siesikų ežerui kasmet aukoja po paršą, nes kitaip tas ežeras įtraukiąs gelmėn žmogų“ (Ukmergės r.– Buračas, 1996, p. 46) (plg.: Hunnerkopf 1929/30, p. 1691; Johansons, 1968, p. 54).

21 žemėl. Aukų reikalaujantys ežerai (pagal autorių).
1. Alaušas (Utenos r.); 2. [Aukštadvario apyl.] (Trakų r.); 3. Balynų ežeras (Mažeikių r.); 4. Daugų ežeras (Alytaus r.); 5. Dysnų ežeras (Ignalinos r.); 6. Dusia (Alytaus r.); 7. Dviragis (Rokiškio r.); 8. Galvė (Trakų m.); 9. Ilgiai (Alytaus r.); 10. [Leipalingio apyl.] (Lazdijų r.); 11. Lamėstas (Utenos r.); 12. Liškiavis (Varėnos r.); 13. Mastis (Telšių m.); 14. Merguva (Šilutės r.); 15. Galvožeris (Trakų r.); 16. Platelių ežeras (Plungės r.); 17. Riešės ežeras (Vilniaus r.); 18. Rubikių ežeras (Anykščių r.); 19. Sartų ežeras (Rokiškio r.); 20. Siesikų ežeras (Ukmergės r.); 21. Subatinis (Rokiškio r.); 22. Švenčius (Žydiškės, Kaišiadorių r.); 23. Šventas (Zarasų r.); 24. Talša (Šiaulių m.); 25. Tauragnas (Utenos r.); 26. Utenis (Utenos r.); 27. Vievio ežeras (Trakų r.); 28. Vilkokšnis (Trakų r.); 29. Vištytis (Vilkaviškio r.); 30. Zarasas (Zarasų m.).
Aukų reikalaujančios pelkės (pagal autorių).
1. Kvėsų raistas (Kauno r.); 2. Žilinų apylinkės (Varėnos r.).
Aukų reikalaujančios upės (pagal autorių).
1. Gauja (Dieveniškių apylinkės, Šalčininkų r.); 2. Merkys (Pamerkiai, Varėnos r.); 3. Šventoji (Sūdėnai, Kretingos r.); 4. Šventoji (Šventoji, Palangos m.); 5. Ūla (Kriokšlys, Varėnos r.); 6. Žižma (Dieveniškių apylinkės, Šalčininkų r.).

Kai kuriuose tikėjimuose tiesiog sakoma, kad aukų reikalauja vandenų „valdytojai“: „Žmonės pasakoja, kad toj šakoj [Nemuno senvagėje. – V. Vaitkevičius] gyvenusios vandens deivės ir kai kurios iki dabar išlikusios. Tos deivės dar kasmet prašo sau aukų, ir todėl tenai nieks neina žvejoti, nors ten ir labai daug žuvių“ (Bitėnai, Šilutės r. – LTR 2268/141). Skęstantįjį Platelių ežere (Plungės r.) (43 pav.), tikima, „prie savęs traukia“ mitinė „švedų karalienė“ (LTR 4925/442).

43 pav. Platelių ežeras (Plungės r.). 1996. *D. Vaitkevičienės nuotr.*

Kartais žinoma net konkreti, reikalaujanti aukos ežero vieta. Tokia vieta Rubikių ežere (Anykščių r.) turi Šventavartės pavadinimą; čia, pasakojama, po vandeniu esąs „bažnyčios didysis altorius su monstrancija“ (IP, p. 84; LTR 619/147; 2298/19, 20; MAB f. 94–49/6; UKP, p. 51, 116). Riešės ežere (Vilniaus r.) taip pat yra „vieta, kuri žiemą užšąla tik tada, kai ten nuskęsta žmogus“ (Trinkūnas, 1992, p. 213). Sartų ežero Kriaunakampio įlanka žiemą staugia ir neužšąla tol, kol negauna aukos (Gipiškis, 1936, p. 83)[45].

„Aukų reikalaujantys“ ežerai ir tokio jų reikalavimo „pildymas“ – tai kompleksas mitinių ir religinių realijų, kurio mitologijos tyrinėtojai lig šiol nėra

[45] Pastarieji pavyzdžiai rodo, jog daugelis sakralinių vandenų reikšmių buvo siejamos su konkrečiomis vietomis: sąsmaukomis, įlankomis, gylėmis. Deja, daugelis jų pamirštos. Užfiksuotas vos vienas kitas padavimas (Šventakampis Malkėsto ežere, Molėtų r.; Karieta Švento (Lazdinių) ežere, Švenčionių r.; Skrynioviete Nevėžos ežere, Anykščių r.; Skrynia Ilgų ežere, Alytaus r.; Peklalė Karackių (Kario) ežere, Vilniaus r., ir kiti).

aptarę. Neaišku, kokia mitinė reikšmė buvo teikiama ledo užtraukiamam ežerui, kuriuo metų laiku turėjo būti aukojama, kad ežeras užšaltų, ir panašiai.

Apie istorinius aukojimų ežerams kontekstus taip pat sunku spręsti. Nurodyti (žr. p. 134–135) XVI–XVII a. šaltiniai liudija aukojimus upėms, XX a. užrašyti šioje knygoje taip pat paminėti tikėjimai rodo, kad ežerams dar buvę aukojama XIX–XX a. Kita vertus, aukų reikalaujantys ežerai paprastai žinomi

44 pav. Pamerkių (Varėnos r.) bala, vadinama Šventorėliu. 1993. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

priešistorinių paminklų aplinkoje. Antai Prelomčiškės piliakalnis yra Dusios ežero krante (Lazdijų r.), Žuklijų – Vilkokšnio (Trakų r.), Bijeikių – Rubikių (Anykščių r.), Gedžiūnėlių pilkapynas – netoli Dysnų ežero (Ignalinos r.), Balceriškių – Vievio (Trakų r.), jau minėti Girutiškės ir Rūsteikių – Girutiškės (Zarasų r.), Nemaitonių – Žydiškių (Kaišiadorių r.). Be to, ežerų, reikalaujančių aukų, telkšo istoriniuose, XIV–XVII a. iškilusiuose miestuose bei miesteliuose (Talša, Šiaulių m.; Mastis, Telšių m.; Galvė, Trakų m.; Daugų ežeras, Alytaus r.; Dviragis (Salų ežeras), Rokiškio r.).

Tam tikrą tarpinę padėtį tarp ežerų ir pelkių užima nedideli ežerėliai ir pelkėtos pievos. Kaip jau minėta šiame skyriuje, tokios vietovės dažnai turi balų pavadinimą (*bala* „šlapia vieta, pelkė, raistas, klanas“, LKŽ I 474). Jų užimamas plotas paprastai svyruoja nuo 0,5 iki 15–20 ha (44 pav.).

Duomenų apie mitinę ir religinę balų reikšmę yra nemažai: žinomi jų sakralumą žymintys pavadinimai, padavimai, tikėjimai, taip pat duomenys apie apeiginį elgesį. Antai apie Saviečių (Kėdainių r.) Šventąją balą pasakojama, kad „1) Toj baloj kunigas Švenčiausią pametęs; 2) kai rekrūtus gaudė, tai

vienam vyrui pavykę per tą liūną pasprukti, o gaudžiusieji vytis neišdrįsę. Pabėgėlis sudėjęs rankas dėkojo Dievui, kad jį tik ši šventa bala išgelbėjusi <...>. 3) Šioj baloj kunigas skendėjęs“ (LŽV: E. Valatkienė, 1935). Apie Jačionių (Ukmergės r.) Kunigo balą pasakojama, „kad kunigas kalendavoja [kalėdojo. – V. Vaitkevičius], vėlai važiava ir velnias užvedė jį ton balon. Saka, velnias kunigų maudė balon ir užtat praminta Kuniga bala“ (LTR 6810/222). Klovinių (Utenos r.) Stebuklingoji bala „taip vadinama todėl, kad esanti „stebuklingoji“: jei pavasarį iš jos einąs vanduo, tai reikią laukti blogų metų“ (LŽV: J. Blaževičius, 1935). Apie Martinonių (Ukmergės r.) Šventinės balą pasakojama, kad, „rugius lankydami, šventomis dienomis [žmonės] balos pakraščiuose valgė, gėrė“ (LŽV: T. Lukošiūnienė, 1935). Toliau pristatomos kelios balų grupės, kurios labiau paryškina mitinius šių vandenų akcentus.

Šiaurės vakarų Lietuvoje – 6 Kretingos, Skuodo, Mažeikių ir Plungės r. vietovėse su balomis siejamas ten p r a s m e g u s i o s p i r t i e s motyvas. Pasakojama, esą žmonės pirtyje pėręsi šventą dieną sumos laiku (Kadžiai, Plungės r.), Didžiojo šeštadienio vakarą (Žemaičių Kalvarija) ar Kūčių vakare (Račiai, Mažeikių r.) ir todėl atsivėrusi žemė pirtį su žmonėmis prarijusi. Pirties vietoje atsiradę ežerėliai (Račiuose – šaltinis), kur, tikima, dar girdėti žmones periantis (Žemaičių Kalvarija – LTR 1167/53), šaukiant: „Meskit garą, meskit garą“ (Kadžiai, Plungės r. – LTR 3950/183).

Toks padavimų motyvas siejamas su Užpelkių (Plungės r.) Peklos kalnu (Pekla – „įdubusi vieta, liūnija, durpžemis“ (1 ha) yra kalno šiaurės rytinėje papėdėje – LŽV: P. Vičiulis, 1935). Be to, ten pat, Platelių apylinkėse, Peklomis vadinamų balų dar žinoma Uogučiuose (Pekla – „bala, durpynas“ (0,2 ha) – LŽV: S. Saudargaitė, 1935) ir Liepkalnio miške (Peklalė – „pelkė su dviem ežerėliais“ (6 ha) – SLŠ, p. 191–192). Reikšminga tai, jog šios *Peklos* žinomos poromis su *Čysčiais* (*čysčius* „vėlių apsivalymo vieta, skaistykla“ – LKŽ II 90).

Užpelkių Čysčia – „šlapia ir šaltiniuota vieta, iškastas durpynas“ (0,5 ha) (LŽV: P. Vičiulis, 1935) yra pietvakarinėje Peklos kalno papėdėje. Uogučių Čyščius – „pelkė, durpynė“ (0,6 ha) (LŽV: S. Saudargaitė, 1935) toje pačioje vietovėje kaip ir Pekla. Liepkalnio miške, į šiaurės vakarus nuo Peklalės, žinomas Čyščiaus kalnas (LŽV: J. Purvinis, 1935; Alsėdžių g-ja) (pelkių ir ežerėlių yra į vakarus nuo šio kalno; vienas jų turi Kipšpelkės pavadinimą).

Be to, pažymėtina, kad Užpelkių Čysčius su Pekla yra I t-mečio vidurio – II t-mečio pradžios kuršių genties Dovainių (Plungės r.) kapinyno pakraštyje. Uogučių (Plungės r.) kapinyne tyrinėti I t-mečio vidurio kapai, iš Žemaičių Kalvarijos kapinyno žinomi I t-mečio pabaigos – II t-mečio pradžios radiniai.

Šie duomenys verčia manyti, kad lokaliniame areale Šiaurės vakarų Lietuvoje žinomi ežerėliai ir pelkaitės yra turėję tam tikrą konkrečią mitinę reikšmę. Užfiksuoti jų pavadinimai, padavimai ir padėtis laidojimo vietų atžvilgiu

rodytų, kad su šiomis vietomis sieti senieji – baltiški – vaizdiniai apie vėlių būvį po mirties. Beje, sakmėse ir tikėjimuose plačiai žinomas vėlių čysčiaus (= valymosi) motyvas ir vėlės paprastai pasirodo būtent baltos. Vaizdiniai apie vėles siejami ir su pirtimis (Lasickis, 1969, p. 23–24; LTT, Nr. 32514, 32519, 32558). Tikima, kad mirusiajam į karstą po pagalvėle reikia padėti vantą, kad jis švariai išsipėręs galėtų eiti dangun (LTT, Nr. 21025; plg.: LKŽ XVIII 120).

45 pav. Šiaudalių (Šilalės r.) bala, vadinama Karčemviete. 1955. KPC ng. 2814.
P. Savicko nuotr.

Vidurio Žemaitijoje, Šilalės r. ribose, 10 vietovių su ežerėliais (keli iš jų – užaugantys bei telkšo nedidelėse daubose) dažniausiai siejamas prasmegusios karčemos motyvas. Tiesa, kai kuriais atvejais jis dar fiksuojamas kartu su prasmegusios bažnyčios vaizdiniu (Šiaudaliai – SLŠ, p. 439). Apie šias vietas paprastai pasakojama, jog tuo metu, kai Velykų rytą aplink bažnyčią ėjusi šventinė procesija, besilinksmindami girtuokliai ėję aplink karčemą. Dievas pastaruosius nubaudęs, ir karčema su bedieviais prasmegusi. Dažnai tvirtinama, kad vėliau toje vietoje buvo girdėti giedant gaidžius (Balsiai – LTR 2368/161; Pajūralis – LTR 4828/6; Senasis Obelynas – LIIR f. 1–920, l. 54; plg.: tokia vieta Užgaliuose turėjo Gaidžio pavadinimą – SLŠ, p. 407). Įminus pastarąsias padavimų detales, būtų galima nustatyti tikslias mitines šių vietų reikšmes.

Tuo tarpu pažymėtinas aprašomų šventviečių ir laidojimo vietų ryšys: Šiaudaliuose Karčemvytė žinoma I t-mečio antrosios pusės – II t-mečio pradžios kapinyno pakraštyje (45 pav.), Paupynyje-Medsėdžiuose – I t-mečio vidurio

kapinyno pakraštyje, Senajame Obelyne – Naujojo Obelyno I t-mečio vidurio – II t-mečio pradžios kapinyno, Balsiuose ir Pajūralyje – I t-mečio pirmosios pusės pilkapių aplinkoje.

Preliminariais duomenimis, Vidurio ir Šiaurės Lietuvoje (Kėdainių, Radviliškio, Panevėžio, Pakruojo, Pasvalio r.) taip pat yra grupelė balų, kurios, matyt, turėjusios panašią mitinę reikšmę.

Iš daugelio šiame krašte žinomų balų (*Pikčiumbala, Miesto bala, Tautbala, Vaidbala, Šventabalė* ir t. t.) išsiskiria ežerėliai ir pelkaitės – V e l n i a b a l o s. Tautosakiniai duomenys apie jas rodo, jog žmonių tikėta ten gyvenant (apsilankant, būnant) velnius: „Pasakoja, kad seniau baloj velniai gyvenę" (Kriaušiškiai, Pasvalio r. – LŽV: S. Kondrotas, 1936; Mažieji Grūžiai) „Seneliai manė, kad ten velniai susirinkdavo ir net pats Belzebubas kartais atvykdavo" (Joniškėlio g-ja, Pasvalio r. – LŽV: A. Matijošaitis, 1935). „Juk čia velniai tik gyveno po tą Velnybalį. Jie čia ir vaikus vedė, ir vestuves kėlė visokias, puotas, šokius <...>" (Lenčiai, Kėdainių r. – LTR 4554/531).

Velniabalas apibūdina ir dar du bruožai. Pirma, šiose balose (arba jų pakraščiuose) žinomi šventieji akmenys su pėdomis (Daukonys, Šašiai, abu – Radviliškio r.; Titoniai, Guostagalis, Kaireliai, visi – Pakruojo r.; Kriaušiškiai, Pasvalio r.; Lenčiai, Kėdainių r.) (apie mitines pėduotų akmenų reikšmes žr. p. 88–89). Antra, kai kuriais atvejais Velniabalos yra laidojimo vietų aplinkoje. Jų žinoma į šiaurės vakarus nuo Linkuvos (Pakruojo r.) I t-mečio pabaigos – II t-mečio pradžios kapinyno, į rytus nuo sunaikinto Kairėnėlių (Radviliškio r.) kapinyno (jame tirti I t-mečio vidurio kapai), prie Gulbinų (Radviliškio r.) spėjamo kapinyno (LIIR f. 1–936, l. 43).

Trijų lokalinių paminklų grupių pavyzdys rodytų, kad būta šventųjų vandenų (šiuo atveju ežerėlių) su kuriais sieti senieji vaizdiniai apie vėlių būvį po mirties. Apskritai tokių vaizdinių egzistavimas didesnių abejonių nekelia, nes ir kitas – mirusiųjų – gyvenimas mitinėje mąstysenoje įsivaizduotas esąs vandeninio pobūdžio (Greimas, 1990, p. 367)[46]. Tiksliai atsakyti į klausimus, kaip šie vaizdiniai realizavosi šventviečių kontekste, gali tik nuodugnios mitologijos studijos.

Mitinius mirusiųjų ir vandenų ryšius, be to, atspindi vandenys, kurių pavadinimuose yra šaknis *vėl-* (*dūš-*)[47]. Nors apie upes dar bus kalba-

---

[46] Latvijoje ypač paplitę vandenvardžiai, sudaryti su žodžiu *elle* „pragaras": *Elles purvs*, *Elles ezers*, *dīķis* ir kt. Pažymima, kad šis faktas nesiderina su krikščioniškais vaizdiniais apie pragarą (Straubergs, 1960, p. 143–144) (plg.: Johansons, 1968, p. 72, 74).

[47] Kai kurių tyrinėtojų nuomone, tokią pačią semantinę reikšmę turi vandenvardžiai su šaknimi *nov-* (plg.: Novelė, up.; Novetas, ež.), sietini su indoeuropiečių **nāṷ-* „mirtis, lavonas", tačiau tyrinėtojai dėl šių pavadinimų kilmės galutinai nėra sutarę (žr.: Vanagas, 1981, p. 232–233).

ma toliau (p. 157), šioje darbo vietoje logiška kartu aptarti ir V ė l e ž e r i u s, ir V ė l u p i u s.

Lietuvoje žinomi 3 ežerai Veliuonio, Vėlykščio ir Vėlio vardais bei 9 upeliai Vėlių upelio, Vėliupėlio, Veliuonos ir panašiais pavadinimais Vakarų (Klaipėdos, Mažeikių, Šiaulių, Raseinių, Tauragės, Jurbarko r.), Vidurio (Radviliškio r.), Rytų (Ignalinos, Molėtų, Širvintų r.) bei Pietų Lietuvoje (Lazdijų r.) (VK; Vardynas, p. 37, 189; Vanagas, 1981, p. 370). Analogiškų vandenvardžių žinoma Latvijoje (ne mažiau kaip 9) ir Prūsijoje (1) (BgR I 515, 517; Kurtz, 1924, p. 56, 62, 84, 86) (22 žemėl.).

Tikslūs duomenys žinomi tik apie kai kuriuos lietuviškuosius Vėležerius ir Vėlupius. Atrodo, kad taip vadinamų ežerų plotas buvo ne didesnis kaip 30 ha (Vėlys, Ignalinos r.), o Vėlupiai – labai nedideli: Karališkių Vėliauka (Širvintų r.) – „siaurutis", vasarą vietomis išdžiūva, Kabarkštos dešinysis intakas (LŽV: P. Vasiliauskas, 1935). Vinkšnėnų Vėlių upelis (Šiaulių r.) – „nevandeningas", pievose (LŽV: E. Blažienė, 1935). Veliuonos upelis to paties pavadinimo miestelyje yra 1 km ilgio (SLŠ, p. 636) (46 pav.), o Šiluvos apylinkių Veliuonėlė, Dratvens dešinysis intakas, – 3 km (LŽV: J. Staugaitytė, 1935; Baltmiškis, Janapolis).

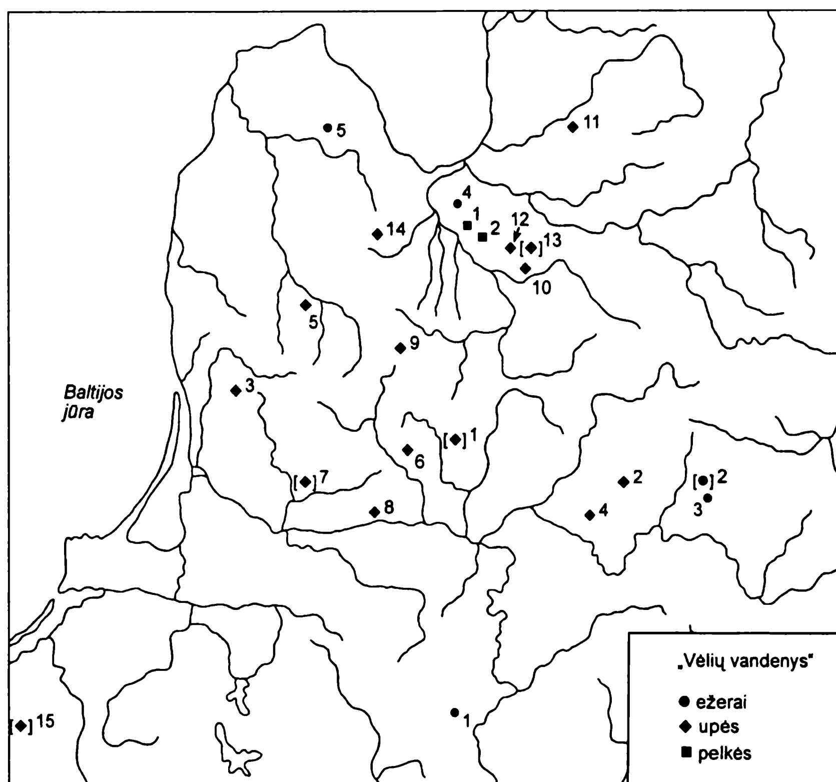
Minėtų pavadinimų kilmė kalbininkų vieningai siejama su baltų kalbų *vel-*, *vēl-* „dvasia, mirusiojo siela" (*vėlė* „mirusio žmogaus siela", *velionis*, *vėlys* „miręs žmogus" – LKŽ XVIII 606, 633) (BgR I 515–518; Vanagas, 1981, p. 370–371).

Sprendžiant iš padavimų apie Vėlį, telkšantį prie Velionių ir Mažulonių piliakalnių (Ignalinos r.), šis ežeras turėjo sakralią reikšmę. Pasakojama, esą „vietoj to ežero buvęs kalnas, ant kurio stovėjo bažnyčia. Vieną kartą pro tą bažnyčią ėjo moteris. Ji beeidama į kalną labai pavargo ir pasakė: – Kad šis kalnas prasmegtų į žemes! Vos tik ji ištarė, tuoj toje vietoje atsirado ežeras" ir, būdavo, „sekmadieniais dvyliktą valandą girdėdavosi ežero gilumoje skambinant varpais" (LTR 2626/58). Galimas dalykas, ežero vietoje prasmegusio „kalno ir bažnyčios" vaizdinys[48] siejasi su kalno, į kurį reikėsią kopti po mirties, vaizdiniu. Pastarasis žinomas dar iš XVI a. Lietuvos metraštyje esančio Šventaragio laidotuvių aprašymo.

Apie mitinę Vėlupių reikšmę duomenų nėra. Galima tik spėti, kad ji koreliavo su atitinkamais vaizdiniais apie vėles ir pirminius gamtos elementus – vandenį, ugnį, taip pat akmenį, medį. Vėlių ir Vėlupių „ryšiuose", atrodo, pagrindinį vaidmenį vadino tekantis vanduo, galintis valyti ir (arba) plukdyti.

---

[48] Tai retas padavimų „Nugrimzdę miestai, dvarai, bažnyčios" tipų (Nr. 101, 111) variantas. Paprastai aptinkamas tiesiog „bažnyčios" vaizdinys.

22 žemėl. „Vėležeriai“ (pagal autorių).

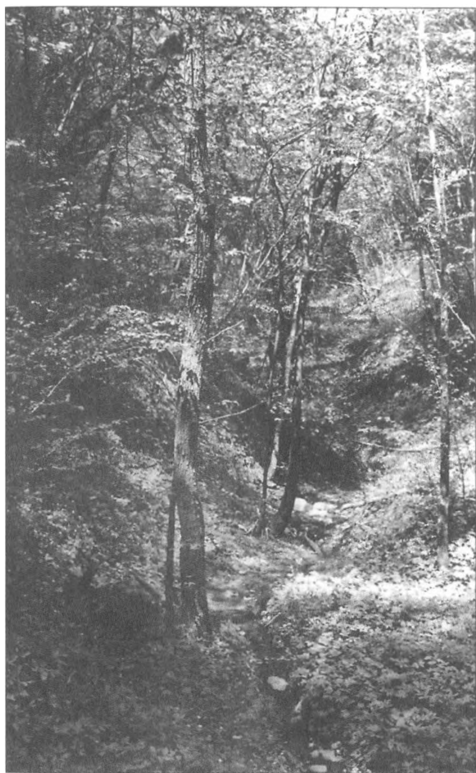
Lietuva: 1. Bajoriškiai (Lazdijų r.); 2. [Ignalinos apyl.]; 3. Vėlionys (Ignalinos r.); Latvija: 4. Paltmale (Rygos r.); 5. Spāre (Talsų r.).

„Vėlupiai“ (pagal autorių).

Lietuva: 1. [Baisogalos apyl.] (Radviliškio r.); 2. Ciūniškiai (Molėtų r.); 3. Endriejavas (Klaipėdos r.); 4. Karališkiai (Širvintų r.); 5. Lėlaičiai (Mažeikių r.); 6. Šiluva (Raseinių r.); 7. [Tauragės apyl.]; 8. Veliuona (Jurbarko r.); 9. Vinkšnėnai (Šiaulių r.); Latvija: 10. Brunava (Bauskės r.); 11. Drabeši (Cėsių r.); 12. Emburga (Bauskės r.); 13. [Bauskės apyl.]; 14. Rumbinieki (Duobelės r.); Prūsijos teritorija: 15. [woj. Elbląg; up. *Welle*, 1260].

„Vėlpelkės“ (pagal autorių).

Latvija: 1. Lakstigali (Bauskės r.); 2. Garoza (Bauskės r.).

46 pav. Veliuona (Jurbarko r.). Veliuonos upelis. 1997. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

PELKĖS. Ežerai ir pelkės dažnai panašūs gamtine prasme. Mitine prasme jie irgi susiję, nes tikima, kad pelkės – tai užkeikti ežerai: „Visi ažerai, katrie dabar pavirtį liūnais, yra ažkeikti, delto jie ir ažauga“ (LTR 1045/123). Kaip minėta, tam tikrą tarpinę padėtį tarp ežerų ir pelkių užima balos, taip pat akivarai (*akivaras* „atviras vandens plotas pelkėse arba užaugančiuose ežeruose“, LKŽ I 55). Kai kurios pastarosios vietos jau buvo pristatytos (žr. p. 145–148).

Apie pelkes žinomi padavimai ir tikėjimai būdingi, galima sakyti, visiems šventiesiems vandenims. Pelkės dažnai siejamos su mitinėmis būtybėmis. Kaip įprasta, tai laumės, raganos ir velniai („kur neprieinamos pelkės, tai velnių pati maloniausia vieta“, LMD I 474/738). Tiesa, taip pat žinoma Perkūnaraisčių (Gailiešionys, Utenos r.; Debeikių g-ja, Anykščių r.), Dievaraisčių (Dabužių g-ja, Anykščių r.), Kaukų pelkių (Kukumbalis prie Merkinės, Varėnos r.). Dažnai pasakojama apie pelkių vietose prasmegusius miestus, dvarus, bažnyčias, paskendusią kariuomenę ar nuskandintus lobius (IT, p. 50; LT, p. 627–628, 648, 657, 662; LTR 284/590, 3116/3667, 5051/147). Specifiniai, su pelkėmis siejami motyvai pasakoja apie ten tyvuliavusius, vėliau užkeiktus ar „iškeliavusius“ ežerus.

Apie senąsias religines apeigas šventųjų pelkių byloje duomenų nedaug. Tačiau kad jų būta, liudija pasakojimai ir tikėjimai, taip pat kai kurių archeologinių radimviečių interpretacija. Prie Žilinų (Varėnos r.) esantis raistas, pasakojama, „tol neužšąla, kol koks gyvulys nenuskęsta“ (LTR 1406/414). Apie raistą prie Kvėsų (Kauno r.) pasakojama: „Kvėso raiste netoli Kvėsų kaimo buvo kada Kvėso ežeras. Ten yra [paukščiai. – V. Vaitkevičius] baubliai –

tokie kur baubia. Kiekviena jaunamartė, kai atiteka, turi į tą ežerą [t. y. raistą. – V. Vaitkevičius] įmest stuomenį, o jei neįmes, tai jie baubia ir baubia. Baublys taip baubia, kad naktimis neduoda užmigti. Kai tik įmeta, tuoj baublys nustoja baubti <...>" (LTR 4909/70; plg.: Buračas, 1996, p. 47–48). Apie „Karalienės liūną" netoli Ažuožerių (Anykščių r.) A. Žukauskas 1907 m. rašė: „Nors „Karalienė" ir neturi terp žmonių gero vardo, tačaus žmonės ją ir po šiai dienai didžei gerbia ir atsiduksėdami dažnai lanko, o seniau, būdavo, dar prieš sumišimo (1863) metus, kiekvienoje nedėlioje iš artimųjų kaimų žmonės, po pamaldų iš bažnyčios <...> susėdę aplinkui „Karalienės" liūno, valgydavę sviestą, sūrius, pyragus, o trupinius ir valgymų liekanas skandendavę in „Karalienę" <...>. Apė „Karalienės" liūno stebūklingumą pasakoja nebūtus daiktus, bet „Karalienės" stebuklai darosi slepta, per burtus ir su piktos dvasios pagelba, kaip tai: idant perstotų dantį gelt, reikią liūnan atagalia ranka įmesti verdingį [3 skatikai arba 1½ kapeikos. – V. Vaitkevičius] arba kokį nors verdingio vertą daiktą. Kad šeimininkėms sektųsi pi[e]nininkystė, reikią kiekvienos pirmatelės karvės pirmasis pienas išpilt in „Karalienę"... ir daugelis tam panašių burtų..." (Žukauskas, 1907, p. 143–144).

Raigardo raisto (Varėnos r.) (47 pav.) byloje yra duomenų apie tam tikrą vietos gyventojų apeiginį elgesį, susijusį su sakralia, šiai vietovei teikiama reikšme. Pasakojama, kad Raigarde mišių metu (LTR 3804/1; LTR 6595/17), „dvyliktą valandą" (LTR 6581/139) arba per Velykas (LTR 6595/6) skambėdavę varpai. Nors mitiškai varpai-skenduoliai reprezentuoja vandenyje/po žemėmis esantį šventumą (žr.: Vaitkevičienė, 1996, p. 55), pasakojimuose kalbama ir apie tai, kaip žmonės šio varpų skambesio klausydavę: „Tėvelis mano sakė. Sako, priglausėm ausį, pridėjom ing žemį, lyg tai girdėjom kap zvanai zvanino" (LTR 6595/5), „Aš atsiguliau, paklausiau, nu ragi, girdėc, skamba, kap ty bažnyčios buvo, tai už tai ir skamba" (LTR 6595/11).

Prielaidą, kad pasakojimuose užfiksuoti tam tikro apeiginio elgesio šioje vietoje atgarsiai, patvirtino pasakojimai, jog tėvai Velykų pirmąją dieną vaikus vesdavę klausytis Raigardo slėnyje skambančių varpų (LTR 6595/6). Analogiški veiksmai, atliekami rytų slavų kaimo bendruomenių prie šventų kalnų ar šaltinių, buvo viena iš šventinių apeigų dalių (Панченко, 1998, c. 128)[49].

---

[49] Gali būti, kad analogiškas apeigas fiksuoja ir pasakojimai apie kitas Lietuvos šventvietes, plg.: „Seniau čia gyveno toks senukas Juozas Jacunskas. Prieš 50 metų jis mirė. Tai man yra pasakojęs, kad jo senelis pasakodavo, jog seniau, jei Velykų rytą ant Šventkalnio [Pocelonyse. – V. Vaitkevičius] priguldavo ir ausį pridėdavo, tai girdėdavosi varpais skambinant" (iš M. Tribandienės, 84 m. amžiaus, Pocelonyse, Alytaus r. 1990 m. užrašė V. Almonaitis).

Apie senąsias apeigas, susijusias su pelkėmis, galimas dalykas, taip pat byloja tokie kaimų pavadinimai kaip Auksūdys (Kretingos, Mažeikių r.), sudaryti iš žodžio *auka* ar *aukoti* ir dėmens *sūd-* (*sūduva*, „klampynė raiste; akis“ – Razmukaitė, 1989) bei archeologinėje literatūroje paaukotais daiktais arba aukų lobiais vadinami dirbinių kompleksai, kurių dydis svyruoja nuo keleto iki kelių šimtų. Tokių lobių aptikta dirbant pelkėtose vietovėse, ariant nusausintas pelkes

47 pav. Švendubrė (Varėnos r.). Vaizdas į numelioruotą Raigardo slėnį. 1999.
V. Vaitkevičiaus nuotr.

bei durpynus, kasant drenažo griovius Daugalaičiuose (Joniškio r.), Draustiniuose (Kėdainių r.), Jucaičiuose (Šilalės r.), Palangoje, Užpelkiuose (Plungės r.), Vaineikiuose (Rokiškio r.) (LAA III 131–133). Plačiau žinomi Šliktinės, arba Mikytų (Skuodo r.), taip pat Černaučyznos (Anykščių r.) lobiai, kur rasta karių aprangos, ginklų, vyrams būdingų papuošalų.

„Karinės“ aukos Šiaurės vakarų Europos pelkėse paliudytos archeologijos duomenimis. 1992 m. suskaičiuotos 27 tokios radimvietės, datuojamos I t-mečio pr. Kr. pabaiga – VI a. (Fabech, 1992, p. 145–147). Žymiausios iš jų yra Illerup, Nydam ir Vimose Danijoje, Skedemosse – Švedijoje, Thorsberg – Vokietijoje. Apibendrinimai šioje tyrimų srityje (žr.: Müller-Wille, 1984, p. 188–195; 1989, p. 30–42; Hagberg, 1987; Fabech, 1992, p. 144–148) peršа mintį, kad nuo I t-mečio vidurio Šiaurės vakarų Europoje nustojus karines aukas aukoti į vandenį, šis paprotys plito toliau į šiaurę ir šiaurės rytuose esančius kraštus. I t-mečio antros pusės – II t-mečio pradžios paaukotų dirbinių, visų pirma kario

aprangos detalių ir ginklų rasta net keturiose nedidelės Gotlando salos vietose (žymiausia iš jų *Gudingsåkrarna*) (Stenberger, 1943; Müller-Wille, 1984, p. 188–195). Kaip minėta, tokių radimviečių užfiksuota ir rytinėje Baltijos pakrantėje.

Iš Čemaučyznos (Anykščių r.) lobio, 1928 m. aptikto pelkėtame Gudės Lauke, žinomi 43 XIII a. viduriu – antrąja puse datuojami apdegę dirbiniai. Atvertus vieną akmenį, po juo rasta „krūva gražiausiai išsilaikiusių" daiktų, tarp jų: ietigaliai, peiliai, ylos, skustuvai, diržo apkalai, kirviai, skiltuvai, pentinai, balnakilpės, taip pat kalavijas, cilindrinės spynos raktas, kelios puodų šukės ir kiti dirbiniai (Ribokas, Zabiela, 1994).

Pirmąjį Šliktinės (Skuodo r.) lobį, aptiktą pelkėtame Šatos upelio slėnyje, už 0,3 km nuo II t-mečio pradžiai būdingo Mikytų piliakalnio, sudarė ne mažiau kaip 200 XI–XII a. dirbinių. Tarp jų net 113 ietigalių, taip pat kovos peiliai, kirviai, keletas papuošalų. Šie dirbiniai aptikti vienoje vietoje, prislėgti ąžuoliniu rąstu (VAK b. 20, l. 155–164). Iš antrojo lobio, aptikto maždaug už 50 m į šiaurę nuo pirmosios radimvietės, išliko apie 80 X–XI a. būdingų pasaginių segių, apyrankių, pentinų, diržo sagčių ir apkalų dalių, ietigalių, kovos peilis ir kitų dirbinių. Jie surinkti žemėse, išmestose kasant kanalą, nedideliame, 30–40 m skersmens, plote (LIIR f. 1–314). Daugumą žinomų Šliktinės lobių dirbinių sudaro ginklai, vyro aprangos daiktai, vyrams būdingi papuošalai, todėl manoma, kad tai buvo karių auka po karo žygio (LAA III 132–133; Tautavičius, 1972; Volkaitė-Kulikauskienė, 1958, p. 119).

Panašių lobių žinoma Latvijoje, šiaurės Kurše (Moora, 1938, p. 32, 71–72, 90; Latvijas PSR arheoloģija, 1974, p. 185). Antai *Tīras purvs* pelkėse aptikta vyrams būdingų I t-mečio antros pusės – II t-mečio pradžios papuošalų, aprangos daiktų ir ginklų, kurie buvo vienoje vietoje, uždengti audeklu, prislėgti kartimi. Aplinkui dar buvo prikalta kuolų apdegintais galais (Urtāns V., 1977, p. 76). Vilkumuiža ežere iš viso rasta apie 3000 X–XV a. daiktų (kalavijų, kirvių, ietigalių, peilių, antkaklių, apyrankių, segių ir kitų) (Šturms, 1936a). Tiesa, vis dar diskutuojama, ar tai į vandenį subertų degintinių kapų įkapės, ar paaukoti dirbiniai.

Sudėtinga atsakyti į klausimą, ar tarp pelkių, kur aptikta paaukotų dirbinių, ir pelkių, vadinamų sakraliais pavadinimais, galėtų būti koks nors ryšys. Apie daugelį archeologinių dirbinių radimviečių pelkėse nieko nežinota tol, kol ten nepradėta kasti griovių, arti. Antra vertus, galbūt šios pelkės sakralaus – šventvietės – statuso nėra turėję? Deja, tyrėjai dažniausiai neturi duomenų, kad galėtų rekonstruoti patį aukojimą[50].

---

[50] Atkreiptas dėmesys, kad iš 5 labiausiai žinomų geležies amžiaus aukojimo vietų pelkėse Vokietijoje ir Danijoje ypatingu aukojimo pobūdžiu išsiskyrė Perkūno pelkė (*Thorsmoor*) Vokietijoje, Süderbrarupe. Šioje 150x250 m dydžio pelkėje prie Perkūno kalno (*Thorsberg*) aukota 100 m pr. Kr. – 450 m. Skirtingai nuo kitų vietovių, čia dominuoja „civiliniai" dirbiniai (pvz., segės, apyrankės). Todėl manoma, kad aukojimas į šią pelkę buvo pasikartojančių religinių apeigų šioje šventoje vietovėje dalis (Orsnes, 1970, p. 187; Emst, 1998, p. 1, 4).

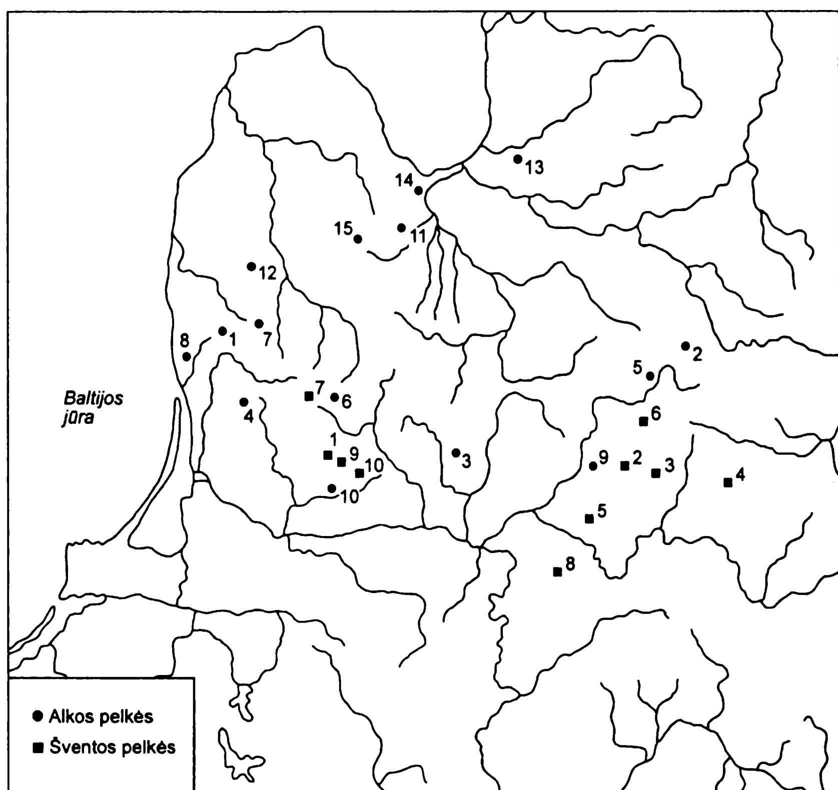
Šiame kontekste paminėtina Gudėniškių (Utenos r.) radimvietė. Žvalgymų ataskaitose ši vietovė apibūdinama kaip akivaras ar kūdra (*Sodželka*). 1977 m. žvalgomosios ekspedicijos metu ji jau buvo numelioruota, šioje vietoje įrengtas vandens rinktuvas. Ekspedicija užfiksavo duomenų, kad, „tvarkydami" pietinį akivaro galą, žmonės rasdavę įvairių radinių: kirvių, ietigalių. Vienas jų I t-mečio viduriui būdingas siauraašmenis pentinis kirvis numuštais ašmenimis, išliko (LIIR f. 1–548, l. 70). 1985 m. ekspedicija spėjo, kad minimi radiniai galėjo būti kilę ir iš netoli esančio Gudėniškių pilkapyno (LIIR f. 1–1376, l. 115–116). Vis dėlto labai intriguoja užuomina, kad vietos žmonės žino pasakojimą apie Gudėniškių Sodželkoje nuskandintą aukso skrynią ir bėgančių karių į Sodželką sumestus ginklus (LIIR f. 1–548, l. 70). Teiginiui, kad tokie pasakojimai atsiradę jau po to, kai prie Sodželkos žmonės radę kirvių ir ietigalių, bent iš dalies prieštarauja tai, kad pelkėtų vietovių, apie kurias pasakojami analogiški padavimai, gana dažnai žinoma artimiausioje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros pilkapynų aplinkoje (Balceriškės, Trakų r.; Baltadvaris, Molėtų r.; Strėva, Trakų r.; Pakalniai, Vilniaus r.).

A l k o m i s vadinamų pelkių žinoma 10 vietovių Rytų (Rokiškio, Ukmergės r.), Vidurio (Kėdainių r.), taip pat Vakarų (Kretingos, Plungės, Kelmės, Jurbarko r.) (plg.: Latvijoje – 5 vietovėse) (23 žemėl.). Dažnai šios pelkės priklauso šventoms vietovėms – jos esti greta Alkos kalnų, Alkos miškų (Alkas, Rūdaičiai, abu – Kretingos r.; Mikytai, Plungės r.) (48 pav.). Kai kuriais atvejais Alkos pavadinimą turi ir maždaug 5–35 ha ploto pelkės (durpynai) ten, kur kitų rūšių šventviečių nežinoma (Kalbutiškės, Rokiškio r.; Laugiriškės, Kelmės r.).

Pažymėtina, kad Alkomis vadinamų pelkių galėjęs būti didesnis skaičius, tačiau dėl kaitaliojimosi *alka/auka* (žr. p. 21) jų pavadinimas Alkai virto į Aukai. Taip vadinamų pelkių žinoma Kėdainių ir Panevėžio r. ribose, plg.: „Aukai – pelkė, 40 ha" (Miegėnai, Kėdainių r. – VK), „Aukai – pelkėta vieta, 5 ha" (Naujieji Lažai, Kėdainių r. – VK).

„Š v e n t o s" pelkės. Pelkės, kurių pavadinimuose yra žodis *šventas* arba šaknis *švent-*, yra 10 vietovių Rytų (Anykščių, Molėtų, Švenčionių, Širvintų r.), Vakarų (Telšių, Šilalės, Raseinių r.) ir Pietų Lietuvoje (Kaišiadorių r.) (23 žemėl.). Neretai taip vadinamos pelkės priklauso šventoms vietovėms kartu su Šventkalniu (Mediškiai, Telšių r.), Šventupiais (Stoniai, Šilalės r.; Budriškės, Molėtų r.). Kartais Šventikių, Šventosios ar Šventaraisčio pavadinimą turi pelkės tose vietovėse, kur apie kitas šventvietes nežinoma.

Apie Šventomis vadinamas pelkes padavimų ir tikėjimų užfiksuota nedaug. Su Stonių Šventpelke (Šilalės r.) siejamas pasakojimas apie čia nuskendusį kunigą su Švenčiausiuoju sakramentu (SLŠ, p. 436). Apie Šventabaliu, arba Šventa Bažnytėla, vadinamą pelkę miške prie Dvilonių (Švenčionių r.)

23 žemėl. Alkos pelkės (pagal autorių (1998) su papildymais).
Lietuva: 1. Alkas (Kretingos r.); 2. Antanašė (Rokiškio r.); 3. Antanava (Kėdainių r.); 4. Didieji Mostaičiai (Plungės r.); 5. Kalbutiškės (Rokiškio r.); 6. Laugiriškės (Kelmės r.); 7. Mikytai (Plungės r.); 8. Rūdaičiai (Kretingos r.); 9. Skominai (Ukmergės r.); 10. Taubučiai (Jurbarko r.); Latvija: 11. Annenieķi (Duobelės r.); 12. Krote (Kuldygos r.); 13. Sidgunda (Rygos r.); 14. Slagūne (Tukumo r.); 15. Zebrenē (Duobelės r.).
„Šventos" pelkės (pagal autorių).
1. Antininkai (Šilalės r.); 2. Balninkai (Molėtų r.); 3. Budriškės (Molėtų r.); 4. Dvilonys (Švenčionių r.); 5. Jaskaudžiai (Širvintų r.); 6. Klevėnai (Anykščių r.); 7. Mediškiai (Telšių r.); 8. Ringailiai (Kaišiadorių r.); 9. Stoniai (Šilalės r.); 10. Švendūnai (Raseinių r.).

pasakojama: „Bažnyčela vadzinas, bala tokia gili, tai tį seniai [seni žmonės. – V. Vaitkevičius] pasakojo <...>. Ten kol dar bažnyčių nebuvo, meldės. Strūnaity gi nelabai seniai bažnyčia <...>. Tį Bažnyčelėj meldės kap tai tynai, žmonės <...>. Meldės žmonės kadaise. Vadino Šventa Bažnyčełė <...>“ (LTR 6810/258).

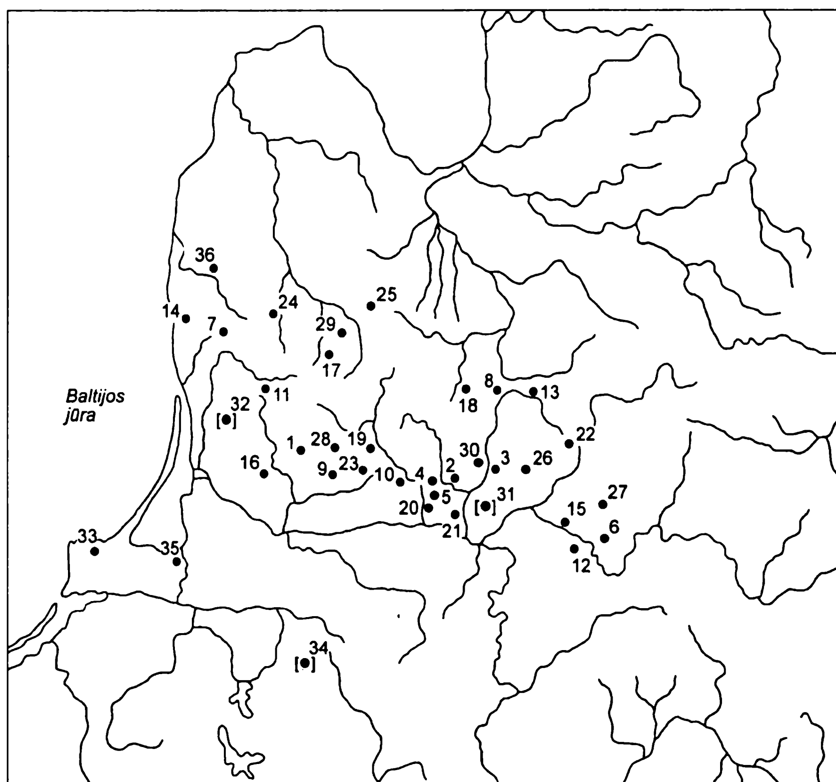
Paminėtina, jog viena „užželianti pelkė“, vadinama Šventąja (VK), žinoma Švendūnuose (Raseinių r.), t. y. apytikriai toje vietovėje, kur lokalizuojamas XIV a. pabaigoje kryžiuočių kelių aprašymuose minimas šventasis Nemakštės miškas (SRP II 669–670, 677, 679).

48 pav. Rūdaičių (Kretingos r.) Alkos kalnas (antrame plane, centre) tarp numelioruotų Alkos pelkių. 1992. *M. Užpelkio nuotr.*

UPĖS. A l k u p i a i. Lietuvoje žinomos 32 upės, kurių pavadinimuose yra žodis *alka* arba šaknis *alk-* (plg.: Latvijoje – 1, Kaliningrado sr. – 3). Taip vadinami upeliai teka Vakarų (Kretingos, Plungės, Akmenės, Šilalės, Kelmės, Raseinių, Jurbarko, Šilutės, Klaipėdos r.), Vidurio (Kauno, Jonavos, Kėdainių, Radviliškio, Panevėžio r.), Pietų (Kaišiadorių r.) ir Rytų Lietuvoje (Ukmergės, Vilniaus r.) (24 žemėl.).

Dar E. Šturmas atkreipė dėmesį, kad Alkupiai – paprastai trumpi upeliai, retai kada ilgesni kaip 5–10 km (49 pav.) (Šturms, 1946, p. 36). Vakarų Lietuvos Alkupiai neretai žinomi prie Alkos kalnų arba Alkais vadinamų gyvenamųjų vietovių (Vilkai, Plungės r.; Paežeris, Šilalės r.; Naujoji Įpiltis, Kretingos r.). Vidurio Lietuvoje Alkupių pakrantėse kitų rūšių šventviečių neužfiksuota.

0 100 km

24 žemėl. Alkupiai (pagal autorių (1998) su papildymais).
Lietuva: 1. Alkupis (Šilalės r.); 2. Angiriai (Kėdainių r.); 3. Apytalaukis (Kėdainių r.); 4. Blandžiai (Kėdainių r.); 5. Čekiškė (Kauno r.); 6. Elniakampis (Vilniaus r.) (?); 7. Gargždelė (Kretingos r.); 8. Gustonys (Panevėžio r.); 9. Juškaičiai (Tauragės r.); 10. Kengiai (Raseinių r.); 11. Kungiai (Plungės r.); 12. Mičiūnai (Kaišiadorių r.); 13. Miežiškiai (Panevėžio r.); 14. Naujoji Įpiltis (Kretingos r.); 15. Padaigiai (Jonavos r.); 16. Paežeris (Šilalės r.); 17. Pagirgždūtis (Kelmės r.); 18. Pakalniškiai (Radviliškio r.); 19. Palėkinis (Kelmės r.); 20. Pašiliai (Jurbarko r.); 21. Piepaliai (Kauno r.); 22. Radžiūnai (Ukmergės r.); 23. Raseinių apylinkės; 24. Skirpsčiai (Plungės r.); 25. Sugint̃iai (Akmenės r.); 26. Šėta (Kėdanių r.); 27. Šeiniūnai (Širvintų r.); 28. Šienlaukis (Raseinių r.); 29. Užpelkiai (Akmenės r.); 30. Vaidatoniai (Kėdainių r.); 31. [Vandžiogalos apylinkės] (Kauno r.); 32. [Veiviržėnų apylinkės] (Klaipėdos r.); Prūsijos teritorija: 33. Alknikiai (Прибрежное, Зеленоградский р-н); 34. [Darkiemio kraštas] (Озерский р-н); 35. Laukiškiai (Саранское, Полесский р-н); Latvija: 36. Bārta (Liepojos r.).

Apie Alkupius nežinoma padavimų ir tikėjimų. Tik atskirais atvejais jie siejami su senosiomis apeigomis (Kengiai, Raseinių r., žr.: SLŠ, p. 569). XVI a. dokumentuose Alkupiais vadinami upeliai minimi tarp kitų vietovardžių, plg.: „Алька и Алькупь – речка“ (Piepaliai, Kauno r.), „Алькаупе – нива“ (Šienlaukis, Raseinių r.) (Спрогис, 1888, c. 4).

Š v e n t u p i a i. Lietuvoje žinomos 53 upės, kurių pavadinimuose yra žodis *šventas* arba šaknis *švent-* (plg., Latvijoje ne mažiau kaip 5 (Kurtz, 1924,

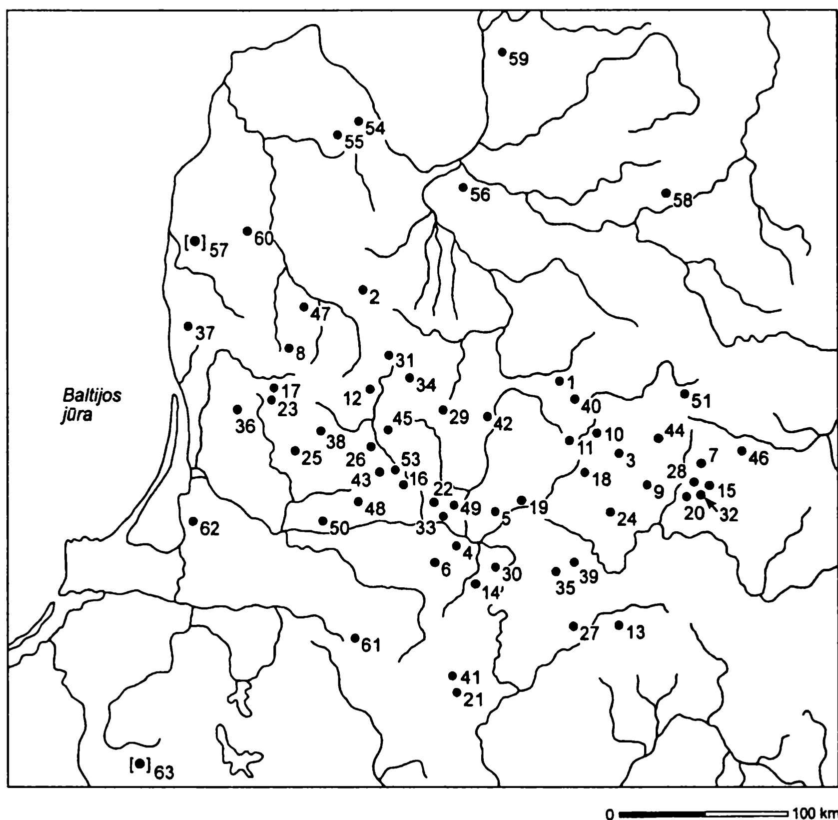

49 pav. Pašilių (Jurbarko r.) Alkupis. Dešinėje – šaltinis, vadinamas Alkumi. 1996. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

p. 51, 57, 62, 81, 82; Straubergs, 1960, p. 142–143), Prūsijoje – 4 (Gerullis, 1922, p. 178–179; Pėteraitis, 1992, p. 165, 293–298); jų yra ir kituose kraštuose – Johansons, 1968, p. 39–40; Witkowski, 1970, p. 374; Holmberg, 1990, p. 389; Kowalczyk, 2000, p. 33).

Šventupių žinoma Vakarų (Kretingos, Mažeikių, Akmenės, Plungės, Telšių, Šilalės, Kelmės, Šiaulių, Raseinių, Jurbarko r.), Vidurio bei Šiaurės (Kauno, Jonavos, Radviliškio, Panevėžio, Kupiškio r.), Pietų (Kaišiadorių, Prienų, Varėnos, Šalčininkų, Lazdijų r.) ir Rytų Lietuvoje (Zarasų, Utenos, Ignalinos, Švenčionių, Anykščių, Molėtų, Ukmergės, Vilniaus r.). Dar vienas – Ardzijauskų Šventupis – teka Marijampolės r. rytinėje dalyje (25 žemėl.).

„Šventosios“ upės minimos rašytiniuose šaltiniuose: 1328 m. – *Heiligena* (Skuodo-Kretingos r. Šventoji – Salys, 1930, p. 83), 1358 m. – *Swente*

25 žemėl. Šventupiai (pagal autorių).

Lietuva: 1. Akmenė (Kupiškio r.); 2. Akmenės apylinkės (Akmenės r.); 3. Alantos apylinkės (Molėtų r.); 4. Altoniškiai (Kauno r.); 5. Andruškoniai (Kauno r.); 6. Ardzijauskai (Marijampolės r.); 7. Bėčionys (Ignalinos r.) (?); 8. Brizgai (Telšių r.); 9. Budriškės (Molėtų r.); 10. Dvaronys (Anykščių r.); 11. Genėtiniai (Panevėžio r.); 12. Grimzių apylinkės (Kelmės r.); 13. Jašiūnų apylinkės (Šalčininkų r.); 14. Išlaužo apylinkės (Prienų r.); 15. Kačėniškė (Švenčionių r.); 16. Kejėnai (Raseinių r.); 17. Kliokai (Telšių r.); 18. Kreiviai (Ukmergės r.); 19. Kurmėgala (Jonavos r.); 20. Mėžionėliai (Švenčionių r.); 21. Mikalina (Lazdijų r.) (?); 22. Mikliūnai (Kauno r.); 23. Norgalviai (Plungės r.); 24. Paberžės apylinkės (Vilniaus r.); 25. Padievytis (Šilalės r.); 26. Padubysis (Kelmės r.); 27. Pamusiai (Varėnos r.); 28. Pašaminė (Švenčionių r.); 29. Pašušvio apylinkės (Radviliškio r.); 30. Pašventupys (Prienų r.); 31. Raizgiai (Šiaulių r.); 32. Rakšteliai (Švenčionių r.); 33. Ringovė (Kauno r.); 34. Ritikiai (Radviliškio r.); 35. Sekioniai (Kaišiadorių r.); 36. Skroblės g-ja (Plungės r.); 37. Skuodo, Kretingos r. (*Šventoji*); 38. Stoniai (Šilalės r.); 39. Šuoliai (Kaišiadorių r.); 40. Šventarečius (Kupiškio r.); 41. Šventežeris (Lazdijų r.); 42. Šventupiai (Panevėžio r.); 43. Tarosai (Raseinių r.);

44. Tauragnai (Utenos r.); 45. Tytuvėnų apylinkės (Kelmės r.); 46. Trakniškė (Ignalinos r.) (?); 47. Užlieknė (Mažeikių r.); 48. Vadžgirys (Jurbarko r.); 49. Vaireikonys (Kauno r.); 50. Viešvilės apylinkės (Jurbarko r.); 51. Zarasų, Utenos, Anykščių, Ukmergės, Jonavos r. (*Šventoji*); 52. Žadeikiai (Šilalės r.); 53. Žemygala (Raseinių r.); Latvija: 54. Galtene (Talsų r.) (?); 55. Jaunpagasts apylinkės (Talsų r.); 56. Katlakaln (Rygos r.); 57. [Liepojos apylinkės]; 58. Mārciena (Maduonos r.); 59. Pāle (Limbažų r.); 60. Žvārde (Kuldygos r.); Prūsijos teritorija: 61. Tolminkiemio apylinkės (Чистые Пруды, Нестеровский р-н); 62. Labguvos apylinkės (Полесский р-н); 63. [woj. Olsztyn].

50 pav. Užlieknės (Mažeikių r.) Šventupis. Prie tilto per upelį gulėjo akmuo su pėdomis. Toliau, slėnyje, XVIII a. stovėjo bažnytėlė. 2000. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

(Raizgių, Šiaulių r., arba Akmenės apylinkėse, tekantis Šventupis – Salys, 1930, p. 35), 1385 m. – *Swintove*, 1406 m. – *Swentoyn*, 1420 m. – *Swantha*, *Swantona* (Viešvilės Šventoji – Salys, 1930, p. 68).

Savo ilgiu ir baseino dydžiu iš Lietuvos teritorijoje žinomų Šventupių išsiskiria Rytų Lietuvos Šventoji (249 km ilgio, dešinysis Neries intakas) ir Vakarų Lietuvos Šventoji (74 km ilgio, įteka į Baltijos jūrą). Kiti Šventupiai kur kas trumpesni, retai ilgesni kaip 15–25 km.

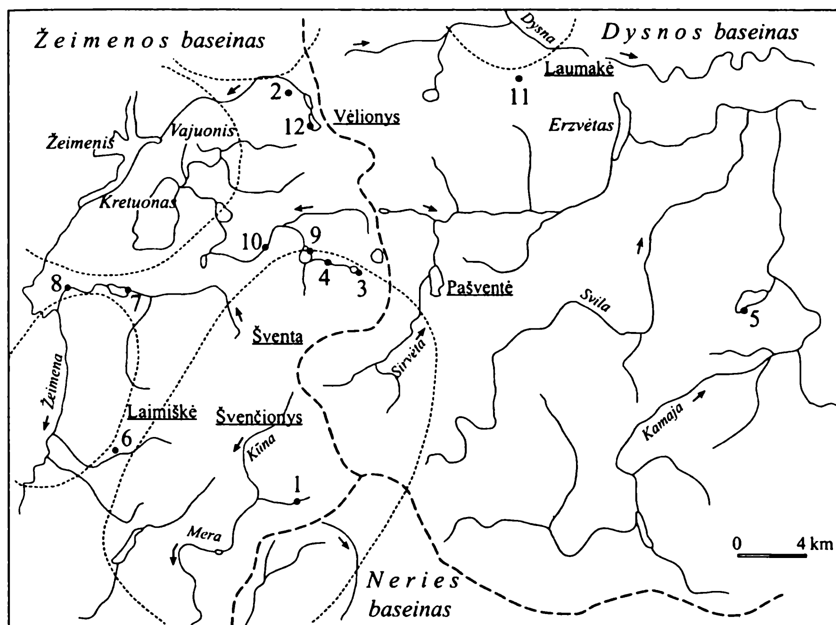
Informacijos apie sakralinę, religinę, istorinę Šventupių reikšmę gana gausu. Ją galima suskirstyti į kelias didesnes dalis. Pirma, išanalizavus Vakarų Lietuvos duomenis, konstatuota, jog Šventupiai teka ten, kur bent jau II t-mečio pradžioje būta genčių paribių. Antai žemaičius iš pietryčių ribojo Kejėnų Šventupis (Raseinių r.), iš pietų – Vadžgirio Šventoji (Jurbarko r.), skalvius iš

rytų – Viešvilės apylinkių Šventoji (Jurbarko r.), kuršius iš pietryčių – Brizgų Šventupis (Telšių r.), iš šiaurės rytų – Užlieknės Šventupis (Mažeikių r.) (50 pav.) (Žulkus, 1993, p. 30; Šimėnas, 1995, p. 150; SLŠ, p. 17). Kai kurių Šventupių geografinė padėtis rodo, jog jie, matyt, skyrė atskiras istorines žemes bei valsčius: Skuodo – Kretingos r. ribose tekanti Šventoji skyrė Diuvzarę ir Mėguvą, Stonių Šventupis (Šilalės r.) – Laukuvą ir Kaltinėnus, Ringovės Šventupis (Kauno r.) – Paštuvą ir Pieštvę. Paminėtina, kad Ukmergės ir Upytės pavietų riba dar XVI a. ėjo per Genėtinius (Ukmergės r.) (Wojtkowiak, 1980, p. 69). Ten pat užfiksuotas ir Švenčupis, dešinysis Šventosios intakas (LŽV: I. Rožanskienė, 1935). Tame pačiame kontekste ryškus kelių geriau išsiskiriančių XI–XIII a. Nalšios valsčių (žr.: Zabiela, 1992a) pavyzdys.

Nors Nalšios valsčių ribos šiuo metu brėžiamos aprioriškai, atsižvelgiant į pilkapynų geografiją, matyti, kad Šventais vadinami ežerai ir upės plyti tarp valsčių arba jų pakraščiais (26 žemėl.). Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad išimtis sudaro Lazdinių Šventas ežeras ir Andreikų Šventelės upelis. Tačiau į pietvakarius nuo retai gyvenamoje teritorijoje esančio Lazdinių Švento ežero pastaraisiais metais buvo surasti piliakalniai Adutiškyje ir Stajėtiškyje. Čia taip pat aptikta II t-mečio pradžiai būdingos keramikos.

Andreikų Šventelės ištakos yra gana plačiame takoskyriniame ruože. Susidaro įspūdis, kad šioje vietoje valsčiaus rytinės ribos nereikėtų nukelti taip toli į rytus. Ji veikiausiai sutapo su minėta takoskyra. Pastaruoju metu paskelbti duomenys (Karmonas, 2001, p. 25–27) suponuoja mintį, kad prie Andreikų Šventelės iki XIX–XX a. egzistavęs Švenčionių (*Szwenciany*, *Szwincianka*) dvaras yra senoji didžiojo kunigaikščio valda, davusi pavadinimą valsčiui ir Švenčionims (atstumas tarp miesto ir dvarvietės prie Šventelės apie 3,5 km). Tai padėtų pagaliau įspėti Švenčionių vardo kilmę (žr.: Vanagas, 1996, p. 244–246) ir kartu priverstų diskutuoti apie mitinę bei religinę reikšmę, kuri galėjo būti teikiama Šventelės upeliui, ištekančiam iš įspūdingos Žeimenos, Neries ir Dysnos baseinų „sankryžos“.

Antroji realija, išryškėjusi Šventupių byloje, yra ta, jog šios upės (arba jų atkarpos) kartu su alkakalniais, šventais akmenimis ar kitų rūšių šventvietėmis dažnai priklauso šventoms vietovėms. Pavyzdžiui, Stonių Šventupis (Šilalės r.) išteka iš Šventpelkės, Tytuvėnų apylinkių Šventravis (Kelmės r.) – prie šventu laikomo Mosteikių ąžuolo, prie Raizgių Šventupio (Šiaulių r.) žiočių žinomas Alkos kalnas, prie Padievyčio Šventupio

26 žemėl. Švenčionių regiono šventvietės, geriau išsiskiriančių Nalšios valsčių ribos XI–XIII a. (pagal G. Zabielą (1992a)) (punktyras), sakraliniai gyvenamųjų vietų pavadinimai (pabraukta) ir šventomis vadinamos upės, ežerai bei pelkės (pagal autorių). 1. Andreikų Šventelės upelis; 2. Bėčionių Šventupys; 3. Garnių Mergežeris, arba Perkūno, ežeras; 4. Garnių Šventės, arba Pašventės, upelis; 5. Lazdinių, arba Šventas, ežeras; 6. Mėžionėlių Šventelės upelis (?); 7. Pašaminės Šventas ežeras; 8. Pašaminės Šventelės upelis; 9. Rakštelių Šventas ežeras; 10. Rakštelių Šventės upelis; 11. Trakniškės Šventelės upelis (?); 12. Vėlionių Vėlio ežeras.

(Šilalės r.) – Divyčio alkakalnis, prie Grimzių apylinkių Šventupio (Kelmės r.) – Deivių kaimas. Budriškių Šventosios (Molėtų r.) pakrantėje trykšta šventu laikomas šaltinis, į pietus nuo Dvaronių Šventupio (Anykščių r.) yra Puntuko akmuo.

Nepriklausomai nuo dviejų aukščiau nurodytų realijų (arba lygiagrečiai su jomis) Šventupiams, o tiksliau konkrečioms jų dalims: ištakoms, tam tikroms atkarpoms ar žiotims, teikta ir sakrali religinė reikšmė. Tikėta, kad Šventupių vanduo turįs nepaprastų savybių, šioms upėms rodyta ypatinga pagarba:

„Pasakoja seni žmonės, kad važiavo kunigas pas ligonį su švenčiausiu sakramentu ir apvirto, o Šv[enčiausiasis] sakramentas įkrito į vandenį; norėjo surast, bet nerado. Po to žmonės eidami pro tą upelį melsdavosi atsiklaupę <...>“ (Mikliūnai, Kauno r. – LŽV: M. Muleskaitė, 1937 m.; Kilava), „Šventupy plaudavęsi žmonės nuodėmes“ (Altoniškiai, Kauno r. – LNB f. 64–12), „Prieš karą žmonės ateidavę į jį [Šventupį. – V. Vaitkevičius] parsinešti vandens ligoniams, nuo kurio ligoniai pasveikdavę. Tą vandenį laikydavę kaip didžiausią brangenybę“ (Padievytis, Šilalės r. – LTR 2273/20). „Šventupio vanduo ir dabar laikomas gydančiu nuo akių ligų, geltligės ir kt. Būdinga, kad tame upelyje murgdo dar aklus „morcinius“ katinukus, tada jie labai gerai žiurkes gaudą“ (Pašventupys, Prienų r. – Balys, 1948, p. 33). Atskirais atvejais su „šventomis“ upėmis siejami tikėjimai apie tai, jog šios upės pasiima sau aukas: Šventosios upės atkarpa į vakarus nuo Sūdėnų (Kretingos r.) kas metai turi pasiimti po „žmogaus gyvybę“ (SLŠ, p. 104).

Be pastarosios upės, taip pat kaip ežerai (žr. p. 137) aukų reikalauja Žižma, Gauja (Šalčininkų r.), Ūla, Merkys (Varėnos r.) (21 žemėl.). Sakoma, Žižma kasmet ima „porų žmonių: moterį ir vyriškų“ (LTR 6447/496). Merkys ties Pamerkiais (Varėnos r.), sakoma, metuose „vis tiek turi paimc nor vienų žmogų“ (LTR 6167/327; plg.: LTR 6167/324, 325). Analogiški tikėjimai su upėmis siejami ir Latvijoje (plg.: IT, p. 178). Ta intencija, kad upės dievybė neskandintų žmonių, Šiaurės Estijos kaimų gyventojai finougrai kasmet, Elijo dieną (liepos 13 d.), aukodavo aviną ar jautį arba jų dalis (pvz., galvas), sumesdami į tas upių vietas, kur tikėta gyvenant dievybes. Apeigų neatlikus, ten skęsdavę žmonės (Haavio, 1963, p. 86–88).

Dažnai būtent apie konkrečias upių dalis (pvz., gyles, „maudykles“) žinomos „Laikas yra, žmogaus nėra“ tipo (Nr. 3495) sakmės. Jose pasakojama apie tai, jog iš vandens pasigirsta sakant: „Laikas yra, žmogaus nėra“, tą akimirką kas nors atbėga prie vandens, nuskuba maudytis ir nuskęsta (plg.: Basanavičius, 1928, p. 371–373). Pavyzdžiui, „Vaikščiuoj [tėvas. – V. Vaitkevičius] padubysiu, nemiega naktį, [o] vanduo kalba: „Reikia žmogaus, – nėra, reikia žmogaus, – nėra“. Taip, saka, tykiai. Saka, jam bežiūrint, tik atlėkė maskolius, tik mikliai ras! i įkrita, i prigėrė. I tas vanduo išreikalava tą maskolių <...>. O ten gelmės būdava, arkliai prigerdavo. Ir labai žmonių daugybė prigerdava <...>“ (Ariogala – LTR 6611/112). Analogiškos sakmės žinomos ir apie vieną Nemuno vietą ties Veliuona: „Labai seniai po Veliuona Nemune buvo labai gili duobė ir toje duobėje gyveno Pragaras. Toks baisus padaras, kad oj! Jo ausys buvo kaip veršio, kojos kaip veršio, o dantys kaip vilko. Tai tasai Praga-

ras surydavęs visus Nemune nuskęstančius skenduolius <...>“ (Virakas, 1962, p. 86).

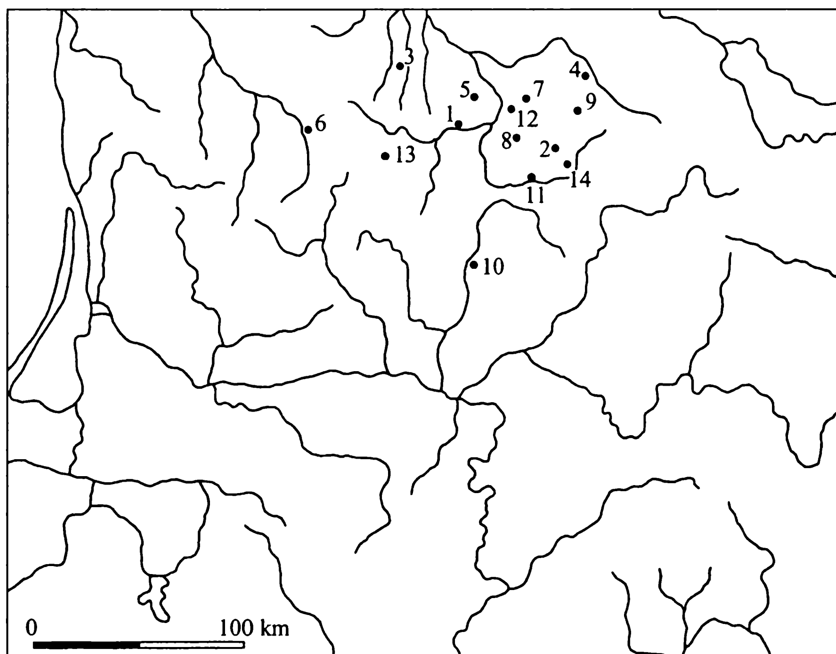
Būtent su atskiromis upių dalimis siejama daug įvairių mitinių realijų. Antai Vyžuonos upėje ties Kaliekiais (Utenos r.) žinoma Dievo bliūdeliu vadinama vieta (LIIR f. 1–3389, l. 29), Varduvos upėje Žemaičių Kalvarijoje (Plun-

51 pav. Asteikių (Mažeikių r.) Begalinė sietuva Kvistės upėje. 1997.
V. Vaitkevičiaus nuotr.

gės r.) – Velnio bliūdas (LTR 6414: 51, 62, 100), Kvistės upelyje ties Asteikiais (Mažeikių r.) – Begalinė sietuva (51 pav.), kur, pasak padavimų, prasmego bažnyčia (LTR 4927/4), Kražantės upėje Kražių apylinkėse – Šventvandenio sietuva, kur, pasakojama, nuskendo kunigas, važiuodamas pas ligonį (SLŠ, p. 472), Daugyvenėje netoli Rozalimo (Pakruojo r.) Rozeskinde vadinama vieta, kur paskendo vestuvininkai (LT, p. 620), ir t. t.

Duomenų apie religines realijas nedaug, tačiau kad jų būta, patvirtina istoriniai šaltiniai (žr. p. 134–135), taip pat žinios apie apeiginį sielininkų elgesį plaukiant tam tikromis upių vietomis. Štai plaukiant per Dvareliškių Velnio tiltus Nemune, „senovėj daugelis laivininkų ir sielininkų ties Bičenėtais

27 žemėl. "Raganinėmis" vadinamos vietos upėse (pagal autorių).
1. Dvariūkai (Mūrdvaris) (Pakruojo r.; *Mūšoje*); 2. Gyvakarai (Rudikai) (Kupiškio r.; *Pyvesoje*); 3. Mitkūnai (Joniškio r.; *Audruvėje*); 4. Nemunėlis (Biržų r.; *Nemunėlyje*); 5. Payslykis (Pasvalio r.; *Yslykyje*); 6. Papalskiai (Graudušiai) (Šiaulių r.; *Ventoje*); 7. Patatuliečiai (Pabiržė) (Biržų r.; *Tatuloje*); 8. Petriškiai (Pasvalio r.; *Iešmenyje*) (?); 9. Savučiai (Galvokai) (Biržų r.; *Apaščioje*); 10. Šambalioniai (Panevėžio r.; *Nevėžyje*); 11. Tiltagaliai (Panevėžio r.; *Lėvenyje*); 12. Trečionėliai (Pasvalio r.; *Tatuloje*); 13. Vantainiai (Radviliškio r.; *Kruojoje*) (?); 14. Vėžionys (Kupiškio r.; *Lėvenyje*).

---

aukodavo vandens dvasioms tam tikras aukas, mesdavo į vandenį varinius pinigus, duonos riekes ir stiklinius karolius „laumėms pasipuošti". Viena vieta, kur daugiausia buvo metama aukų, ir dabar vadinama Stikliukais, arba Sklianki" (Baliūnas, 1939; plg. Johansons, 1968, p. 26).

Paminėtina, jog apeiginio elgesio – maudymosi ir prausimosi tam tikru laiku ir tam tikrose upių vietose – atgarsių galima rasti R a g a n i n ė m i s vadinamų upių vietų byloje. 12 tokių vietų užfiksuota Mūšos ir Nemunėlio baseinuose (Pakruojo, Joniškio, Pasvalio, Panevėžio, Radviliškio, Kupiškio ir Biržų r.), po 1 – Ventos ir Nevėžio baseinuose (Šiaulių ir Panevėžio r.) (27 žemėl.).

Pavadinimus su žodžiu *ragana* arba šaknimi *ragan-* turi gilios minėtų upių vietos, „maudyklės". Jų pavadinimų kilmė aiškinama įvairiai. Padavimai mini raganas, kurios čia „būna", velėja, maudosi, skandina žmones arba pačios senovėje buvusios skandinamos: „Čia seniau būta raganų; norint ties ta vieta naktį persikelti per Mūšos upę, kažkas vedžiojąs ir paklaidinąs. O patekus į tą duburį, žūsta, kadangi čia susukąs verpetas" (Dvariūkai, Pakruojo r. – LŽV: K. Jurgaitienė, 1937; Stakšeliai). „Tatulos gilesnėje vietoje yra didelė maudykla, Raganine vadinama. Sako, kai senovėje buvę daug raganų, tai norėdami sužinoti, kuri esanti ragana, paėmę ir įmesdavę ją ten. Kuri prigerdavo – ne ragana" (Mykolinė, Biržų r. – IP, p. 37; LT, p. 620–621). „Seniau raganos maudydavusios Islyky ir tą vietą pradėję vadinti Raganyne" (Pasvalio r. – LŽV: T. Spudaitė, 1935; Raganynės vnk.).

Remiantis B. Kerbelytės išvadomis apie sakmėse veikiančias raganas (žr.: Kerbelytė, 1997, p. 72–73), galima teigti, jog ir minėtuose pasakojimuose figūruoja realios moterys (jų bendrijos), laikydamosi senųjų apeigų, nusižengia krikščioniškos religijos normoms ir todėl vadinamos raganomis. Antai Pyvesos dauboje, vadinamoje Raganyte, ties Rudikų piliakalniu (Kupiškio r.), „raganos" maudydavęsi kasmet, „prieš atšvenčiant vandenį, t. y. iki Didžiojo šeštadienio prieš Velykas" (LNB f. 127–103, l. 96; Petrulis, 1941, p. 14). Plačiai žinomi tikėjimai nurodo, jog, norint pasveikti ir visus metus būti švariam, išsimaudyti reikia Didįjį ketvirtadienį (žr.: Balys, 1993, p. 117–119), taigi būtent „prieš atšvenčiant vandenį".

Į Mykolinės Raganinę šokančias raganas žmogus pamatė Šv. Jono naktį, dvyliktą valandą (VUB f. 213–205/10). Etnologiniai duomenys rodo, jog prausimasis ir maudymasis Joninių naktį žmonėms teikia jaunystę, grožį ir sveikatą (žr.: Balys, 1993, p. 226–227). Apie paprotį Joninių naktį maudytis, kas XIX a. viduryje dar buvo daroma „apie Biržus"(!), vysk. M. Valančius rašė: „Motriszkas tąn pat nakti eje i upę ar į prudą, płowies pates, mazgoje sawa drobinius[51] ir szukawos; o taj wis dare, kad tąn meta wirus gautu. Musu senolu senolej budamis dar pagoniemis tikieje: tąn nakti płaunantes diewes Łaumes, tų taj Łaumių paproti tebpiłda mergieles aplej Birzę ir Pabirzę, ko Zemajtiusi nu sena nebiera" (Valančius, 1863, p. 61).

Pasak S. Daukanto, rašiusio XIX a. pirmojoje pusėje[52], prieš Joninių šventę „ėjęs svietas į šventas upes ir ežerus praustis bei mazgotis, idant jaunais taptų,

---

[51] Plg.: „Šv. Jono vakare raganos velėja" (žr.: Balys, 1993, p. 234).

[52] J. Balys pastebi, kad S. Daukantas galėjo remtis savo prisiminimais (Balys, 1993, p. 226).

ir kas visa atliko, kaip buvo įstatyta, tas radęsis viena valanda didžiai išmintingu ir galėjęs regėti piktus žmones, žavėtininkus ir raganas“ (Daukantas, 1976, p. 542–543).

Šiame kontekste (prausimasis/maudymasis Joninių naktį teikia jaunystę, grožį, sveikatą, vedybas (= laimę), žinojimą). Svarbu nurodyti, kad analogiška aptartoms Raganinėms – „gilesnė ir platesnė“ – vieta Beržtalio upelyje prie Gataučių (Pakruojo r.) žinoma Laimiškio vardu. Jo kilmė pamiršta, samprotaujama, kad čia „pasisekdavę sugauti daug žuvų; atseit, laimi čia“ (LŽV: J. Burakauskaitė, 1935; VUB f. 152–6, l. 25). Nors vieta Beržtalyje išlaikė Laimiškio pavadinimą, kažkur šiose vietovėse ėjęs senkelis į Lauksodį buvo vadinamas Ragankeliu ir pasakota, kad juo „per raganas“ buvo „susižinoma“ (LŽV: A. Patkauskienė, 1935; Steigviliai). Tai rodytų, jog, nykstant Laimos įvaizdžiui, Šiaurės Lietuvos vandenvardžiuose jos vietą galėjo užimti „raganos“, bet ne „laumės“, kaip įprasta (žr.: Balys, 1966, p. 78; Vėlius, 1977, p. 65–66). Būtent tokią transformaciją patvirtina ir latviški duomenys: pagarsėjęs šventas Laimos šaltinis (*Laimas avots*) (Bolēni, Maduonos r.) teka į Raganytės upelį (*Raganīte*) (Urtāns, 1993, p. 83).

Baltų mitologijoje deivės Laimos (Laimės) ryšys su vandenimis plačiau neaptartas, tačiau palyginti ryškus[53]. Ryškiausias, beje, jis sveikatos (= jaunystės, grožio) ir laimės kontekstuose (žr.: LNB f. 127–77, l. 36–37; LPT, p. 308–309, 310–311, 314, 322; IT, p. 147, 148, 263, 269; Urtāns, 1993, p. 82–84; SLŠ p. 293, 475, 537). Kaip buvo sakyta, būtent ta intencija senųjų apeigų besilaikantys žmonės Šiaurės Lietuvoje maudydavosi upių vietose, dabar žinomose Raganinių pavadinimu.

ŠALTINIAI. Šventieji Lietuvos šaltiniai didesnio tyrinėtojų dėmesio nesulaukė. Apie jų mitines reikšmes tik prabėgomis užsimenama darbuose, skirtuose „vandenų mitologijai“. 1971 m. nesėkmingai bandyta tirti vieno,

---

[53] Jį liudija ir vandenvardžiai: *Laimiškis* (upelis Gegužiuose, Kėdainių r. – Vardynas, 86), *Laiminė* (bala Ročkiuose, Lazdijų r. – VK), *Laimiškė* (lanka Viduklės apylinkėse – Vanagas, 1981, p. 178), Sveikatos versmė *Laimės slėnyje* (Narkūnai, Utenos r. – VAK b. 63, l. 216), taip pat Latvijos Laimės upelis (*Laimes strauts*), Laimės pelkė (*Laimes purvs*), vieta Lielzalvos ežere (Jekabpilio r.), vadinama „Laimiškiu“ (*„Laimnesis“*) (EnLV II 249).

Beje, kai kuriais atvejais su Laima siejami ir kitais pavadinimais vadinami vandenys. Antai sakmėje pasakojama, kad iš Ramojaus upelio (Joniškėlio apylinkės, Pasvalio r.) ateidavo laimės ir nulemdavo naujagimių likimus (LTR 4632/17).

greičiausiai užakusio, šaltinio, vadinamo Maldų šuliniu, vietą Mikytų Alkos kalno papėdėje (Plungės r.) (Urbanavičius, 1972, p. 17–18). Pavyzdžiai iš gretimų šalių, taip pat iš Šiaurės ir Vakarų Europos valstybių rodo, jog šventųjų šaltinių tyrinėjimai teikia daug vertingų kultūros, religijų istorijos ir net medicinos duomenų (Martin, 1927, p. 837–844; Stjernquist, 1970; 1987; 1992; Zimmermann, 1970; Muthmann, 1975; Andersen, 1985; Bord J. and C., 1987, p. 174–186; Уртанс, 1988, c. 8, 11; Golabiewski-Lannby, 1992; Löthman, Schön, 1994; Urtāns, 1995; Уртанс, Бернате, 1995; Зайкоўскі, 1996, c. 113; 1998, c. 98; Зайкоўскі, Дучыц, 2001).

Šventų šaltinių būta garsiose Lietuvos šventvietėse, pvz., Kražių Medžiokalnyje (Kelmės r.), Račių Alkos kalne (Mažeikių r.), prie Alko k. Alkos (Kretingos r.), Pasruojės Panų (Telšių r.), Pakapių Sterblės (Telšių r.) kalnų. Jų žinoma vėlyvojo geležies amžiaus piliakalnių ir to paties laikotarpio gyvenviečių aplinkoje: Karališkėse (Molėtų r.), Narkūnuose (Utenos r.), Šeimatyje (Liumpiškėse) (Utenos r.), Bartkūnuose (Krikštėnuose) (Ukmergės r.), Riklikuose (Anykščių r.), Butviloniuose (Palazduonyje) (Kauno r.), Paplienijoje (Telšių r.), Pašiliuose (Jurbarko r.), Rimoliuose (Mažeikių r.), Senojoje Įpiltyje (Kretingos r.), Seredžiuje (Jurbarko r.), Simėnuose (Šilalės r.) (plg.: Zabiela, 1995, 153). Atrodo, ir Jurgaičių piliakalnio, Kryžių kalno, garsą pirmiausia lėmė tai, jog jo pašonėje būta švento šaltinio (Крживицкий, 1909, c. 86). Matyt, tikėta, kad šis vanduo gydo nuo įvairių ligų. Nuo sunkios ligos išgijęs vienas Jurgaičių gyventojas 1847 m. ir pastatė kalne pirmąjį kryžių (Mačiulis, 2000, p. 42). Šiuo pavyzdžiu netrukus ėmė sekti kiti.

Bene anksčiausiai konkretus, šventu laikomas šaltinis (*Швентшувльня*) paminėtas 1599 m. Gaižuvos apylinkėse (Спрогис, 1888, c. 330). Taip pa adinta šienaujama pieva, kur, matyt, būta šaltinio-„šulinio“[54]. 1595–1653 m. Raseinių žemės teismo aktų knygoje minimas ir šventas Ugionių šaltinis (*Криница-студня*) (Спрогис,1888, c. 148). Išlikęs apie 1884 m. sudarytas kelių žinomesnių Aukštaitijos šventų šaltinių sąrašas (Didžiulis, 1884). 1946 m. paskelbtas kur kas ilgesnis jų sąrašas (Mažiulis, 1948, p. 35–36).

---

[54] 1935 m. tas pats *Šventšulnio* pavadinimas paliudytas tarp Užbalių (Kauno r.) vietovardžių (LŽV: J. Vilkas, 1935). Užbaliai yra netoli Gaižuvos (dabar – Saulėtekiai).

Šiame krašte šaltiniai dažnai vadinami „šuliniais“. Tose pačiose apylinkėse žinomas ir šventas Palazduonio šaltinis, vadinamas Prizginto šulneliu, arba tiesiog Šulnėliu (LIIR f. 1–2873, l. 38).

Gamtine prasme šaltiniai daug kuo panašūs į upes, nes nutekėdamas šaltinių vanduo paprastai formuoja upelius (52 pav.). Be to, žinoma atvejų, kuomet šventomis laikomos kokio nors didesnio upelio ištakos-versmės (Padievytis, Žviliai, abu – Šilalės r.). Tačiau, be bendrų, tekančiam vandeniui teikiamų mitinių reikšmių, šaltiniai turi ir specifinių bruožų. Pagrindinį iš jų apibūdina visuotinai žinomi tikėjimai, kad šaltiniai – tai akys: „Šalcinis kokis gilus gilus, be dugno, tai tada sako „akys“ (LTR 6467/

52 pav. Antalieptės (Zarasų r.) Šventoji versmė. 1999. LIIR ng. 71869.
V. Vaitkevičiaus nuotr.

375). Kadangi ašaros turi mitinę galią praskirti arba atrakinti („Oi, kur našlalės ašara puolė, Akmenėlis pusiau trūko“, LTR 120/152; „Kai neverkia, tai sako: „Ot, neverkia, nėra kam ir žemės atrakinc“, LTR 2631/25), tai iš properšų – „žemės plyšių“ srūvantis požeminis vanduo laikomas ašaromis: „Šaltiniai, kurie žiemą neužšąla, tai senų žmonių ašaros“ (LMD I 474/596). Šventų šaltinių vanduo neretai laikomas sielvartaujančių merginų (Pasruojė, Telšių r.; Jociūnai, Alytaus r.), Marijos (Ugioniai, Ariogala, abu – Raseinių r.) ašaromis. Latvijoje žinoma iš Laimos ašarų atsiradusių

šventų šaltinių (IT, p. 308–309)[55]. Šis mitinis bruožas šaltinių byloje leidžia nuspėti ir apeiginio elgesio motyvacijas.

Ašaros turi mitinę galią budinti arba gaivinti mirusius: „Ašaros gali iš numirusių prikelti“ (LTR 2344/223). Taip pat šaltinių vanduo laikomas gyvu (gyvybės) vandeniu: „[Augzelių] visad gyvas šaltinis, kurį moterėlės paskelbė net stebuklingu“ (Skuodo r. – LŽV: K. Kuzminskis, 1935), „Gyvybės vanduo, skaitosi <...> i sem iš to šaltinio vandenį“ (Kulskiai, Plungės r. – LTR 6414/170).

Savo gyvojo (gyvybės) vandens statusą šaltiniai patvirtina judėdami, virdami ir neužšąldami[56]: „Ons verd i verd, žeimų ons neužšąla <...>. Žmonės nešies plaut, [jis] pats iš savęs verd, ons jud i jud“ (Visgaudžiai, Skuodo r. – LTR 6611/3).

Gyvasis (gyvybės) vanduo išreiškia gyvybines galias. Jis lemia augimą ir derlumą, nes juo „palaisčius tuojau užauga žolynai, medžiai ir vaisius krauna“ (Balys, 1966, p. 38). Pakapių švento šaltinio (Telšių r.) vandeniu žmonės laistydavę laukus norėdami, kad javai gerai užderėtų (SLŠ, p. 320). Savičiūnų šaltinio (Zarasų r.) vanduo padėdavęs bevaikėms moterims susilaukti vaikų (Mažiulis, 1948, 35; plg.: Greimas, 1990, p. 152–154). Todėl, visuotiniu įsitikinimu, gyvasis šaltinių vanduo labiausiai reikalingas akims, nes jas gydo, „plečia“ ir „šviesina“: „Tas vondou labai gers yra, Gyvybės vondeniu vadėna. Tūjau pat ir akys praplėsta no to vondenia“ (Krapštikiai, Plungės r. – LTR 6414/151), „Aš pats keik metų beveik kožną rytą apsiprausu – tep kažkap paleikt kitep, akys lygi šveisesnis“ (Stirbaičiai, Plungės r. – LTR 6448/218).

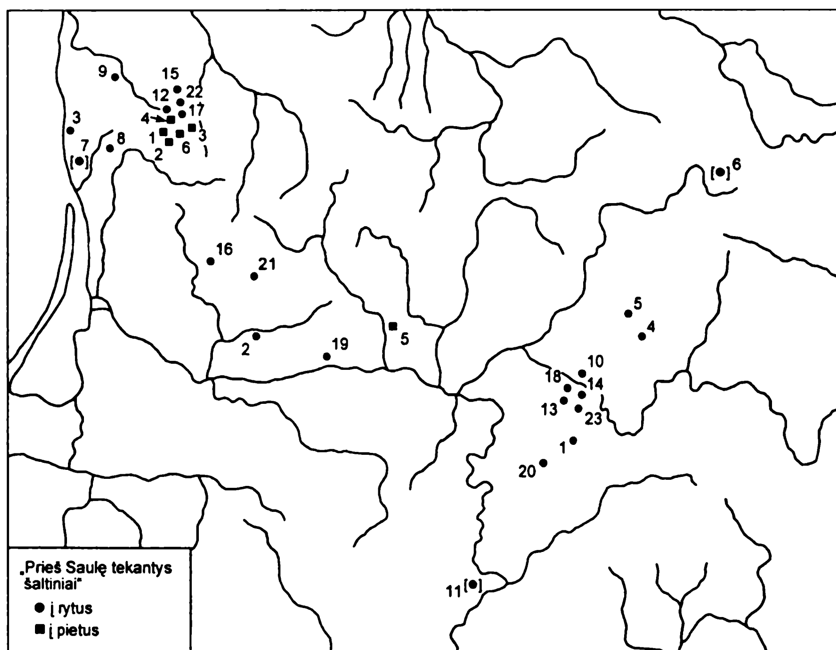
Regėjimas/aklumas atitinka gyvybės/mirties būsenas: „Nespėjo atsimerkt, ir vėl reikia užsimerkt (= labai trumpas gyvenimas)“ (LKŽ VIII 35; plg.: Vaitkevičienė, 1996, p. 49–50). Todėl ir gyvasis šaltinių vanduo, anot A. J. Greimo, pirmiausia ne „terapeutinė priemonė, vaistas, kurio pagalba kūnui suteikiama gyvybė“, bet tai „*gyvasis* vanduo, *jis, kaip vanduo, yra gyvybė*“[57] (Greimas, 1990, p. 154).

---

[55] Vandenys laikomi Dievo (LMD I 474/285), Velnio (Vėlius, 1987, p. 60–62), Laimos (LPT, p. 314), mirusiųjų (Balys, 1981, p. 101) akimis.

[56] Ramybė (= miegas), šaltis ir ledai priklauso mirties sričiai: „Man jau dvėsintoja ateina – šaltis krečia visą“ (LKŽ XIV 489); leduose, tikima, kenčia mirusiųjų vėlės (LTR 6448/446), o lietuviškų pasakų herojai, anot A. J. Greimo, miega, kai kalbama apie mirtį (1990, p. 161).

[57] A. J. Greimas atkreipė dėmesį, kad pasakose neretai yra kelios panašios vandenų rūšys, pavyzdžiui, gydantis (= sveikas) ir gyvasis vanduo (1990, p. 153).

28 žemėl. Šaltiniai, tekantys „prieš Saulę į rytus" (pagal autorių).

1. Aleksandrava (Trakų r.); 2. Baciai (Jurbarko r.); 3. Būtingė (Kretingos r.); 4. Ciezariškiai (Molėtų r.); 5. Daubariškiai (Molėtų r.); 6. [Dusetų apylinkės] (Zarasų r.); 7. [Klaipėdos apylinkės]; 8. Kretinga (?); 9. Kulai I (Skuodo r.); 10. Lapelės (Širvintų r.); 11. [Liškiavos apylinkės] (Varėnos r.); 12. Mačiūkiai (Skuodo r.); 13. Versukra-Maskoliškiai (Trakų r.); 14. Mitkiškės (Trakų r.); 15. Mockaičiai (Skuodo r.); 16. Padievytis (Šilalės r.); 17. Paežerės Rūdaičiai (Plungės r.); 18. Pakalniškiai-Panorai (Kaišiadorių r.); 19. Pakalniškiai (Jurbarko r.); 20. Rangava (Trakų r.); 21. Simėnai (Šilalės r.); 22. Uogučiai (Plungės r.); 23. Zabarija (Trakų r.).
Šaltiniai, tekantys „prieš Saulę į pietus" (pagal autorių).
1. Godeliai (Plungės r.); 2. Kadaičiai (Plungės r.); 3. Plokščiai (Plungės r.); 4. Stirbaičiai (Plungės r.); 5. Ugionys (Raseinių r.); 6. Vydeikiai (Plungės r.).

Be minėtų šaltinių savybių judėti, virti ir niekada neužšalti, tame pačiame mitiniame kontekste reikšminga jų savybė tekėti „p r i e š S a u l ę". Turimas omenyje šaltinių tekėjimas kryptimi „prieš Saulės tekėjimą, prieš saulėtekį" (Versukra, Trakų r. – LTR 6489/5), „iš vakarų į rytus" (Uogučiai, Plungės r. – LTR 6414/260).

53 pav. Godelių (Plungės r.) „prieš Saulę“ tekantis šaltinis. 1997. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

Preliminariais duomenimis, Lietuvoje žinomi 22 šaltiniai, kurių vandens nepaprastosios savybės motyvuojamos vandens tekėjimo „prieš saulėtekį“, „į rytus“ kryptimi[58]. Tokie šaltiniai žinomi Vakarų (Klaipėdos, Kretingos, Skuodo, Plungės, Šilalės, Jurbarko r.), Rytų (Zarasų, Molėtų, Širvintų r.) ir Pietų Lietuvoje (Trakų, Kaišiadorių, Varėnos r.) (28 žemėl.) (53 pav.).

Dar S. Daukantas, XIX a. pirmojoje pusėje rašydamas apie tai, kaip žmonės praeityje gydėsi, pažymėjo, jog „akims skaustant, šalteny, prieš saulę tekančiame, akis mazgojo“ (Daukantas, 1976, p. 477). Sakoma, kad „garbindavo versmes, katros rytų pusėn teka, tai dėlto, kad prieš Saulę teka, ir vanduo ten labai sveikas. Žmonės eidavo į tas versmes praustis, laikydavo šventu vandeniu“ (Balys, 1946, p. 40), „Tas šaltinėlis [teka. – V. Vaitkevičius] <...> prieš

[58] Šventais laikomų šaltinių, kurių vanduo teka rytų kryptimi, yra kur kas daugiau. Tačiau užfiksuoti tik 22 atvejai, kai šaltinio vandens nepaprastosios savybės motyvuojamos būtent šia ypatybe.

Saulę, tai jis stebuklingas <...>. Visi vandenai plaukia, pasuka į saulėlydį, o čia atsisuka į saulėtekį. Tai jis yra šventas" (Pakalniškiai, Jurbarko r. – LTR 6611/159), „Kur yr šaltenia į rytus tek, tai jie toki yr stebuklingi ir šventi" (Mockaičiai, Skuodo r. – SLŠ, p. 133). Beje, padavimuose apie Latvijos Gauja (ji aukštupyje teka į rytus, o vidurupyje staigiai pasisuka į šiaurės vakarus) sakoma, kad į vakarus Gauja ėmė tekėti po to, kai supykusios kitos upės jai išdūrė akis(!) (IT, p. 177).

Šaltinių vandens tekėjimo kryptis „prieš saulėtekį" išreiškia jau aptartą – gyvybinį – jų turinį, nes saulėtekis kartu reiškia pradžią (= gimimą), plg.: „Gyvuliai saulei tekant ilgai nesibaigia, – saulė gyvybę atneša" (Mažiulis, 1937, p. 135). Nusiprausus tokiu vandeniu, vasarą neims miegas („tad vasaru nenāk miegs") (LTT, Nr. 17093), kuris, kaip jau minėta, mitinėje plotmėje susijęs su mirties būsena. Be to, į rytus tekantys vandenys gydo: „Senieji žmuonis sakydavo, kad iš vakarų į rytus ka bėga, toks labai svēks esonts vandou" (Uogučiai, Plungės r. – LTR 6414/260), jaunina: „Ka aš apsiprausiu ten, aš tep lygu jauna palieku" (Uogučiai, Plungės r. – LTR 6414/172) ir teikia grožį bei žvalumą (LTT, Nr. 17317).

Atskirai paminėtinas motyvo „tekėti prieš Saulę" variantas, kai „tekėti prieš Saulę" reiškia tekėti „į Saulės pietų kryptį" (Ugioniai, Raseinių r. – SLŠ, p. 593). Tokie šventi šaltiniai žinomi 6 vietovėse, iš jų net 5 – Plungės r., Platelių apylinkėse, ir 1 – Raseinių r., Ugioniuose (28 žemėl.).

Apie šiuos šaltinius sakoma: „Jeigu šaltinis teka iš kalno į peitus, tai ons gydo akis" (Plokščiai, Plungės r. – LTR 6448/604), „Mūs šaltinių nešdavuos žmuonės plauteis. Sakydavo čia, matā, į peitų posį, tas bieg jau, tas, saka, gers šaltenis" (Godeliai, Plungės r. – LTR 6448/226).

Mitiniai rytų/pietų įvairavimo motyvai nėra visiškai aiškūs. Be to, žinoma atvejų, kuomet, žmonių tvirtinimu, „į rytus tekantys" šaltiniai iš tikrųjų teka pietų kryptimi (plg.: Uogučiai, Plungės r. – SLŠ, p. 255).

Cheminė šventais laikomų šaltinių vandens sudėtis ir jos poveikis žmogaus sveikatai iš esmės netyrinėti. Atlikęs kelių tebegarbinamų šaltinių (Alksnėnuose, Vilkaviškio r.; Užpaliuose, Utenos r.; Kavarske, Anykščių r.) vandens cheminę analizę, A. Kondratas konstatavo, jog šių „šaltinių, kurių vandens cheminė sudėtis niekuo nesiskiria nuo kitų Lietuvos šaltinių, garbinimas atrodo keistas" (Kondratas, 1995, p. 23; plg.: Urtāns, 1995, p. 41). Į geologijos paminklų sąrašus įrašytų šventais laikomų šaltinių charakteristika, kaip, pvz., „Gėlas hidrokarbonato kalinis natrinis magnio kalcio vanduo" (Truikinai, Skuo-

do r. – Linčius, 1994, p. 1) plačiau nekomentuota ir be palyginamųjų duomenų suteikia mažai informacijos.

Medicininiu požiūriu XIX–XX a. duomenys liudija, jog šventų šaltinių vandeniu buvo gydomos silpnos, traiškanojančios, pūliuojančios akys. Tuo vandeniu plautos ligotos kojos, žaizdos. Akmenėliai iš šaltinių gydę dantų skausmą. Geriant vandenį, gydytos skrandžio ar kitos vidaus ligos, taip pat nervų ligos.

Šaltiniams aukoti įvairūs daiktai, ir tai daryta keliais būdais. Dažniausiai žinoma, jog į šaltinius buvo metamos (arba šalia jų paliekamos) smulkios monetos: „Ugionei dabar rokujami už stebuklingą vietą. Arti bažnyczios yra szulinys koplyczēle apręstas, kurio vandu esąs stebuklingas. Kad kartą valē tą szulinį, tai ant jo dugno rado visokiu senovēs pinigu, primėtytu musu sentėviu ant aukos“ (Raseinių r. – Aušra, p. 61), „Valė tų šaltinį <...> tai labai gi daug tų monetų rada. Saka, saujom jų. Vaikai da rinkdavo, rinka manetas. Laikė tų šaltinį švintu, nusiprausdavo, kojas kišdavo, kelius sumerkdavo, akis prausdavo, i tas monetas mesdavo. Kad „stebuklinga vieta“. Da i mano tėvas, senelis šaltinį valė, tai daug tų manetų ten rasdavo <...>“ (Mažeikiai, Rokiškio r.– Gruzdas, Vaitkevičius, 1998, p. 68–69), „Ty dar nešdava babas ir kokius pinigus ten aukodava <...>. Ty aukodava – pinigus sviesdava ton versmėn <...> gal dėl kokios gyvybės arba sveikatos kakios“ (Byvainiškė, Švenčionių r. – LTR 6582/136). Latvijoje šventuose šaltiniuose rasta smulkių XVI–XVII a. monetų (Urtāns, 1995, p. 43).

Dažnai prie šaltinių buvo paliekami drobiniai stuomenys ar rankšluosčiai, kuriais šluostėsi nusiprausę ligoniai, taip pat įvairios apžadų juostelės, siūlai, kurie paprastai buvo užrišami ant šalia šaltinio augančių medžių. Prie Antalieptės Šventosios versmės, rašoma, „žmonės gydo visokias ligas ir užriša ant medelių siūlų“ (LŽV: A. Mažiulis, 1937), Šeimaties-Liumpiškių Kriogžlio šaltinio „vandenį žmonės laikė stebuklingu, gydomuoju. Žmonės ligoniai čia plaudavo akis, prausdavosi, o paskui apsišluostę pririšdavo skarelę, skepetėlę, nosinę ar kitą daiktą prie ten nukarusių medžio šaknų“ (Utenos r. – UKP, p. 124) (plg.: Афанасьева, 1995, c. 461).

Žinomi įvairių kitokių aukojimų faktai. Antai į Verdulių šaltinį (Radviliškio r.) buvę metamos monetos ir kiaušiniai (Dakanis, Merkevičius, 1988, p. 179–180), apie Milašiaus versmę (Ignalinos r.) sakoma, kad jai žmonės „dvyliktą valandą gegužės mėnesį“ nešdavo aukų: kiaušinių, audeklų-„rankovių“ (LMD I 184/10).

DAUBOS

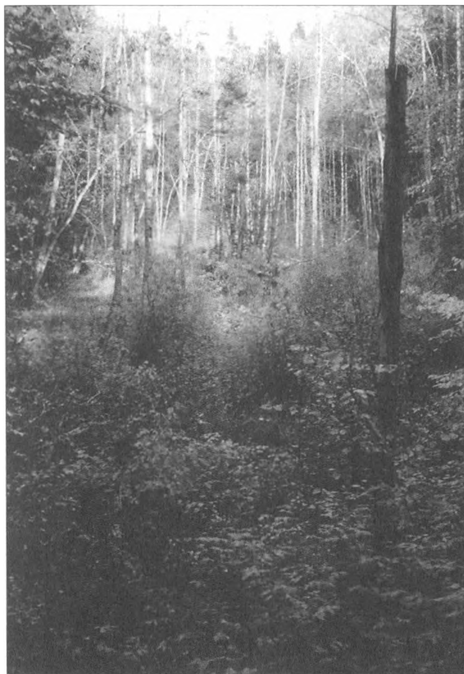
Gamtine prasme daubų pavadinimu apibūdinami įvairūs reljefo „pažemėjimai“ ar „pagilėjimai“, kur bent iš dalies susiformavusi tam tikra uždara erdvė. Neretai dėl tokio daubų pobūdžio jų apačioje telkšo vanduo ar dugnas pelkėja. Vandenims daubos artimos ir mitine prasme, nes taip pat dažniausiai siejamos su velniais, jų atsiradimas aiškinamas daubų vietoje stovėjusių dvarų, bažnyčių, karčemų arba kokių nors kitų pastatų prasmegimu.

Užfiksuota gana daug mitinių duomenų apie daubas, tačiau daugelis jų ligi šiol nėra žvalgytos. Štai apie Brizgių Velniaduobę (Rokiškio r.) pasakojama, kad „per Velykas, per pačias pamaldas, nuskendo bažnyčia <...>. Tėvelis pasakoja, kai eidavo ganyt, tai atsigulęs per pietus girdėdavo varpų skambesį. O per mišias net vargonai grodavę“ (VUB f. 213–136/3). Apie Grišoniškės Vienuolyno (*Kliešteriaus*) daubą (Varėnos r.) sakoma, kad „kap nuveini dzvyliktų valandų, an tų kalnelio atsiguli, palei tų duobį, tai girdėt, kap bažnytiniai dzvanai „dzin... dzin...“ skambina“ (LTR 6467/402) (plg.: p. 152). Apie Ruišėnų (Telšių r.) daubą bažnyčios vietoje pasakojama, kad kartą „bova atėjusi maldininkė iš kažėnkor tuolei i ana meldies tuo veituo, kor ta bažnyčė būk stoviejuosi“ (VUB f. 213–204, l. 21).

Plungės r. šiaurėje daubos paprastai laikomos Velykų rytą prasmegusių namų vietomis: „Praryjos dauba. Kadaise gyveno trobelėje žmogus ir Velykų rytą kepęs pyragus. Už tai Dievas supykęs, ir žemė prarijo tą žmogų su trobele“ (Babrungėnai, Plungės r. – LŽV: K. Dabkus, 1935; Platelių g-ja). Be to, tokios vietovės Platelių apylinkėse pasižymi tuo, jog tikima, kad ten esą druskos, o pagal vandens lygį daubose žmonės pranašauja metų orus (lietų, sausrą). Viena tokia loma Gegrėnų miške vadinama tiesiog Kalendoriumi (LTR 6414/139).

Dažniausiai daubos įvairiai siejamos su mitiniais personažais, kaip įprasta, velniais, laumėmis, raganomis, kurie daubose būna, pasirodo, linksminasi ar klaidina žmones (Velnio dauba Vaboliuose, Zarasų r.; Velnio duobė Škilietų miške, Trakų r.; Velnadauba Lembe, Šilalės r.; Pikčiaus dauba Mockaičiuose, Skuodo r.; Žalčio dauba Tamožinės miške, Kretingos r., ir kitur).

Šioje knygoje pristatoma viename lokaliniame Vidurio Dzūkijos areale – 12 vietovių Kaišiadorių, Prienų ir Trakų r. ribose – žinoma V e l n i o d u o b i ų grupė, kurią išskirti leidžia bendri gamtiniai ir mitiniai šių daubų bruožai. Garsiausia iš šių daubų – Škilietų (Trakų r.) miško dauba. Ji piltuvo for-

54 pav. Vindziuliškių (Kaišiadorių r.) Velnio duobė. 1994. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

mos, 40x60 m dydžio dugne, 200x250 m viršuje, 40 m gylio, užpelkėjusiu dugnu. Spėjama, kad dauba gali būti ledyninės ar termokarstinės kilmės, tačiau visiško tyrėjų sutarimo nėra. Kitos šios Velnio duobės šiame krašte kiek mažesnės, tačiau analogiškos išvaizdos: stačiais šlaitais, gilios, apačioje pelkėtos ar šaltiniuotos (54 pav.).

Apie šias vietas žinoma įvairių padavimų ir tikėjimų. Pasakojama, kad daubos atsiradusios prasmegusių bažnyčių (Škilietai, Nečiūnai, abu Trakų r.; Vindziuliškės, Klėriškės, abu Kaišiadorių r.; Antaveršis, Prienų r.), „kažkokio burtininko" namų vietoje (Škilietai) (LIIR f. 1–2231, l. 61). Iš daubų dar kyšoję bažnyčių kryželiai, buvę girdėti skambinant varpais (Škilietai, Vindziuliškės, Nečiūnai). Pasakojama, kad Škilietų dauboje „Velniai šokius rengė. Taip ir sakydavo: „Velniukai šokinėja", a paskui pasidarė duobė" (LIIR f. 1–2231, l. 61). Ši dauba garsėjo savo velniais ir vaiduokliais. Prie Šafarnios daubos žmonės matydavę *vilkalapus* – „iš vilkų vaikus" (LIIR f. 1–2231, l. 59), o Vindziuliškių Velnio duobėje radę rupūžę „su rože ant galvos" (LIIR f. 1–2231, l. 67). Paminėtina, kad iš Šafarnios Velniaduobės kildavę vėjai-sūkuriai, o šaltiniuotoje dauboje nuskendus kokiam gyvuliui, buvo sakoma: „Velnias ant pasynų nunešė"[59] (LIIR f. 1–2231, l. 59). Į Škilietų daubą anksčiau, pasakojama, „kumeliukus, kurių nelaiko, būna nuveda, užtapina" (LIIR f. 1–2231, l. 61).

---

[59] *Pasynų* reikšmės negalėjo nurodyti ir pateikėjas. Galbūt *pasynos* sietinos su *pakasynomis*?

Sakmė apie Škilietų Velnio duobės vietovę pasakoja, kad „ten buvo kažkokie tai „Turgelis“, – vadinosi. Ten kažkokis ponas važinėjo. Sakė, druska pildavo [sau kelią, ir] vasarą su rogėm važinėdavo <...>. Ar jis į turgų važinėjo, ar jis bažnyčion čia kur važiavo <...>. Sakydavo „Rynoček“ (LIIR f. 1–2231, l. 62). 1724 m. įrašas Vilniaus jėzuitų akademinės kolegijos dienoraštyje liudija, kad Panevėžio krašto miškuose, „rytojaus dieną po Šv. Petro šventės“, vykdavęs „didžiulis žmonių susirinkimas, vadinamas *Wialnio Turgialis* <...>“, kurio metu kelias dienas buvę girtaujama ir žaidžiama (Lebedys, 1974, p. 211).

Aptariamų Velnio duobių žinoma visiškai netoli alkakalnių (Aukštoja, Užukalnis, Antaveršis, visi – Prienų r.; Klėriškės, Kaišiadorių r.), Švenčiaus ežero pakrantėje (Nečiūnai, Trakų r.), taip pat netoli Pamiškės, Strėvos piliakalnių, Kurganų-Varatniškių, Akmenių, Drabužninkų (visi – Trakų r.) pilkapynų, sunaikintos Pageltužės sen. gyvenvietės (Prienų r.), iš kurios išliko trinamųjų girnų lovys. Atskirai paminėtina Vindziuliškių Velnio duobė (Kaišiadorių r.). Ji maždaug 30x80 m dydžio dugne, jos šlaitai iki 15 m aukščio. Šiaurinio Velnio duobės šlaito viršuje yra I t-mečio viduriui būdingų pilkapių[60].

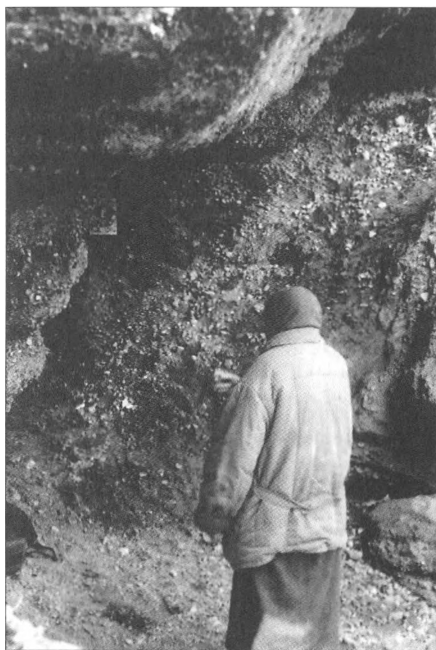
Visi šie faktai leidžia spėti, kad aprašomos daubos Vidurio Dzūkijoje kartu su prakeiktais žmonėmis laikomais akmenimis (žr. p. 82–83) bei Švenčiais vadinamais ežerais (žr. p. 139) gali būti dar I t-metyje susiklosčiusių šventviečių tradicijų paveldas.

Tam tikra daubų atmaina galima laikyti Šiaurės Lietuvoje, daugiausia Biržų ir Pasvalio r. ribose, žinomas karstines įgriuvas arba smegduobes. Dėl gamtinių priežasčių tokios įgriuvos čia formuojasi nuo seno. Jos paprastai maždaug 15 m skersmens, 3–8 m gylio. Daugelis jų sausos, tik kai kurių (įsmukusių žemiau požeminio vandens lygio maždaug 9–10 m gylyje) dugne telkšo vanduo.

Apie keletą įgriuvų užfiksuota mitinių duomenų. Žinomiausia – Karajimiškio (Biržų r.) Šventoji skylė (*Swięta Dziura*), pirmą kartą aprašyta dar 1791 m. P. B. Hoppeno veikale apie Biržų krašto vandenis ir vėliau ne kartą įvairiomis progomis minima. Tai būta įgriuvos, kuri susidarė maždaug 8–12 m gylyje ištirpus gipso klodui. Į šį požeminį urvą įgriuvo viršuje slūgsojusios uolienos, kurių luitai, užvirtę vienas ant kito, sudarė netaisyklingą skliautą. Pro skliautą, keliais laipteliais, susidariusiais iš klinčių ir gipso, buvo patenkama prie įgriuvos dugne telkšojusio vandens telkinėlio ir pietų kryptimi nute-

---

[60] 1994 m. juos aptiko šios knygos autorius. 1997 m., tiriant vieną iš pilkapių (vad. E. Ivanauskas), aptiktas akmenų vainikas ir degėsinga dėmė ant pagrindo, tačiau tikslesnių duomenų pilkapiams datuoti neužfiksuota.

55 pav. Lučionys (Vilniaus r.). Prie Šventosios olos (*Skalos*) meldžiasi Palina Panamarčiuk. 1997. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

kančio upelio, kur žmonės prausdavęsi, semdavęsi vandens, aukoję monetas. Ant įgriuvos krantų žmonės palikdavę savo senus drabužius, batus, ant krūmų kabindavę stuomenis, ryškias vilnones skiautes, juosteles, gėlių vainikus ir kita. Daugiausia žmonių čia suplaukdavo Švč. Trejybės ir Švč. Marijos Škaplierinės (liepos 16 d.) dienomis (Tyszkiewicz E., 1869, p. 158–159; Явнись, 1897, c. 89–90; Witort, 1899).

OLOS

Be aptartų šventviečių rūšių, keliose Lietuvos vietose upių krantuose žinoma ir olų, kurioms teikiama mitinė reikšmė. Klasikinė karstinės kilmės ola-plyšys žiojėja Nemunėlio upės krante, atodangoje prie Padvariečių (Biržų r.) ir turi Velniapilio pavadinimą. Olos anga 2,7 m aukščio, 1 m pločio. Didžiausias olos gylis – 4,3 m (Linčius, 1994, p. 33). Apie šią vietą žinoma įvairių padavimų, kurių centrinė figūra Velnias ar „vaiduoklis“ (plg. VUB f. 152–12, l. 58; f. 213–205/11).

Daug analogiškų olų žinoma Latvijos teritorijoje, iš jų 27 šventosios olos Kurše ir Vidžemėje, Gaujos baseine (Urtāns J., 1977, p. 86–87). Nuo 1641 m. įvairiuose šaltiniuose yra duomenų, kad žmonės šiose olose aukodavo monetas ir įvairias kitas aukas. Garsiausioje – Lybiešų Aukų oloje (*Upurala*) aptiktos 628 XIV–XIX a. monetos, smulkių papuošalų, aprangos detalių, olandiškų pypkių fragmentų ir kitų radinių (Urtāns J., 1977, p. 87, 92; Уртанс, 1988, c. 12).

Neries pakrantėje prie Lučionių (Vilniaus r.) į konglomeratą susicementavusių kvartero uolienų (žvyro, gargždo ir smėlio) atodangoje žiojėja Šventoji ola, arba Skala (55 pav.). Čia iš horizontaliai susisluoksniavusio konglomerato luito sunkiasi ir be paliovos laša vanduo. Plaudamas žemes, jis ilgainiui

suformavo beveik 3 m aukščio, apie 12 m pločio ir 2–4 m gylio olą po konglomerato skliautu[61]. Dar 1851 m. rašyta, kad ši vieta vadinama Šventuoju kalnu (*Святая гора*) ir virš olos čia stovi kryžius. Lašąs vanduo gydąs akių ligas. Be to, rašoma, kad olos viduje visada buvo galima rasti neturtingų valstiečių aukų – grašių, duonos gabalėlių, kryželių iš pagaliukų ir kitų (Памятная книжка, с. 104–105). 1858 m. prie Šventosios olos apsilankęs K. Tiškevičius, be kita ko, pažymėjo, kad tai gausiai „įvairių luomų žmonių" lankoma vieta (Tyszkiewicz K. Hr., 1871, p. 161–164). Tikėta, jog lašantis „gyvybės vanduo"(!) pasižymi nepaprastomis savybėmis (LMD III 66/112c). Šventąją olą žmonės daugiausia lankydavę pavasarį (per Velykas, Šv. Joną): čia melstasi, praustasi, iš čia neštasi vandens namo, nes jis, tikima, „padeda ir nuo ligų, ir aplamai, kad sektųsi namuose, jei jie apšlakstomi" (LIIR f. 1–2249, l. 120; f. 2873, l. 59–61). Atrodo, kad panaši konglomerato atodanga su ola yra ir Palkiuose (Trakų r.). Ji vadinama Velnio būda (*Diabla buda*). Apie ją žinoma įvairių pasakojimų (LTR 4118: 57a–b, 188).

[61] Sprendžiant iš to, jog 1851 m. po konglomeratu buvo „daugiau kaip 2 aršinų" (Памятная книжка, с. 104), t. y. apie 1,5 m aukščio anga, per pastaruosius 150 metų vanduo angą pagilino apie 0,5 m. Vis dėlto tiksliai olos susidarymo laiką galima nustatyti tik specialiais paleogeografiniais tyrimais.

ŠVENTVIEČIŲ TARPUSAVIO RYŠIAI

Šventviečių klasifikacija, paremta jų skirstymu pagal gamtos objektų rūšis, paprastai išryškina vienos konkrečios šventviečių grupės bruožus, tačiau menkai atspindi skirtingų šventviečių rūšių (tipų, grupių) tarpusavio sąryšį.

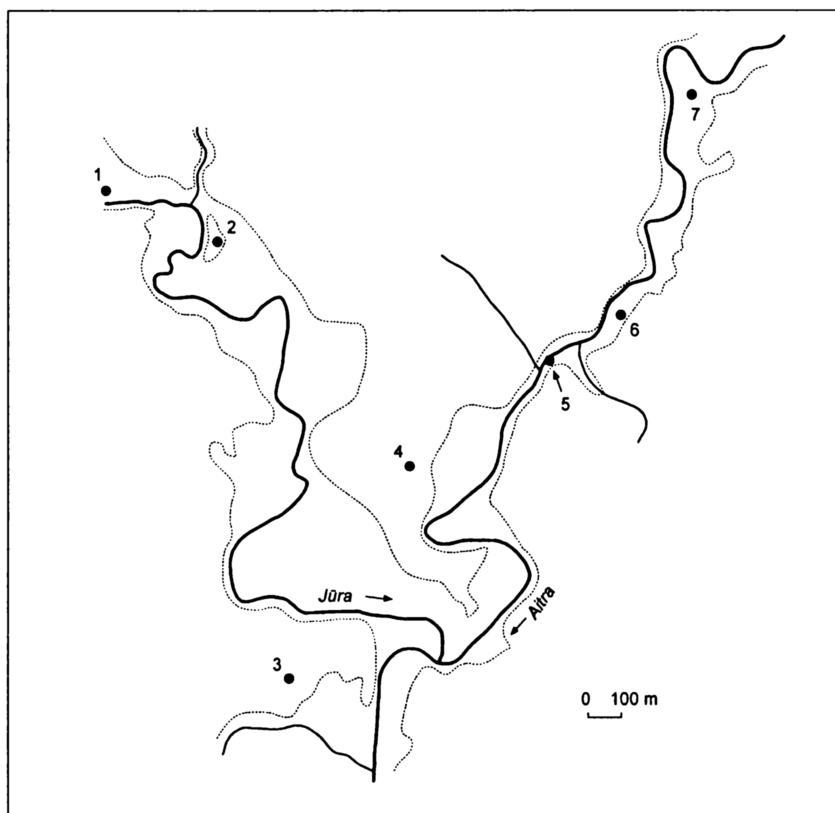
Šventviečių mitinės reikšmės ir religinės funkcijos yra susijusios su skirtingais baltų ir lietuvių dievais arba deivėmis, visų pirma su Perkūnu, Laima, Saule, Aušrine, Ragana, Seneliu Dievu (Velinu?). Kai kurių kitų dievų, pavyzdžiui, Andojaus, Žvėrūnos-Medeinos, Veliuonos, pasakojamoji tradicija nefiksuoja, tačiau kai kurių šventviečių reikšmės ir funkcijos gali priklausyti jų sakralumo sferoms. Be to, tam tikrais atvejais senųjų dievų vietą, matyt, užima tokios žemesnio rango dievybės kaip „laumės", „velniukai", „kaukai". Atskirai paminėtinos šventviečių grupės, visų pirma medžiai, akmenys ir vandenys, kurių mitinės reikšmės susijusios su vaizdiniais apie senąjį požeminį mirusiųjų pasaulį, vėlių būvį ir mitinius jų ryšius su pirminiais gamtos elementais.

Visų šių šventviečių tarpusavio ryšius liudija kompleksai, kuriems priklauso kelios skirtingų rūšių šventvietės, pavyzdžiui, alkakalnis+akmuo+šaltinis[62]. Antai Mikytuose (Plungės r.), Alkos kalno šlaite, yra akmuo su pėda, papėdėje – švento šaltinio vieta, o šalimais – Alkos pelkės (SLŠ, p. 222–227). Alko kaime (Kretingos r.) Alkos kalno papėdėje teka Alkupis, žinomas šventas šaltinis, šventas ąžuolas ir akmuo su įduba (SLŠ, p. 53–56). Padievytyje (Šilalės r.) žinomi: Dievyčio ežeras, Dievyčio kalnas, Šventupis, stulpo formos šventas akmuo (SLŠ, p. 414–418). Dvaronių (Anykščių r.) Puntuko akmens ir Šventupio būta, matyt, šventame ąžuolyne. Tai rodo iki XX a. šalia Puntuko augusių ąžuolų garbinimas (Balys, 1948, p. 59; LŽV: A. Karanauskas, 1935; Žukauskas, 1907, p. 143–144).

---

[62] Suprantama, ir tuo atveju, kai liudijama tik vieno šventos vietovės komponento, pvz., šaltinio, sakrali reikšmė, galima spėti, kad jo aplinkoje taip pat būta kitų rūšių šventviečių.

Įvairūs mitinių ir religinių reikšmių skirtumai galėjo būti derinami ir vieno šventviečių komplekso ribose. Pavyzdžiui, J. Dlugošas (XV a. antroji pusė) kalba apie miškelius, kur buvo deginami mirusiųjų kūnai ir tam tikru laiku aukojama vėlėms bei Perkūnui (BRMŠ I 560, 580–581).

29 žemėl. Lembo-Gvaldų (Šilalės r.) paminklai (pagal autorių).
Punktyru pažymėta slėnių krantų linija (H_{abs} 90 m).
1. Ąžuolas; 2. Alkos kalnas (kitaip – „kakta“); 3. Drungeliškės koplyčia; 4. Pilikė; 5. Akmuo, vadinamas Velnio krase; 6. Alkos pieva; 7. Velniadauba ir Velnio akmuo.

Vieną Vakarų Lietuvai būdingą pavyzdį galima aptarti plačiau. Lembo-Gvaldų apylinkėse (Šilalės r.), Jūros ir Aitros upių santakos rajone, yra susitelkusios kelių rūšių šventvietės: Alkos kalnas (kitaip – „kakta“), Alkos pieva, akmuo, vadinamas Velnio krase (t. y. krėslu), Velniadauba su Velnio akmeniu, ąžuolas, siejamas su senąja religija. Dar vieno švento akmens vietoje pastatyta garsi Drungeliškės koplyčia; prie jos trykšta šventu laikomas šaltinis (29 žemėl.).

Du vienas netoli kito užfiksuoti Alkos vietovardžiai dažniausiai rodo jų tarpusavio ryšį (žr. p. 53, 155, 157) ir liudija apie šventviečių kompleksą, turė-

jusį vieną – Alkos – pavadinimą. Tą patį galima pasakyti apie Lembo Alkos kalną su Alkos pieva (tarp jų 1 km atstumas). Kalnas yra prie Jūros, o pieva – prie Aitros upės. Tai, kad ši nedidelė teritorija tarp Jūros ir Aitros praeityje galėjo būti vadinama vienu Alkos pavadinimu, patvirtina ir paprastai vartojamas kalno pavadinimas „Alkos kakta“. Geografine prasme kakta reiškia tai, kas yra priešakyje, išsikišę. Vadinasi, senasis Jūros ir Aitros santakos bei jų tarpupio vardas Alkos kakta ilgainiui liko vien kalno Jūros krante pavadinimu. Tai gali reikšti, kad viena iš kulto vietų šiame rajone kaip tik buvo dabar Alkos kakta vadinamoje kalvoje.

Jūros ir Aitros santakoje, matyt, nuo seno būta miško. Tai rodytų vietos geografinė padėtis – Gvaldų ir Lėgų miškai yra pačiame rytiniame priešistorinės dykros tarp kuršių ir žemaičių pakraštyje (Šimėnas, 1988; 1995; Žulkus, 1989). Iki šių dienų seni ąžuolai keroja į vakarus nuo Alkos kalno, ir vienas jų, maždaug 6 m apimties, yra siejamas su senąja religija (SLŠ, p. 410).

Jūros ir Aitros santakos rajone esančios šventvietės yra skirtingos, netoli viena kitos. Tai galima paaiškinti tuo, kad jos yra nevienalaikės arba veikiausiai yra susijusios su skirtingais mitiniais vaizdiniais ir dievais.

Alkos kalnų, laukų, taip pat miškų tradicijos būdingos kuršiams ir žemaičiams I t-mečio viduryje – II t-mečio pradžioje. Tą patį galima pasakyti apie šventus akmenis paupiuose ir upėse. Kad pastarosios šventvietės veikė laikotarpyje iki krikščionybės įvedimo ir po to, byloja Drungeliškės šventvietė. Tiltas per Jūros upę kelyje iš Lembo į Gvaldus, prie kurio yra ši šventvietė, minimas dar 1566 m. dokumente (Jablonskis, 1941, p. 181). XIX a. vis dar šventu laikomo akmens vietoje (arba virš jo) buvo pastatyta Drungeliškės koplyčia. Anot J. Petrulio, XX a. pirmojoje pusėje dėl jos net „kovojo“ dviejų parapijų kunigai (LNB f. 127–146).

Velniadaubos akmens, kur esą galima iš Velnio pasiskolinti pinigų (plg.: čia žinomą posakį: „Eik į Velnadaubą pasiskolyt pinigų“, SLŠ, p. 411), pavyzdys jau nagrinėtas (žr. p. 120). Šių akmenų grupė sietina su mirusiųjų ir požemio dievu, kuris lietuvių tautosakoje paprastai vaizduojamas kaip senelis Dievas.

Ne mažiau įdomu, kad Jūros ir Aitros tarpupyje – Alkos kaktos viduryje yra Pilike vadinama kalva. Naujausių tyrinėjimų duomenimis, gausiai Žemaitijoje aptinkamose Pilalėse arba Pilikėse, neturinčiose ryškesnių įtvirtinimų žymių, tačiau esančiose nuošaliose vietose, kovų su kryžiuočiais laikotarpyje XIII–XV a. slėpdavosi nedidelės kaimo bendruomenės (Zabiela, 2001, p. 406–408). Slėptuvių ir kulto vietų ryšį, atrodo, fiksuoja ir rašytiniai šaltiniai. Antai 1400 m. žygio prieš sukilusius žemaičius aprašyme sakoma, kad žemaičiai atsitraukė pabėgdami į Šventąją girią (*Saint Boix*), kur stovėjo jų pilis ir joks krikščionis ten nebuvo buvęs (BRMŠ I 472; plg.: atvejį Prūsijoje, kuomet aplink piliakalnį plytėjo šventasis miškas – Wenskus, 1968, p. 314). Tai, jog

žmonės buriasi ir slepiasi savo šventvietėse, atrodo, yra motyvuotas elgesys – padėti pavojaus akivaizdoje žmonėms juk gali ir jų dievai bei protėviai.

Be skirtingų, žinomi ir tos pačios rūšies šventviečių kompleksai, dažniausiai – poros. Jų ryšius paprastai išreiškia atitinkama gamtinė erdvė. Juos taip pat motyvuoja tam tikros mitinės arba religinės realijos. Pavyzdžiui, Mituvos ežere (Kupiškio r.) žinomos Alko ir Alkelio salos, o gylė tarp jų vadinama Tarpualkiu (VUB f. 152–15, l. 107–110), Jakštuose (Zarasų r.) žinomos

56 pav. Jakštų (Zarasų r.) alkakalniai: Dievaičiukas (pirmame plane, kairėje) ir Dievaitytė (antrame plane, dešinėje). 1999. LIIR ng. 71871. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

Dievaičiuko ir Dievaitytės kalvos (56 pav.) (LIIR f. 1–3389, l. 48), Pakalniškiuose (Raseinių r.) – Perkūnkalnis ir Mergikalnis (SLŠ, p. 576–577), Nuodėguliuose (Utenos r.) – kalnai Bobinis ir Bobinukas (LŽV: P. Adamonis, 1935), Kirkliuose (Šiaulių r.) – kalnai Gaidpilė ir Vištpilė (SLŠ, p. 531–534). Ilgio ežere prie Pailgio (Zarasų r.) žinomi Dievo ir Velnio (LŽV: M. Škėma, 1937), prie Valatkonių (Radviliškio r.) – Angelo ir Velnio (VUB f. 152–12, l. 93–95), Rudikuose (Kupiškio r.) – Perkūno skrynios ir Laumės lovos akmenys (LNB f. 127–131, l. 6). Pavyzdžių, kai skirtingų dievų šventvietės išsidėsčiusios poromis, žinoma ir kituose kraštuose (plg.: Wessén, 1929/30, p. 111; Witkowski, 1970, p. 370; Brink, 1996, p. 241–242; 1999, p. 428).

Ir nemažais atstumais viena nuo kitos nutolusios įvairių rūšių šventvietės tarpusavyje gali būti tiesiogiai (sausumos, vandens keliais) arba mitiškai (pa-

davimais, tikėjimais) susijusios. Antai Vydeikių Čerauninkalnyje (Plungės r.), pasakojama, raganos sustodavusios pailsėti prieš skrisdamos į pasitarimą ant Pašatrijos kalno (Telšių r.) (LIIR f. 1–1, l. 45). Arba: „Butkiškėj pasirode Marija, čia už Ariogalos – Ugionyse – [prie švento šaltinio. – V. Vaitkevičius] nusiprausė, a Šiluvoj apsistoje“ (SLŠ, p. 593). Bene įdomiausiai tokias sąsajas atskleidžia savitos Molėtų krašto šventvietės. Padavimuose jų tarpusavio ryšiai konstruojami sutartinių giedojimo pavyzdžiu[63]. Pasakojama, kad skirtin-

57 pav. Savidėnai (Molėtų r.). Baltramiejaus bala ir Paąžuolių (1), Vaidulų (2) kalnai, žvelgiant nuo Pasiekos, arba Raganų, kalno (3). Pasakojama, kad ant šių kalnų raganos giedodavo sutartinę. 1999. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

gose vietose (tarp jų gali būti ir didesnis kaip 10 km atstumas) laumės arba raganos vienu metu, „po punktui“, gieda tą pačią giesmę arba viena kitai atitaria. Dabar žinomi trys tokie šventviečių kompleksai: 1) Laumikonių kalnas, Ankštos dauba ir Rožakmenio akmuo; 2) trys Savidėnų kalnai (57 pav.); 3) Ažuluokesos ir Šlavingalio kalnai bei Kamužėlio ežeras, kuris šiame komplekse veikiausiai „užėmė“ Paąžuolių Mergų kalno vietą. Dubingių – Joniškio – Molėtų apylinkių žemėlapis rodo, kad laumių arba raganų realija čia yra plačiai žinoma ir konkretūs šventviečių kompleksai yra susiję su kitomis šventvietėmis bei sakraliai vadinamomis gyvenamosiomis vietomis (30 žemėl.).

---

[63] XIX a. pabaigoje – XX a. Molėtų krašte šio prosenovinio dainavimo būdo jau niekas nežinojo.

30 žemėl. Molėtų-Dubingių apylinkių *laumių* arba *raganų* šventviečių kompleksai (sujungti punktyru), taip pat svarbesni vandenvardžiai (kursyvas) ir gyvenamųjų vietų pavadinimai (pabraukta) (pagal autorių).
1. Alnės Raganos kalnas; 2. Paąžuolių Mergų kalnas; 3. Kamužėlio ežeras; 4. Ažuluokesos Mergų kalnas; 5. Lakajos (Šlavingalio) kalnas; 6. Meškalydymio Raganautiškės raistas; 7. Savidėnų Vaidulų kalnas; 8. Savidėnų Pasiekos (Raganų) kalnas; 9. Paąžuolių kalnas; 10. Bijutiškio Raganaraistis; 11. Pavandenės piliakalnis, vadinamas Raganos kalnu; 12. Ankštos Laumiaduobys; 13. Laumikonių Laumių kalnas; 14. Rožakmenio Rožių akmuo; 15. Gruodžių Raganėlės pieva.

Padavimai pasakoja, kad „senovėj išeidavo iš ežero mergos (raganos) ir užlipį ant kalno giedodavo taip drūtai, kad tin kas užgirsdavo, tai mirdavo. Vienos giedodavo ant Mergakalnio [Ažuluokesoje. – V. Vaitkevičius], kitos

po Inturke, ant kito kalno, vadinamo Šlavingaliu. Jos giedodavo po punktui <...>" (VAK b. 61, l. 62). Arba: „Laumikonyse, šitoj kalnoj, gyvena laumė, o kita gyvena Unkščioj, Laumiaduoby, a trečia gyvena Rožių Akmene. Ir anys dainava sutarytinę. Tai šita Laumikonyse pradėja: „Koja, koja, koja". Laumiaduoby tai: „Tu, kojela kojelyte". Rožių Akmene tai: „Tu kojute kojučiute". Tai anys, matai, dainava teip: viena čianai, Laumikonyse, kita Unkščioj Laumiaduoby, o trečia Rožių Akmene" (LTR 4105/262; plg.: LTR 4106/22).

Šventviečių, kur deivės[64] tarpusavyje giedodavo sutartines, kultūrinė aplinka (pirmiausia Alkomis, Šventupiais vadinamų šventviečių ir gyvenamųjų vietų, Rytų Lietuvos pilkapių ir XIII–XIV a. piliakalnių geografija) rodo, kad pristatyti šventviečių kompleksai formavosi ir veikė, matyt, I t-mečio antrojoje pusėje – II t-mečio pradžioje. Tiesa, visų pirma tai pasakytina apie Laumikonių ir Savidėnų šventvietes. Trečiojo – Lakajų – komplekso kultūrinė aplinka nėra tokia iškalbinga.

Viena nuo kitos toliau esančios šventvietės tarpusavyje gali būti siejamos ne vien pasakojimais, bet ir realiai egzistuojančiais arba mitiniais keliais. Jais paprastai naudojasi mitinės būtybės[65]. Šie keliai paprastai eina į (arba pro) šventvietes. Antai Velnio takas prie Urkuvėnų (Šiaulių r.) ėjo tarp Kipškalnio ir Laumakių balų. Jį supylė Velnias, piršdamasis Laumei. Be to, tarp akmenų ant šio tako žinomi akmenys, vadinami Velnio širdimi ir Laumės akmeniu (SLŠ, p. 534, 550–553; plg.: BLP I 32–34). Dvaronių Puntuko akmenį Velnias nešė ir pametė, norėdamas sunaikinti Anykščių bažnyčią todėl, kad ji buvusi pastatyta ant „velnių kelio" (LTR 601/9). Kengių (Raseinių r.) Deivėkeliu vaikščiodavo deivės – eidavo praustis į šaltinį – „šulinėlį" (SLŠ, p. 568–569). Nuo Gataučių pro Diržius, Steigvilius (Pakruojo r.) ėjusiu Ragankeliu „per raganas" buvo „susižinoma" (LŽV: A. Patkauskienė, 1935; Steigviliai). Kartais pasakojama, jog Velnias savo vaikus rogutėmis vežiodavo iš vienos balos arba ežero į kitą (Lenčių Velnybalis, Kėdainių r. – LTR 4554/520).

Yra duomenų, jog tokie keliai galėjo turėti apeiginę paskirtį arba jais rengiamų kelionių tikslas buvo apeiginis. Pirma, tai liudytų šventvietės, į (pro) kurias jie veda. Antra, paprastai pasakojama, jog tokie keliai buvo nutiesti arba

---

[64] Padavimuose veikiančių laumių ir raganų kilmė ligi šiol nėra nustatyta. Manoma, kad tai senųjų deivių arba mitinių būtybių figūros, tačiau diskutuojama dėl pirminių jų vardų ir funkcijų.

[65] Lietuvių mitologijoje taip pat žinomi vėlių keliai, ant kurių negalima nieko statyti, ant jų miegoti ir panašiai (plg.: Basanavičius, 1928, p. 122).

tiltai pastatyti vestuvėms, kurios susijusios su ritualine kelione į bažnyčią[66]. Trečia, būtent tokia kelių paskirtis kartais nurodoma motyvuojant jų pavadinimus arba sakralinį statusą.

Pavyzdžiui, Šventasis kelias (*Svēts cels*) to paties pavadinimo Svencelės kaime (Klaipėdos r.; *Schwentzel* kaimas minimas dar 1540 m. – Pėteraitis, 1997, p. 378) vedė į Šventkalnį (SLŠ, p. 673–675). Šventąja brasta Nevėžyje to paties pavadinimo Šventybrasčio kaime (Kėdainių r.) „senovėje žmonės keliaudavo melstis“ (VAK b. 24, l. 197–204) (padavimai šventvietę Šventybrastyje nurodo prie sukilėlių kapų arba bažnyčios vietoje – VUB f. 152–12, l. 10–11, 48–49). Perkūnkelis tarp Perkūniškio kaimo (dabar Paupys, Raseinių r.) ir Eržvilko taip vadintas, nes „ten buvo kažkokie aukurai“ (SLŠ, p. 619–620). Velnio taku vadinamas senkelis vedė per Šventąją upę iš Sūdėnų (Kretingos r.) į Perkūniškį (*Perkūnāte*) Latvijoje. Tikima, kad kažkur šioje vietoje Šventoji kasmet turi pasiimti po „žmogaus gyvybę“ (SLŠ, p. 104). Įdomu, kad 1589 m. kaip žemėnaudos orientyras figūruoja Vaidilos (*Woydylowska*) kelias prie Daumantiškių (dabar Paukščiai, Kaišiadorių r.) (LNB f. 93–522, l. 18). Ši vietovė ribojasi su tame pačiame dokumente minimu Gojaus (*Gaj*) mišku, tačiau jokių tikslesnių duomenų apie ją nėra.

Nuo garsiojo Padievyčio (Šilalės r.) Dievaičio (*Divyčio*) kalno per Ežervyčio pelkę kūlgrinda vedė Payžnio kalno link. Apie pastarąjį taip pat pasakojami padavimai, čia būta Velnio akmens (SLŠ, p. 422–424) (Payžnyje yra ir plačiau netyrinėtas visų geležies amžiaus laikotarpių bei ankstyvųjų viduramžių kapinynas). Alkupio (Šilalės r.) Šventkalnio pietiniame šlaite taip pat būta vieno kūlgrindos galo (Крживицкій, 1909, c. 123). Atrodo, per Parų pelkes ji vedė į Klabų Stirbkalnį, kuriame rasta IX–XII a. radinių iš ardomo kapinyno[67].

Beje, Låssa apylinkėse, centrinėje Švedijoje, taip pat yra kelias, susijęs su laidojimo vieta ir, matyt, su laidotuvių ritualu. Vienas šio 540 m ilgio, 3,3–3,6 m pločio, šiaurės – pietų kryptimi orientuoto, 815 (±80) m. po Kr. įrengto kelio galas yra pilkapyno teritorijoje, didžiausio pilkapio papėdėje. Kitame jo gale aptikta 6x9 m dydžio ovalo formos akmenų konstrukcija (Damell, 1985).

---

[66] Atskirai paminėtinas unikalus atvejis, kuomet Raigarde (Varėnos r.) nugrimzdusi bažnyčia susieta su realiai egzistuojančia Ratnyčios bažnyčia: jas jungia kelias, kuriuo iš pražūčiai pasmerkto Raigardo miesto pasitraukė kunigai: „Tai tadu prisisapnavo kunigam, „išaikit iš cia, išvažuokit“. Ir parodė, ty tokis ravas yra <...>. Jie nulipo ir ciesiai, sako, aikit, ciesiai, ir jie nuvėj nat šiton vieton, kur Ratnyčios bažnyčia stato. Ir takas dar tas ir yra“ (LTR 6595/21; „takas“ – tai vingiuotas miško kelias, prasidedantis rytiniame Švendubrės pakraštyje, ant Raigardo slėnio kranto, ir vedantis Ratnyčios kryptimi). Trumpas tekstas apie tai, kad „iš Ratnyčios, iš atlaidų“ einančius žmones kažkas paklaidina – „nuveda“ net „šitan pačian Raigardan“ (LTR 3804/16) dar kartą patvirtina mitinį Raigardo ir Ratnyčios bažnyčių ryšį.

[67] Kaip šioje vietoje neprisiminti Obeliuose (Ukmergės r.), tarp XIII–XIV a. degintinių kapų sausumoje ir ežere aptikto bei tyrinėto (1983 m., vad. V. Urbanavičius) apie 10 m ilgio akmenimis grįsto tako. Dėl jo paskirties, kaip ir dėl laidojimo vandenyje, lig šiol tebediskutuojama.

ŠVENTVIEČIŲ STATUSAS

Nėra abejonių, kad šventviečių religinis ir socialinis vaidmuo, kitaip tariant, statusas, skiriasi. Dėl duomenų stokos sunku į šį klausimą atsakyti preciziškai, todėl toliau pateikiamos tik kai kurios pirminės prielaidos, išplaukiančios iš tyrimų metu gautų rezultatų.

N a m a i / š e i m a. Iš šioje knygoje nagrinėtų paminklų akmenys su smailiadugniais dubenimis (žr. p. 107–113) yra ryškiausias namuose veikusių šventviečių pavyzdys. Dėl savo specifikos kitos namų šventvietės nebuvo plačiau nagrinėjamos. Skirtingai nuo natūraliai gamtoje esančių šventų kalnų, miškelių ar šaltinių, namų šventvietės kartu su visa sodyba buvo kuriamos konkrečioje, gyvenimui pasirinktoje vietoje, atsižvelgiant į daugelį kitų veiksnių, pavyzdžiui, pastatų orientavimą ir komponavimą sodyboje.

Нъnадеевис, „Namo dievas", pasak A. J. Greimo, minimas dar 1252 m., karaliaus Mindaugo garbinamų dievų sąraše (BRMŠ I 260–261; Greimas, 1990, p. 395). XVI–XVII a. šaltiniuose figūruoja *Namiszki Diewai*, *bożki domowe*, *Deus domosticum* (Prätorius, 4 kn., 9 sk., § 3; Stryjkowski, 1846 I 373; Mannhardt, 1936, p. 432). Šie dievai arba deivės: Dimstipatis, Gabjaujis, Deiviai Pagirniai, Žemėpatis, Žemynėlė (plg.: Johansons, 1964; Greimas, 1990, p. 425–449) turi apibrėžtas sakralumo sritis ir globoja sodybos užimamą teritoriją, atskirus sodybos ir gyvenamojo namo elementus, čia gyvenančius žmones, jų turtą, asmeninę laimę ir darbus. Suprantama, kad atitinkama tvarka nustatytose vietose jiems rengiamos apeigos.

Pavyzdžiui, Pagirniams po girnomis kuriame nors namo kampe buvo įrengiamos nedidelės smėlio aikštelės (*pauxillum arenae*), prižiūrimos motinos, kuri, artinantis mirčiai, tai pavesdavo daryti jaunesniojo sūnaus žmonai. Nustatytu laiku ten moterys Pagirniams aukodavo vištą ir kitokio maisto liekanų (1601 m.; Mannhardt, 1936, p. 432; plg.: Lebedys, 1974, p. 206, 207). Svirnuose (*horreum*) buvo laikomi dideli plokšti akmenys, įkasti į žemę, uždengti šiaudais ir vadinami Deivėmis (*Deyves*). Šie akmenys buvo garbinami kaip grūdų ir galvijų saugotojai, jų vieta visų pamaldžiai saugoma, kad niekas nedrįstų prieiti ir paliesti, nes būsiąs nutrenktas. Deivėms paprastai būdavo aukojamas juodas paršiukas, kurį virtą suvalgydavo tėvas ir motina kartu su aukojimą atlikusia sene (*cum anu sacrifica*). Mažąsias paršiuko, taip pat kito

maisto liekanas kartu su tris kartus po devynis gabalus duonos senė nešdavo į svirną ir ten Deives, visiems pasišalinus, maldaudavo (1600–1604 m.; Mannhardt, 1936, p. 433; Greimas, 1990, p. 215; Matulis, 1990, p. 9). Gausūs latvių šaltiniai šia tema rodo, jog Namų viešpačio (*Mājas kungs*) rezidencija ir aukojimo vieta būdavusi įvairiose sodybos vietose: gyvenamajame name, kieme, sode, pirtyje, jaujoje, laukuose. Kai kuriais atvejais šiam dievui būdavo aukojama prie kurio nors sodybos akmens, jų krūsnies ar medžio (LPT, p. 249–283).

Apie išimtis šeimos (giminės) religinėje praktikoje kalbėti nėra rimtesnio pagrindo. J. Dlugošas informuoja (XV a. antroji pusė) apie tai, jog Lietuvoje sodybos, namai ir šeimos (singulae villae et qualibet domus atque familia) šventuose miškeliuose turėjo ugniavietes, skirtas mirusiųjų kūnams deginti (BRMŠ I 576, 580). Šis atvejis, susijęs su laidojimo ritualu, bendrame religijos fone neatrodo kaip išimtis šeimos religinėje praktikoje[68].

Šeimos narių religinė kompetencija, atrodo, skyrėsi ir buvo diferencijuojama atsižvelgiant į konkrečius poreikius. Nors įprasta manyti, kad didžiausius religinius įgaliojimus šeimose turėjo vyresnieji, tačiau sudėtingos šių įgaliojimų perdavimo situacijos (pvz., vyriausiajam / jauniausiajam vaikui, dukrai / marčiai) vis dėlto rodo, kad sunku kalbėti apie vieną modelį.

K a i m a s / b e n d r u o m e n ė. Yra pagrindas manyti, kad šioje knygoje nagrinėjamos šventvietės daugelio senųjų gyvenviečių ir jų vietą žyminčių laidojimo vietų aplinkoje atstovauja nedidelių bendruomenių šventvietėms (žr. p. 28–46, 53–54, 57–62, 74–84, 86–107, 137, 157, 168, 176).

Ryšį tarp bendruomenių ir jų šventviečių vaizdžiai liudija šventviečių ir kaimų, turinčių (įgijusių) sakralius pavadinimus, kaimynystė[69] (plg.: Brink, 1990, p. 459; Andersson, 1992, p. 241–242; Sandnes, 1992, p. 257). Antai Nemakščiai įsikūrę prie šventojo Nemakštės miško (Raseinių r.; *Namaxste*, 1386 m.) (SRP II 669–670, 677, 679), *Sauten* – prie šventojo *Sautum* miško (Kelmės-Raseinių r. riba; 1385 m.) (SRP II 687–688), Laumėnai – prie nenustatytos šventvietės (Ukmergės r.; *Loumene*, 1373 m.) (SRP II 103), Šventai – Šventinės miškų pakraštyje (dabar – Žadeikiai, Šilalės r.; *Швенты*, apie 1590 m.), Šventupiai – Šventupio krante (Akmenės r.; *Швентупи*, 1595 m.), Laumėnai – prie Laumės kalno (Šilalės r.; *Ловмяны*, 1583 m.) (Спрогис, 1888, c. 161, 171, 330), Alkupis – prie Alkupio ir Šventkalnio (Šilalės r.; *Алькупи*, 1593 m.), Pašvenčiai – prie Švento ežero (Kaišiadorių r.; *Poszwiencie*, 1597 m.)

---

[68] Juk ir mirusiųjų palaikai nebuvo laidojami namų kieme ar sodybos teritorijoje.

[69] Neretai pasitaikantys antrieji tokių pavadinimų sandai kaip *kiemas*, *kaimas* ar *laukas*, pvz., Perkūnkiemis (dabar – Elektrėnai, Trakų r.), Perkūnkaimis (sunykęs kaimas prie Salantų, Kretingos r.), Kauklaukiai (dabar – Кудрявцево, Kaliningrado sr.) savo ruožtu byloja apie seną šių gyvenamųjų vietų kilmę.

(Jablonskis, 1934, p. 346, 486), *Alkakalnas* – prie Alkos kalno (Pryšmantų apylinkės, Raseinių r.; *Алькакальнась*, 1605 m.) (LVIA SA 6279, l. 291–292), Alkūnai – prie Alkūnų miško ir Raganautiškės raisto (Molėtų r.; *Olkuny*, 1605 m.) (LVIA SA 14628, l. 91–92). Ne mažiau įdomus *Aukaimio* gyvenvietės ir to paties vardo pilies bei krašto pavyzdys (Batakiai, Tauragės r. (?); *Oukaym*, 1290 m.) (Salys, 1930, p. 38, 59–60)[70].

Prūsijos teritorijoje prie Švento (*Swynthen*) ežero su aukojimo akmeniu vandenyje būta deivės Kurkės vardu vadinamos gyvenamosios vietovės (*Kurken*, 1428 m.) (Voigt, 1827, p. 589), kitur – Kauklaukiais (*Kaukelawke*, 1394 m.), Perkūnais (*Perkunen*, 1374 m.), Vėluva (*Velowe*, 1258 m.) vadinamų gyvenamųjų vietų (Gerullis, 1922, p. 58, 120, 198). Latvijoje kaimai ir vienkiemiai taip pat neretai turi sakralius vardus, pvz., Perkūno (*Pērkoņciems*, *Perkūnāte*), Alko (*Elku*), Lauksargio (EnLV I 269, 272; Straubergs, 1960, p. 146) ir kitus.

Apytikrį vaizdą apie bendruomenėje garbinamus dievus ir rengiamas apeigas leidžia susidaryti santykinai vėlyvi istoriniai dokumentai, etnologijos bei folkloro duomenys. Antai 1596 m. teisminiame dokumente kalbama apie tai, kad sekmadienį, rytojaus dieną po Petrinių (06 29), Alkais vadinamoje Ruoščių (Kėdainių r.) vietoje (на местцу, называемом Олках), pagal paprotį susirinko žmonės, nusipirkę pusę statinės alaus sau ir savo bičiuliams (кгде се люди добрые сходят, яко дня светого у неделю пива полбочокъ купившы <...> для себе и для приятелеи своих) (Jablonskis, 1933). M. Pretorijus „Prūsijos įdomybėse“ (1684) išsamiai aprašė bendruomenės šventę, įvykusią prieš rudeninę sėją prie Metirkviečių (Šilutės r.). Apeigos vyko po ąžuolu, prie akmens. Čia buvo pastatyta aukšta kartis, ant jos – ožio kailis, virš kurio pririšta puokštė įvairių javų ir augalų. Pradžioje šventei vadovavęs vyras Vaidilutis (*Weydulut*) su kaušeliu rankose dėkojo dievui, kuris davęs jiems maisto, valgyti ir gerti. Vėliau jaunimas susiėmė už rankų, šoko aplink ąžuolą ir kartį kažkokį šokį. Vaidilutis vėl su kaušeliu rankose pasimeldė ir po to visi puolė, ištraukė kartį, griebė už puokštės. Kailis teko Vaidilučiui, o augalus nuo karties jis taupiai atidžiai kiekvienam padalijo. Tada Vaidilutis, sėdėdamas ant kailiu užtiesto akmens, susirinkusiems pasakojo apie senus papročius, tikėjimą ir dievus. Vėliau susirinkusieji galvas atrėmė į žemę, Vaidilutis vaikščiojo tarp jų. Šventei baigiantis visi vaišinosi (Mannhardt, 1936, p. 539–540) (plg.: D. Fabricijaus 1610 m. aprašytas lietaus šaukimo apeigas Livonijos miškuose, į kurias renkasi kaimynai (plurimi ex vicinia) – Mannhardt, 1936, p. 458).

---

[70] Tiesa, dėl *aukos* reikšmių ir senumo kalbininkai neturi vieningos nuomonės (žr. p. 22–23).

Būtina paminėti, kad tam tikrą sakralinį atspalvį turinčios bendruomenės narių tarpusavio bendravimo formos, tokios kaip šventvakariai (vakaronės per šventes, tarpukalėdžiu), sambariai (po sėjos, laukų lankymo ar derliaus nuėmimo daromos sudėtinės vaišės) ar krivūlės (sueigos, kuriose svarstomi bendruomenės reikalai) realizavosi ir pačioje gyvenvietėje arba sutartoje vietoje netoli jos, vienokiu ar kitokiu būdu išskirtoje erdvėje, pavyzdžiui, specialiai šiems tikslams skirtuose pastatuose. Baltų kaimynų – vakarų slavų ir germanų – kraštuose, istorijos šaltinių bei archeologijos tyrimų duomenimis, tokių medinių pastatų dydis siekė net iki 15x85 m (Olsen, 1970, p. 273–274, 277; Słupecki, 1993, p. 269–278; Brink, 1996, p. 242–248).

Tokiame kontekste, matyt, reikėtų vertinti ir kituose šaltiniuose nepasikartojančio turinio informaciją apie tai, jog 1384 m. Vidurio Lietuvoje, Vandžiogalos žemėje, netikėtai prie šventyklų (*edes sacras*) užklupti lietuviai subėgo į jas slėptis ir buvo suimti. Iš vieno pastato buvo suimti 36 vyrai, iš kito – 60, neskaitant moterų ir vaikų (BRMŠ I 463, 469).

Kas bendruomenės ritualams ir šventėms vadovavo, nėra visiškai aišku. Labiausiai paplitusi nuomonė, kad tai buvo bendruomenės vyresnieji. Šiame kontekste galėtų būti analizuojama Vygando Marburgiečio informacija apie tai, jog, 1336 m. kryžiuočiams apgulus Pilėnų pilį, jos gynėjai, nenorėdami pasiduoti gyvi, sunaikino visą pilyje buvusią mantą. Ten pat buvo išsmaugtos visos moterys ir vaikai, o šimtas vyrų leidosi kirviu nužudomi senos stabmeldės (*vetula pagana*) (!) (BRMŠ I 458, 464; Vygandas Marburgietis, p. 220).

XVI–XVII a. duomenys apie senu papročiu kaimuose rengiamas bendruomenines šventes ir ritualus taip pat byloja, kad apeigoms vadovauja vyresnio amžiaus asmenys, tačiau ne visada nurodomas tiesioginis jų ryšys su bendruomene. Jie neretai apibūdinami vyriausiaisiais žyniais (1615 m., *primus augur*, Lasickis, 1969, p. 42), vadinami bendriniais burtininko (1547 m., *schwenta burtinikie*, Slaviūnas, 1997, p. 306), viršaičio(?) (1531 m., *Worszkaite*; 1551 m., sacrificulus, quem *Vurschayten* appelant, Mannhardt, 1936, p. 272, 294), vaidilos, maldininko (apie 1684 m., *Weydullis*, *Maldinincker*, Prätorius, 4 kn., 3 sk., § 14; 15 sk., § 28) (plg. XIV a. žymaus lietuvių bajoro pavardę Vaidila (*Waydelen*) – Vygandas Marburgietis, p. 169; pavardes Maldeikis, Maldžius iš lietuvių *maldus* „pamaldus", *maldyti* „labai prašyti; maldauti" – LPŽ II 144). Peršasi išvada, kad šie apeigoms vadovaujantys asmenys gali būti siejami su A. J. Greimo aprašytais lietuvių elgetomis-„diedais", atstovaujančiais „sunykusiai, degraduotai, bet autentiškai senosios lietuvių religijos dvasininkų klasei" (1990, p. 405). XIX–XX a. šie elgetos paprastai neturėjo nuolatinės gyvenamosios vietos (arba paeiliui gyvendavo vieno kaimo šeimose), pagrindinis jų užsiėmimas buvo už maisto ir kai kurias kitas aukas melstis už jas aukojančiųjų asmenų mirusius artimuosius.

R e g i o n i n ė s šventvietės. Įvairių šventviečių žinoma daugelyje XIII–XIV a. šaltiniuose figūruojančių Lietuvos vietovių – menamuose administraciniuose ir (arba) gynybiniuose centruose arba jų aplinkoje, pavyzdžiui: Alsėdžiuose (Plungės r.), Apušėnuose (dabar Mikytai-Šliktinė, Skuodo r.), Biržuvėnuose (Telšių r.), Biržų Lauke (Šilalės r.), Gandingoje (Plungės r.), Garduose (dabar Žemaičių Kalvarija, Plungės r.), Gegrėnuose (Plungės r.), Grūstėje (Mažeikių r.), Jaunodavoje (Šilalės r.), Kartenoje (Kretingos r.), Mosėdyje (Skuodo r.), Palangoje, Paštuvoje (dabar Jaučakiai, Kauno r.), Raseiniuose, Viešvėnuose (Telšių r.) ir kitur.

Antai Senojoje Įpiltyje (Kretingos r.), kuršių Duvzarės žemės centre, yra šventas akmuo su įduba, vadinamas Aukuru, arba Karalienės lova. Iš po akmens trykšta šventu laikomas šaltinis. Šalia esantis vienas Įpilties piliakalnis turi Marijos kalnelio vardą. Į rytus nuo Įpilties piliakalnių ir prie jų esančios gyvenvietės stūkso Alkos kalnas, teka Alkupis ir yra Laumės akmuo. Karūžiškėje (Medvėgalyje) (Šilalės r.), Medininkų (Varnių) žemės centre, į pietvakarius nuo piliakalnio stūkso Alkos kalnas. Kražiuose (Kelmės r.), vienos Žemaitijos žemių centre, yra garsi Medžiokalnio šventvietė, kuriai priskirtinas kalnas, ąžuolų miškelis, šaltinis, į šiaurę nuo kalno telkšantis Katežeris. Prie Šiauduvos (Šilalės r.), nedidelės Žemaitijos žemės ar valsčiaus centro, telkšo garsus Divyčio (= Dievaičio) ežeras, stūkso Divyčio ir Velnragės kalnai, teka Šventupis, būta stulpo formos švento akmens-„stabakūlio“. Į šiaurės vakarus nuo Pagirgždūčio piliakalnio (Telšių r.) – XIV a. Žiesdytės pilies vietos – telkšo ežerėlis ir kitados augo ąžuolas, siejamas su senąja religija (pats Girgždūtės kalnas dar neseniai „buvęs labai žmonių gerbiamas“. Senu papročiu Sekminių antrą dieną į pasilinksminimus čia susirinkdavo „keli tūkstančiai didelių ir mažų žmonių iš artimų ir tolimų apylinkių“, SLŠ, p. 318) (plg. detalią XIII a. Žiemgalos administraciniuose ir politiniuose centruose esančių paminklų kompleksų analizę – Urtāns, 2001).

Apie administraciniuose ir (arba) gynybiniuose centruose esančių šventviečių rangą sunku kalbėti dėl palyginti menko pačių senųjų teritorinių struktūrų pažinimo. Vis dėlto tai, kad šios šventvietės pagrįstai gali būti siejamos su minėtuose centruose esančių paminklų (gyvenamųjų, gynybinių ir laidojimo vietų) kompleksais, rodo ryšį tarp administracinių centrų ir šventviečių, tokiu atveju ir tarp eventualių regioninių religinių centrų (plg.: Brink, 1996, p. 261; 1999, p. 427).

Šiuo metu sunku apibūdinti centrines valsčių ar pilių apygardų (*волость*, *Borgsuhunge*, *castellatura*), žemių ar kraštų (*Landsachften*, *Land*, *terra*) šventvietes (apie senąsias teritorines struktūras plačiau žr.: Zabiela, 1992a, p. 16–17; Žulkus, 1997a, p. 20–21; 1999). Aišku, kaip jau minėta, kad jų būta įvairaus dydžio valsčiuose ir žemes administruojančiuose ir (arba) jų gynybą koordinuojančiuose centruose. Čia užfiksuotos menamos kulto vietos atstovauja įvairių

rūšių šventvietėms (kalnai, miškeliai, vandenys) arba yra jų komponentai (akmenys, šaltiniai). Šias šventvietes pasakojamoji tradicija sieja su senąja religija. Deja, padavimai dažniausiai nedetalizuoja, su kurių dievų ar deivių kultu jos buvo susijusios. To paprastai neatspindi ir šventviečių pavadinimai, nes jie dažnai sudaryti su žodžiais *alka*, *šventas*, *dievas*. Tiesa, buvo pateikta pavyzdžių (žr. p. 37), jog kai kurie XIII–XIV a. būdingi piliakalniai yra vadinami Perkūno kalnais. Cirkliškio (Švenčionių r.) Perkūnkalnis siejamas su vienu iš XIII a. lietuvių kunigaikščių – Girdeniu (Zabiela, 1992a, p. 21). Be to, Perkūnkalniais vadinamų šventviečių yra ir prie kitų centrų, pavyzdžiui, Kastriškėse prie Nemunaičio (Alytaus r.), Pakalniškiuose prie Betygalos (Raseinių r.). Su mitologija ir religija sietini ir kai kurių kitų administracinių ir gynybinių centrų pavadinimai, pavyzdžiui, Veliuonos (<*vėlė*) (Jurbarko r.; 1336 m., *Welyn*, 1337 m., *Welov* – Salys, 1930, p. 71), Kaukio (<*kaukas*) (neidentifikuota kuršių Mėguvos žemės vietovė; 1253 m. *Kaukis*, *Caucas* – BgR III 161), Vilkmergės (<*vilko merga*; tai vienas deivės Žvėrūnos-Medeinos epitetų, žr.: Greimas, 1993) (dabar – Ukmergė; 1385 m. *Wilkemerge* – SRP II 695), taip pat Švenčionių (<*švent-*) (1433 m. *Schwantany*) – senos didžiojo kunigaikščio valdos ir menamo vienos Nalšios žemių centro (plg.: Brink, 1996, p. 263).

Klausimas, kas aptarnavo regionines šventvietes centruose, kuriuose telkėsi politinė, administracinė ir religinė valdžia, lieka atviras. Paprastai manoma, kad karo vadų ir vyriausiųjų dvasininkų institucijos sutapo. Nors tokia nuomonė yra diskutuotina, ši problematika išeina už šios knygos ribų. Tenka apsiriboti išvadomis apie tai, jog Lietuvos administracinių ir gynybinių centrų bei tiesioginėje kai kurių šventviečių aplinkoje kaimais(!) gyveno senosios religijos dvasininkai. Tokių gyvenviečių, matyt, būta ir germanų kraštuose (Brink, 1999, p. 426, 433; plg.: Brink, 1996, p. 266–267).

Hermanas Vartbergietis Livonijos kronikoje (apie 1358–1378 m.) užsimena, jog 1362 m. sausio 25 d. surengtas žygis į *Sethen* kaimą, kuris vadinamas šventu (que dicitur sancta) (BRMŠ I 419, 420), o Vygandas Marburgietis rašo, jog 1364 m. sausio 26 d. *Seten* kaime kryžiuočiams pavyko sučiupti „šventą vyrą“ (*sanctum virum*) (BRMŠ I 461, 467; Vygandas Marburgietis, p. 123). Matyt, pagrįsta abi šias žinias sieti (plg.: Šturms, 1946, p. 33; Lowmiański, 1983, p. 320), nes Vygandas Marburgietis naudojosi Livonijos kronika (Vygandas Marburgietis, p. 24–25), ir tik šiek tiek skiriasi nurodomi žygio metai, be to, sutampa mėnuo bei diena, kaimo pavadinimas ir jo lokalizacija Kauno apylinkėse. *Seten* vietovė, minima kartu su Nerimi ir Sviloniais, sietina su Šatijais (Kauno r.). 5 km į šiaurės rytus nuo Šatijų teka Šventupis (Neries dešinysis intakas). Be to, žinomi Žinėnų ir Mažųjų Žinėnų kaimai (Jonavos, Kauno r.)[71].

---

[71] Iki šiol *Seten* buvo siejama su Šėta (Kėdainių r.) (Šturms, 1946, p. 4, 33).

Pavadinimą *Sethen*, *Seten* bandoma sieti su latvių *sēta* „tvora; kiemas; sodyba" (Straubergs, 1960, p. 140). Tam neprieštarauja šiaurinėje Lietuvos dalyje esančių kaimų pavadinimai Šateikiai, Šatės, Šatilgalis, Šatiliškis, nors lietuvių *šat-* : *šėt-* siejama ir su *šėtas* „storas, riebus", *šėtoti* „dūkti, šėlti, siausti, skėtotis" (Vanagas, 1981, p. 326–327). Ne mažiau įdomu, kad su senąja religija susijęs ne vien šventas Šatijų kaimas (*Sethen*). Į pietvakarius nuo Šačių (Skuodo r.) yra Burvių kaimas, sietinas vėlgi su latvių kalbos žodžiu *burvis*, *burve* „burtininkas; žynys; kerėtojas". Viena Šateikių Rūdaičių (Plungės r.) kaimo dalis vadinta Auksūdžiu (dėl šio vietovardžio etimologijos žr.: Razmukaitė, 1989). Be to, viename Prūsijos šventame miške minima *Zetyn* vadinama vieta (1377 m., Gerullis, 1922, p. 156).

Petras Dusburgietis rašė, jog maždaug 1294–1300 m. buvęs sudegintas *Romene* kaimas aukštaičių žemėje, kuris pagal pagonių papročius buvęs laikomas šventu (Romene, que secundum ritus eorum sacra fuit) (BRMŠ I 339, 350). Mikalojaus iš Jerošino eiliuotoje Kronikoje (apie 1340 m.), kuri seka Petru Dusburgiečiu, sakoma, jog *Romein* kaimas buvęs didingas ir turtingas, visų aukštaičių pagal kvailą paprotį laikomas šventu (Da was ein mechtic dorf gelein Unde rich, das hiz Romein. Daz dorf al di Ousteten gar vor heilic heten Nach irre tummen wise) (BRMŠ I 365, 375). XVI a. istorikas K. Šiucas, galbūt remdamasis nežinomu šaltiniu, apie tą patį *Owstech* srities *Romane* kaimą rašė, jog čia gyveno vieni bajorai, susitelkę į atskirą dvasinę sektą, ir jie visi lietuvių buvo laikomi šventais bei dievo tarnais, nes jie buvo susiję su žyniavimu. Šis šventasis kaimas su jo gyventojais buvęs kryžiuočių sudegintas ir išžudytas (žr.: Prätorius, 4 kn., 3 sk., § 6).

Romainių vietovė (kaimas, kraštas) tapatinama su Romainiais (Kauno r.) (plg.: Baliński, 1886, p. 354; Salys, 1930, p. 65; Vygandas Marburgietis, p. 328). 1398 m. Salyno sutartyje toje pačioje vietoje, Nemuno ir Nevėžio upių rajone, minimas Šventas miškas (*Heiligenwalt*) (Mannhardt, 1936, p. 127; Šturms, 1946, p. 3–4, 24).

Vieno kito „švento kaimo", matyt, būta ir kitur. Lietuvos pajūrio regione yra Žynių (Šilutės r.), Žynelių (Kretingos r.) kaimai[72]. Pastarasis 1594 m. minimas kaip *Жинелайте* (Спрогис, 1888, 116) yra į pietryčius nuo Senosios Įpilties, į rytus nuo Pelėkių-Sūdėnų archeologijos paminklų komplekso, į vakarus nuo Benaičių šventos vietovės. Vaidilai (Tauragės r.), 1585 m. paminėti

[72] Plg. Adomo Brėmeniečio pasakojimą (apie 1075 m.), jog „visi kuršių namai pilni kunigų, pranašautojų ir burtininkų, kurie rengiasi vienuolių drabužiais; žmonės iš viso pasaulio, visų pirma iš Ispanijos [manoma, klaidingai verčiama iš *his paganis*] ir Graikijos [graikai – graikų tikėjimo rusinai], vyksta čia jų pranašyscių" (divinis, auguribus atque nigromanticis omnes domus plenae sunt, qui etiam vestitu monachico induti sunt. A toto orbe ibi responsa petuntur, maxime ab Hispanis et Grecis) (Adam von Bremen, 1961, p. 454–455).

kaip *Войдилойти* (Спрогис, 1888, с. 58), yra į šiaurę nuo Šventgirės. Šioje Žemaitijos dalyje, netoli nuo Lietuvos-Prūsijos sienos, kaip galima spręsti iš autentiškų M. Pretorijaus užrašų, dar ir baigiantis XVII a. būta vaidilų bei vaidilučių (*Weydullis*, *Weiduluttin*), kurie atlikdavę įvairias senajam žynių luomui būdingas funkcijas (plg.: Prätorius, 4 kn., 3 sk., § 14; taip pat: Mannhardt, 1936, p. 527–529, 530–531).

Burveliai (Panevėžio r.), apie 1358 m. paminėti kaip *Burve* (BRMŠ I 419, 421), sietini su latvių *burvis* arba *burve* „burtininkas; žynys; kerėtojas". Ši vietovė plyti už Nevėžio XIII–XIV a. būdingo Bakainių piliakalnio (Kėdainių r.) atžvilgiu, į pietus nuo Barinės, kur yra tyrinėtas XIII–XIV a. kapinynas. Užbaliuose prie Burvelių, Nevėžio ir Liepupio santakoje, yra menama šventvietė – Koplyčkalnis.

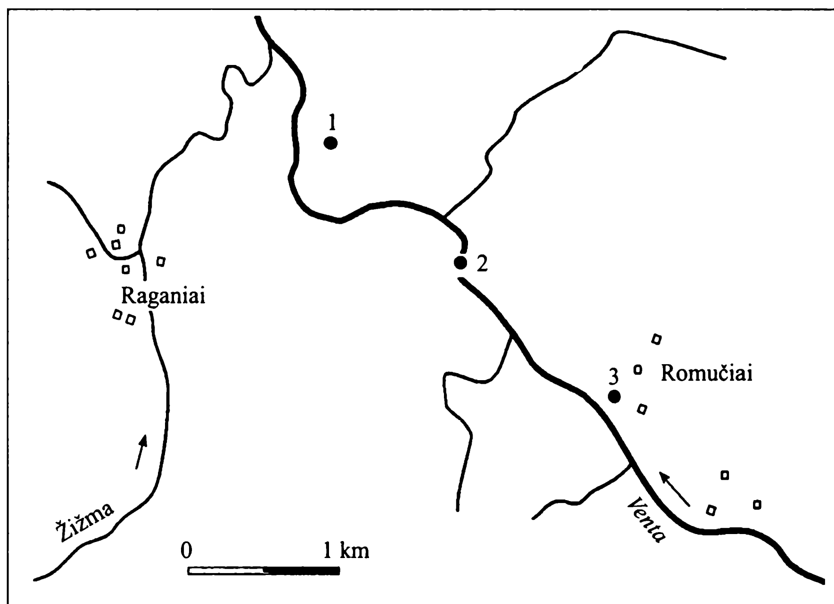
Ne mažiau įdomus Raganių (Šiaulių r.) pavyzdys. Dešiniajame Ventos krante yra Rekčių ir Romučių piliakalniai. Tarp jų, brastos per Ventą rajone, Raganinės pavadinimu skirtingi šaltiniai vadina: 1) Ventos duburį; 2) seklumą; 3) brastą; 4) pievą prie Ventos; 5) kalvą prie Ventos (LŽV: J. Žukauskaitė, 1935, Ožkėnai; LŽV: E. Daukšienė, 1935, Papalskiai; LŽV: J. Žukauskaitė, 1936, Graudušiai; VK). Ties Rekčių piliakalniu, kuris buvo vadinamas Raganų kalnu, į Ventą įteka Žižma. Jos pavadinimas priklauso vadinamiesiems „piktumo reikšmės hidronimams, kurių žinoma daugelyje indoeuropiečių kalbų (Vanagas, 1981, p. 402). Prie Žižmos įsikūrę minėti Raganiai (31 žemėl.), kurie 1590 m. iškyla kaip *Рагойне* (Опись I 131), 1777 m. – kaip *Raganie* (VK-ist.). Ši panorama įdomi daugeliu aspektų, tačiau tenka apsiriboti dviem pagrindinėmis prielaidomis.

Pirma, tai, jog Rekčių piliakalnis siejamas su raganomis („anksčiau čia pavakariais susirinkdavo jaunimas, bet ilgai nebūdavo – bijodavo raganų", LTR 2228/34) veikiausiai byloja apie senąsias šventes apleistame piliakalnyje, taigi laikotarpyje po krikščionybės įvedimo. Galbūt jų organizatoriai ir dalyviai Papalskių Raganinėje buvo teisiami, – tokią mintį perša padavimai (LŽV: J. Žukauskaitė, 1936, Graudušiai).

Antra, Papalskių Raganinė yra tarp dviejų XIII–XIV a. būdingų piliakalnių. Romučių pavadinimas taip pat galbūt susijęs su senąja religija (žr. p. 203). Šiame kontekste yra pagrindas su gynybiniais punktais Rekčiuose ir Romučiuose sieti kitapus upės[73] plytinčius Raganius – galbūt senosios religijos dva-

---

[73] Plg. nagrinėtą Burvelių (Panevėžio r.) pavyzdį. Burtkaimis (Ukmergės r.) įsikūręs į šiaurę nuo Deltuvėlės Alkos lauko, taip pat kitapus Gniužos upelio Vaitkuškio piliakalnio atžvilgiu. Anot XVI a. padavimų, didysis kunigaikštis Gediminas savo žynius Vilniaus Žemutinės pilies atžvilgiu taip pat apgyvendino kitapus Vilnelės, Lukiškėse (las <...> bogom poświęcił <...> i kapłany pogańskim obyczajem w nim ustawil <...>. Las był nad Wilją podle puszkarniej, aż do Lukiszek) (Stryjkowski, 1846 I 373).

31 žemėl. Raganiai – Romučių (Šiaulių r.) paminklai (pagal autorių).
1. Rekčių piliakalnis, vadinamas Raganų kalnu; 2. Papalskių vietovė, vadinama Raganine; 3. Romučių piliakalnis, vadinamas Gojeliu.

---

sininkų kaimą (plg.: *raganauti* „kerėti, burti, žyniauti", LKŽ XI 18). Su šios vietovės pavadinimu ir menama religine reikšme koreliuoja šalia esančios Žižmos upės pavadinimas, kuris kildinamas iš lietuvių *žiežara* „niurzgus, vaidingas, pikčiurna, piktas žmogus; ragana, burtininkė" (!) arba *žižė*, *žiužė* „pikčiurna" (Vanagas, 1981, p. 402, 405). Svarbu, jog Rekčiai ir Romučiai su Raganiais susisiekia brasta per Ventą, vadinamą Raganinės vardu (Alkos brastos būta tarp Vadagių piliakalnio (Mažeikių r.) ir Alkos kalno, Švento Jono brastos – tarp dviejų Genčų Velnio akmenų (Kretingos r.), brastų taip pat būta tarp Dvaronių Puntuko (Anykščių r.) ir Ažuožerių Karalienės liūno, tarp Anykščių senovės gyvenvietės ir Alkalankio pievos, tarp Vilniaus Žemutinės pilies ir Šventaragio šventvietės Lukiškėse (vėliau čia pastatytas tiltas); į Šventybrasčio (Kėdainių r.) šventvietę per Nevėžį vedė Šventoji brasta, į Jačiūnų miško (Kaišiadorių r.) – Velnio brasta ir t. t.).

Apie t a r p r e g i o n i n ė s reikšmės šventvietes kalbėti sudėtinga. Pirma, regioninės šventvietės taip pat gali turėti menamą reikšmę keliems regionams

ir tokiu būdu pretenduoti į tarpregioninį statusą. Antra, nelygu keliems, kokio dydžio ir svarbos regionams tokia šventvietė turėjo reikšmės.

Bene ryškiausiai tarpregioninėms šventvietėms atstovauja šventvietės, esančios tarp iš centrų administruojamų teritorijų. Latvijoje, Švedijoje apie tokius paminklus kalbama gana pagrįstai (Calissendorff, 1971, p. 4–9; Urtāns, 1998, p. 172–173). Lietuvoje per menkai pažįstamos senosios teritorinės struktūros, taigi ne visada aišku, kur ir kokias kriterijais remiantis minėto pobūdžio šventviečių reikia ieškoti.

1291 m. kaip orientyras Kuršo žemių dalybų dokumente Pilsoto žemėje figūruoja nudžiūvęs šventasis medis *Ouse warpe*. Iš dokumento teksto aiškėja, kad ši šventvietė veikė tarp *Okte* ir *Galmene* pilių (neidentifikuotos vietovės Klaipėdos r. rytuose) (BgR III 163–164; Šturms, 1946, p. 24–25; Klimka, Žulkus, 1989, p. 18). Deja, tyrimams tokia žinutė teikia per mažai informacijos.

Kartografavus archeologijos paminklus ir gautus rezultatus palyginus su istorijos duomenimis apie teritorines struktūras (valsčius, žemes, gentis) pastebėta, kad teritorinių junginių pakraščiais arba tarp jų dažnai telkiasi įvairios šventvietės (Žulkus, 1989; Šimėnas, 1995; SLŠ, p. 11–14). Tai konstatuojama ir šioje knygoje (žr. 29, 35–36, 53, 57, 161–162). Apie specifinius tokių šventviečių požymius šiuo metu spręsti sunku. Pažymėtinas vienas ryškesnių nagrinėjamų šventviečių geografinių bruožų – jos palyginti dažnai yra upių baseinus skiriančiuose miškinguose aukštumų arba pelkėtuose žemumų ruožuose. Šventvietės čia dažnai sudaro kompleksus, jos taip pat išsiskiria savo dydžiu, padavimų įvairove ir gausa, taip pat kai kuriomis kitomis gamtinėmis arba kultūrinėmis savybėmis (plg.: Alko (Kretingos r.) kalnas, upės, akmuo, šaltinis; Puokės (Skuodo r.) kalnas; Vilkų (Plungės r.) kalnas, upė, akmuo, šaltinis; Alkos (Plungės r.) kalnas, giria, upė, ežerėlis; Mikytų (Plungės – Skuodo r.) kalnas, pelkės, akmuo, šaltinis; Raizgių (Šiaulių r.) kalnas, upė; Blandžių (Kėdainių r.) kalnas, upė, pelkė, miškas; Alkupio (Šilalės r.) kalnas, dauba, upė, akmuo; Vilkų (Telšių r.) giria, kalnas, medis, ežerėlis; Girnikų (Šiaulių r.) kalnas, medis; Karalgirio (Kauno r.) kalnai ir kiti).

Šventvietės plačiose tarpgentinėse dykrose, nedideliuose takoskyriniuose ruožuose tarp žemių arba valsčių galėjo būti susijusios su įvairias mitiniais vaizdiniais, visų pirma su kitu, už žmonių kontroliuojamos kultūrinės erdvės prasidedančių dievų ir mirusiųjų pasauliu (žr.: Žulkus, 1993; plg. tokias pelkes takoskyriniuose ruožuose kaip Veliekos plėšimą-„velnių pragarą" prie Senmiestės (Mažeikių r.), Dausynais vadinamas pelkes prie to paties vardo kaimo ir šiose vietose tekantį Dūšupį (Klaipėdos – Plungės r.), Peklalės ir Čysčiaus pelkes Alsėdžių apylinkėse (Plungės r.), Dievaraistį Dabužių apylinkėse (Anykščių r.) ir kitas).

Apie tai, kaip tarpregioninės šventvietės funkcionavo, mažai ką galima pasakyti. Rašytiniai šaltiniai leidžia tik įsivaizduoti, kad nustatytu laiku į nustatytą vietą rinkdavosi žmonės, gyvenantys įvairiuose kaimuose, valsčiuose ar žemėse (Lowmiański, 1983, p. 317–320).

E. Šturmas tokiame kontekste buvo linkęs vertinti žinią apie tai, jog 1364 m. sausio 26 d. šventame Šatijų (*Seten*) kaime kryžiuočiams pavyko sučiupti žynį (*sanctum virum*) ir jis pažadėjo nuvesti juos į vietą giriose, kur jie rasią daug subėgusių stabmeldžių (promisit eis se velle ducere in locum, in quo invenirent paganos multos de tribus terris collectis). Kitą dieną žynys kryžiuočius nuvedė į Varluvos žemę, kur klaikioje girioje buvo užklupti subėgę visi trijų Varluvos kaimų žmonės (BRMŠ I 461, 467; Vygandas Marburgietis, p. 123–124; Šturms, 1946, p. 33). Tai, jog į šią vietą kryžiuočius atvedė žynys, teikia tam tikrą pagrindą manyti, jog tai būta visuotinių, taigi ir religinio pobūdžio, susirinkimų vietos (plg.: Skandinavijoje žinomos Šventomis (su dėmeniu *helg-* ar *helga-*) vadinamos senosios susirinkimų vietos, Calissendorff, 1971, p. 4–9; Adalsteinsson, 1990, p. 215; Andersson, 1992, p. 253). Vis dėlto šiuos įvykius nėra lengva įvertinti. Juk visa tai vyko kryžiuočių antpuolio dienomis; vietą giriose, kur buvo susirinkę vyrai, moterys ir vaikai, priešams parodė žynys(!); nepasakyta, ar vieta giriose buvo paprasta žmonių slėptuvė, ar jie subėgo slėptis į savo šventvietę (plg. Lembo apylinkių paminklų komplekso aprašymą, p. 182–183).

Ieškant atsakymo į klausimą, kaip tarpregioninės šventvietės funkcionavo, galima prisiminti ir stebuklingais paveikslais bei statulomis garsėjančių katalikiškų šventovių veikimą. Kai kurios iš jų, beje, yra senuosiuose administraciniuose centruose (pvz., Alsėdžiai, Kražiai, Raseiniai, Trakai, Varniai, Žemaičių Kalvarija ir kiti, plačiau žr.: Vaišnora, 1958), taip pat takoskyriniuose ruožuose (pvz., Aukštelkė, Šiaulių r.; Lieplaukė, Plungės r.; Paringys, Ignalinos r.; Tverai, Plungės r.). Stebuklais garsėjančios bažnyčios atlaidų metu ligi šiol yra gausiai lankomos žmonių iš tolimiausių parapijų ar net kitų vyskupijų. Yra pavyzdžių ir apie kelių skirtingų parapijų tikinčiųjų lankomas, dažnai atokiose miško vietovėse esančias stebuklingas (*cūdaunas*) vietas – menamas senąsias šventvietes (pvz., Gvaldai, Šilalės r.; Joskaudai, Kretingos r.; Kryžiai, Lazdijų r.; Pasruojė, Telšių r.). Į jas panaši šventvietė (akmuo su „Marijos pėda") yra aprašyta ir 1723 m. Vilniaus jėzuitų pastoracinės veiklos dienoraštyje: „<...> Kraštas buvo viduryje pelkių ir įvairiais būdais garbindavo didelį akmenį. <...> Didelė daugybė žmonių kiekvieną sekmadienį, išpuolantį per jauną mėnulį, iš visur suplaukdavo prie to akmens <...>. Taigi žmonės, gyveną netolimose to akmens apylinkėse – jų buvo beveik trys šimtai – buvo surinkti į vieną vietą, atkalbėti nuo to bjauraus ir prietaringo pamaldumo ir paraginti, kad nuverstų tą krikščioniškosios dorybės kliuvinį ir nuo kitų, toliau gyvenančių,

kelio, kurie, vykdydami įžadus, paprastai čion keliaudavo" (Lebedys, 1976, p. 210–211).

Tarpregioninę ar tiksliau net tarpgentinę reikšmę turėjo žymioji Nadruvos Romuva. 1326 m. Prūsų žemės kronikoje apie ją pasakoja Petras Dusburgietis.

„Šios klastingos tautos [gyvenamų žemių] viduryje – Nadruvoje – buvo vieta, kurią vadino Romuva, gavusi savo vardą nuo Romos. Ten gyveno žmogus, vadinamas Kriviu, kurį gerbė kaip popiežių (Fuit autem in medio nacionis hujus perverse, scilicet in Nadrowia, locus quidam dictus Romow, trahens nomen suum a Roma, in quo habitabat quidam, dictus Criwe, quem colebant pro papa), mat kaip jo šventenybė popiežius valdo visuotinę tikinčiųjų Bažnyčią, taip ir Krivio valiai pakluso ne tik suminėtos gentys, bet ir lietuviai bei kitos tautos, gyvenančios Livonijos žemėje. Toks didelis buvo jo autoritetas, kad ne tik jis pats, ne tik jo gentainiai, bet ir jo pasiuntinys, su jo krivūle (nuncius cum baculo) ar kokiu kitu žinomu ženklu keliaudamas per šių netikėlių žemes, susilaukdavo didžios pagarbos iš kunigaikščių, kilmingųjų bei prastuomenės (regibus et nobilibus, et communi populo) <...>. Dėl mirusiųjų nutikdavo tokių velniškų patyčių, kad štai, mirusiojo tėvams nuėjus pas minėtąjį popiežių – Krivį – ir paklausus, ar tokią bei tokią dieną bei tokią ir tokią naktį jis nematęs ko einant į jų namus, tas nedvejodamas pasakydavo, kokie buvę mirusiojo drabužiai, ginklai, žirgai bei šeimyna <...>. Po pergalės jie aukoja savo dievams padėkos auką iš viso grobio, pergalingoje kovoje laimėto, trečdalį atiduodami mūsų jau minėtam Kriviui, kuris tą dalį sudegina <...>" (BRMŠ I 334, 344–345).

Viską, kas apie Romuvą tyrinėtojų parašyta, sunku net apžvelgti (plačiau žr.: Batūra, 1985, p. 355–360; BRMŠ I 330–331). Iki šiol lietuvių istoriografijoje šiuo klausimu reiškiami skirtingi požiūriai. Vienų nuomone, Nadruvoje veikė tarpgentinis baltų religinis centras, kuris XIII a., iškilus kryžiuočių grėsmei, matyt, buvo perkeltas į Lietuvos teritoriją, Romainius prie Kauno (Gudavičius, 1983, p. 63; 1999, p. 179; plg.: BRMŠ II 510, 543; Łowmiański, 1983, p. 319–320). Kitų nuomone, galbūt Nadruvoje būta šventos giraitės, vadinamos Romuva, tačiau ji jokiu būdu neturėjo tokios didelės reikšmės, apie kurią kalbama Prūsų žemės kronikoje. Nebūta jokio krivio-popiežiaus, nes jį Petras Dusburgietis sukūrė, kad baltų religija atrodytų panašesnė į „kontrbažnyčią" (Rowell, 2001, p. 134–138).

Nesileidžiant į painią vėlesnių šaltinių, visų pirma S. Grunavo Kronikos, analizę (visuose juose į pirmą vietą iškeliami Romuvos dievai), atskirai vertėtų akcentuoti tai, apie ką kalba Petras Dusburgietis arba kas iš jo pasakojimo išplaukia: 1) Romuva buvo prūsų žemių viduryje; 2) Romuvos vardas Petrui Dusburgiečiui asocijavosi su Roma, o pagarba, rodoma čia gyvenusiam Kriviui, – su popiežiaus valdžia ir įgaliojimais. Krivio valiai (*nūtus*) pakluso

prūsų gentys, lietuviai ir „kitos tautos, gyvenančios Livonijos žemėje"; Krivio pasiuntiniui su „lazda" (taigi veikiausiai su krivūle) šiuose kraštuose buvo rodoma didžiausia pagarba; 3) Krivis buvo žynys[74] jam atitekdavo ir trečdalis karuose laimėto grobio, kurį jis paaukodavo sudegindamas ugnyje (plg.: BgR I 170).

Centrinė Romuvos padėtis, tai, jog čia reziduoja Krivis (tas, kuris turi **krivę*, kitaip tariant, *krivūlę*, plačiau žr.: PKEŽ III 281–284; plg.: LKŽ VI 658) ir jo pasiuntiniai su krivūle keliauja po aplinkinius kraštus, byloja Romuvą esant kelių baltų genčių (ar tiksliau jų įgaliotų atstovų) centrine sueigų-krivūlių vieta. Autoritetas, kuriuo pasižymi Krivis, taip pat jam tenkančios religinės pareigos savo ruožtu liudija apie aukštą (galbūt aukščiausią?) religinį Romuvoje veikiančios šventvietės statusą.

Petras Dusburgietis apie Romuvą pasakoja senosios religijos fone kaip apie praeities realiją, remdamasis veikiausiai girdėtais padavimais (BRMŠ I 329–330). Abejonės dėl Petro Dusburgiečio pasakojimo apie Romuvą, atrodo, nedaug kuo pagrįstos. Visų pirma sueigos-krivūlės, į kurią šaukiama lazda[75], fenomenas (visuotinai suprantama jos svarba, būtinas dalyvavimas, čia priimtų sprendimų vykdymas, pagarba siunčiamai lazdai arba ją nešančiam pasiuntiniui) Prūsijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje kai kuriose vietose dar buvo gyvas XIX–XX a. (Baldauskas, 1935; Vyšniauskaitė, 1964, p. 528–529; Mačiekus, 1996). Antra, duomenys rodo, jog Romuvos tipo centrų būta ir kitur Baltijos jūros regione.

Vakarų slavų regione, rytinėje Vokietijos dalyje, XI a. veikė *Rethra* šventykla, kuri, anot to meto istorinių šaltinių, buvo svarbiausia tarp šventyklų (principalem tenet monarchiam) ir veikė krašto viduryje (medii et potentissimi) (plačiau žr.: Słupecki, 1993, p. 262). Šimtmečiu vėliau toks pat vaidmuo teko *Svantevit* šventyklai Arkonoje, Riugeno saloje, Vokietijos šiaurėje. Iš gausios XII a. šaltiniuose fiksuotos informacijos matyti, jog Arkonos dominavimas vakarų slavų regione buvo motyvuotas religiškai: šventyklos su dievo stabu reikšmė išėjo už vienos genties ribų; Arkonos dvasininkų autoritetas buvo aukštesnis už kunigaikščių autoritetą; čia buvo pranašaujama, renkamasi į sueigas ir šventes; kartu su šventykla egzistavo lobynas. 1168 m. Arkonos šventyklą užėmė ir sugriovė danų karalius Valdemaras su vyskupu Absalonu (plačiau žr.: Słupecki, 1993, p. 253, 258; 1994, p. 24–44).

Ditmaras Merseburgietis savo Kronikoje (X a. pirmoji pusė) pasakoja apie danų religinį centrą, veikusį Lejre, kur visi rinkdavosi kartą per devynerius metus ir aukodavo gausias aukas (Thietmar von Merseburg, 1970, p. 21; Müller-Wille, 1984, p. 217).

---

[74] Iš lietuvių *žinoti* (plg.: Pokorny, 1959, p. 378).

[75] Plg.: *krivūlė* „kreiva lazda, krivio (vėliau – seniūno) valdžios ženklas, lazda žmonėms į kuopą šaukti" (LKŽ VI 661).

Tuo pačiu metu Upsaloje veikė svarbiausia švedų šventvietė, XI a. viduryje aprašyta Adomo Brėmeniečio. Joje nepriklausomai nuo užimamos socialinės padėties taip pat aukas aukojo visi (communis omnium Sueoniae), čia vyko visuotinės sueigos ir prekymečiai. XII a. Upsalos šventvietės vietoje buvo įkurta arkivyskupija (Adam von Bremen, 1961, p. 471–473; Calissendorff, 1971, p. 2; Müller-Wille, 1984, p. 215–216; Brink, 1996, p. 269–271).

Geografiniame Gotlando salos centre (!) iki šiol yra Romos bažnytkaimis. Senoji fiksuota vietovardžio forma yra *Rumum* (iš germanų *rum* „atvira vieta; laukas"), tačiau jis buvo tariamas kaip *räume* ar *råmme*, taigi taip pat kaip *Roma* arba *Rom* (Olsson, 1984, p. 47). Ši „Roma" iki krikšto XI–XII a. buvo svarbiausios gotlandiečių sueigos – *Althinget Gutnalia,* arba *Gutnalthinget,* vieta (Östergren, 1992). Čia rinkdavosi atstovai iš visų 20 tingų (*ting*), į kuriuos buvo suskirstyta sala (tingus savo ruožtu vienijo 6 nedidelės sritys *settingar*). XIII–XIV a. pradžioje išleistas Gotlando įstatymas (*Gutalag*) ir parašyta Gotlando saga (*Gutasaga*), be kita ko, visiškai tiksliai pagal rangą apibūdina senąsias gotlandiečių apeigas. Visų aukščiausią auką (*blot*), kartu ir žmones, sakoma, Gotlande aukodavo „visas kraštas" (Land alt hafti), taigi visuotinė sueiga (Guta saga, 1999, p. 13, 29; Müller-Wille, 1984, p. 211). Vadinasi, Gotlando „Roma" buvo ir aukščiausią statusą turintis religinis centras. Tikrai žinoma, kad jis nustojo egzistuoti prieš 1164 m., kai „Romoje" buvo pastatytas moterų vienuolynas.

Iki XVII a. prie Romos vienuolyno dar buvo išlikę vietovardžių su atskirų Gotlando tingų pavadinimais. Tai rodo, kad atvykę tingų atstovai apsistodavo jiems skirtose vietose. Jos išsidėsčiusios ratu, ir tokiu būdu centre buvo suformuota „arena" – laukas sueigai (tas pats *rum*). Kaip tik šiame plote buvo pastatytas vienuolynas, kuris pradžioje net vadinosi sulotynintu sueigos pavadinimu *Guthnalia* (<*Gutnalthinget*). (Östergren, 1992, p. 58).

Aprašydamas 1216 m. Kalavijuočių ordino veiksmus Livonijoje, Henrikas Latvis mini Estijos viduryje (in media Estonia) esantį *Raigele* kaimą, į kurį kasmet rinkdavosi visos aplinkinės gentys (omnes gentes circumiacentes), H. Laumianskio nuomone, estų, rusų ir latvių genčių atstovai, ginčytinų klausimų spręsti (Lowmiański, 1983, p. 319).

Duomenų nagrinėjama tema galima aptikti dar daugiau, tačiau ir pateikti pavyzdžiai leidžia kalbėti apie tai, kad I t-mečio pabaigoje – II t-mečio pradžioje aplink Baltijos jūrą veikė keli aukščiausio rango religiniai centrai. Šioms vietoms teko ir svarbus administracinis vaidmuo – čia buvo renkamasi į visuotines sueigas. Lejre Danijoje ir Upsala Švedijoje taip pat buvo vietos, kur, be senosios religijos dvasininkų, rezidavo karališkųjų dinastijų atstovai. Akcentuojamas Vokietijoje veikusių *Rethra* ir Arkonos *Svantevit* šventyklų politinis vaidmuo gerai iliustruoja, jog tarpgentiniai religiniai centrai ne visada sutapo

su valstybės (ar šiuo atveju su žemių junginių) centrais. Panašiai galima kalbėti ir apie Nadruvoje veikusį tarpgentinį baltų centrą (plg.: Gudavičius, 1983, p. 63–64). Papildomo dėmesio nusipelno paralelės tarp jo ir Gotlando „Romos".

Kaip visuotinių sueigų ir religinių apeigų vietos Gotlando „Roma" ir Nadruvos Romuva funkcionavo pagal tą patį modelį[76], abi jos buvo „viduryje", čia rinkosi visų aplinkinių kraštų atstovai. Tik nežinoma, kas inicijavo ir/arba kvietė į *Althinget Gutnalia* (plg. Nadruvos Krivį). Tačiau Romos apylinkėse esančių kapinynų tyrimai (*Kvietorp,* arba *Halla-Broe*, *Björke* ir kiti) bei čia rasti lobiai byloja, jog Vikingų epochoje prie „Romos" gyveno aukštą socialinį statusą turintys asmenys (žr.: Thunmark-Nylén, 1995, p. 127–137; 2000, p. 313–350, 583–592, 1050–1051). Beje, XIII a. Islandijos sagos pasakoja apie tai, jog aukas, kartu ir žmones, visuotinėse sueigose aukodavo aukščiausią religinę kompetenciją turintys asmenys, anot sagų, šių sueigų vietų steigėjai ir ten stovinčių namų gyventojai (Adalsteinsson, 1990, p. 215–219). Pastarajam faktui taip pat neprieštarauja nedidelės apimties tyrinėjimų Romoje rezultatai. Jų metu netoli visuotinės sueigos vietos buvo aptikta Vikingų laikotarpio radinių ir pastatų liekanų. Manoma, kad jie buvo skirti į *Althinget Gutnalia* atvykusiems atstovams apsistoti, žirgams pastatyti (Östergren, 1992, p. 55–57). Galbūt „Romoje" būta ir nuolatinių gyventojų.

Žemyninėje Švedijos dalyje (ir Upsaloje) sueigų vietos paprastai turi pavadinimus, sudarytus su šaknimi *ting-* ar *thing-* (plg.: Brink, 1997, p. 403), todėl Gotlando *Rumum* priskirtina prie išimčių. Tai taip pat teikia pagrindą manyti, kad Gotlando *Rumum* kažkaip susijusi su Nadruvos *Romow.*

Kalbininkai mano, kad germanų *rum-* ir baltų *ram-* : *rom-* yra skirtingi dėmenys (plg.: Pokorny, 1959, p. 864, 874), tačiau tai, jog Gotlande *Rumum* buvo tariama kaip *råmme* (Olsson, 1984, p. 47; tarti ro: m), o kaimo prie šventojo lauko Semboje pavadinimas XIV a. šaltiniuose įvairuoja kaip *Romehnen* / *Romaynis* / *Rummove* (plg.: BRMŠ I 320, 323) rodo, kad germanų *rum* („atvira vieta; laukas") ir baltų *ram-* : *rom-* vietovardžiuose (<*ramus*, *romus*) semantiškai vis dėlto gali būti susiję[77].

Atskirai reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad kai kurie vietovardžiai rodo, jog pagal Nadruvos Romuvos modelį Lietuvoje galėjo veikti ir kai kurie nedideli

---

[76] Apie vikingų ir kuršių sąsajas socialinės geografijos perspektyvoje žr.: Žulkus, 1999, p. 135–137.

[77] Beje, paminėtinas vienas baltiškas Gotlando salos vietovardis *Lokrume* (1300 m., *Laukarum*) (Olsson, 1984, p. 47; Žulkus, 1999, p. 137). Apskritai sąsajų tarp Gotlando salos ir baltų kraštų būta visais geležies amžiaus laikotarpiais (plg.: Mickevičius, 1992; Thunmark-Nylén, 2000a; Žulkus, 2000), tačiau jos vis dar nepakankamai išnagrinėtos.

periferiniai centrai, veikiausiai dar gentinės epochos regioninės ar tarpregioninės šventvietės bei atitinkamų sueigų vietos.

Manoma, kad Nadruvos Romuvos vietą apytikriai rodo Nadruvos vietovardžių pora Romovupė (*Romanuppen*; upė, kaimas) ir Krivučiai arba Kreivučiai (*Kriwuczei*, *Kreywuczei*; kaimas) (plačiau žr.: Batūra, 1985, p. 356). Analogiškų pavyzdžių galima aptikti ir Lietuvoje. Pavyzdžiui, kaimai, vadinami Romės Lauku ir Kreiviais (*Kryva*) (Šilalės r.), įsikūrę netoli Vaitimėnų Stabinės šventvietės; vietovės Kriviškės (*Кривишки*) ir Romovė[?] netoli Padievyčio šventvietės (Šilalės r.) (Крживицкій, 1909, c. 91); kaimai Krivėnai ir Zacišius (Kauno r.) prie Alkupio; Krivasalis ir Ramusis (Ignalinos r.) prie Švento ežero ir panašiai. Ne mažiau vertingi būtų ir vietovardžių su šaknimi *Kriv-*, *Kreiv-* tyrimai, siejant šias vietas ne kaip buvo įprasta su senosios religijos dvasininkų sluoksniu ar krivičiais, o visų pirma su tam tikrų teritorinių sueigų vietomis. Palyginkime Kreivių kaimą prie Šventupio Deltuvos apylinkėse (Ukmergės r.), minėtą Krivasalį su Šventkalniu Linkmenų apylinkėse (Ignalinos r.), Kreivius (1590 m., *Крейве* – Опись II 107–108) Kražių apylinkėse (Kelmės r.), Palokysčio (Šilalės r.) Krivės kalną (*Kreves kalns*, *Krives kalns* – LŽV: J. Beniulis, 1935; VK, 1969)[78], Kreivius tarp Siužionių (Vilniaus r.) ir Dubingių (Molėtų r.). Tokiame pat kontekste minėtina Vilniaus Kreivoji pilis (nuo XIV a. *Curvum castrum*, *Кривой город*, *Крывый*, *Krywy* – Топоров, 1980, c. 64). Tokiu atveju jos pavadinimas aiškintinas kaip reiškiantis pilį, esančią prie *krivūlės* (kitaip – *krivės*) vietos, arba pilį – *krivūlės* / *krivės* vietą.

Įdomus nuošaliau nuo XIII–XIV a. Kernavės miesto, Neries slėnio aukštumoje, laukuose, esantis Kriveikiškis (*Krivaikiškis*, *Krivaitiškis*, *Krivaičiai* – LTR 4112/283; 4115/59; LŽV: J. Šiaučiūnas, 1935). Nors tuo tarpu būtų sunku tiksliai apibūdinti senuosiuose Lietuvos miestuose buvusias sueigų vietas[79], galbūt leistina priminti rašytinių šaltinių duomenis apie XI–XII a. sueigas-„viešes" Kijeve. Jos vykdavo nemažą plotą užimančiose atvirose miesto vietose, aikštėse. Viena iš tokių vietų, kur įvedus krikščionybę buvo pastatyta *Турова Божница*, siejama su senosios religijos šventviete (galbūt *Тур*<*Thor*). Padavimai pasakoja, kad būtent čia kijeviečiai buvę pakrikštyti, nuo to laiko esą ši vieta tapusi šventa (plačiau žr.: Закревский, 1868, c. 846–851).

---

[78] Plg. tarp Šiluvos ir Lyduvėnų (Raseinių r.) minimą Kuopos kalną (1597 m., *Куопукалнас* – Jablonskis, 1941, p. 105). *Kuopa* – dar vienas istorinis sueigų pavadinimas (plg.: „Krivę atnešė, reik eit į kuopą", LKŽ VI 913).

[79] Žinoma, jeigu apskritai tokia prielaida teisinga.

Yra duomenų, kurie leidžia kalbėti ir apie v a l s t y b i n į rangą turinčias šventvietes. Toks statusas daug kuo primena regionines arba tarpregionines šventvietes, tačiau menamų valstybinių kulto vietų specifika vis dėlto skiriasi. Visų pirma jos paprastai yra valstybės laikotarpio centruose. Yra pagrindas manyti, kad tokios šventvietės buvo kuriamos centralizuotai, valdovui ir jo tarnams arba paskirtiems asmenims plėtojant bei įtvirtinant valstybinę ideologiją. Be to, šių šventviečių mitinės reikšmės, atrodo, tiesiogiai susijusios su valstybinės religijos turiniu.

XII–XIII a. susikūrusios Lietuvos valstybės religija – vis dar mažai nagrinėta ir diskutuota tema (plg.: Топоров, 1980, c. 34–40; Greimas, 1990, p. 17, 357–359). Tačiau galima kalbėti apie tai, jog laidojant buvo laikomasi vieningo ritualo ir veikė valstybinį statusą turinčios kulto vietos. Valstybėje būta tam tikros oficialios religinės sistemos, orientuotos į valdantįjį karinį sluoksnį ir reiškiančios jo ideologiją (plačiau žr.: Vaitkevičienė, Vaitkevičius, 2001). Su XIII–XIV a. valstybę valdančiu kariniu sluoksniu – didžiuoju kunigaikščiu ir didikais – tiesiogiai susijusios kai kurios šventvietės, užfiksuotos jų žemėse: rezidencijose, administruojamuose centruose ir valdose (būdinga, kad valstybinės kulto vietos veikė didžiojo kunigaikščio valdose, žr.: Sørensen, 1992, p. 234–235).

Įdomus Padievaičio (Šilalės r.) šventvietės su akmeniu-„sostu" pavyzdys. Ji priklauso netyrinėtam archeologijos paminklų kompleksui (piliakalnis, papilys, kapinynas), kuris pagal atsitiktinius radinius datuojamas I t-mečiu – II t-mečio pradžia. Pagrįstai manoma, kad čia stovėjo svarbi didžiojo kunigaikščio vietininko administruojama, tačiau 1329 m. kryžiuočių sunaikinta Gedimino pilis (žr.: Dubonis, 1998, p. 53–55). Su ja sietinas ir vienas iš šventvietės veikimo laikotarpių. Tokiai prielaidai neprieštarauja 1971 m. prie akmens-„sosto" vykdytų archeologinių tyrinėjimų (vad. V. Urbanavičius) rezultatai. Jų metu rasta juodos žiestos keramikos, papuoštos bangele ir įkirtomis, būdingos II t-mečio pradžiai (LNM, neinv.; tokios rūšies keramikos atsitiktinai rasta ir papilyje – Zabiela, 1995, p. 71).

Kita proga buvo konstatuota[80], kad pasikartojantis Kiškio bažnyčiomis ir Vilko pėdomis vadinamų šventviečių (kalnų, laukų, miškų, akmenų, plg. 17 pav.) kultūrinės aplinkos elementas yra XIII–XIV a. valstybinės pilys, valdovo kiemai (dvarai) arba vietovardžiai, atspindintys vietos priklausomybę didikams. Dauguma šių šventviečių išsidėsčiusios nedideliu, iki 10 km, nuotoliu nuo valstybinių pilių, valdovo kiemų (pvz., Birštonas, Daugai, Stakliškės, Valkininkai,

---

[80] 2001 m. rudenį Vilniuje šia tema perskaitytas išsamus pranešimas „Nauja Žvėrūnos-Medeinos perspektyva".

Žiežmariai) ir didikų valdų ar tėvonijų (pvz., Gastautiškės, Trakų r.; Stakai, Šalčininkų r.; Vosgėliai (Drageliškės), Zarasų r.). Atrodo, kad Vilkpėdėmis (Vilko pėdomis) vadinami objektai, visų pirma akmenys su Vilko pėdomis, reiškė vietos ryšį su deive Žvėrūna-Medeina arba taip, naudojantis mitiniu kodu, buvo „ženklinamos“ realios valdovo ar didikų valdos.

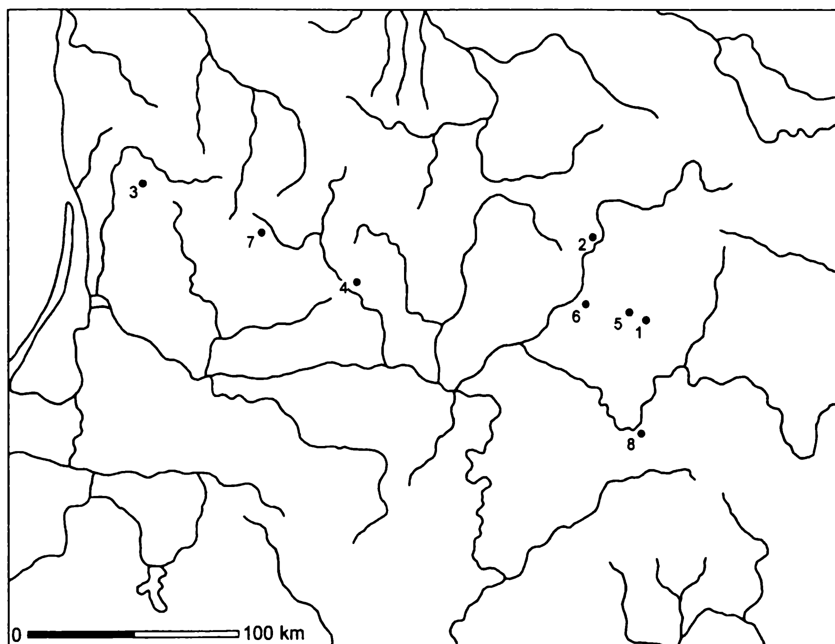
Vis dėlto ryškiausias valstybinių šventviečių pavyzdys yra Šventaragiais vadinamos šventvietės. Jų užfiksuota 9 vietovėse Rytų (Molėtų ir Ukmergės r., Anykščių ir Vilniaus m.) ir Vakarų (Kelmės, Plungės, Raseinių r.) Lietuvoje. Dar vienas Šventragio kaimas yra Marijampolės r. (32 žemėl.).

Šventaragiais vadinami (ar tokį pavadinimą išlaikė) įvairūs kraštovaizdžio elementai: aukštumos ar kalnai upių santakose (Čiuželiai, Plungės r.; Dvarviečiai, Raseinių r.; Anykščiai; Vilnius) ir ežerų pusiasaliuose (Aigėlai, Girsteitiškis – abu Molėtų r.), taip pat miškai (58 pav.) (Dvarviečiai; Vilnius), pelkės arba balos (Paprėniškiai, Ukmergės r.). Jų lokalizacija pasižymi tuo, jog gyvenamosios (gynybinės) vietos atžvilgiu jie paprastai plyti už upės (Anykščiai; Dvarviečiai; Vilnius) ir dažnai 0,5–3 km atstumu nuo Alkais vadinamų šventviečių, būdingų I t-mečio vidurio – II t-mečio pradžios laikotarpiui, t. y. gentiniam laikotarpiui (Aigėlai; Anykščiai; Paprėniškiai).

Padavimai pasakoja, esą Šventaragiais vadinamose vietose degusi šventoji ugnis, buvę meldžiamasi (Anykščiai; Dvarviečiai), stovėjusi bažnyčia (Aigėlai) arba tai, jog čia buvę deginami mirusių kunigaikščių ir didikų palaikai (Vilnius).

Trys Šventaragiais vadinamos šventvietės sietinos su ankstyvaisiais valstybės politiniais centrais Vilniuje, Anykščiuose, Ukmergėje. Čia būta valstybinių pilių ir (arba) valdovo kiemų, yra užfiksuota valstybės politinė, karinė bei socialinė leičių institucija. Dviejų Šventaragių Molėtų krašte padėtis ne tokia iškalbinga, tačiau Girsteitiškio vietovė sietina su Mindaugo sūnumi Girstuku ar Girsteikiu (beje, už 5 km į šiaurę nuo Girsteitiškio yra ir Laičių kaimas (<*Leičiai*)).

Dvarviečių Šventaragis yra toje Žemaitijos dalyje, kuria karalius Mindaugas XIII a. viduryje jau disponavo, nes dalį jos dovanojo vyskupui Kristijonui, o vėliau, baigiantis XIII a., Traidenis čia kurdino pabėgėlius žiemgalius (Dubonis, 1998, p. 61–63). Kražius didžiojo kunigaikščio valdžia pasiekė XIII a. viduryje, įveikus žemaičių kunigaikštį Vykintą. Šiose apylinkėse žinomi ir leičiai (Dubonis, 1998, p. 48, 51). Čiuželių Šventaragio istorinį kontekstą apibūdinti sunkiau, tačiau galima manyti, kad XIII a. pirmojoje pusėje – viduryje čia ėjo vakarinė Lietuvos valstybės siena.

32 žemėl. Šventaragiais vadinamos šventvietės (pagal autorių (2001) su papildymais). 1. Aigėlai (Molėtų r.); 2. Anykščiai; 3. Čiuželiai (Klaipėdos r.); 4. Dvarviečiai (Raseinių r.); 5. Girsteitiškis (Molėtų r.); 6. Paprėniškiai (Ukmergės r.); 7. Šventragiai (Kelmės r.); 8. Vilnius.

Tai, kad Šventaragių paplitimas koreliuoja su ankstyvųjų politinių centrų geografija valstybės branduolyje ir periferijoje, verčia akcentuoti ne tiek valstybės politiką didžiojo kunigaikščio asmenyje, kiek jos sklaidą per to meto politinį, karinį ir socialinį valdovo tarnų sluoksnį – leičius. Ši XIII a. pirmojoje pusėje jau gyvavusi institucija yra savotiškas centrinės valdžios ir valstybės ideologijos „plėtojimo mechanizmas" (plačiau žr.: Dubonis, 1998, p. 85–86, 92–99).

Šiaurinio Lietuvos pasienio linija su gamtinėmis kliūtimis, pylimais bei pilimis (taip pat Ukmergėje ir Anykščiuose), saugoma leičių, buvo sukurta XIII a. ketvirtojo dešimtmečio pirmojoje pusėje. Savo valdžią Žemaitijoje (ir Betygalos bei Kražių apylinkėse) didysis kunigaikštis galėjo įtvirtinti laimėjęs 1248–1252 m. vidaus karą. Tai leidžia manyti, kad Šventaragiais vadinamos šventvietės galėjo būti centralizuotai kuriamos trumpą laiką XIII a. pirmojoje

58 pav. Vaizdas į Dvarviečių (Raseinių r.) Šventaragės mišką Luknės žemupyje. 2000. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

pusėje – viduryje. Kaip parodė tyrinėjimai, dvi iš jų (Vilniaus Šventaragio slėnyje ir Dvarviečiuose Betygalos apylinkėse), turėdamos valstybinių kulto vietų statusą, veikė iki Lietuvos krikšto 1387 ir 1413 m. (plačiau žr.: Vaitkevičienė, Vaitkevičius, 2001, p. 312–318).

Šiuos duomenis apie valstybinės reikšmės šventvietes svariai galėtų papildyti istorinėse Lietuvos valstybės sostinėse (Kernavėje, Trakuose ir Vilniuje) užfiksuotų šventviečių tyrimai. Deja, joms ligi šiol skirta nepakankamai dėmesio, todėl apie jas galima kalbėti tik prabėgomis.

Eventualios valstybinio rango kulto vietos Kernavėje, Trakuose ir, kaip jau užsiminta kalbant prie Šventaragius, Vilniuje, yra šventi miškeliai. Veikiausiai tai buvo savotiška sakralinė erdvė, kurioje buvo komponuojami keletas jai priklausančių elementų, pavyzdžiui, su skirtingų dievų kultu susiję medžiai, akmenys, šaltiniai, apeiginės duobės ar židiniai.

Menamas šventas miškelis, vadinamas Gojumi, yra į pietryčius nuo XIII–XIV a. Kernavės miesto, Kernavėlės upelio žemupyje. 1935 m. duomenimis,

jis užėmė apie 10 ha plotą, jo pakraštyje tuo metu dar stovėjo nudžiūvęs, penkių žmonių neapkabinamas ąžuolas, ant kurio buvo išpjaustytas kryžius ir kažkoks „senovinis Lietuvos ženklas". Šio ąžuolo „žmonės iš toli suvažiuodavo pasižiūrėti, eidavo iškilmingai, kepures nusiėmę" (LŽV: J. Šiaučiūnas, 1935; Semeniškės).

Darbe jau minėtas (žr. p. 57, 66) Trakų Šventų Liepų miškas (*Swiato Liepie, lipowyj haj*) driekėsi į šiaurę – šiaurės vakarus nuo Trakų, veikiausiai šiaurinėje Akmenos ežero pakrantėje. Tai buvusi sena didžiųjų kunigaikščių valda, vėliau padovanota totorių kilmės bajorams. XV a. pabaigoje Aleksandro privilegijomis totorių teisė į šią žemę buvo jau tik patvirtina (Baliulis ir kt., 1991, p. 85). Beje, XVI a. pirmojoje pusėje Šventų liepų miškas priklausė bajorui Dovydui Kalimovičiui, kuris pats gyveno Algirdo sala vadinamoje vietoje. Pietuose Kalimovičiaus valda ribojosi su Kęstučio kalnu (Ivinskis, 1941, p. 150–151).

M. Stryjkovskio Kronikoje (1582), kurioje detalizuojami į Lietuvos metraštį įtraukti mitiniai pasakojimai apie Šventaragį, Gedimino medžioklę ir Vilniaus įkūrimą, kalbama apie tai, jog ir Vilniuje, į vakarus nuo Žemutinės pilies (kitapus Vilnios) iki Lukiškių, driekėsi šventas miškelis (Stryjkowski, 1846 I 373). Jo teritorija (arba dalis prie vadinamosios Puškarnios) sutapo su Vilniaus Šventaragiui priskiriamu plotu. Atrodo, kad būtent čia, prie menamo seno geležies gavybos ir apdirbimo centro, buvo ir mirusių kunigaikščių bei didikų deginimo vieta[81]. Kaip ir Trakuose, didieji kunigaikščiai Lukiškių žemę skirstė totoriams (plg.: istorinius vietovardžius Totorių gatvė, Totorių Lukiškės).

Ši, taip pat kitos Vilniaus šventvietės ligi šiol sulaukė tik kiek didesnio mitologijos tyrinėtojų dėmesio (plg.: Топоров, 1980; Greimas, 1998). Išimtį sudaro vien karštos diskusijos dėl Perkūno šventyklos liekanų Arkikatedros požemiuose ir jų tyrimų (1984–1986 m., vad. A. Lisanka, N. Kitkauskas) rezultatų interpretacijos (Kitkauskas, Lisanka ir kt., 1986; Kitkauskas, 1989, p. 115–125; Urbanavičius, 1993, p. 2; 2000; Katalynas, 2000, p. 213–215; taip pat žr.: Dubonis, 1997, p. 7). Orientuotis šioje byloje nuo pat pradžių nebuvo lengva net tyrinėjimų vadovams. Todėl natūralu, kad tyrimų rezultatai jau kuris laikas yra ir, matyt, ateityje dar bus verifikuojami.

---

[81] Apie dievo Kalvelį valstybės dievų panteone ir hipotetinį kalvių dalyvavimą deginant mirusiųjų kūnus žr.: Vaitkevičienė, Vaitkevičius, 2001, p. 318–322.

Tuo tarpu tikra yra tai, kad Vilniaus Arkikatedros vietoje iki pat Lietuvos krikšto 1387 m. būta valstybinio rango šventvietės, veikiausiai su tam tikru statiniu, aukojimo vieta ir dievo ar dievų skulptūromis. Popiežius Urbonas VI savo 1388 m. bulėje kalba apie tai, jog didysis kunigaikštis Jogaila, pradėdamas Lietuvos krikštą, išgriovė čia šventyklą (*fanum* – „dievams pašvęsta vieta, šventovė“), kurioje iki tol pats su kitais pagonimis garbino dievus ir stabus (in quodam fano vana deorum et ydolorum numina supersticiose colebant) (BRMŠ I 447). Apie šventyklą su aukuru (*templum et ara* – „dievams pašvęsta vieta/namai su aukuru“) Arkikatedros vietoje pasakoja ir J. Dlugošas (XV a. antroji pusė; BRMŠ I 572, 574). XVI a. pasakojimuose ši šventvietė, veikusi Žemutinės pilies teritorijoje, prie Valdovų rūmų, siejama su dievu Perkūnu (Stryjkowski, 1846 II 79–80).

Trumpai apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos šventvietės (tas pat pasakytina ir apie gretimus kraštus) skyrėsi pagal tai, koks socialinis vaidmuo joms teko ir kokias religines funkcijas jos atliko. Galima manyti, kad šventviečių būta namuose, kaimuose, įvairaus rango teritoriniuose centruose ir tarp iš skirtingų centrų administruojamų teritorijų. Jos susijusios atitinkamai su šeimos/giminės, bendruomenės, kelių bendruomenių arba genties religiniais poreikiais (plg.: Vikstrand, 2001, p. 410–417, 428). Nadruvos Romuvos – tarpgentinės šventvietės atvejis baltų kraštuose yra unikalus. Specifinę grupę sudaro valstybinės šventvietės, kurių daugelis užfiksuotos valstybės sostinėse ar jos centruose periferijoje ir sietinos su valdančiojo sluoksnio religiniais interesais.

ŠVENTVIETĖS IR MIRUSIŲJŲ KULTAS

Analizuojant šventvietes, kurių mitinės reikšmės susijusios su vaizdiniais apie mirusiųjų pasaulį, vėlių būvį ir mitinius jų ryšius su medžiais, akmenimis, vandenimis (žr. p. 55–56, 89, 123–126, 146–148), plačiau liko nepaliesta šventviečių ir mirusiųjų deginimo bei laidojimo vietų problematika.

Rašytiniai šaltiniai neretai kalba, kad baltai mirusiuosius iškilmingai degino. Kur tokios apeigos buvo rengiamos, deja, nurodo tik du šaltiniai. Žilibertas de Lanua rašė (apie 1413 m.), jog tarp pakrikštytų kuršių dar yra „sekta", kurios mirę nariai sudeginami „artimiausiame šile arba miške" (BRMŠ I 513–514).

J. Dlugošas Lenkijos istorijoje (XV a. antroji pusė) pateikė duomenų, jog Žemaitijoje šventuose miškeliuose šeimos turėjo židinius, skirtus mirusių artimųjų kūnams deginti. Tuos pačius miškelius, anot J. Dlugošo, žemaičiai laikę šventomis dievų buveinėmis, kur tam tikru laiku buvo aukojama vėlėms ir Perkūnui (BRMŠ I 560, 580–581). Kitoje to paties veikalo vietoje sakoma, kad lietuviai turėję ypatingų miškų (*speciales silvas*), kuriuose sodybos, namai ir šeimos laikę tam tikrus židinius (*speciales focos*), skirtus mirusiųjų kūnams deginti. Pagal tokį patį paprotį (in hunc quoque morem), anot J. Dlugošo, ir didysis kunigaikštis Algirdas buvo iškilmingai sudegintas netoli Maišiagalos pilies ir gyvenvietės esančiame *Kokiveithus* miške (in silva Kokiveithus prope castrum et villam Miszeholy) (BRMŠ I 556, 576–577).

Tad dviejų XV a. šaltinių duomenimis, kuršių, žemaičių ir lietuvių mirusieji buvo deginami miškuose, esančiuose prie gyvenviečių. Pasak J. Dlugošo, šie „ypatingi" miškai buvo laikomi šventais, vienas jų turėjo *Kokiveithus* pavadinimą [82]. Pastarasis miškas, turint omenyje XVI a. Lietuvos metraštyje

---

[82] Vadinasi, tarp Maišiagalos ir Algirdo galėjo būti kažkoks išskirtinis ryšys.

minimą Kukovaitį, paprastai vadinamas tuo pačiu Kukovaičio vardu (plg.: BRMŠ I 577) ir iki šiol nepagrįstai buvo siejamas su to paties pavadinimo vietove Deltuvos apylinkėse (Ukmergės r.), kur, pasak Lietuvos metraščio, buvęs pastatytas Kukovaičio stabas (Batūra, 1966, p. 272; Zabiela, Baranauskas, 1996, p. 7). Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, jog *Kokiveithus* gali atitikti ir tokius pavadinimus kaip **Kauk-ia-vieta* ar **Kuk-ia-vieta* (plg.: Kaukviečius prie Ragainės – Pėteraitis, 1997, 176; VK). Taip manyti leidžia

59 pav. Jogvilų (Ukmergės r.) Kaukalnis. 2002. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

ir vietovardžiai su šaknimi *kauk-* arba *kuk-*, gana dažnai žinomi netoli senovės gyvenviečių (59 pav.). Antai Kukumbalis (pelkėtas miškas) – Merkinės (Varėnos r.), Kaukai (gyvenamoji vietovė) – Obelijos ir Kaukų (Alytaus r.), Kaukaras (miškas, kalnas) – Budelių (Kaišiadorių r.), Kaukaragis (kalnas) – Pasodninkų (Širvintų r.), Kukiškis (gyvenamoji vietovė) – Trakinių (Anykščių r.), Kukiškiai (gyvenamoji vietovė) – Paverknių, Kukiai (gyvenamoji vietovė) – Dapšių, Kaukakalniai – Garnių 1-ojo (Utenos r.), Antatilčių 2-ojo (Ukmergės r.), Bakainių (Kėdainių r.), Mažųjų Žinėnų (Kauno r.) piliakalnių aplinkoje. Atrodo, kai kuriais atvejais gyvenvietės su minėtų pavadinimų vietovėmis buvo susijusios netgi tiesiogiai – nuo Beižionių piliakalnio su papėdės gyvenviete (Trakų r.) per Kukiškių pelkę į Kukiškių kalnelius vedė

medgrinda (LIIR f. 1–2231, l. 24–25), o nuo Varnupių piliakalnio (Marijampolės r.), apytikriai Kaukų kalnelių kryptimi, per Palių pelkes vedė kūlgrinda (Totoraitis, 1908, p. 179).

Įvairių pasakojimų žinoma apie minėtas Beižionių, Varnupių, Merkinės, Mičiūnų (prie Budelių) vietoves. Tačiau duomenų apie Kukiškėmis ar Kaukais vadinamų vietovių reikšmę labai nedaug. Merkinės Kukumbalio ir kitų analogiškų vietovardžių analizė parodė, jog jie sudaryti su žodžiu *kukas* „velnias" (LKŽ VI 792), kuris kartu su *kauku* yra tos pačios kilmės žodžiai, išvesti veikiausiai iš **keuk-* / **kuk-* „lenkti, daryti kreivą, linkti" (Karaliūnas, 1970, p. 259).

Lietuvių kalboje daug žodžių, sudarytų su šaknimi *kauk-* (*kuk-*) (žr.: LKŽ V 420–429). Žinomiausias yra *kaukas*, „turtus nešanti namų dvasia, aitvaras". Tačiau tokia dažniausiai *kaukui* suteikiama reikšmė visiškai nepaaiškina mitinių Kaukais ar Kukiškėmis vadinamų vietovių reikšmių[83]. Tai, jog *Kokiveithus* pavadinimą turėjo vienas iš „ypatingų" miškų, kur buvo deginami mirusieji (neišskiriant nė kunigaikščių!), verčia manyti, jog *kauko* ir jam giminingų žodžių reikšmės siejosi su vėlėmis[84]. Būtent šias sąsajas atskleidė A. J. Greimas, parodydamas, kad *kauko* figūrą supa „mirties reprezentacijos" (Greimas, 1990, p. 61)[85].

Todėl gali būti, kad už kultūrinės senovės gyvenviečių erdvės būta specifinėmis mitinėmis reikšmėmis pasižyminčių natūralių miško, pelkių ar kalnų vietovių, susijusių su *kaukais*, „sumažėjusia gyvybe pasižyminčiomis" mirusiųjų vėlėmis (Greimas, 1990, p. 66). *Kokiveithus* miško, šiuo metu lokalizuoto į šiaurę nuo Maišiagalos, tarp Mėšliukų, Gudulinės ir Pociūnų (Vilniaus r.), pavyzdys rodytų, jog tos mitinės reikšmės tiesiogiai koreliavo su mirusiųjų deginimo ritualais. Kitais atvejais (nesvarbu, ar mirusiųjų deginimo vietos turėjo analogiškus pavadinimus su *kauk-* (*kuk-*), ar neturėjo[86]) matyti tiesioginis ryšys tarp švento miško statuso, atitinkamai ribojančio žmonių veiklą tame

---

[83] Netgi priešingai, ji daro nesuprantamą faktą, kodėl nėra vietovardžių, sudarytų su žodžiu *aitvaras* „būtybė, kuri žmonėms turtus nešioja" (LKŽ I 38).

[84] Ši prielaida galiotų ir tada, jeigu paaiškėtų, kad *Kokiveithus* iš tiesų yra *Kukovaitis*. Tuo atveju *Kukovaitį* tektų laikyti konkretaus šventojo miško vardu (plg.: *Wentis*, *Nemacste*, žr. p. 56), kuris įvardijo to miško dievybę-„valdytoją" ir šiuo atveju pažymėjo specifinius jo ryšius su mirusiaisiais (vėlėmis).

[85] Įvairius pavadinimus su *kauk-* (*kuk-*) neretai turi ir įvairių laikotarpių laidojimo vietos (Domančiai, Pakruojo r.; Gasparai, Panevėžio r.; Kauksnujai, Pakruojo r. ir kt.).

[86] Tarkime, tai galėjo būti ir pavadinimai su šaknimi *vėl-* pavadinimuose, plg.: Vėlmiškis (*Вельмишкя*) (1592), Vėlutiškiai (*Велутишки*) (1581) (Спрогис, 1888, с. 42) ir panašūs.

miške, ir ten rengiamų apeigų, šiuo atveju mirusiųjų deginimo. Beje, paminėtina, kad pasakojamoji tradicija Aukštojoje (Prienų r.) mirusiųjų deginimo vieta laikė šventą kalną, kur buvo aukojama ir išliko vienas užslinkęs žemėmis akmuo su ištęsto ovalo formos dubeniu (Покровский, 1893, c. 125; LIIR f. 1–2231, l. 21).

Ligi šiol mažai nagrinėti tiesioginiai laidojimo vietų ir senųjų šventviečių ryšiai. Žinoma įvairių laikotarpių laidojimo vietų, apie kurių sakralumą byloja

60 pav. Videniškių (Molėtų r.) Velniakalnis. 1992. *V. Vaitkevičiaus nuotr.*

pasakojamoji tradicija, istoriniai duomenys, jų teritorijoje esantys šventais laikomi medžiai, akmenys ar panašiai (plg.: Kairiškiai, Akmenės r.; Onuškis, Ilzenbergas, abu – Rokiškio r.; Paegluonis, Tauragės r.). Kai kur kapinės tiesiog vadinamos Alkomis (Pakalniškiai, Radviliškio r.) ar Alkos kapeliais (Kamščiai, Šilalės r.).

Paprasčiausia šiuos faktus aiškinti tuo, jog senosiose šventvietėse krikščionybės laikais imta laidoti mirusiuosius. Matyt, tokių atvejų būta (plg.: koplyčios su kapeliais yra Puokės, Erkšvos, abu – Skuodo r., Alko, Plungės r., Tiltagalių, Panevėžio r. Alkos kalnuose). Antra vertus, abejonių nekelia tai, jog senosios apeigos mirusiųjų kulto kontekste vyko ir egzistuojančiose laido-

jimo vietose. Tai liudija įvairūs (ir archeologiniai, ir istoriniai) duomenys (žr.: Alseikaitė-Gimbutienė, 1943, p. 58–65, 72–77; Lasickis, 1969, p. 24; Genienė, Genys, 1993, p. 69–70; Vaitkunskienė, 1995).

Taigi svarbiausia paryškinti ribą, kuri atskirtų kulto vietas – įvairių rūšių kraštovaizdžio detales, susijusias su atitinkamomis dievybėmis bei vaizdiniais apie vėles, nuo mirusiųjų kulto apeigų laidojimo vietose prie šeimos (giminės ar bendruomenės) protėvių kapų. Tokią principinę ribą, kurios vertėtų nuosekliai laikytis, ardo, matyt, tik viena specifinė šventviečių grupė, kurios paminklai interpretuojami kaip laidojimo vietos ir tuo motyvuojamas jų sakralumas (žr. p. 48). Palangos Birutės kalno pavyzdys rodytų, kad tokios šventvietės nebuvo laidojimo vietos[87]. Tai patvirtina ir Kušleikių (Kelmės r.) „pilkapio“ tyrimai (1974 m., J. Markelevičius). 1853 m. Kušleikių „pilkapio“ aprašymas išraiškingai fiksuoja tokioms šventvietėms būdingus bruožus. Pasakyta, jog Kušleikiuose, „milžiniškame pilkapyje“, esąs palaidotas krašto geradarys ir išlaisvintojas milžinas didvyris, kuris įveikė priešus, iškasė upes ir dalgiu iššienavo miškus. Vėliau kažkuris jo palikuonis testamentu pavedęs sūnums šį kapą gerbti ir kad šie savo vaikams tą kapą „kaip šventenybę prisakytų gerbti“ (zalecił synom aby tę mogiłę jako świętą szanowali i dzieciom swoim jako swiętość przekazali). Krikščionybės laikais, „galbūt apie 1700 m.“, ten buvo nešamos aukos, kaip antai: midus, duona, kiaušiniai ir kita, o neturtingieji ir elgetos jas paimdavę. Šie papročiai nutrūko tik tada, kai kunigai šios vietos lankytojus iškeikė, neleido jų į bažnyčią, o pačią kalvą pakrikštijo Velnių kapais (*Welniu kapaj*) (Litvanica, p. 155a).

Taigi ir naujųjų laikų laidojimo vietos, vadinamos Velniakalniais (plg.: Kriaušiškiai, Pasvalio r. – VUB f. 152–6, l. 11; Masiuliškiai, Panevėžio r. – Tarasenka, 1928, p. 180), taip imtos vadinti todėl, kad ten žmonės rengė mirusiesiems skirtas senąsias apeigas. Tačiau apskritai Velnio vardu vadinamų šventviečių (60 pav.) problematika yra labai sudėtinga ir kol kas nuodugniau netyrinėta.

Velnio vardas senojoje raštijoje atsirado tik reformacijos laikotarpiu XVI a. (Vėlius, 1987, p. 235–238). Šventviečių, turinčių pavadinimuose žodį *velnias* ar šaknį *veln-*, yra gana daug (tas pat pasakytina apie gretimas

---

[87] Turint omenyje 1582 m. M. Stryjkovskio informaciją apie Birutės kalną, tokiam teiginiui neprieštarauja tai, kad prie koplyčios kalne buvo aptikti keturi XVII a. antrosios pusės – XIX a. kapai (Žulkus, 1997, p. 25–28).

šalis, plg.: Urtāns, 1993b). Norint nustatyti, kada Velnias yra senasis šventvietės „šeimininkas“ ir kada jis „užėmė“ kito vietą, reikalingi kruopštūs kompleksiniai tyrinėjimai. Rašant šią knygą, atrodo, susidurta su įvairiais pavyzdžiais. Antai Velnias figūruoja mirusiųjų bei jų pasaulio kontekste (plg. Velniabalas, Velnio duobes), tačiau jam gali būti priskiriamos ir ne tokios būdingos sakralinės sritys, kaip, pavyzdžiui, žinojimas arba sveikata (plg. Padievaičio akmenį, vadinamą Velnio sostu, žr. p. 77; atvejus, kuomet ligas gydantys šaltiniai siejami su Velniu (Ringeliai, Ukmergės r.) ir panašiai).

ŠVENTVIEČIŲ TRADICIJOS
(CHRONOLOGIJA IR GEOGRAFIJA)

Šioje knygoje pristatytos visos dabar žinomų šventviečių grupės (lentelė). Be jokios abejonės, ši šventviečių klasifikacija, paremta maždaug 1200 paminklų analize, atspindi tik dabartinį šventviečių pažinimą ir ateityje bus patikslinta bei papildyta.

Lentelė

Rūšis	Tipas	Grupė	
Kalnai		Alkos kalnai, Dievo kalnai, Perkūnkalniai, Aušrinkalniai, Saulėkalniai, Kupoliakalniai, Šatrijos kalnai, Mergakalniai, Laumių kalnai, Šventaragiai, „Herojų“ kalnai	
	Salos	Alkos salos	
	Piliakalniai-šventyklos		
Laukai		Alkos laukai, Šventi laukai	
Girios, miškeliai		Alkagirės, Šventi miškai, Gojai, „Ypatingi (mirusiųjų deginimo) miškeliai“	
Medžiai		Ąžuolai, liepos, pušys	
Akmenys		„Stalai“, „kėdės“, „lovos“, „stulpai“	„Iš dangaus“, „Siuvantys akmenys“, „Prakeikti žmonės“, „Laumių akmenys“
		Su „pėdomis“, duobutėmis, plokščiadugniais dubenimis, smailiadugniais dubenimis, „lėkštėmis“, netaisyklingomis įdubomis	
Vandenys	Ežerai, balos, pelkės	Alkos ežerai, Šventežeriai, Vėležeriai, Čysčiai ir Peklos, „Karčemvietės“, Velniabalos	„Reikalauja aukų“
	Upės	Alkupiai, Šventupiai, Raganinės	
	Šaltiniai	„Teka prieš Saulę“	
Daubos, įgriuvos		Velnio duobės	
Olos			

Be šventviečių socialinio vaidmens ir religinių reikšmių tyrinėjimų, būtina trumpai apibūdinti šventviečių chronologinius bei geografinius „matmenis“.

Šventvietės visų pirma yra dvasinės kultūros raiška, todėl jų sakralumą sunku chronologiškai apibrėžti (net ir chronologijos terminas, paprastai vartojamas tiriant materialinės kultūros paminklus, šventvietėms galioja tik iš dalies).

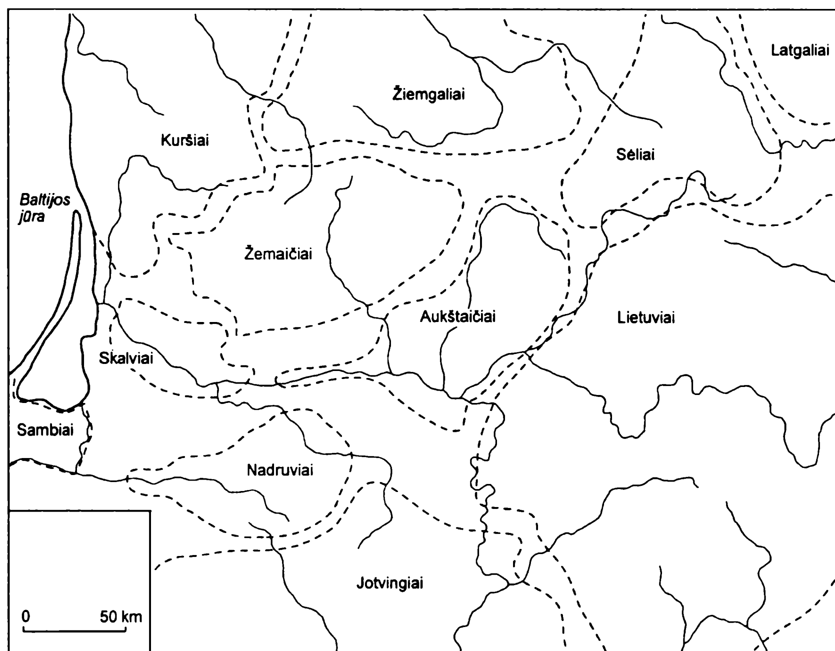
Šventvietės ligi šiol nėra plačiau tyrinėtos tokiais aspektais kaip šventviečių tradicijų formavimasis, jų chronologinė seka arba kaita. Šiandien sukaupti duomenys gana tiksliai leidžia kalbėti tik apie šių paminklų regioninę sklaidą. Ji, disponuojant mažu chronologinių rodiklių skaičiumi, vaidina svarbų vaidmenį.

Apibendrinta mokslinė informacija bei kartografuotų paminklų analizė rodo, kad regionams arba nedideliems arealams, kurie sietini su archeologinių kultūrų, žemių ar genčių teritorijomis (33 žemėl.), paprastai būdingos lokalinės šventviečių tradicijos.

V a k a r ų Lietuvoje, kuršių ir žemaičių genčių teritorijoje, išryškėjo daug bendrų šventviečių tradicijų. Matyt, I t-mečio viduryje, kai šios gentys formavosi, jas siejo daugelis panašių mitinių ir religinių realijų (plg.: SLŠ, p. 48). Šiame regione paplitę Alkos kalnai, Aušrinkalniai, Saulėkalniai, čia gausu Šatrijų kalnų, Šventų laukų, Šventų miškų, ąžuolų, pušų, jam būdingi įvairūs akmenys. Daugelis šių šventviečių susijusios su I t-mečio antrosios pusės – XIV a. paminklų kompleksais.

Akmenis su duobutėmis pagrįsta sieti su Vakarų baltų pilkapių kultūra (pajūryje) ir Šiaurės Lietuvos – Žemaitijos pilkapių kultūra (Šiaurės Žemaitijoje) bei datuoti atitinkamai I t-mečio pr. Kr. pabaiga ir II–IV a. po Kr. Su I t-mečio antrosios pusės – XIV a. paminklais susiję kitoms šventų akmenų grupėms priklausantys akmenys dažnai paplitę palyginti nedideliuose kultūriniuose arealuose: akmenys-„stalai“, akmenys-„lovos“ – kuršių Duvzarės ir Keklio žemių ribose, Laumių akmenys, ritinio formos akmenys su plokščiadugniais dubenimis – Duvzarės, Keklio ir Mėguvos žemėse, akmenys-„stulpai“ (*stabakūliai*) – Medininkų (Varnių) žemės pietuose, Laukuvos, Šiauduvos valsčiuose.

Prie I t-mečio vidurio – XIII–XIV a. laikotarpio žemaičių kapinynų yra ir daugiausia balų, vadinamų Karčemvietėmis. Peklos ir Čysčiaus balos žinomos prie to paties laikotarpio kuršių kapinynų Keklio žemėje. Pastarajai taip

33 žemėl. Baltų gentys tirtoje teritorijoje I t-mečio pabaigoje – II t-mečio pradžioje (pagal G. Zabielą).

pat būdingi „prieš Saulę (šiame areale į pietus) tekantys šaltiniai". Alkupiai paplitę ir Pietų bei Vidurio Žemaitijoje, ir Vidurio Lietuvoje.

V i d u r i o Lietuva, aukštaičių kultūrinė sritis, yra savotiška šventviečių tradicijų kryžkelė, arba pereinamoji jų zona. Bene visų čia žinomų šventviečių arealai tęsiasi ir vakarų, šiaurės arba rytų kryptimis. Minėtinos tokios paminklų grupės kaip akmenys su duobutėmis, siejami su II–IV a. Šiaurės Lietuvos – Žemaitijos pilkapių kultūra, Šatrijų kalnai, akmenys-„kėdės", Alkos laukai, Alkos balos, Velniabalos ir Alkupiai kai kuriais atvejais siejami su I t-mečio antrosios pusės – XIV a. Vidurio Lietuvos kapinynais.

Akmenys su smailiadugniais dubenimis apie XVI–XVII a. gausiai išplito didelėse Vidurio ir Šiaurės Lietuvos teritorijose (tik vienas jų arealas su epicentru Utenos apylinkėse žinomas Rytų Lietuvoje), tačiau šiaurėje nekirto Kuršo kunigaikštystės sienų.

R y t ų Lietuvoje, lietuvių genties teritorijoje, paplitę Alkos salos, Alkos laukai, Šventežeriai, Aukų („gyvybės") reikalaujantys ežerai, Šventupiai. Šių grupių šventvietės neretai susijusios su I t-mečio vidurio – XIII a. paminklais: gyvenvietėmis, piliakalniais, pilkapynais. Šiame regione gausiai žinoma Kupoliakalnių, akmenų – „prakeiktų žmonių" (tarp jų ir „Mokų"), akmenų-„kėdžių", akmenų-„siuvėjų", akmenų su plokščiadugniais dubenimis. Pastarieji sietini su kuršių pabėgėliais, kurie nuo XIII a. vidurio kūrėsi Rytų Lietuvoje. Akmenų-„siuvėjų" paplitimo arealas apima ir Šiaurės vakarų Baltarusijos žemes. Tai rodytų, kad tokia šventviečių tradicija galėjo susiformuoti Brūkšniuotosios keramikos kultūros laikotarpiu dar iki jo pabaigos II–III a. Be to, Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijai ir į rytus nuo jos buvusiai Dnepro-Dauguvos kultūrai būdingi piliakalniai-šventyklos su I t-mečio pr. Kr. – I t-mečio pirmąja puse datuojamais apskritais arba ovaliniais kulto statiniais.

Palyginti nedideliuose, maždaug I t-mečio viduriu – II t-mečio pradžia datuojamuose Rytų Lietuvos kultūriniuose arealuose žinomi Dievo kalnai (Molėtai – Ukmergė), Laumių kalnai (Molėtai – Dubingiai), Laumių akmenys (Utena – Anykščiai), Alkos balos (Ukmergė).

P i e t ų – P i e t r y č i ų Lietuvoje iš dalies pasikartoja Rytų Lietuvos šventviečių tradicijos, tačiau susiduriama ir su savitomis paminklų grupėmis. Galima manyti, kad tai susiję su specifine šio regiono IV–VII a. akmeninių pilkapių kultūra, kurios sąskaita I t-mečio antrojoje pusėje išsiplėtė Rytų Lietuvos pilkapių kultūra. Minėtinos Pietryčių Lietuvai būdingos Velnio duobės, Šventežeriai, Aukų („gyvybės") reikalaujantys ežerai, akmenys-„stulpai" ir akmenys-„prakeikti" žmonės, neretai susiję su I t-mečio vidurio – antrosios pusės paminklais. Be to, kai kurie Pietų Lietuvos ir Šiaurės vakarų Baltarusijos akmenys – „prakeikti žmonės" su ant jų iškaltais krikščioniškais simboliais sietini su XI–XVII a. apkrikštytų jotvingių kultūrine grupe.

Gana kompaktiškuose, tačiau kol kas tiksliau nedatuojamuose kultūriniuose arealuose paplitę Perkūnkalniai (Alytus), „prieš Saulę (šiame areale į rytus) tekantys šaltiniai" (Kazokiškės).

Šie tyrimų rezultatų chronologiniai ir geografiniai apibendrinimai rodo, jog šventvietės labiau ar mažiau būdingos konkretiems kultūriniams regionams. Net tuo atveju, kai konkrečiai šventviečių grupei priklausantys paminklai iš pirmo žvilgsnio atrodo tolygiai paplitę visoje Lietuvoje (pvz., Perkūnkalniai, Mergakalniai, Alkos laukai, Gojai, Šventos pelkės, Vėležeriai, Laumių akmenys), gilesnė šių duomenų analizė paprastai rodo, jog egzistuoja

lokaliniai arealai, kuriems konkreti šventviečių tradicija ypač būdinga (pvz., Alytaus krašto Perkūnkalniai, Salantų krašto Laumių akmenys). Tad galima manyti, kad daugumas šiame darbe išskirtų ir nagrinėtų šventviečių tradicijų susiformavo laikotarpyje iki Lietuvos valstybės susidarymo, t. y. egzistuojant nurodytoms kultūrinėms sritims. Po krikščionybės įvedimo šios tradicijos (pvz., Alkos kalnai, Saulėkalniai, Kupoliakalniai, Šatrijų kalnai, Šventi miškai, Gojai, ąžuolai, liepos, pušys, akmenys-„stulpai", akmenys su „pėdomis", ritinio formos akmenys su plokščiadugniais dubenimis, Šventežeriai, Aukų reikalaujantys ežerai, Šventupiai, Raganinės, „prieš Saulę tekantys šaltiniai", Velnio duobės) neretai dar gyvavo savo grynuoju arba transformuotu pavidalu. Apie šventviečių tradicijas, susiformavusias po krikščionybės įvedimo, žinoma labai nedaug. Iš jų bene ryškiausias pavyzdys – akmenys su smailiadugniais dubenimis.

Šventviečių chronologiniams tyrimams padeda duomenys apie Užnemunę, kuri po kryžiuočių antpuolių ištuštėjo XIII a. pabaigoje ir palaipsniui vėl buvo apgyvenama, pradedant XVI a. Čia žinomas nedidelis šventviečių skaičius. Jį galima palyginti nebent su kai kuriomis Klaipėdos krašto, Vilnijos vietovėmis arba dėl gamtinių priežasčių iš seno negyvenamais regionais.

Užnemunėje nežinoma dauguma kituose Lietuvos regionuose užfiksuotų šventviečių grupių, tarp jų nė vienos(!) Alka vadinamos šventvietės ir daugumos šventųjų akmenų grupių. Žinomi pavieniai Dievo kalnai, Perkūnkalniai, Saulėkalniai, Aušrinkalniai, Šventupiai, Šventežeriai, šventi šaltiniai bei kai kurie kiti paminklai iš esmės koncentruojasi keliuose mikroregionuose: Vištytis-Bartninkai, Daukšiai, Simnas-Seirijai-Veisiejai, ir kairiajame Nemuno krante – Liškiavos, Krikštonių, Pakuonio bei Zapyškio apylinkėse. Čia yra II t-mečio pradžios piliakalnių, kai kuriais atvejais ir to laikotarpio laidojimo vietų, taip pat ankstyvųjų viduramžių senkapių, pavienių dvarviečių bei kaimaviečių. Taigi žinomos šventvietės minėtuose mikroregionuose gali būti dar ikikrikščioniškojo laikotarpio paveldo dalis (Vištytis, Nemuno pakrantės) arba jos turėtų būti siejamos su pradedant XVI a. Užnemunę kolonizavusiais žmonėmis (plg.: Simnas, Seirijai, Veisiejai, Leipalingis – XVI a. iškilusios gyvenamosios vietos su bažnyčiomis).

Iš dalies panaši situacija istorinėse skalvių, sėlių žemėse ir Šiaurės Lietuvoje. Tiesa, įvairių rūšių šventviečių Šiaurės ir Šiaurės rytų Lietuvoje žinoma išties nemažai. Iš jų pavieniai paminklai, tokie kaip Saulėkalniai, Alkos laukai, akmenys-„kėdės", buvo aptarti. Ryškesnės Velniabalų, Raganinių (Laimiškių), akmenų su smailiadugniais dubenimis tradicijos, tačiau vargu ar

galima sutikti, jog tai visas žiemgalių Žagarės ir Upmalės žemių šventviečių spektras (juolab kad akmenys su smailiadugniais dubenimis išplito XVI–XVII a.). J. Šliavui, kuris ilgus metus registravo Šiaurės Lietuvos šventvietes ir šiuos duomenis analizavo, atrodo, taip pat nepavyko išskirti ryškesnių žiemgalių šventviečių tradicijų (VUB f. 152–6, l. 11–14; f. 152–9, l. 13–15).

Žiemgala, vienas iš XIII a. pabaigoje ištuštėjusių baltų kraštų, buvo iš naujo apgyventa pradedant XV a. pabaiga – XVI amžiuje. Senosios šventvietės, gausiau žinomos Žagarės (Žagarė-Skaistgirys-Joniškis), Upmalės (Pašvintinys, Lygumai) žemių vietovėse, taip pat Mūšos pakrantėse (Linkuva, Pasvalys, Krinčinas, Saločiai) gali atspindėti senąsias, žiemgališkas, šventviečių tradicijas. Tačiau peršasi išvada, kad Šiaurės Lietuvoje taip pat dažniausiai susiduriama su XV–XVI a. šį kraštą iš pietų ir šiaurės kolonizavusių žmonių šventviečių tradicijomis. Kad šie žmonės jų turėjo, galima spręsti ir iš 1768 m. S. Rostovskio veikalo apie Lietuvos jėzuitų veiklą. Čia rašoma, kad greito reformacijos plitimo laikotarpiu „skurdi liaudis, ypač Lietuvoje Žemaičiuose ir Žiemgaloje, arba užmiršusi krikščioniškuosius įstatymus, arba jų nesupratusi, sugrįžo iš savo kaimų į miškus pagoniškom senolių apeigom melstis savo ąžuolams ir tam žaibasvaidžiui Jupiteriui, kurį tėvų tėvai vadino Perkūnu“ (cit. pagal: Ivinskis, 1986, p. 406).

IŠVADOS

1. Sakralinio termino *alka* (*alkas*) vartojimas vietovardžiuose ir jų paplitimo tendencijos yra kelių skirtingų senųjų Lietuvos šventviečių tradicijų išraiška. Šventvietės egzistavo kalnuose, laukuose ir pievose, giriose ir miškeliuose, ežerų ir pelkių, upių pakrantėse, taip pat prie pavienių medžių, akmenų, šaltinių, daubų ir įgriuvų, olų.

2. Skirtingos šventviečių tradicijos būdingos atskiriems regionams ar lokaliniams arealams, kurie sietini su archeologinių kultūrų, žemių ar genčių teritorijomis. Tai rodo, kad tokios tradicijos susiformavo laikotarpyje iki Lietuvos valstybės susidarymo.

K u r š i ų kultūrinei sričiai būdingi: Alkos kalnai, Aušrinkalniai, akmenys su duobutėmis, ritinio formos akmenys su plokščiadugniais dubenimis, akmenys-„stalai“, akmenys-„lovos“, Laumių akmenys, Peklos ir Čysčiai, „prieš Saulę tekantys šaltiniai“; ž e m a i č i ų – Alkos kalnai, Aušrinkalniai, Saulėkalniai, Šatrijų kalnai, Šventi laukai, Šventi miškai, ąžuolai, pušys, akmenys su duobutėmis, akmenys-„kėdės“, akmenys-„stulpai“, „Karčemviečių“ balos, Alkupiai; a u k š t a i č i ų – Šatrijų kalnai, Alkos laukai, akmenys su duobutėmis, akmenys-„kėdės“, Alkos balos, Velniabalos, Alkupiai; ž i e m g a l i ų – Alkos laukai, akmenys-„kėdės“, Velniabalos, Raganinės; l i e t u v i ų – Alkos salos, Dievo kalnai, Laumių kalnai, Kupoliakalniai, Alkos laukai, Švent. ežeriai, Aukų reikalaujantys ežerai, Alkos balos, akmenys-„prakeikti žmonės“, „Mokai“, akmenys-„siuvėjai“, Laumių akmenys; j o t v i n g i ų – Perkūnkalniai, Šventežeriai, Aukų reikalaujantys ežerai, Velnio duobės, akmenys-„stulpai“, akmenys-„prakeikti žmonės“, „prieš Saulę tekantys šaltiniai“; s ė l i ų – Saulėkalniai. Apie ryškesnes skalvių šventviečių tradicijas spręsti sunku.

Tarpgentinė baltų šventvietė Nadruvos Romuvoje yra vienas iš I t-mečio pabaigoje – II t-mečio pradžioje Baltijos regione veikusių teritorinių religinių centrų.

XIII–XIV a. Lietuvos valstybės laikotarpiu veikė šventvietės, „paveldėtos“ iš gentinės epochos. Taip pat plėtojant ir įtvirtinant valstybinę religiją politiniuose centruose, didžiojo kunigaikščio ir didikų administruojamose valdose buvo įkurta naujų šventviečių.

Po krikščionybės įvedimo senųjų Lietuvos šventviečių tradicijos neretai dar gyvavo savo grynuoju arba transformuotu pavidalu (Alkos kalnai, Saulėkalniai, Kupoliakalniai, Šatrijų kalnai, Šventi miškai, Gojai, ąžuolai, liepos, pušys, akmenys-„stulpai“, akmenys su „pėdomis“, ritinio formos akmenys su plokščiadugniais dubenimis, Šventežeriai, Aukų reikalaujantys ežerai, Šventupiai, Raganinės, „prieš Saulę tekantys šaltiniai“, Velnio duobės). Bene ryškiausias šiuo laikotarpiu susiformavusių tradicijų pavyzdys – akmenys su smailiadugniais dubenimis.

3. Šventvietės susijusios su teritoriniais archeologijos paminklų kompleksais (gyvenamąja, gynybine bei laidojimo vietomis). Savo ruožtu šventvietės egzistavo kompleksais: poromis, po keletą, vienos ar skirtingų rūšių (tipų, grupių).

Socialinėje plotmėje šventviečių statusas susijęs su jų religinėmis funkcijomis. Šventvietės sodybose skirtos namų (šeimos, giminės) dievams garbinti. Daugiausia jų veikė kaimuose arba jų kaimynystėje ir tenkino bendruomenės religinius poreikius. Administraciniuose ir (arba) gynybiniuose valsčių, žemių ar genčių centruose veikė regioninės, o tarp iš centrų administruojamų teritorijų – tarpregioninės reikšmės šventvietės. Ypatingą tarpregioninę reikšmę turėjo tarpgentinė baltų šventvietė Nadruvos Romuvoje.

Valstybės sostinėje, politiniuose centruose periferijoje ir didžiojo kunigaikščio bei didikų administruojamose valdose esančios valstybinės kulto vietos yra tiesiogiai susijusios su valstybine religija, tad visų pirma tenkino valdančiojo socialinio sluoksnio religinius poreikius.

4. Senosios šventvietės yra unikali baltų religijos raiškos forma. Šventviečių mitinės reikšmės susijusios su daugeliu dievų ir deivių, kaip antai: Perkūnu, Saule, Aušrine, Laima, Ragana, Žvėrūna-Medeina, Seneliu Dievu, taip pat su laumėmis, „velniais“, kaukais; lokalinėmis, tam tikras sakralumo sferas reprezentuojančiomis dievybėmis (pvz., miškų arba vandenų „valdytojais“), mirusiųjų vėlėmis.

Šventviečių, susijusių su mirusiaisiais, sakralumas yra specifinis. Jis motyvuotas sąsajomis tarp mitinio vėlės būvio po mirties ir pirminių elementų – vandens, ugnies, medžio, akmens.

5. Senosios Lietuvos šventvietės yra integralus lietuvių kultūros paveldo kompleksas. Visapusiški jo tyrinėjimai suteikia galimybę atskleisti baltų (lietuvių) religijos ir mitologijos bruožus, išreikštus per sakralųjį statusą turinčias kraštovaizdžio detales.

LIETUVOJE TYRINĖTOS BALTŲ ŠVENTVIETĖS[1]

Aigėlų (Molėtų r.) Šventaragiu vadinamas pusiasalis (1983 m., E. Butėnienė). Kalno pietinėje ir rytinėje dalyse iškasti 5 šurfai, bendro 5 m^2 ploto. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–1092, l. 12).

Antakmenės (Ignalinos r.) akmuo, vadinamas Aukų akmeniu (1971 m., V. Urbanavičius). Pietinėje akmens papėdėje ištirtas 32 m^2 plotas. Rasta duobė su degėsių, anglių, perdegusių akmenų ir gyvulių kaulų sluoksniu. Nekalibruotas rastos anglies amžius 210±60 m. (Vib–26) (LIIR f. 1–351, 40–41, l. 61).

Antalieptės-Lūžų (Zarasų r.) akmuo su plokščiadugniu dubeniu (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 10,5 m^2 plotas. Rastos dvi laužavietės. Konstatuota, kad jose rasta anglis šiuolaikinė[2] (Vib–25) (LIIR f. 1–351, 42–43, l. 61).

Barstyčių (Skuodo r.) Raganos kalnas (2000 m., J. Kanarskas). 200 m į pietryčius nuo kalno, mokomojo technikos poligono vietoje, ištirtos 22 perkasos, 14 šurfų, bendro 240 m^2 ploto. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–3602).

Bulėtiškio (Pakruojo r.) akmuo su ženklais (1971 m., V. Urbanavičius). Dėl akmenį juosusios tvoros „kiek buvo įmanoma, akmens aplinka iškasinėta šurfais“. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–351, l. 33–34).

Dapšių-Ruzgų (Mažeikių r.) menamas alkakalnis (1974 m., V. Daugudis). Aikštelėje ir papėdėje ištirtos 6 perkasos, bendro 66 m^2 ploto. Atsitiktinai rastas puodyninio koklio fragmentas (LIIR f. 1–546).

Daukliūnų (Jonavos r.) akmuo su pėdomis (1997 m., A. Varnas). Aplink akmenį ištirtas 15 m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–2996).

---

[1] Abėcėlinis sąrašas apima tik profesionalių archeologinių tyrinėjimų laikotarpį 1970–2000 m. ir byloja visų pirma apie tikslingas šventviečių paieškas bei tyrimus. Į sąrašą neįtraukti atvejai, kuomet menamos apeiginės paskirties objektai (duobės, laužavietės ar kt.) buvo aptikti kitų rūšių archeologijos paminklų tyrimų metu. Bibliografijos vietoje nurodomi tik vienas du pirminiai šaltiniai, o jų nesant – publikacijos.

[2] Tokį rezultatą taip pat galėjo lemti kitokios, pašalinės aplinkybės, pavyzdžiui, tirti pateiktas mažas anglies kiekis.

Gerbeniškės (Šiaulių r.) akmuo su pėda (1995 m., B. Salatkienė). Pietinėje akmens papėdėje iškastas 4,1 m^2 šurfas. Aptiktas akmenų ir nuoskalų grindinys, angliukų. Nebaigta tirti (LIIR f. 1–2534).

Guostagalio (Pakruojo r.) akmuo, vadinamas Velnio krėslu (1971 m., V. Urbanavičius). Prie akmens ištirtas 20 m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–351, l. 30–31).

Imbarės (Kretingos r.) akmens su duobutėmis vieta (1984 m., V. Daugudis). Ištirtas 44,4 m^2 plotas. Rastas 0,2 m storio smulkių angliukų ir degėsių sluoksnis (LIIR f. 1–1158, l. 41–49).

Imbarės (Kretingos r.) akmuo pietvakarinėje piliakalnio papėdėje (1984 m., V. Daugudis). Ištirtas 5,5 m^2 plotas. Rasta laužavietės pėdsakų, akmens nuoskalų, lipdytos keramikos grublėtu paviršiumi ir žiestos keramikos šukių (LIIR f. 1–1158, l. 49–52).

Jakštaičiukų (Šiaulių r.) akmuo su duobutėmis (1972 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 16 m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta (Urbanavičius, 1974, p. 106).

Jomantų (Šilalės r.) Gojaus kalnas (1977 m., V. Urbanavičius). Aikštelė „patikrinta šurfais". Archeologinių objektų nerasta. Pietinėje papėdėje ištirtos 4 perkasos, bendro 47 m^2 ploto. Rasta laužavietė, joje – žiestų puodų šukių, ornamentuotų vingiuotomis, susikertančiomis linijomis, būdingų XVI–XVII a. (?) (LIIR f. 1–679, l. 38–40; LNM, neinv.).

Jonelaičių (Šiaulių r.) akmuo, vadinamas Velnio kurpe (1973 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 35 m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta (Urbanavičius, 1974, p. 106).

Jonelaičių (Šiaulių r.) akmuo, vadinamas Velnio kurpės broliu (1973 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 25 m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta (Urbanavičius, 1974, p. 106).

Jurgaičių (Pakruojo r.) akmuo su smailiadugniu dubeniu B. Venclausko sodyboje (1976 m., J. Šliavas). Aplink akmenį ištirtas 2,8 m^2 šurfas. Viršutiniame sluoksnyje rasta įvairių stiklinių ir keraminių indų šukių, gyvulių kaulų, škaplieriaus (?) grandinėlė. 0,3 m gylyje – nedidelė ugniavietė, taip pat puodų šukių, gyvulių kaulų. Nebaigta tirti (Šliavas, 1996a).

Katinų (Anykščių r.) akmuo su plokščiadugniu dubeniu (1975 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 24 m^2 plotas. Rasta laužavietė, išdėta akmenų nuoskalomis, glazūruoto puodelio šukių, geležinė grandis (Urbanavičius, 1978).

Kernavės (Širvintų r.) menama šventvietė Neries krante (1989 m., A. Luch-

tanas). 16 m² plote rastos dvi duobės-ugniavietės, o jose – įvairių I t-mečio. pr. Kr. pabaigos – pirmųjų amžių po Kr. ir XIII–XIV a. radinių (LIIR f. 1–1659, l. 3–12; Luchtanas, 1990, p. 194–195).

Kiaužerių (Panevėžio r.) akmuo su pėda (1987 m., V. Urbanavičius). Prie akmens iškasti 2 šurfai (kokio ploto ?), išgręžti „keli gręžiniai". Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–1593).

Kilėvos (Anykščių r.) akmuo su smailiadugniu dubeniu (1977 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 9 m² plotas. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–679, l. 20).

Kirdiškio (Kupiškio r.) akmuo su plokščiadugniu dubeniu (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 32 m² plotas. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–351, l. 38–39).

Klovinių (Utenos r.) akmuo su ženklais (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 9 m² plotas. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–351, l. 45).

Krakių (Skuodo r.) akmuo, vadinamas Stabakūliu (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 5 m² plotas. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–351, l. 25–26).

Kunigiškių (Šilalės r.) akmuo, vadinamas šv. Jono akmeniu (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 56 m² plotas. Rasti kelių laikotarpių akmenų grindiniai, trys duobės, užpildytos degėsiais, taip pat gyvulių kaulų, du smulkūs sunykę geležiniai dirbiniai, įvairių keramikos dirbinių fragmentų. Tarp pastarųjų paminėtinos 4 šukės, puoštos bangelės ornamentu (LIIR f. 1–351, l. 3–7; LNM, neinv.).

Kunigiškių (Šilalės r.) akmuo, vadinamas Velnio neštu (1971 m., V. Urbanavičius). Į šiaurę nuo akmens ištirtas apie 30 m² plotas. Rastos dvi skirtingų laikotarpių laužavietės (LIIR f. 1–351, l. 8–9).

Kurėnų (Ukmergės r.) Alkos pusiasalis (1984 m., V. Urbanavičius). Iškasta šurfų (kiek ?). Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–1171).

Kurėnų (Ukmergės r.) ežero Bažnyčios sala (1984 m., V. Urbanavičius). Iškastas 1 m² šurfas. Maišytame sluoksnyje rasta kriauninio peilio dalis, naujųjų laikų puodų šukių (LIIR f. 1–1171).

Kutiškių (Radviliškio r.) akmens su plokščiadugniu dubeniu vieta (1972 m., M. Černiauskas). Ištirtas 9 m² plotas, rasta daug degėsių, perdegusių akmenų, apdirbto medžio fragmentų (LIIR f. 1–342).

Laukagalio (Kaišiadorių r.) akmuo, vadinamas Aukuru (1977 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 100 m² plotas. Rastos 2 laužavietės (LIIR f. 1–679, l. 34–36).

Mantviliškio (Kėdainių r.) akmuo su smailiadugniu dubeniu (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 9 m^2 plotas. Rastos 2 duobės, užpildytos degėsiais, anglimis, gyvulių kaulais, žiestų, linijomis ir bangelėmis ornamentuotų bei glazūruotų puodų šukėmis (LIIR f. 1–351, l. 34–35).

Mažojo Palūksčio (Telšių r.) pusiasalis, vadinamas Alkos kakta (1984 m., V. Žulkus, A. Butrimas). Iškasti 4 šurfai, bendro 7,5 m^2 ploto. Aptikta pavienių, įvairių akmens, geležies ir naujųjų laikų archeologinių radinių (LIIR f. 1–2027, l. 11–12).

Medoliškių (Zarasų r.) akmuo su pėda (1972 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 16 m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta (Urbanavičius, 1974a, p. 108).

Mikytų (Skuodo-Plungės r.) akmuo su pėda (1971 m., V. Urbanavičius). Prie akmens ištirtas ? m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–351, l. 15–17).

Mikytų (Skuodo-Plungės r.) šaltinio vieta (1971 m., V. Urbanavičius). Tirtas ? m^2 plotas. Aptikti keli akmenų grindiniai (LIIR f. 1–351, l. 17–18).

Naurašilių (Panevėžio r.) akmuo, vadinamas Mukolu (1984 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 48 m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–1085).

Nibragalys (Panevėžio r.) akmuo su pėda (1987 m., V. Urbanavičius). Prie akmens iškasti 2 šurfai (kokio ploto ?). Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–1594).

Nolėnų (Utenos r.) akmuo, vadinamas Laumių stalu (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 16 m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–351, l. 44).

Padievaičio (Šilalės r.) akmuo, vadinamas Velnio sostu (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 36 m^2 plotas. Konstatuota, kad Velnio sostą supo akmenų puslankis, taip pat rasta duobė, užpildyta degėsiais ir gyvulių kaulais. Tyrimų plote rastos ir kelios puodų šukės, kurių viena, puošta bangelės ir įkartėlių ornamentu, būdinga II t-mečio pradžiai (LIIR f. 1–351, l. 12–14; LNM, neinv.).

Paduobužės (Molėtų r.) akmuo su plokščiadugniu dubeniu (1971–1972 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 16 m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta. Pirminėje akmens vietoje ištirtos 8 perkasos, bendras 192 m^2 plotas, rasta: akmenų grindinys, laužavietės liekanos, nenustatytos paskirties stulpaviečių. Be to, atsitiktinai aptikta žiestų puodų šukių, kriaušės formos žvangutis (LIIR f. 1–351, l. 53–56; Urbanavičius, 1974a, p. 108–109).

Palangos Birutės kalnas (1983–1984 m., V. Žulkus). Aikštelėje, XV a. pradžios – XVI a. pradžios kultūriniame horizonte, rasta paleoastronominio įrenginio iš tam tikra tvarka išdėstytų stulpų ir keturkampio plano pastato vietos, laužaviečių liekanos (LIIR f. 1–1098; Klimka, Žulkus, 1989, p. 35–56, 73–93; Žulkus, 1997, p. 16–54; ir kt.).

Palangos Naglio kalnas (1978 m., V. Žulkus). Aikštelėje ištirtas 78,5 m^2 plotas, kalvos papėdėje – 80,5 m^2. XV a. – XVI a. pirmosios pusės kultūriniame horizonte rasta apeiginių (?) laužaviečių liekanų (LIIR f. 1–656; Žulkus, 1981).

Pašventupio (Anykščių r.) akmuo, vadinamas Puntuko broliu (1977 m., V. Urbanavičius). Ištirtas 100 m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–679, l. 14).

Pavaiguvio (Kelmės r.) akmuo su duobutėmis ir ženklais (1980 m., M. Černiauskas). Prie akmens iškastas 1,35 m^2 šurfas. Aptiktas nedidelių akmenų grindinys, nebaigta tirti (LIIR f. 1–794).

Pikeliškių (Vilniaus r.) akmuo su plokščiadugniu dubeniu (1972 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 20 m^2 plotas. Rasta laužavietės liekanų (LIIR f. 1–351, l. 59–60; Urbanavičius, 1974a, p. 110).

Prapymo (Šilalės r.) menamas alkakalnis (1972 m., V. Urbanavičius). Aikštelėje ištirtos 2 perkasos, bendro 38 m^2 ploto, rasta laužavietė (LIIR f. 1–351, l. 52–53).

Puodžių (Utenos r.) akmuo su smailiadugniu dubeniu S. Rukšio sodyboje (1976 m., R. Volkaitė-Kulikauskienė). Aplink akmenį ištirtas 6 m^2 plotas. Rasta sodybvietės (?) kultūrinio sluoksnio radinių: gyvulių kaulų, puodų šukių (LIIR f. 1–516).

Radikių (Joniškio r.) akmuo su smailiadugniu dubeniu prie J. Briedžio namo (1971 m., V. Urbanavičius). „Perkasas iškastas tik aplink patį akmenį“, rasta įvairių maždaug XVIII a. sodybvietės kultūrinio sluoksnio radinių (LIIR f. 1–351, l. 28–29).

Raizgių (Šiaulių r.) Alkos kalnas (1972 m., V. Urbanavičius). Kalno aikštelėje ištirta 13 perkasų, bendro 1000 m^2 ploto. Rastos 2 stulpavietės, apdėtos akmenimis, nenustatytos paskirties duobių. Šalia Alkos kalno esančioje kalvelėje ištirta 1 perkasa, 50 m^2 ploto; Dubysos pakrantėse – dar 5 perkasos, apie 50 m^2 bendro ploto. Jose archeologinių objektų nerasta (Urbanavičius, 1974, p. 104–106).

Ratkūnų (Pasvalio r.) 1-asis akmuo su smailiadugniu dubeniu (1971 m., V. Urbanavičius). Ištirtas ? m^2 plotas. Rasta įvairių XVI–XVIII a. sodybvietės

(?) kultūrinio sluoksnio radinių: glazūruotų puodynių, ąsočių, lėkščių šukių ir kt. (LIIR f. 1–351, l. 26–29; LNM, neinv.).

Reškutėnų (Švenčionių r.) akmens su plokščiadugniu dubeniu vieta (1995 m., I. Škimelienė). Už 40–250 m į pietvakarius nuo akmens vietos, ieškant kūlgrindos, ištirta 11 perkasų, bendro 65 m^2 ploto. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–2526).

Salako (Zarasų r.) akmuo su ženklais (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 18 m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–351, l. 41–42).

Siponių (Kėdainių r.) akmuo, vadinamas Ožakmeniu (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 56 m^2 plotas. Rastos kelios glazūruotos puodų šukės (LIIR f. 1–351, l. 35–36; LNM, neinv.).

Skarulių (Pakruojo r.) akmuo su smailiadugniu dubeniu (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 8 m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–351, l. 31–32).

Stabulankių (Utenos r.) akmuo su plokščiadugniu dubeniu (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 9 m^2 plotas. Rasta duobė-ugniavietė (LIIR f. 1–351, l. 45–46).

Sukinių (Ukmergės r.) akmenys, vadinami Mokais (1971 m., V. Urbanavičius). Prie akmenų ištirtos 4 perkasos, bendro 80 m^2 ploto. Rastos 2 duobės: viena primenanti stulpavietę, kita – užpildyta anglimis ir pelenais. Be to, rasta lipdytos keramikos šukė (brūkšniuota ?) (LIIR f. 1–351, l. 37–38).

Šauklių (Skuodo r.) 1-asis akmuo su plokščiadugniu dubeniu (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 24 m^2 plotas. Rasta duobė-ugniavietė (LIIR f. 1–351, l. 21–23).

Šauklių (Skuodo r.) 2-asis akmuo su plokščiadugniu dubeniu (?) (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 35 m^2 plotas. Rasta duobė-ugniavietė, joje – glazūruotas molinis dubenėlis (LIIR f. 1–351, l. 18–20).

Šeimyniškėlių (Anykščių r.) menama šventvietė (1997 m., V. Vaitkevičius). Akmenuotame kyšulyje ištirtos 2 perkasos, bendro 33 m^2 ploto. Rasta pavienių anglių (LIIR f. 1–2833).

Šerkšnių (Skuodo r.) akmuo su plokščiadugniu dubeniu (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 16 m^2 plotas. Rasta duobė-ugniavietė (LIIR f. 1–351, l. 23–24).

Šilalės (Skuodo r.) akmuo su plokščiadugniu dubeniu (1970 m., V. Urba-

navičius). Aplink akmenį ištirtas 63 m^2 plotas. Rastas akmenų grindinys, ugniavietė akmenimis išgrįstoje duobėje, joje – XVI–XIX a. būdingos keramikos šukių (Rimantienė, Urbanavičius, 1971; Urbanavičius, 1972c, p. 77–78; kt.).

Šilalės (Skuodo r.) akmuo su dubeniu (1970 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas ? m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–1372, l. 23–24).

Šliktinės (Skuodo r.) Šatos aukštupio pelkės (1971 m., A. Tautavičius). Paaukotų X–XII a. dirbinių radimvietėje iškasta 10 šurfų, bendro 25 m^2 ploto. Rasta paviršiuje paskleisto lobio dirbinių (LIIR f. 1–314; Tautavičius, 1972).

Trumponių (Molėtų r.) akmuo su plokščiadugniu dubeniu (1972 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 16 m^2 plotas. Rasta laužavietė, išdėta akmenimis (LIIR f. 1–351, l. 57–58; Urbanavičius, 1974a, p. 109).

Vaidulonių (Radviliškio r.) 1-asis akmuo su smailiadugniu dubeniu prie M. Čaikos sodybos (1972 m., M. Černiauskas). Aplink akmenį ištirtas 12 m^2 plotas, rasta įvairių XVI–XVIII a. sodybvietės (?) kultūrinio sluoksnio radinių: puodų šukių, gyvulių kaulų ir kt. (LIIR f. 1–343).

Vaidulonių (Radviliškio r.) 2-asis akmuo su smailiadugniu dubeniu prie M. Čaikos sodybos (1974–1975 m., M. Černiauskas). Aplink akmenį ištirtas 96,5 m^2 plotas, rasta įvairių XVI–XVIII a. sodybvietės kultūrinio sluoksnio radinių: puodų šukių, gyvulių kaulų ir kt. (LIIR f. 1–419; l. 528).

Vaitimėnų (Tauragės r.) Stabinės miško akmenų grupė (1971 m., V. Urbanavičius). Ištirtos 3 perkasos, bendro 96 m^2 ploto. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–351, l. 47–50).

Vileišių (Pakruojo r.) akmens su smailiadugniu dubeniu vieta (1971 m., V. Urbanavičius). Ištirtas ? m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–351, l. 32).

Vilniaus Perkūno šventyklos vieta (1984–1986 m., A. Lisanka). Tyrinėjimai vyko Arkikatedros požemiuose. Aptikta įvairių laikotarpių kultūrinių sluoksnių. Šventvietės kontekste diskutuojami: I t-mečio sluoksnyje aptiktas židinys su lipdyta keramika grublėtu paviršiumi ir ypač – pirmojo šioje vietoje XIII a. vidurio arba XIV a. antrosios pusės kvadratinio plano mūrinio pastato chronologija bei paskirtis (Kitkauskas, Lisanka, 1986; Kitkauskas, 1989, p. 115–15; ir kt.).

Voronėlių (Pakruojo r.) akmuo su pėda (1971 m., V. Urbanavičius). Aplink akmenį ištirtas 35 m^2 plotas. Archeologinių objektų nerasta (LIIR f. 1–351, l. 29–30).

Adalsteinsson J. H., 1990 – Opferbeschreibungen in christlichen Schriften, *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-Names*. Scripta Instituti Donneriani Aboensis / 8, Åbo, 1990, p. 206–222.

Adam von Bremen, 1961 – Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum. Neu übertragen von W. Trillmich, *Quellen des 9. und 11. Jahrhundert zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches*, Berlin, 1961, p. 137–499.

Alseikaitė-Gimbutienė M., 1943 – Pagoniškosios laidojimo apeigos Lietuvoje, *Gimtasai kraštas*, 1943, Nr. 31, p. 53–80.

Andersen S., 1985 – Helligkilder og valfart, *Festskrift til Thelma Jexlev. Fromhed og verdslighed i middelalder og renaissance*, Odense, 1985, p. 32–44.

Andersson T., 1992 – Haupttypen sakraler Ortsnamen Ostskandinaviens, *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*. Phil.-hist. Klasse, III folge, Göttingen, 1992, Nr. 200, p. 241–256.

Asaris J., 1996 – Par kuršu izplatību ziemeļkurzemē 11.–13. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*, Rīga, 1996. T. 18, p. 38–42.

Aušra, 1885 – Betygala, *Auszra*, 1885, Nr. 2–3, p. 61. (Parašas: Vēv.)

Baldauskas J., 1935 – Krivulė, *Gimtasai kraštas,* 1935, Nr. 5, p. 204–206.

Baliński M., 1886 – *Starożytna Polska. Wielkie księztwo Litewskie opisane przez Michała Balińskiego*, Warszawa, 1886. T. 4 (1-asis leidimas: Warszawa, 1846. T. 3).

Balys J., 1937 – Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose, *Tautosakos darbai,* Kaunas, 1937. T. 3, p. 149–215.

Balys J., 1938 – Alkas ir senovės lietuvių šventyklos [1938], *LNB* f. 29–681.

Balys J., 1948 – *Lietuvių tautosakos skaitymai*, Tübingen, 1948. T. 2.

Balys J., 1966 – *Lietuvių liaudies pasaulėjauta tikėjimų ir papročių šviesoje,* Chicago, 1966.

Balys J., 1979 – Tikėjimai apie vandenį, *Naujoji viltis*, 1979, Nr. 12, p. 60–72.

Balys J., 1981 – *Mirtis ir laidotuvės: lietuvių liaudies tradicijos,* Silver Spring, Md., 1981.

Balys J., 1986 – *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai: lietuvių liaudies tradicijos*, Silver Spring, Md., 1986.

Balys J., 1993 – *Lietuvių kalendorinės šventės: Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*, Vilnius, 1993 (2-as leid.).

Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A., 1991 – Trakų miestas ir pilys, Vilnius, 1991.

Baliūnas K., 1939 – Bičenetų Velnio tiltas Nemune, *Sekmadienis*, 1939 04 30.

Baruch M., 1907 – *Boże stopki. Archeologija i folklor. Kamieni z wyżłobionymi sladami stóp*, Warszawa, 1907.

Basanavičius J., 1928 – *Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių*, surinko J. Basanavičius, Kaunas, 1928 (3-ias leidimas).

Batūra R., 1966 – Lietuvos metraščių legendinės dalies ir M. Strijkovskio „Kronikos" istoriškumo klausimu, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, A ser., 1966, Nr. 2, p. 265–282.

Batūra R., 1985 – Paaiškinimai, Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika*, Vilnius, 1985, p. 331–458.

Beckherrn C., 1893 – Merkwürdige Steine in Ost- und Westpreussen, *Altpreussische Monatsschrift*, Königsberg, 1893, Bd. 30, H. 5/6, p. 374–429.

Benson S., 1990 – Einige Personennamen und Götternamen in schwedischen Ortsnamen, *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-names*. Scripta Instituti Donneriani Aboensis / 8, Åbo, 1990, p. 441–457.

Beresnevičius G., 1998 – Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose. *Darbai ir dienos*, 1998. T. 6, p. 9–50.

Bezzenberger A., 1877 – *Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache. Auf Grund Litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts*, Göttingen, 1877.

Biezais H., 1955 – *Die Hauptgöttinnen der alten Letten*, Uppsala, 1955.

Biezais H., 1972 – *Die Götterfamilie der alten Letten*, Uppsala, 1972.

Blažienė G., 1995 – Nauji prūsų vardyno duomenys, *Baltistica*, 1995. T. XXX(2), p. 93–104.

Bord J. and C., 1987 – *Ancient Mysteries of Britain*, London, 1987.

Brink S., 1990 – Cult Sites in Northern Sweden, *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-names*, Scripta Instituti Donneriani Aboensis / 8, Åbo, 1990, p. 458–489.

Brink S., 1992 – Har vi haft ett kultiskt **al* i Norden, *Sakrale navne*. Norna-Rapporter / 48, Uppsala, 1992, p. 107–121.

Brink S., 1996 – Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-historical Pre-study of the Central Place, *Tor*, Uppsala, 1996. Vol. 28, p. 235–281.

Brink S., 1997 – Political and Social Structures in Early Scandinavia. Aspects of Space and Territorialy – The Settlement District, *Tor*, Uppsala, 1997. Vol. 29, p. 389–437.

Brink S., 1999 – Social Order in the Early Scandinavian Landscape, *Settlement and Landscape*, Århus, 1999, p. 423–439.

Brunaux J.-L., 1995 – Die keltischen Heiligtümer Nordfrankreichs, *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten. Sonderheft der Zeitschrift Archäologie in Deutschland*, Stuttgart, 1995, p. 55–74.

Brøndsted J., 1960 – *Nordische Vorzeit*, Neumünster, 1960. Bd. 1.

Būgienė L., 1999 – Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose, *Tautosakos darbai*, Vilnius, 1999. T. 11, p. 13–85.

Buračas B., 1944 – Pagerbtieji medžiai (medžių kultas Lietuvoje), *Mūsų girios*, 1944, Nr. 1 (sausis-vasaris), p. 78–83.

Buračas B., 1996 – *Pasakojimai ir padavimai*, sudarė A. Degutis, V. Jankauskas, Vilnius, 1996.

Burenhult G., 1980 – Götalands hällnristningar, *Theses and papers in North-European Archaeology* / 10, Stockholm, 1980.

Buszinski I., 1874 – *Opisanie historyczno-statystyczne powiatu Rossieńskiego guberniji Kowienskiej, z dodaniem listy poprawnej Generalnych Starostw b.Księztwa Żmujdzkiego i Popisu Szlachty żmujdzkiej 1528 r.*, Wilno, 1874.

Butrimas A., 1983 – Duonkalnis: vėlyvojo neolito gyvenvietė, alkas ir kapinynas. Archeologiniai tyrimai, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1983. T. 4, p. 30–49.

Calissendorff K., 1971 – Place-name Types Denoting Centres, *Early Medieval Studies* / 3, Stockholm, 1971.

Carmichael D., Hubert J., Reeves B., 1994 – Introduction, *Sacred Sites, Sacred Places. One World Archaeology* / 23, London-New York, 1994, p. 1–8.

Caune A., 1974 – Dobuakmeņi Latvijā, *Arheoloģija un etnogrāfija*, Rīga, 1974. T. 11, p. 89–98.

Coles J., 1994 – *Rock carvings of Uppland. A Guide*, Uppsala, 1994.

Colpe C., 1970 – Theoretische Möglichkeiten zur Identifizierung von Heiligtümern und Interpretation von Opfern in ur- und parahistorischen Epochen, *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen.* Phil. hist. Klasse, III folge, Göttingen, 1970, Nr. 74, p. 18–39.

Černiauskas M., 1972 – Vaidulonių dubenuoto akmens archeologinių tyrinėjimų dienoraštis, *LIIR* f. 1–343.

Černiauskas M., 1974 – Gaštynų megalitinis paminklas, *Mokslas ir gyvenimas*, 1974, Nr. 7, p. 60.

Dakanis B., 1984 – Nauja archeologinių akmenų grupė Lietuvoje, *Jaunųjų istorikų darbai*, Vilnius, 1984, kn. 5, p. 106–110.

Dakanis B., Merkevičius A., 1988 – Nauji duomenys apie Radviliškio r. archeologijos paminklus, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais*, Vilnius, 1988, p. 179–181.

Damell D., 1985 – Rösaring and a Viking Age Cult Road, *In honorem Evert Baudou.* Archaeology and Environment / 4 Umeå, 1985, p. 171–185.

Daugudis V., 1982 – *Senoji medinė statyba Lietuvoje*, Vilnius, 1982.

Daugudis V., 1992 – Pagoniškųjų šventyklų Lietuvoje klausimu, *Ikikrikščioniškoji Lietuvos kultūra. Istoriniai ir teoriniai aspektai*, Vilnius, 1992, p. 50–77.

Daukantas S., 1976 – Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, *Raštai*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė V. Merkys, Vilnius, 1976. T. 1, p. 403–647

(1-asis leidimas: *Buda senowes Letuwiū, Kalnienū ir Žamajtiū*. Iszraszzę pagal senowęs rasztū Jokyb's Łaukys, Petropilis, 1845).

Dentler F., 1865 – Die Sage vom Heiligenstein, *Altpreussische Monatsschrift*, Königsberg, 1865. Bd. 2, p. 463–465.

Didžiulis S., [1884] – Ape szwentosias Versmes, *MAB* f. 94–6, p. 14.

Dubonis A., 1997 – Rivijaus kronikos byla, *Lituanistica*, 1997, Nr. 4, p. 3–12.

Dubonis A., 1998 – *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. Iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities*, Vilnius, 1998.

Dundulienė P., 1979 – *Medžiai senovės lietuvių tikėjimuose*, Vilnius, 1979.

Dundulienė P., 1990 – *Senovės lietuvių religija ir mitologija*, Vilnius, 1990.

Eninš G., 2000 – Vėlių kulto kryžiai gyvuose medžiuose, *Šiaurės Atėnai*, 2000 08 05.

Ermanytė E., 1967 – S. Daukanto *auka* ir kiti bendrašakniai žodžiai, *Kalbos kultūra*, 1967, Nr. 12, p. 38–42.

Ernst P., 1998 – *Kult- und Opferplätze in Deutschland*, Stuttgart, 1998 (CD).

Fabech C., 1992 – Sakrale pladser i sydskandinavisk jernalder, *Sakrale navne*. Norna-Rapporter / 48, Uppsala, 1992, p. 141–167.

Fraenkel E., 1955 – *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1955, Lfg. 1.

Gaerte W., 1929 – *Urgeschichte Ostpreussens*, Königsberg, 1929.

Gaigalat [W.], 1900 – Eine litauische Handschrift aus dem Jahre 1573, *Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft*, Heidelberg, 1900. Bd. 4, H. 25, p. 410–424.

Gaigalat [W.], 1901 – Die Wolfenbütteler litauische postillenhandschrift aus dem Jahre 1573 (2. Teil), *Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft*, Heidelberg, 1901. Bd. 5, H. 26, p. 117–150.

Geitler L., 1875 – *Litauische Studien. Auswahl aus den ältesten denkmälern, dialectische beispiele, lexikalische und sprachwissenschaftliche beiträge*, Prag, 1875.

Genienė Z., Genys J., 1993 – Dėl Varnių–Medininkų istorijos, *Žemaičių praeitis*, Vilnius, 1993, p. 63–71.

Gerullis G., 1922 – *Die altpreussischen Ortsnamen*, Berlin u. Leipzig, 1922.

Gierlach B., 1980 – *Sanktuaria Słowiańskie*, Warszawa, 1980.

Gieysztor A., 1984 – Opfer und Kult in der slawischen Überlieferung, *Frühmittelalterliche Studien*, Berlin, 1984. Bd. 18, p. 249–265.

Gimbutas M., 1973 – Perkūnas/Perun. The Thunder God of the Balts and the Slavs, *The Journal of Indo-European Studies*, 1973. Vol. 1, No. 4, p. 466–478.

Gimbutienė M., 1985 – *Baltai priešistoriniais laikais*, Vilnius, 1985.

Gipiškis P., 1936 – *Zarasų kraštas*, Zarasai, 1936.

Girininkas A., 1994 – *Baltų kultūros ištakos*, Vilnius, 1994.

Golabiewski-Lannby M., 1992 – Ödetofta offerkällor. Barnabrunnarna och deras gåvor, *Smålands museums skriftserie* / 5, Växjö, 1992.

Graichen G., 1988 – *Das Kultplatzbuch. Ein Führer zu den alten Opferplätzen, Heiligtümern und Kultstätten in Deutschland,* Hamburg, 1988.

Greimas A. J., 1990 – *Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones,* Vilnius–Chicago, 1990.

Greimas A. J., 1993 – Žvėrūna Medeina, *Baltos lankos,* 1993, kn. 3, p. 77–111.

Greimas A. J., 1998 – Gedimino sapnas (lietuvių mitas apie miesto įkūrimą: analizės bandymas), *Kultūros barai,* 1998, Nr. 8–9, p. 65–75.

Grigalavičienė E., 1992 – Kerelių piliakalnis, *Lietuvos archeologija,* Vilnius, 1992. T. 8, p. 85–105.

Grigalavičienė E., 1995 – *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje,* Vilnius, 1995.

Grimm J., 1875 – *Deutsche Mythologie,* Gütersloh, 1875. Bd. 1.

Gronau W., 1938 – Kultstätten bei ostpreussischen Gräberfeldern, *Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit,* Leipzig, 1938, H. 5, p. 139–141.

Gruzdas G., Vaitkevičius V., 1998 – Obelių–Kriaunų krašto senosios šventvietės, *Obeliai. Kriaunos,* Vilnius, 1998, p. 51–80.

Gudavičius E., 1982 – Nikronių (Trakų raj.) ir Žvėryno (Vilniaus m.) akmenų paskirtis ir jų panaudojimo laikas, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai,* A ser., 1982. T. 4, p. 83–92.

Gudavičius E., 1983 – Dėl Lietuvos valstybės kūrimosi centro ir laiko, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai,* A ser., 1983. T. 2, p. 61–70.

Gudavičius E., 1998 – *Mindaugas*, Vilnius, 1998.

Gudavičius E., 1999 – *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų,* Vilnius, 1999. T. 1.

Gunter H., 1930/31 – Hahn, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens,* Berlin u. Leipzig, 1930/31. Bd. 3, p. 1325–1336.

Gusakov M. G., Kulakov V. I., 1991 – Heiligtümer im südlichen Ostseegebiet aus dem 1. Jt. u. Z., *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte*, Berlin, 1991, Bd. 74, p. 155–190.

Guta saga, 1999 – *Guta saga. The History of the Gotlanders,* London, 1999.

Haavio M., 1963 – Heilige Haine in Ingermanland, *FF Communications,* Helsinki. Vol. LXXIX_1, No. 189.

Hadingham E., 1974 – *Ancient Carvings in Britain: A Mystery,* London, 1974.

Hagberg U. E., 1987 – The Scandinavian Votive Deposits of Weapons and Jewellery in the Roman Iron Age and Migration Period, *Gifts to the Gods. Proceedings of the Uppsala Symposium 1985*, Uppsala, 1987, p. 77–81.

Hansen W., 1937 – *Die Verbreitung und Bedeutung der Schalensteine im Glauben und Brauch der Vorzeit*, Hamburg, 1937.

Herrmann J., 1971 – Einige Bemerkungen zu Tempelstätten und Kultbil-

dern im Nordwestslawischen Gebiet, *Archeologia Polski*, Warszawa, 1971. T. 16, p. 525–540.

Herrmann J., 1998 – Some Remarks on Western Slavonic Cult Sites, their Tradition and Roots. The Archaeological Evidence, *Kraje Słowianskie w wiekach srednich. Profanum i sacrum*, Poznań, 1998, p. 467–472.

Holmberg B., 1990 – Views on Cultic Place-names in Denmark. A Review of Research, *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-names*. Scripta Instituti Donneriani Aboensis / 8. – Åbo, 1990, p. 381–393.

Holthausen F., 1934 – *Gotisches etymologisches Wörterbuch mit Einschluss der Eigennamen und der gotischen Lehnwörter in Romanischen*, Heidelberg, 1934.

Holtz A., 1966 – Die pommerschen Bildsteine, *Baltische Studien*. Neue Folge, Hamburg, 1966, Bd. 52, p. 7–30.

Hultgård A., 1993 – Altskandinavische Opferrituale und das Problem der Quellen, *The Problem of Ritual*, Åbo, 1993, p. 221–259.

Hunnerkopf, 1929/30 – Fluss, fliessendes Wasser, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Berlin u. Leipzig, 1929/30. Bd. 2, p. 1681–1694.

Ivanauskas E., 1997 – *Kulautuvos lobiai*, Vilnius, 1997.

Ivinskis Z., 1941 – Trakų Galvės ežero salos pilis, *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis*, Kaunas, 1941. T. 1, p. 135–198.

Ivinskis Z., 1986 – Medžių kultas lietuvių religijoje, *Rinktiniai raštai*, Roma, 1986. T. 2, p. 348–408.

Jablonskis I., 1969 – Dubenėti akmenys Skuodo ir Kretingos rajonuose, *Kraštotyra*, Vilnius, 1969, p. 110–114.

Jablonskis I., 1971 – Dar apie dubenėtus akmenis Kretingos ir Skuodo rajonuose, *Kraštotyra*, Vilnius, 1971, p. 129–134.

Jablonskis K., 1933 – Archyvinės smulkmenos, *Praeitis*, Kaunas, 1933. T. 2, p. 412–414.

Jablonskis K., 1934 – *Istorijos archyvas. XVI amžiaus Lietuvos inventoriai*, Kaunas, 1934. T. 1.

Jablonskis K., 1941 – *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje*, Kaunas, 1941. T. 1.

Jasas R., 1971 – Paaiškinimai, *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, Vilnius, 1971, p. 190–344.

Johansons A., 1964 – Der Schirmherr des Hofes im Volksglauben der Letten, *Stockholm Studies in Comparative Religion /5*, Stockholm, 1964.

Johansons A., 1968 – Der Wassergeist und der Sumpfgeist. Untersuchungen volkstümlicher Glaubensvorstellungen bei den Völkern des ostbaltischen Raumes und bei den Ostslaven, *Acta Universitatis Stockholmiensis* / 8, Stockholm, 1968.

Jonynas A., 1984 – *Lietuvių folkloristika iki XIX a.*, Vilnius, 1984.

Jucevičius L. A., 1959 – Lietuva, jos senovės paminklai, buitis ir papročiai,

Raštai, vertė D. Urbas, Vilnius, 1959, p. 53–356. (Versta iš: *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów.* Skreslona przez Ludwika z Pokiewia, Wilno, 1846).

Jurginis J., 1976 – *Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje*, Vilnius, 1976.

Jurkschat C., 1898 – *Litauische Märchen und Erzählungen*, Heidelberg, 1898. T. 1.

Kaliff A., 1998 – Grave Structures and Altars: Archaeological Traces of Bronze Age Eschatological Conceptions, *European Journal of Archaeology*, London, 1998, No. 1, p. 177–198.

Karaliūnas S., 1970 – Apie vieną demonologinį vietovardį, *Merkinė*, Vilnius, 1970, p. 256–261.

Karmonas A., 2001 – *Istorijos mįslės (Šiaurės rytų Lietuva),* Utena, 2001.

Karulis K., 1992 – *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, Rīga, 1992. T. 1.

Katalynas K., 2000 – Vilnius XIII amžiuje. Mitai ir faktai, *Kultūros paminklai,* Vilnius, 2000. T. 6, p. 207–219.

Kerbelytė B., 1970 – *Lietuvių liaudies padavimai,* Vilnius, 1970.

Kerbelytė B., 1973 – *Lietuvių liaudies padavimų katalogas*, Vilnius, 1973.

Kerbelytė B., 1997 – Pieną atimančios ir ant šluotos skraidančios raganos: fantastika ir tikrovė, *Tautosakos darbai*, Vilnius, 1997. T. 6–7, p. 61–75.

Kerbelytė B., 2000 – Padavimai apie akmenis Mokus ir jų analogijos, *Tautosakos darbai,* Vilnius, 2000. T. 13, p. 29–33.

Kirchner H., 1955 – Die Menhire in Mitteleuropa und der Menhirgedanke, *Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse*, 1955, Nr. 9.

Kirkoras A. H., 1855 – Wycieczka archeologiczna po gubernii Wileńskiéj, *Biblioteka Warszawska*, 1855. T. LVIII, p. 433–452. (Parašas: Jan ze Śliwina).

Kirkoras A. H., 1991 – *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*, vertė K. Uscila, Vilnius, 1991. (Versta iš: *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach przez Jana ze Śliwina,* Wilno, 1859).

Kitkauskas N., 1989 – *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*, Vilnius, 1989.

Kitkauskas N., Lisanka A., Lasavickas S., 1986 – Perkūno šventyklos liekanos Vilniaus Žemutinėje pilyje, *Kultūros barai,* 1986, Nr. 12, p. 51–55.

Klimka L., Laužikas R., 1992 – Paežerių akmenys, *Žiemgala*, 1992, Nr. 8–9, p. 14–15.

Klimka L., Vaitkevičius V., 1997 – Laukagalio apeiginis akmuo, *Paparčių ir Žaslių apylinkės*, Kaišiadorys, 1997, p. 343–350.

Klimka L., Žulkus V., 1989 – *Lietuvos pajūrio žemės viduramžiais*, Vilnius, 1989.

Kluge F., 1934 – *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin u. Leipzig, 1934.

Kodeks, 1948 – *Kodeks dyplomatyczny katedry i dieceziji Wileńskiej (1387–1507)*, wydali ks. J. Fijałek i W. Semkowicz, Kraków, 1948. T. 1.

Kondratas A., 1995 – Šventosios Lietuvos versmės, *Turizmas ir laisvalaikis,* 1995 04 14–20.

Kowalczyk E., 2000 – *Sacrum.* Z dziejów mitów toponomastycznych w archeologii, *Człowiek, Sacrum, Środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu.* Spotkania Bytomskie / 4, Wrocław, 2000, p. 27–37.

Kowalczyk M., 1968 – *Wierzenia pogańskie za pierwszych piastów,* Lódz, 1968.

Kraštotyra, 1983 – Liaudiški Mažeikių r., Židikų apyl. vietovardžių kilmės aiškinimai, *Kraštotyra,* Vilnius, 1983, p. 100–109.

Krzak Z., 1994 – *Megality Europy*, Warszawa, 1994.

Kuncevičius A. 1984 – Dėl akmenų su smailiadugniais dubenimis paskirties, *Archeologinės ir numizmatinės medžiagos komplektavimas ir konservavimas.* Vilnius, 1984, p. 40–42.

Kurtz E., 1924 – Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland, *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte,* Riga, 1924. Bd. 22, H. 2, p. 4–88.

Kviatkovskaja A., 1998 – *Jotvingių kapinynai Baltarusijoje (XI a. pab.–XVII a.),* Vilnius, 1998.

La Baume W., 1927 – Bildsteine des frühen mittelalters aus Ost- und Westpreussen, *Blätter für deutsche Vorgeschichte*, Danzig, 1927. H. 5, p. 1–11.

Lasickis J., 1969 – *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*, paruošė J. Jurginis, Vilnius, 1969.

Latvijas PSR arheoloģija, 1974 – *Latvijas PSR arheoloģija*, Rīga, 1974.

Laur W., 1968 – Theophore Ortsnamen und Kultstätten, *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte*, Neumünster, 1968, p. 359–368.

Laurinkienė N., 1996 – Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose, *Tautosakos darbai*, Vilnius, 1996. T. 4.

Lebedys J., 1976 – *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime,* Vilnius, 1976.

Ljunggren K. G., 1966 – Eine Gruppe südskandinavischer Altertümer in philologischer Beleuchtung, *Festschrift Walter Baetke*, Weimar, 1966, p. 261–270.

Ličkūnas S., 1934 – Mažeikių apskrities Alkos kalnai, *Gimtasai kraštas,* 1934, Nr. 3–4, p. 185–186.

Lidén O., 1938 – *Hällgröpningsstudier. I anslutning till nya sydsvenska fynd*, Lund, 1938.

Lietuvių tauta, 1914 – Gudelių parapijos monografija, *Lietuvių tauta*, 1914, kn. 2, d. 3, p. 405–431 (parašas: R-čių Jonas).

Lietuvninkai, 1970 – *Lietuvninkai. Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktame amžiuje*, paruošė V. Milius, vertė V. Jurgutis, Vilnius, 1970.

Lietuvos aidas, 1933 – Išnykę Zarasų krašto miesteliai, *Lietuvos aidas*, 1933 10 07 (parašas: Ss.).

Linčius A., 1994 – *Lietuvos geologijos paminklai ir draustiniai,* Vilnius, 1994. (Cituojant skaičius po išleidimo metų reiškia paminklo eilės numerį lentelėje).

Litvanica, – Litvanica, czyli wiadomości o Litwie, zebrane przez Sp. Ks. Ambrażego Kossarzewskiego. [1857–1863], *LNB*, f. 24–15.

Lobač U., 2001 – Apie „krivičių valkirijas“, *Šiaurės Atėnai,* 2001 10 06.

Löthman L., Schön E., 1994 – Places of Sacrifice and Popular Belief, *Cultural Heritage and Preservation*, Stockholm, 1994, p. 68–71.

Łowmiański H., 1983 – *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań, 1983.

Lõogas V., Selirand J., 1977 – *Arheoloogiga Eestimaa teedel,* Tallinn, 1977.

Luchtanas A., 1990 – Žvalgomieji tyrinėjimai Kernavėje ir jos apylinkėse, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*, Vilnius, 1990, p. 193–196.

Luchtanas A., 1990a – Kernavė: Pajautos slėnio paslaptys, *Kultūros barai*, 1990, Nr. 3, p. 64–68.

Mačiekus V., 1996 – Kada krivūlė po kaimus keliavo, *Sintautai. Žvirgždaičiai,* Vilnius, 1996, p. 238–262.

Mačiulis D., 2000 – Kryžių kalno ir jį supančio kraštovaizdžio istorinė raida, *Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos. Tarptautinės konferencijos medžiaga, 2000 m. vasario 24–25 d.,* Šiauliai, 2000, p. 41–53.

Majewski E., 1900 – [Odpowiedę], *Światowit,* 1900. T. 2, p. 111–116.

Makiewicz T., Prinke A., 1980 – Teoretyczne możliwości identyfikacji miejsc sakralnych, *Przegląd Archeologiczny,* 1980. T. 28, p. 57–90.

Makiewicz T., 1993 – Z badań nad ofiarami i miejscami ofiarnymi na terenie Polski w okresie przedrzymskim i rzymskim, *Wierzenia predchrześcijańskie na ziemiach polskich,* Gdańsk, 1993, p. 65–76.

Mališauskas J. 1996 – Kur galėjo būti prūsų ir lietuvninkų religiniai centrai? *Vakarų baltų kalbos ir kultūros reliktai.* Klaipėda, 1996, p. 48–57.

Mallory J. P., Adams D. Q., 1997 – *Encyclopedia of Indo-European Culture,* London a. Chicago, 1997.

Malmer M. P., 1981 – *A Chronological Study of North European Rock Art*, Stockholm, 1981.

Malonaitis A., 2000 – Senovinė apeigų vieta Dauglaukyje, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija,* 2000, Nr. 43, p. 8–18.

Mannhardt W., 1936 – *Letto-preussische Götterlehre*, Rīga, 1936.

Marciniak K., 1994 – The perception and treatment of prehistoric and contemporary sacred places and sites in Poland, *Sacred Sites, Sacred Places. One World Archaeology* / 23, London–New York, 1994, p. 140–151.

Marcinkevičienė N., 1997 – Žmonės – apie mirtį ir pomirtinį gyvenimą, *Liaudies kultūra,* 1997, Nr. 5, p. 19–27.

Marcinkevičienė N., 1998 – *Pavarėnis*, Vilnius, 1998.

Martin, 1927 – Bad, baden, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Berlin u. Leipzig, 1927. Bd. 1, p. 796–850.

Marzell, 1929/30 – Eiche, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Berlin u. Leipzig, 1929/30. Bd. 2, p. 646–655.

Marzell, 1929/30a – Fichte, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Berlin u. Leipzig, 1929/30. Bd. 2, p. 1444–1446.

Matulis R., 1990 – *Istoriniai akmenys,* Vilnius, 1990.

Mažiulis A., 1937 – Saulės dievinimo atošvaistos Pasarčių krašte, *Gimtasai kraštas*, 1937, Nr. 2–4, p. 133–136.

Mažiulis A., 1948 – [Recenzija: Ed. Šturms. Die Alkstätten in Litauen], *Aidai*, Augsburg, 1948, sausio mėn., p. 34–36.

Mažiulis V., 1995 – Dėl pr. „saulės šventė“, *Baltistica*, 1995. T. XXX(1), p. 60.

Mažvydas M., 1974 – *Pirmoji lietuviška knyga,* tekstą ir komentarus paruošė M. Ročka, Vilnius, 1974.

Merkevičius A., 1980 – Kurmaičių (Kretingos r.) piliakalnis, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978 ir 1979 metais,* Vilnius, 1980, p. 21–22. (Tyrinėjimų ataskaita saugoma LIIR f. 1–802).

Michelbertas M., 1986 – *Senasis geležies amžius Lietuvoje,* Vilnius, 1986.

Mickevičius J., 1992 – Lyginamieji skandinavų vikingų ir kuršių visuomenės bruožai IX–XII a., *Ikikrikščioniškosios Lietuvos kultūra. Istoriniai ir teoriniai aspektai*, Vilnius, 1992, p. 204–210.

Miežinis M., 1894 – *Lietuviszkai-Latviszkai-Rusiszkas Žodynas,* Tilžė, 1894.

Moora H., 1938 – *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. Karten und übersichtstabelle zum 2. Teil,* Tartu, 1938.

Muthmann F., 1975 – *Mutter und Quelle. Studien zur Quellenverehrung im Altertum und im Mittelalter,* Basel, 1975.

Mūsų kraštas, 1996 – Tautosaka, *Mūsų kraštas,* Vilnius, 1996. T. 1, p. 54–78.

Müller S., 1898 – *Nordische Altertumskunde,* Strassburg, 1898. Bd. 1.

Müller-Wille M., 1984 – Opferplätze der Wikingerzeit, *Frühmittelalterliche Studien*, Berlin, 1984. Bd. 18, p. 187–221.

Müller-Wille M., 1989 – Heidnische Opferplätze im frühgeschichtlichen Europa nördlich der Alpen. Die archäologische Überlieferung und ihre Deutung, *Berichte aus den Sitzungen der Joachim Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften e. v., Hamburg,* Göttingen, 1989, Jhrg. 7, H. 3.

Narbutas T., 1992 – *Lietuvių tautos istorija*, vertė R. Jasas, Vilnius, 1992. T. 1 (versta iš: *Dzieje starożytne narodu Litewskiego przez Teodora Narbutta*, Wilno, 1835. T. 1).

Naumann I., 1927 – Ahnenglaube, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Berlin u. Leipzig, 1927. Bd. 1, p. 226–235.

Navarackas A., 1971 – Legendiniai Šarūno kalnai, *Kraštotyra*, Vilnius, 1971, p. 121–126.

Navickaitė O., 1959 – Bačkininkėlių piliakalnis, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1959. T. 2, p. 103–118.

Nordahl E, 1996 – *... templum quod Ubsola dicitur ... i arkeologisk belysning*, Uppsala, 1996.

Nordbladh J., Rosvall J., 1975 – Hällristningar i Kville härad, Bottna socken, *Studier i nordisk arkeologi / 13*, Göteborg, 1975.

Olbrich K., 1930/31 – Herrgottstein, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Berlin u. Leipzig, 1930/31. Bd. 3, p. 1793–1794.

Olsen O., 1970 – Vorchristliche Heiligtümer in Nordeuropa, *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*. Phil.-hist. Klasse, III folge, Göttingen, 1970, Nr. 74, p. 259–278.

Olsson I., 1984 – *Ortnam på Gotland*, Stockholm, 1984.

Orsnes M., 1970 – Der Moorfund von Ejsbol bei Hadersleben und die Deutungsprobleme der grossen nordgermanischen Waffenopferfunde, *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*. Phil.-hist. Klasse, III folge., Göttingen, 1970, Nr. 74, p. 172–187.

Östergren M., 1992 – Det gotländska alltinget och cistercienserklostret i Roma, *Gotländskt Arkiv*, Visby, 1992, Årg. 64, p. 49–58.

Petrulis J., 1941 – Kaimo istorija ir būtovė (Rudikai, Kupiškio val.), *Gimtasai kraštas*, 1941, Nr. 1–2, p. 2–15.

Peuckert W. E., 1930/31 – Hain, [heilig], *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Berlin u. Leipzig, 1930/31. Bd. 3, p. 1348–1353.

Pėteraitis V., 1992 – *Mažoji Lietuva ir Tvanksta prabaltų, pralietuvių ir lietuvninkų laikais*, Vilnius, 1992.

Pėteraitis V., 1997 – *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai*, Vilnius, 1997.

Pokorny J., 1959 – *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern u. München, 1959. Bd. 1.

Prätorius M., – *Deliciae Prussicae [1684, 1703]*. Kn. 4–6, vertė E. Kraštinaitis (4) ir D. Urbas (5–6).

Razmukaitė M., 1989 – Auksodė ar Auksūdys, *Švyturys*, 1989, Nr. 2, p. 32.

Ribokas D., Zabiela G., 1994 – Černaučyznos radiniai, *Kultūros paminklai*, Vilnius, 1994, kn. 1, p. 24–31.

Rimantienė R., 1984 – *Akmens amžius Lietuvoje*, Vilnius, 1984 (2-as papildytas leid.).

Rimantienė R., Urbanavičius V., 1971 – Pagoniška šventykla Žemaitijoje, *Mokslas ir gyvenimas*, 1971, Nr. 2, p. 11–13.

Rowell S. C., 2001 – *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų*

ir Vidurio Europoje, 1295–1345, Vilnius, 2001. (Versta iš: *Lithuanian Ascending. A Pagan Empire within East-central Europe, 1295–1345*, Cambrige, 1994).

Rusmanis S., Vīks I., 1993 – *Kurzeme*, Rīga, 1993.

Sabaliauskas A., 1990 – *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius, 1990.

Sahm W., 1943 – Der Opferstein bei Grundfeld im Stablack eine vergessene Kultstätte?, *Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde*, Königsberg, 1943. Bd. 35, p. 170–175.

Salys A., 1930 – *Die žemaitischen Mundarten. Geschichte des žematischen Sprachgebiets*, Kaunas, 1930. (Atspausta iš: *Tauta ir žodis*, Kaunas, 1930, kn. 6).

Sandnes J., 1992 – Haupttypen sakraler Ortsnamen Westskandinaviens, *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen.* Phil.-hist. Klasse, III folge, Göttingen, 1992, Nr. 200, p. 257–266.

Sandnes J., 1992a – Norske stedsnavn og hedensk kultus, *Sakrale navne.* Norna-Rapporter / 48, Uppsala, 1992, p. 9–21.

Savukynas B., 1998 – Švenčiausios mergelės Marijos kultas ir religinis lietuvių identitetas, *Seminarai,* Vilnius, 1998, p. 49–58.

Sedov V. V., 1980/81 – Pagan Sancturies and Idols of the Eastern Slavs, *Slavica Gandensia,* Gent, 1980/81, No. 7/8, p. 69–86.

Sibylle von Reden, 1989 – *Die Megalith-Kulturen*, Köln, 1989.

Sideravičius K., 1932 – Alka, *Šiaurės Lietuva*, 1932 01 31.

Skardžius P., 1928 – Kalbos dalykai, *Švietimo darbas*, 1928, Nr. 7, p. 798–805.

Slaviūnas Z., 1997 – Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose, *Tautosakos darbai,* Vilnius, 1997. T. 6–7, p. 305–346. (Perspausdinta iš: Slaviūnas Z. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose, *Senoji lietuviška knyga. Pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti*, Vilnius, 1947, p. 165–214).

Słupecki L. P., 1993 – Die slawischen Tempel und die Frage des sakralen Raumes bei den Westslawen in vorchristlichen Zeiten, *Tor,* Uppsala, 1993. Vol. 25, p. 247–298.

Słupecki L. P., 1994 – *Slavonic Pagan Sanctuaries,* Warsaw, 1994.

Słupecki L. P., 2000 – Sancturia w świecie natury u słowian i germanów. Święte gaje i ich bogowie, *Człowiek, Sacrum, Środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu.* Spotkania Bytomskie / 4, Wrocław, 2000, p. 39–47.

Stenberger M., 1943 – Gudingsåkrarna, *Gotländskt arkiv,* Visby, 1943. Vol. 15, p. 18–24.

Stjernquist B., 1970 – Germanische Quellenopfer, *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*. Phil.-hist. Klasse, III folge, Göttingen, 1970, Nr. 74, p. 78–99.

Stjernquist B., 1987 – Spring-cults in Scandinavian Prehistory, *Gifts to the Gods. Proceedings of the Uppsala Symposium 1985*, Uppsala, 1987, p. 149–157.

Stjernquist B., 1992 – *The Röekillorna Spring. Springs-cults in Scandinavian Prehistory*, Stockholm, 1992.

Straubergs K., 1941 – *Latviešu buramie vārdi. Kaitēšana un dziedināšana*, Rīga, 1941. T. 2.

Straubergs K., 1960 – Latviešu kultavietu vārdi, *In honorem Endzelini*, Chicago, 1960, p. 138–148.

Stryjkowski M., 1846 – *Kronika Polska, Litewska, Żmódska i wszystkiej Rusi*, Warszawa, 1846. T. 1–2.

Szukiewicz W., 1900 – Kamienie z wyrytemi znakami, *Światowit*, 1900. T. 2, p. 109–110.

Szukiewicz W., 1901 – *Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy*, Wilno, 1901, cz. 1.

Szukiewicz W., 1910 – Niektóre wierzenia, przesądy i zabobony ludu naszego, legiendy i podania, *Kwartalnik Litewski*, 1910. T. 2, p. 85–102.

Sørensen J. K., 1992 – Haupttypen sakraler Ortsnamen Südskandinaviens, *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*. Phil.-hist. Klasse, III folge, Göttingen, 1992, Nr. 200, p. 228–240.

Šidiškis T., 1994 – Šiaurės rytų Lietuvos sakraliniai mitologiniai objektai (Ignalinos raj.), *Mūsų kraštas*, 1994, Nr. 1, p. 153–163.

Šidiškis T., 1995 – Šiaurės rytų Lietuvos mitologiniai sakraliniai objektai (Švenčionių raj.), *Mūsų kraštas*, 1995, Nr. 1, p. 135–143.

Šimėnas V., 1988 – Vakarų Lietuvos tarpgentinės teritorijos, *Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimo uždaviniai*, Vilnius, 1988, p. 41–46.

Šimėnas V., 1995 – Die Wildnis und baltische Stämmegrenzen, *Archaeologia Baltica*, Vilnius, 1995. T. 1, p. 147–155.

Šliavas J., 1996 – Kokioms dievybėms vis dėlto buvo skirti dubenėtieji akmenys?, *Žiemgalių pėdsakais*, Vilnius, 1996, p. 173–174.

Šliavas J., 1996a – Aukų akmuo prie Linkuvos?, *Žiemgalių pėdsakais*, Vilnius, 1996, p. 67–70.

Šturms E., 1936 – Elka kalni un pilskalni Kursā, *Pagātne un Tagadne*, Rīga, 1936. T. 1, p. 82–102.

Šturms E., 1936a – Vilkumuiža ežera atradumi, *Senane un Māksla*, Rīga, 1936. T. 2, p. 72–85.

Šturms E., 1938 – Baltische Alkhügel, *Conventus primus historicorum Rigae, 16-20. VIII. 1937*, Rīga, 1938, p. 116–132.

Šturms E., 1946 – Die Alkstätten in Litauen, *Contributions of Baltic University*, Hamburg, 1946, Nr. 3, p. 1–35.

Šturms E., 1948 – Baltu tautu svetmeži, *Sauksme*, 1948, Nr. 1–2, p. 17–21.

Tamošaitis J., 1974 – Kodėl senka Švento ežeras?, *Geografinis metraštis*, Vilnius, 1974. T. 13, p. 85–95.

Tarasenka P., 1922 – Ieškojimai Neries ir Šventosios santeklyje, *Mūsų senovė*, Tilžė, 1922. T. 1, kn. 4–5, p. 574–597.

Tarasenka P., 1923 – Alko akmenys Trakų apskrityje, *Kultūra*, 1923, Nr. 1, p. 25–34.

Tarasenka P., 1924 – Kretingos stabakūliai, *Klaipėdos žinios*, 1924 08 14.

Tarasenka P., 1926 – Senovinės lietuvių šventovės, *Švietimo darbas*, 1926, Nr. 6, p. 706–715.

Tarasenka P., 1926a – *Gimtoji senovė (ieškojimas, pažinimas ir apsaugojimas)*, Šiauliai, 1926.

Tarasenka P., 1927 – „Pėduoti" akmenys, *Trimitas*, 1927, Nr. 19, p. 614–617.

Tarasenka P., 1928 – *Lietuvos archeologijos medžiaga*, Kaunas, 1928.

Tarasenka P., 1933 – Akmenys vaikus moko (Stabakūliai – mengyrai), *Jaunoji karta*, 1933, Nr. 32, p. 539–540.

Tarasenka P., 1933a – Akmeniniai būstai vėlėms, *Jaunoji karta*, 1933, Nr. 33, p. 552.

Tarasenka P., 1933b – Akmenys žyniai, *Jaunoji karta*, 1933, Nr. 37, p. 622–624.

Tarasenka P., 1933c – „Dievo pėdos", *Jaunoji karta*, 1933, Nr. 22, p. 377–378.

Tarasenka P., 1934 – Akmuo „Laumių stalas", *Gimtasai kraštas*, 1934, Nr. 1, p. 48.

Tarasenka P., 1958 – *Pėdos akmenyje* (*istoriniai Lietuvos akmenys*), Vilnius, 1958.

Tautavičius A., 1966 – Ženklai akmenyse, *Mokslas ir gyvenimas*, 1966, Nr. 12, p. 22–24.

Tautavičius A., 1972 – Antrasis Šliktinės, Skuodo r., lobis, *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 m.*,Vilnius, 1972, p. 84–85.

Thietmar von Merseburg, 1970 – Chronik, *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters*, Berlin, 1970.

Thomas A., 1887 – Rombinus, *Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft*, Heidelberg, 1887. Bd. 2, H. 7–12, p. 111–121.

Thunmark-Nylén L., 1995 – *Die Wikingerzeit Gotlands. Abbildungen der Grabfunde*, Stockholm, 1995. Bd. 1.

Thunmark-Nylén L., 2000 – *Die Wikingerzeit Gotlands. Katalog*, Stockholm, 2000. Bd. 4: 1–3.

Thunmark-Nylén L., 2000a – Some Notes on the Contacts between Gotland and the East Baltic Area, *Archaeologia Baltica*, Vilnius, 2000. T. 4, p. 173–180.

Tyszkiewicz E., 1842 – *Rzut oka na żrodla archeologii krajowej, czyli opisanie zabytków niektorych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach Rossyjskiego*, przez Eus. Hr. T[yszkiewicz], Wilno, 1842.

Tyszkiewicz E., 1869 – *Birże. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*, St. Peterburg, 1869.

Tyszkiewicz K. Hr., 1871 – *Wilija i jej brzegi. Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym,* Drezno, 1871.

Totoraitis J., 1908 – Senovės liekanos ir lietuvių mitologiški atminimai, *Lietuvių tauta,* 1908, kn. 1, d. 2, p. 177–204.

Treškevičius J., 1979 – Dubenuoti akmenys (1-oji dalis), Pakruojis, 1979, *LIIR* f. 1–117.

Trinkūnas J., 1992 – Dūkštų senovė, *Rytų Lietuva. Istorija, kultūra, kalba*, Vilnius, 1992, p. 210–216.

Töppen M., 1858 – *Historisch-Comparative Geographie von Preussen.* Abschnitt 1: *Preussen in der heidnischen Zeit.* [Gotha, 1858].

Tvauri A., 1997 – Eesti lohukivid, *Tartu ülikooli arheoloogia kabineti toimetised* / 9, Tartu, 1997, p. 11–53.

Urbanavičius V., 1972 – Senovės lietuvių spėjamų kulto vietų kasinėjimai. [1971–1972 m.], *LIIR* f. 1–351.

Urbanavičius V., 1972a – Dubysos aukštupio (Šiaulių raj.) archeologinių paminklų tyrinėjimai 1972 m. [Ataskaita], *LIIR* f. 1–352.

Urbanavičius V., 1972b – Dubenuotų akmenų paslaptis, *Mokslas ir gyvenimas*, 1972, Nr. 2, p. 16–19.

Urbanavičius V., 1972c – Mitologinių akmenų aplinkos tyrinėjimai 1970–1971 m., *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 m.*, Vilnius, 1972, p. 77–83.

Urbanavičius V., 1974 – Spėjamos apeiginės vietos Dubysos aukštupyje, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais,* Vilnius, 1974, p. 103–108.

Urbanavičius V., 1977 – Senųjų tikėjimų reliktai Lietuvoje XV–XVII a. (4. Pagoniškos šventvietės XVI–XVII a.), *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai,* A ser., 1977, Nr. 3, p. 79–89.

Urbanavičius V., 1977a – Žvalgomieji kasinėjimai Anykščių, Utenos, Kaišiadorių, Šilalės rajonuose [1976–1977 m.], *LIIR* f. 1–679.

Urbanavičius V., 1978 – Katinų (Anykščių raj.) dubenėtas akmuo, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 ir 1975 metais*, Vilnius, 1978, p. 170–171.

Urbanavičius V., 1979 – Mitologiniai akmenys, *Mokslas ir gyvenimas*, 1979, Nr. 8, p. 36–37.

Urbanavičius V., 1985 – Šliaužiojanti dievybė, *Mokslas ir gyvenimas*, 1985, Nr. 7, p. 13–14.

Urbanavičius V., 1993 – Lietuvių pagonybė ir jos reliktai XIII–XVII a., *Liaudies kultūra,* 1994, Nr. 3, p. 1–7.

Urbanavičius V., 2000 – Vilniaus Perkūno šventovės klausimu, *Iš baltų kultūros istorijos*, Vilnius, 2000, p. 19–25.

Urtāns J., 1977 – Senās kulta alas Latvijā, *Latvijas PSR Zinātņu akademijas vestis,* Rīga, 1977, Nr. 2, p. 85–94.

Urtāns J., 1978 – Latvijas seno kulta vietu veidi un izplatība, *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1977. gada pētijumu rezultātiem*, Rīga, 1978, p. 76–79.

Urtāns J., 1979 – Senie elku tēli Latvijā, *Latvijas PSR Zinātņu akademijas vestis*, Rīga, 1979, Nr. 5, p. 103–112.

Urtāns J., 1990 – *Pēdakmeņi. Robežakmeņi. Muldakmeņi*, Rīga, 1990.

Urtāns J., 1992 – Cylindrical Ritualistic Stones a Cup Mark in Latvia, *Journal of Baltic Studies*, 1992. Vol. 23, No. 1, p. 47–56.

Urtāns J., 1993 – *Latvijas senās svētnicas*, Rīga, 1993.

Urtāns J., 1993a – Elkšņi–Alksniai. Pieminekļi abpus robežai, *Labietis*, 1993, 85. burtnīca, p. 2972–2976.

Urtāns J., 1993b – Velna vārds Latvijas vietās un vietvārdos, *Latvijas Vēsture*, Rīga, 1993, Nr. 4, p. 55–59.

Urtāns J., 1994 – Latvijas kultakmeņi ar konisku dobumu, *Arheoloģija un etnogrāfija*, Rīga, 1994, t. 17, p. 108–111.

Urtāns J., 1995 – Gydomieji ir kulto šaltiniai Latvijoje, *Senovės baltų kultūra. Dangaus ir žemės simboliai*, Vilnius, 1995, p. 40–47.

Urtāns J., 1998 – Aglonas Cirīša ezera Upursala, *Kultūras krustpunktu meklējumi*, Rīga, 1998, p. 167–173.

Urtāns J., 2001 – Central Places in Semigallia and their Cult Sites, *Lübeck Style? Novgorod Style? Baltic Rim Central Places as Arenas for Cultural Encounters and Urbanisation 1100–1400 AD*, Riga, 2001, p. 259–268.

Urtāns V., 1977 – *Senākie depozīti Latvijā*, Rīga, 1977.

Vaiškūnas J., 1997 – Lietuvių liaudies žinios apie žvaigždes, *Ramuva*, Vilnius, 1997, kn. 3, p. 34–38.

Vaišnora J., 1958 – *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma, 1958.

Vaitkevičienė D., 1996 – Susitikimas su vandenimis: sakralinės sutarties požymiai, *Lituanistica*, 1996, Nr. 4, p. 45–67.

Vaitkevičienė D., 1997 – Saulės sodai, *Liaudies kultūra*, 1997, Nr. 1, p. 27–35.

Vaitkevičienė D., 2001 – *Ugnies metaforos. Lietuvių ir latvių mitologijos studija*, Vilnius, 2001.

Vaitkevičienė D., Vaitkevičius V., 1996 – Naujojo Daugėliškio padavimai, *Tautosakos darbai*, Vilnius, 1996. T. 5, p. 169–210.

Vaitkevičienė D., 2001 – XIII a. Lietuvos valstybinės religijos bruožai, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 2001. T. 21, p. 311–334.

Vaitkevičius V., 1995 – Mosėdžio ir Salantų apylinkių senosios šventvietės, *Liaudies kultūra*, 1995, Nr. 2, p. 31–33; 1995, Nr. 3, p. 11–16.

Vaitkevičius V., 1995a – Žmonės, pavirtę akmenimis [1], *Liaudies kultūra*, 1995, Nr. 6, p. 24–29.

Vaitkevičius V., 1996 – Žmonės, pavirtę akmenimis [2], *Liaudies kultūra*, 1996, Nr. 2, p. 13–25.

Vaitkevičius V., 1996a – Akmenys su duobutėmis, *Kultūros paminklai*, Vilnius, 1996, kn. 3, p. 6–19.

Vaitkevičius V., 1996b – Mitologinių ir sakralinių objektų žvalgymai 1994–1995 metais, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, Vilnius, 1996, p. 337–342.

Vaitkevičius V., 1997 – Akmenys su pėdomis Lietuvoje, *Lituanistica,* 1997, Nr. 2, p. 30–54.

Vaitkevičius V., 1998 – Alkas: lietuviškas paminklų kontekstas, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1998. T. 15, p. 333–350.

Vaitkevičius V., 1998a – Mitologinių ir sakralinių objektų žvalgymai 1996–1997 metais, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 474–482.

Vaitkevičius V., 1999 – Akmenys su plokščiadugniais dubenimis Lietuvoje ir Latvijoje, *Lietuvos archeologija,* Vilnius, 1999. T. 18, p. 227–242.

Vaitkevičius V., 2000 – Mitologinių ir sakralinių objektų žvalgymai, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, Vilnius, 2000, p. 525–535.

Vaitkunskienė L., 1995 – Archeologiniai šaltiniai apie mirusiųjų minėjimo apeigas (XIV–XVI a.), *Lietuvos archeologija,* Vilnius, 1995. T. 11, p. 207–213.

Valančius M., 1863 – *Paląngos Juze,* Wilnus, 1863 (be parašo).

Vanagas A., 1981 – *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* Vilnius, 1981.

Vanagas A., 1996 – *Lietuvos miestų vardai*, parengė V. Maciejauskienė, Vilnius, 1996.

Vardynas, 1963 – *Lietuvos upių ir ežerų vardynas*, sudarė B. Savukynas, A. Vanagas ir kiti, Vilnius, 1963.

Vėlius N., 1977 – *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*, Vilnius, 1977.

Vėlius N., 1987 – *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. Folklorinio velnio analizė,* Vilnius, 1987.

Vienybė Lietuvninkų, 1894 – [Be aut.] Į Titavienus, *Vienybė Lietuvninkų,* 1894, Nr. 33, p. 390.

Vikstrand P., 2001 – *Gudarnas Platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälarlandskapen,* Uppsala, 2001.

Virakas P., 1962 – Pabaigoj XIX ir pradžioj XX amžiaus Seredžiaus apylinkėse buvusios žinomos ligos ir kaip nuo jų gydytis. Taip pat ape skanduolius. Seredžius, [1962], *LII ES* 118/8.

Vygandas Marburgietis, 1999 – *Naujoji Prūsijos kronika*, vertė R. Jasas, Vilnius, 1999.

Vyšniauskaitė A., 1964 – Kaimo buitis ir papročiai, *Lietuvių etnografijos bruožai,* Vilnius, 1964, p. 527–535.

Voigt J., 1827 – *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergang der Herschaft des deutschen Ordens*, Königsberg, 1827. Bd. 1.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1958 – *Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai,* Vilnius, 1958.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1966 – Alka, alkas, alkvietė, *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. A–J.,* Vilnius, 1966. T. 1, p. 46–47 (be parašo).

Volteris E., 1933 – Alkiai ir alkvietės. Lietuvos šventovės ir jų vadinimas, *Akademikas,* 1933, Nr. 4, p. 73–74.

Wahlgren K. H., 1998 – Encultured Rocks. Enconnter with a Ritual World of the Bronze Age, *Current Swedish Archaeology,* Stockholm, 1998. Vol. 6, p. 85–98.

Wenskus R., 1968 – Beobachtungen eines Historikers zum Verhältnis von Burgwall, Heiligtum und Siedlung im Gebiet der Preussen, *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte,* Neumünster, 1968, p. 311–328.

Wessén E., 1929/30 – Schwedische Ortsnamen und Altnordische Mythologie, *Acta Philologica Scandinavica*, København, 1929/30. Bd. 4, p. 97–115.

Wieland G., 1995 – Die spätkeltischen Viereckschanzen in Süddeutschland – Kultanlagen oder Rechteckhöfe?, *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten. Sonderheft der Zeitschrift Archäologie in Deutschland,* Stuttgart, 1995, p. 85–99.

Wilson C., 1996 – *The Atlas of Holy Places & Sacred Sites*, London–New York–Stuttgart–Monreal, 1996.

Witkowski T., 1970 – Mythologisch motivierte altpolabische Ortsnamen, *Zeitschrift für Slavistik*, 1970, Nr. 15, p. 368–385.

Witort J., 1899 – Przyczynki kulturalne. (Przezytki kultu wody i kamieni), *Lud,* Warszawa, 1899. T. 5, p. 204–206.

Wojtkowiak Z., 1980 – *Litwa Zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w.*, Poznań, 1980.

Wolter E., 1897 – Perkunastempel und litauische Opfer- oder Deivensteine, *Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft*, Heidelberg, 1897. Bd. 4, H. 22, p. 393–395.

Zabiela G., 1992 – Pirmojo Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymo projektas, *Kultūros paminklai,* Vilnius, 1992, kn. 2, p. 149–156.

Zabiela G., 1992a – Nalšia Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse, *Rytų Lietuva. Istorija, kultūra, kalba*, Vilnius, 1992, p. 12–24.

Zabiela G., 1995 – *Lietuvos medinės pilys,* Vilnius, 1995.

Zabiela G., 1995a – Apie Griūčių kaimą ir akmenis su dubenimis, *Mūsų kraštas*, Vilnius, 1995, kn. 1, p. 144–146.

Zabiela G., 2001 – Piliakalniai-slėptuvės, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 2001. T. 21, p. 399–412.

Zabiela G., Baranauskas T., 1996 – Deltuvos žemė, *Lietuvos istorijos metraštis.* 1995, Vilnius, 1996, p. 5–14.

Ziesemer W., 1936 – *Preussisches Wörterbuch Sprache und Volkstum Nordostdeutschlands*, Königsberg, 1936, Lf. 2.

Zimmermann W. H., 1970 – Urgeschichtliche Opferfunde aus Flüssen, Mooren, Quellen und Brunnen Südwestdeutschlands, *Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen*, Hildesheim, 1970. Bd. 6, p. 53–92.

Žiogas J., 1909 – Archeologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje, *Lietuvių tauta*, 1909, kn. 1, d. 3, p. 313–333.

Žiogas J., 1909a – Barbariškas senovės liekanų panaikinimas, *Viltis*, 1909 02 01(14), p. 4.

Žukauskas A., 1907 – Apė „Karalienės" liūną, *Lietuvių tauta*, 1907, kn. 1, d. 1, p. 140–145 (parašas: A...s Ž...s).

Žulkus V., 1987 – Vakarinės žemaičių žemės XIII-XIV amžiais, *Biržulio baseino kompleksinių tyrinėjimų dešimtmetis*, Varniai, 1987, p. 26–30.

Žulkus V., 1989 – Tarpgentinės dykros ir mirusiųjų pasaulis baltų pasaulėžiūroje, *Vakarų baltų archeologija ir istorija*, Klaipėda, 1989, p. 107–114.

Žulkus V., 1993 – Mirusiųjų pasaulis baltų pasaulėžiūroje (archeologijos duomenimis), *Žemaičių praeitis*, Vilnius, 1993, kn. 2, p. 23–35.

Žulkus V., 1997 – Palangos viduramžių gyvenvietės, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, Klaipėda, 1997. T. 6.

Žulkus V., 1997a – Baltų visuomenė ankstyvaisiais viduramžiais, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 13–30.

Žulkus V., 1999 – Kuršių kaimai XI–XV a., *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1999. T. 18, p. 135–149.

Žulkus V., 2000 – Die Völkerwanderung und die Westbalten. Die Entstehung der Kuren, *Archaeologia Baltica*, Vilnius, 2000. T. 4, p. 89–108.

Афанасьева Н. Е., 1995 – Вывешивать, *Славянские древности. Этнолингвистический словарь. А–Г.*, Москва, 1995. Т. 1, с. 461–465.

Акты, – *Акты, издаваемые Виленского комиссiею для разбора древнихъ актовъ*, Вильна, 1883, т. 12; 1891, т. 18; 1906, т. 31; 1908, т. 33.

Бенвенист Э., 1995 – *Словарь индоевропейских социальных терминов*, перевод с французкого Ю. С. Степанова, Москва, 1995. (1 leid. – 1970 m.).

Ванагас А., 1968 – К вопросу о диалектной дифференциации балтов на территории Литвы (по данным гидронимики), *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, A ser. 1968. T. 1, p. 143–155.

Ванагас А., 1985 – Хронологические пласты иноязычных топонимов Литвы, *Zeszyty Słowiański*, 1985, Nr. 6, p. 869–872.

Вольтер Э., 1886 – Литовский катихизис Н. Даукши по изданию 1595 года, вновь перепечатанный, *Записки Императорской Академии Наук*, Санкт Петербург, 1886. Т. LIII [Приложение].

Гуковскій К., 1890 – Вилкомирский уезд, *Памятная книжка Ковенской губернии на 1891 год,* Ковно, 1890, с. 377–430.

Гуковскій К., 1892 – Россейнскій уьезд, *Памятная книжка Ковенской губернии на 1893 годь,* Ковно, 1892, с. 91–217.

Дучыц Л. У., 1985 – Культовые валуны, каменные идолы и кресты на территории Белоруссии, *Археология и история Пскова и Псковской земли 1985. Тезисы докладов научно-практической конференции*, Псков, 1985, с. 63–65.

Дучыц Л. У., 1993 – *Археалагічныя помнікі ў назвах, вераваннях і паданнях беларусаў,* Мінск, 1993.

Дучыц Л. У., 1997 – Каменныя крыжы, *З глыбі вякоў. Наш край*, Мінск. Т. 2, с. 31–47.

Дучыц Л. У., 2000 – Культавыя дрэвы у Беларусі, *Studia Mythologia Slavica,* Ljubljana, 2000. Т. 3, р. 57–61.

Дучиц Л. У., Левков Э. А., 1989 – Валун как обьект поклонения у белоруссов, *Археология и история Пскова и Псковской земли 1988. Тезисы докладов научно-практической конференции,* Псков, 1989, с. 55–57.

Закревский Н., 1868 – *Описание Кіева*, Москва, 1868. Т. 2.

Зайкоўскі Э. М., 1992 – Язычніцкія культавыя помнікі Гродзеншчыны: пытанні пошуку і аховы, *Археалагічныя помнікі Гродзеншчыны,* Гродна, 1992, с. 77–80.

Зайкоўскі Э. М., 1996 – Дасьледваньне культавых помнікаў беларускага паганства ў 1993–1994 гг., *Krўuja,* Менск, 1996, № 1, с. 113–114.

Зайкоўскі Э. М., 1998 – Асноўныя тыпы язычніцкіх свяцілішчаў на тэрыторыі Беларусі, *Медобори і духовна культура давніх, средньовічних слав'ян. Матеріали науковоі конференціі,* Львів, 1998, с. 97–102.

Зайкоўскі Э. М., 1998а – Язычніцтва на сумежжы Панямоння і Падляшша у сярэднявеччы, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, Białystok, 1998. Т. 9, с. 120–123.

Зайкоўскі Э. М., 2000 – Сляды язычніцкіх вераванняў на Вілейшчыне, *Куфэрак Віленшчыны,* Маладзечна, 2000, № 1, с. 16–18.

Зайкоўскі Э. М., Дучиц Л. У., 2001 – *Жыватворныя крыніцы Беларусі*, Мінск, 2001.

Золотов Ю. В., 1981 – Остатки древнего святилища на реке Кимерше, *Балто-славянские исследования. 1980,* Москва, 1981, с. 269–274.

Киркор А. К., 1882 – Литовский язык и литовская мифология, *Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении*, Санкт-Петербург, Москва, 1882. Т. 3, с. 27–42.

Кирпичников А. Н., 1988 – Древнерусское святилище у Пскова, *Древности славян и Руси*, Москва, 1988, с. 34–37.

Клейн Л. С., 1998 – „Святилища“ языческой Руси? *Живая старина*, 1998, № 1, с. 5–7.

Крживицкий Л., 1909 – Жмудские пилкальнисы, *Известия императорской археологической комисии,* Санкт Петербург, 1909, вып. 29, с. 82–129.

Крывіч, 1923 – Аб камнях-крауцах, *Крывіч*, 1923, № 6, с. 46–47 (Parašas: В-т.).

Кулаков В. И., 1994 – *Пруссы (V–XIII в.),* Москва, 1994.

Курбатов А. В., 2000 – Загадочные знаки на камнях, *Отечество. Краеведческий альманах,* Москва, 2000, с. 164–190.

Легенды, 1983 – *Легенды і паданні*, Мінск, 1983.

Ляўкоў Э. А., 1992 – *Маўклівыя сведкі мінуўчыны,* Мінск, 1992.

Ляўкоў Э., Карабанаў А., Дучыц Л., Зайкоўскі Э., Вінакураў В., 1997 – Культавыя камяні Беларусі, *З глыбі вякоў. Наш край,* Мінск, 1997. Т. 2, с. 47–68.

Лыугас В., 1970 – *Период раннего металла в Эстонии.* Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата истор. наук, Таллин, 1970.

Макаров Н. А., Чернецов А. В., 1988 – К изучению культовых камней, *Советская археология*, 1988, № 3, с. 79–90.

Матулис Р., 1985 – Литовские жертвенные камни, *Археология и история Пскова и Псковской земли 1985. Тезисы докладов научно-практической конференции,* Псков, 1985, с. 65–66.

Мялешка М., 1928 – Камень у вераньнях і паданьнях беларуса, *Записки отдела гуманитарных наук. Труды кафедры этнографии института белорусской культуры*, Минск, 1928. Т. 1, вып. 2, с. 155–194.

Опись, 1902–1903 – *Описъ документовъ Виленскаго Центральнаго Архива древнихъ актовыхъ книгъ,* Вильна, 1902–1903, вып. 1–2.

Памятная книжка, 1851 – Примечательнейшія древности в Виленской губерніи, *Памятная книжка Виленской губерніи на 1851 год,* Вильно, 1851, с. 104–112.

Панченко А. А., 1998 – *Исследования в области народного православия. Деревенские святыни Северо-Запада России,* Санкт-Петербург, 1998.

Покровский Ф. В., 1890 – Древности и археологическіе памятники Виленской губерніи (краткое топографическое описаніе), *Памятная книжка Виленской губернии на 1891 г.,* Вильна, 1890, с. 175–205 (be parašo).

Покровский Ф. В., 1893 – Археологическая карта Виленской губернии, *Труды Виленскаго отделенія Московскаго предварительнаго комитета по устройству в Вильне IX археологическаго сьезда,* Вильна, 1893.

Покровский Ф. В., 1895 – Археологическая карта Гроденской губернии, *Труды IX археологическаго сьезда вь Вильнъ 1893 г.,* Москва, 1895.

Покровский Ф. В., 1899 – *Археологическая карта Ковенской губернии,* Вильна, 1899.

Полное собрание, 1975 – *Полное собрание русских летописей. Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного*, Москва, 1975. Т. 32.

Рижакова С. И., 2000 – Спит камушек без снов... Мифологические представления о камнях у латышей, *Живая старина,* Москва, 2000, № 3, с. 13–16.

Русанова И. П., 1992 – Культовые места и языческие святилища славян VI–XIII вв., *Российская археология,* 1992, № 4, с. 50–67.

Русанова И. П., Тимощук Б. А., 1993 – *Языческие святилища древних славян*, Москва, 1993.

Рыбаков Б. А., 1987 – *Язычество древней Руси,* Москва, 1987.

Рыбаков Б. А., 1994 – *Язычество древних славян,* Москва, 1987. (2 изд.).

Савукинас Б., 1966 – К проблеме западнобалтийского субстрата в югозападной Литве, *Baltistica*, 1966. Т. 1, p. 165–176.

Санько С., 1996 – Верагодны беларускi рэфлекс аднаго цыркумбалтыйскага рытуальнага тэрміна: *alka- : блр. *volok-, *Беларусь ў сістэме трансеурапейскіх сувязяй ў I тысячагоддзі Н. Э. Міжнародная канферэнцыя*, Мінск, 1996, с. 71–73.

Седов В. В., 1970 – *Славяне верхнего Поднепровья и Подвинья,* Москва, 1970.

Смирнова М. Е., 1989 – Структура святилищ раннесредневековых пруссов, *Vakarų baltų archeologija ir istorija*, Klaipėda, 1989, p. 123–128.

Спицынъ А. А., 1925 – Литовскія древности, *Tauta ir žodis*, Kaunas, 1925. Т. 3, p. 112–171.

Спрогис И. Я., 1888 – *Географическій словарь древней Жомойтской земли XVI столетія,* Вильна. 1888.

Тимощук Б. А., 1993 – Языческое жречество древней Руси (по материалам городищ-святилищ), *Российская археология,* 1993, № 4, с. 110–121.

Топоров В. Н., 1975 – *Прусский язык. Словарь. A–D*, Москва, 1975. Т. 1.

Топоров В. Н., 1980 – Vilnius, Wilno, Вильна: город и миф, *Балто-славянские этноязыковые контакты,* Москва, 1980, с. 3–71.

Топоров В. Н., 1988 – Язык и культура: об одном слове – символе (к 1000-летию христианства на Руси и 600-летию его в Литве), *Балто-славянские исследования*, Москва, 1988, с. 3–44.

Третьяков П. Н., Шмидт Е. А., 1963 – *Древние городища Смоленщины,* Москва–Ленинград, 1963.

Тышкевич Е. П., 1867 – [Археологическія известія и корреспонденція], *Археологический вестник,* С.-Петербург, 1867, май–июнь, с. 137–138.

Тышкевич К., 1867 – О древних камнях-памятниках Западной Руси и Подляхіи, *Археологический вестник,* С.-Петербург, 1867, май-июнь, с. 154–159.

Уртанс Ю. Т., 1987 – Культовые камни с углублениями в Латвии, *Краткие сообщения института археологии,* Москва, 1987, вып. 190, с. 69–73.

Уртанс Ю. Т., 1988 – *Языческие культовые памятники на территории Латвии.* Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Ленинград, 1988.

Уртанс Ю. Т., 1988a – Камни-„следовики" на территории Латвии, *Latvijas PSR Zinātņu akademijas vestis,* Rīga, 1988, Nr. 7, p. 92–106.

Уртанс Ю. Т., 1989 – Священные леса и рощи в Латвии, *Археология и история Пскова и Псковской земли 1988. Тезисы докладов научно-практической конференции*, Псков, 1989, с. 61–63.

Уртанс Ю., Бернате И., 1995 – Кротес Брувери – курляндский жертвенный источник культа плодородия, *Austrvegr,* Tallinn, 1995, Nr. 1, p. 34–35.

Формозов А. А., 1965 – Камень „Шеглец" близ Новгорода и камни-„следовики", *Советская этнография*, 1965, № 5, с. 130–138.

Шмидт Е. А., 1992 – *Племена верховьев Днепра до образования древнерусского государства. Днепро-двинские племена (VIII в. до н. э. – III в. н. э.),* Москва, 1992.

Шорин М. В., 1987 – Археологическое окружение культовых камней как источник для их датировки, *Археология и история Пскова и Псковской земли. Тезисы докладов научно-практической конференции,* Псков, 1987, с. 39–41.

Шорин М. В., 1991 – Вопросы классификации и датировки культовых камней (по материалам Новгородской обл.), *Краткие сообщения Института Археологии*, Москва, 1991, № 205, с. 77–83.

Шорин М. В., 1998 – Культовые камни Приильменья (по материалам Новгородской области), *Археологические вести.* 1996–1997, St.-Petersburg, 1998, № 5, с. 216–227.

Юшкевич А., 1897 – *Литовскій словарь с толкованіем слов на русском и польском языках*, Санкт-Петербург, 1897, вып. 1.

Явнись К., 1897 – *Поневежскій уезд, Памятная книжка Ковенской губернии на 1898 год*, Ковно, 1897, с. 88–121.

ALSI – *Annvæ Litteræ Societatis Iesv*. Dilingæ, 1611, *VUB RS* III 15450.

BgR – K. Būga, *Rinktiniai raštai*, sudarė Z. Zinkevičius, Vilnius, 1958–1961. T. 1–3.

BLP – *Lietuviszkos pasakos*, surinko J. Basanaviczius, – Shenandoah, Pa., 1898–1902. T. 1–2.

BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. Sudarė N. Vėlius, Vilnius, 1996–2001. T. 1–2.

EMD – *Ežeras ant milžino delno. Lietuvių liaudies padavimai*, sudarė N. Vėlius, Vilnius, 1995.

EnLV – J. Endzelīns, *Latvijas PSR vietvārdi*, Rīgā, 1956–1961, d. 1, sēj. 1–2.

IP – J. Balys, *Istoriniai padavimai*, Chicago, 1949.

IT – *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas*, Izlase, Sastādītāja A. Ancelāne, Rīga, 1991.

KvML – Kviklys B., *Mūsų Lietuva*, Vilnius, 1989–1991, t. 1–4 (2 leid.).

KPC – Kultūros paveldo centras.

LAA – *Lietuvos archeologijos atlasas*, Vilnius, 1974–1977. T. 1–3.

LII ES – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas.

LIIR – Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1941–1999. T. 1–19.

LLS – *Lietuvių liaudies sakmės*, parengė J. Balys, Kaunas, 1940. T. 1.

LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.

LNB – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraščių skyrius.

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus.

LPT – *Latviešu pasakas un teikas*, Pēc A. Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis prof. P. Šmits (Schmidt), Rīga, 1936. T. 13.

LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas*, Vilnius, 1985–1989. T. 1–2.

LT – *Pasakos. Sakmės. Pasakojimai. Oracijos*, parengė L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis, Vilnius, 1967. T. 4.

LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

LTT – *Latviešu tautas ticējumi*, sakr. un sakārt. P. Šmits, Rīga, 1940–1941, sej. 1–4.

LVGA – Lietuvos vaizdo ir garso archyvas.

LVIA SA – Lietuvos valstybinis istorijos archyvas, senieji aktai.

LŽV – Lietuvos Žemės vardyno anketos Lietuvių kalbos institute. (Nurodoma anketą užpildžiusio asmens pavardė, anketos užpildymo metai ir anketos adresas. Adresas nurodomas tuo atveju, jeigu jis nesutampa su minimo paminklo adresu).

MAB – Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius.

PKEŽ – Mažiulis V., *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, Vilnius, 1988–1996. T. 1–3.

SLŠ – Vaitkevičius V., *Senosios Lietuvos šventvietės* [1]. *Žemaitija,* Vilnius, 1998.

SRP – *Scriptores Rerum prussicarum*, Leipzig, 1861–1863. Bd. 1–3.

UKP – *Utenos krašto padavimai,* parengė L. Buičenkienė, Utena, 1996.

VAK – Valstybės archeologijos komisijos bylos Kultūros paveldo centro Dokumentacijos centre, f. 1, ap. 1.

VK – Lietuvių kalbos instituto Abėcėlinė lietuvių vietovardžių iš gyvosios kalbos kartoteka.

VK-ist. – Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus Abėcėlinė vietovardžių iš istorinių šaltinių kartoteka.

VUB – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius.

ež. – ežeras
g-ja – girininkija
k. – kaimas
r. – rajonas
s-ja – seniūnija
vnk. – vienkiemis
woj. – vaivadija
f. – fondas
nuor. – nuoroda
sk. – knygos skyrius
tyr. – tyrinėjo
vad. – vadovavo
< – kilęs iš

THE ALKAI: RESEARCH IN TO BALTIC SACRED PLACES

VYKINTAS VAITKEVIČIUS

SUMMARY

A sacred place is something more than just a hill or a stone. Usually sacred places have their names and are enwrapped in unheard-of legends and beliefs. There are still believers that these places may bring happiness and health. Sacred places immortalize a contact between Nature and Culture, History of Gods and People. Therefore, sacred places should be regarded as one of the most wonderful realia of Lithuania. This book based on the doctorate defended at the Lithuanian Institute of History in 2000 is dedicated for those who are eager to learn more about sacred places.

INTRODUCTION

In scientific studies the problems of the Baltic sacred places play a rather modest role, since the realia of religious culture are usually analyzed separately from sacred places. So far only a few special studies were devoted to sacred places, therefore most commonly their definition bases on a few written sources and their wide variety is all in all illustrated by one or two examples of excavated monuments.

Sacred places are directly related to the conception of the Baltic and Lithuanian religion, its genesis and development. Most objects with sacral status are of natural origin and often do not contain any remarkable remains left by rituals. After Conversion in 1387, the attempts were made to destroy ancient sacred places or to give a Christian sense to their existence. In the 19th – 20th centuries only a few sites of this type were recorded. In most cases place-names, place-legends or beliefs bespoke their existence, but very rarely they are recognized from a specific exterior, from finds discovered there or from episodic rituals, which people still perform there.

Consequently, the Baltic sacred places constitute a complicated and unattractive field for researches. The disembodied attitude towards these multiform data provided by several branches of science is the main difficulty preventing from larger use of this valuable base of sources for investigation into the Baltic religion and mythology.

This study proposes an object to analyze the multiform scientific information, to classify the sacred places of Lithuania by type, to single out the main types and groups, as well as to deal with their religious and historic contexts.

The study examines the ancient sacred places in a systemic way considering them typologically and applies the complex methods of archaeology, ethnology, linguistics, folklore science and cartographic analysis for monuments. The results of the latter are compared with the material received by other countries.

TERMS AND CONCEPTS. In this study sacred places of the Baltic religion and/or of the cult are called *Alkas* or most often *sacred places*; cult structures – *temples*; a sacred place of big area (e.g. woodland) or a complex of sacred places located in a certain territory – *a sacred site or locality*; existence of sacred places of one type (group) in the defined territory during a certain period is called a *tradition of sacred places* of respective type.

SOURCES. For classification and cartography of sacred places, about 1200 data on monuments have been used. The author has localized 420 of them and recorded their data during the surveys running from 1990 to 1999. The base of sources consists of data from several branches of science: archaeology, folklore, ethnology, linguistics and history. Mostly the factual data have been used only when confirmed by at least several independent sources of same nature or when received from several different branches of science.

REVIEW OF INVESTIGATIONS. Until the end of the 19th century, a tendency prevailed to describe this or that more interesting sacred place providing place- legends about it (M. Baliński, L. A. Jucewicz, A. H. Kirkor, E. and K. Tyszkiewicz, E. Wolter). One may single out attempts of T. Narbutt and S. Daukantas to involve ancient sacred places into the field of larger investigations of the Baltic religion and mythology. The period from the end of the 19th c. to the early thirties of the 20th c. was famous for rather professional registration of sacred places (L. Krzywicki, F. V. Pokrovskiy, W. Szukiewicz), as well as for description of single monuments (J. Totoraitis, J. Witort, J. Žiogas).

The article "The Ancient Lithuanian Temples" by P. Tarasenka in 1926 and in particular the series of his articles on sacred stones in the years from 1933 to 1934 marked a new stage in investigations of ancient sacred places. Attempts have been made to evaluate to the utmost the accumulated data in a problem-oriented way and to analyze them in the context of other countries. In 1943 and 1946 a substantial contribution to this problem-solving was made by M. Alseikaitė-Gimbutas and E. Šturms. The Šturms' study is of particular value for the author's ideas, in contrast to his other earlier published works. We are under impression that "Die Alkstätten in Litauen" was a peculiar scientific project of E. Šturms, by which he tried to demonstrate the methods suitable for investigation of sacred places and to reveal their scientific prospect. It is a pity that this study published in the West in postwar years became a rarity and reached Lithuania after 50 years only, so it could not make any contribution to investigations.

Exploration of archeological monuments including Alka hills and sacred stones was rather popular in the soviet Lithuania. The problems related to sacred places have been dealt with in the works of P. Tarasenka, R. Volkaitė-Kulikauskienė and some other authors.

A new reference point in researches was the start of archaeological investigations in 1970. Later V. Urbanavičius represented professionally these results in the context of relics of the ancient religion of the 14th – the 17th c. in Lithuania, however, nobody continued systematically the archaeological investigations started. Characterizing the current level of investigations of sacred places, it can be maintained that so far these monuments have been least researched and hardly evaluated.

ALKA, ALKAS (GENERAL MEANINGS)

The researchers use these names for all Baltic sacred places in a general sense. There are about some hundred sacred places, which have the root *alk-* (or *elk-*, *olk*) in their proper names, and their variety enables to reveal some important traits of Lithuanian sacred places.

The Lithuanian *alka, alkas*, the Latvian *elks*, the Prussian **alka* belong to the Indo-European linguistic heritage. They correspond to the Germanic and Gothic *alhs*, the Anglo-Saxon *ealh*, the Saxon *alah*, the Greek αλδος. In the Indo-European parent language *alku/ *elku means a bend, an elbow, like a turn and likely a lift, since the Lithuanian *alk-*: *auk-* is directly connected to the Lithuanian *auk(u)oti* ("to lift a child"), the Latvian *auklet* ("to carry the baby on arms and to rock"), and the Gothic *auhuma* ("higher") (E. Fraenkel, V. Mažiulis, V. Toporov).

Such meanings as the Lituanian *alka*, *alkas* – "a sacred grove; a site where offerings were burnt;", the Latvian *elks* – "an idol, a fetish", the Belarussian *галыконнік* – "one who gathers offerings", the Gothic *alhs*, the Anglo-Saxon *ealh*, the Saxon *alah* - "a temple", the Anglo-Saxon *ealgian* - "to guard, to defend", the Greek αλτίζ - "a sacred enclosure in Olympia" show that the Indo-European **al-* or **alk-/ *elk-* acquired a religious meaning and was used as a certain sacral term. The Lithuanian *alka, alkas,* beside the fixed common meanings such as "a sacred grove", "an offering site", also frequently occur in proper names of Baltic sacred places mentioned in the historic sources since the middle of the 13th c., cf.: *Elkene* in Curonia (1253), *Alkayne* in Semba (1312), *Helki* in Aukshtaitia (1478), *Elkewalke* in Curonia (1503).

The mention of *Alkas* in the Postilla of Wolfenbütel (1573), along with all other worshipped natural objects such as stones, hills, trees, woods and rivers, confirms the fact that the word *Alka* does not denote natural objects of one

type considered to be sacred, but means certain sacred places and (or) cult places.

Place-legends recorded about the sacred places named *Alkas* constitute an original oral tradition. Tales about "offerings made in ancient times" at sacred places, about "sacred fire" in them may be attributed to the genre of religious memoirs.

From the sacred places known as *Alkas*, the archaeologists investigated at large only the following: the Raizgiai Alka Hill in Lithuania (in 1972, V. Urbanavičius) and the Elka-Pekši Elku Hill in Latvia (in 1937, P. Stepiņš). All other excavations in sacred places called *Alka*s carried an explorative nature and yielded in insignificant results. As the practice showed, in most cases the exact place meant for sacrificing at an *Alka* place, e.g. on a hill or in a field, is long forgotten.

CLASSIFICATION OF MONUMENTS

Together with the sacred places which have other sacral names, in Lithuania there are 203 sacred places known as *Alkas*, in Latvia 69, in the Kaliningradskaya oblast – 7. From those 203 sacred places called *Alkas* in Lithuania, 74 are hills, 52 – fields, 15 – lakes and wetlands, 11 – groves, 10 – little swamps, 9 – islands (cf. in Latvia respectively: 42, 17, 1, 2, 1, 5 and 1; in the Kaliningradskaja oblast: 2, -, 3, –, 2, – , –). These statistically illustrative tendencies indicate some circumstances important for investigations of ancient sacred places:

1) Distribution of same name *Alka, Alkas* for sacred places in the territory of Lithuania demonstrates different traditions, since in western Lithuania Alka hills are prevailing, in middle Lithuania – Alka fields at riverbanks and wetlands, in eastern Lithuania – Alka fields at riverbanks, lakesides, as well as wetlands and lake islands (Maps 1, 6, 19);

2) Sacred stones, sacred trees and sacred springs are not called *Alka, Alkas* what supports an opinion that these objects were individual elements of sacred places located in woods, fields, hills or in vicinity of rivers and lakes.

Therefore the data on sacred places named by the Indo-European sacral term *alka, alkas* show that they existed in various locations. This fact supposes a classification of breaking up sacred places by type of natural objects. In 1946 E. Šturms applied this model for grouping of about 200 sacred places of Lithuania. The present researchers do the same with the Latvian sacred places. In this study the sacred places are also grouped basing on the criteria mentioned above.

HILLS. Sacred hills are of various shape and size, however, rarely sized greater than 50–60x100 m. In most cases they have no plateau on the top. Some sacred hills are high, frequently dominating in the environs, while others are

quite small. Their variety is represented not by character of human activities, but by natural or mythological-religious realia. Therefore the groups of sacred hills may be singled out only while analyzing their location, proper names and narrative folklore.

This study represents the following groups of sacred hills: *Alka* hills and islands (74 and 9) (Map 1), Dievas (God's) hills (12) (Map 2), Perkūnas (Thunder) hills (26) (Map 3), Aušrinė (Goddess of Dawn) hills (28) (Map 4), Saulė (Sun) hills, Kupolė hills and Šatrija hills (21, 18 and 22) (Map 5), Merga (Girls) hills (160), so-called Heroes hills (10) and specific hills known in the archaeological literature as hill-forts – temples. It is supposed that the latter type of cult places was typical to eastern Baltic tribes from the 1st millennium B.C. to the 1st millennium A.D.

FIELDS. Existence of sacred places of this type is first of all confirmed by the historic sources. There is said that in Baltic lands the sacred fields, though suitable for cultivation, are not cultivated. They are also suitable for grazing of cattle and for haymaking. It should mean that existence of sacred fields and sacred meadows was directly related to the realia of both: mythological (cf. place-names "God's Garden") and religious character (cf. customs of herb collection and sanctifying). Often these fields belonged to the complexes of sacred places. On the other hand, the specific places for sacrificing most likely were in the very territory of those fields.

Many fields with sacral names have no place-legends or beliefs recorded about them. A few of them have been ever surveyed, therefore in this study only Alka fields and Šventas (Sacred) fields are represented (52 and 20) (Maps 6 and 7).

FORESTS AND GROVES. A comparatively large information is provided about these monuments in the historic sources. They tell the following: 1) both: sacred forests and groves were in use; 2) a forest or a grove may carry the name of some deity residing there (e.g. Ašvytė, Ventis); 3) trees, beasts and birds from sacred forests and groves were untouchable: 4) in sacred forests and groves the specific (local) cult places were functioning with sacred fire, offering making etc.; 5) after J. Długosz (the second half of the 15th c.), among sacred forests and groves a group of "special woods" (*speciales silvas*) was found where people burnt bodies of the dead.

The most common trait of sacred forests and groves was their coexistence with other sacred places and sharing of the territory. In some cases other sacred places occupied the whole area of the sacred grove. Furthermore, it is known that the central (and the most sacred) place of the grove was at the oldest and thickest tree.

In Lithuania about 40 sacred forests and groves are known. In this study certain groups are described more largely, namely, forests called Šventas

(Sacred) and Alka forests (13 and 11) (Map 8), Gojus forests (more than 520; future investigation of individual microregions would reveal their relations to sacred places).

TREES. In parallel with forests and groves, the historic sources mention sacred trees. A lot of them might have grown within the territory of forests and groves, but some are known as growing beyond forestlands. E.g. in 1291 in the document of the division of Curonia, a dry sacred tree *Ouse Warpe* (an ash?) was mentioned as a reference point. Besides, during the decay of sacred forests, single-trees inherited many mythic and religious features. Since the 16th to the 17th c. the historic sources usually tell about single-tree worshipping. In Lithuania most information is retained about sacred oaks (50), sacred linden (10), and sacred pines (27) (Map 9).

STONES. Experience in classification of sacred stones shows how complicated is the task. During almost 50 years since appearance of this scientific idea, no uniform classification was developed (P. Tarasenka, R. Matulis, J.Urtāns, E. Levkov). This happened because of great variety of sacred stones, rather accountable for natural and mythic reasons, not for human activities.

The features of sacred stones suitable for classification may be divided into two main groups: 1) structure, shape, various peculiarities (marks, bowls or some other), geographical situation, 2) mythological and religious data (place-legends, stories, beliefs, rites). Experience shows that objections to this classification arise when the researchers try to combine these two feature-groups or also features of one type. Therefore this study proposes an alternative based on creating of many monument groups. As sacred stones have a finite number of features, each feature may serve a pretext for grouping of stones. A group of sacred stones, singled out at least by one feature, becomes an object of scientific investigation. The more features one group contains, the greater information it provides for researchers.

Presently such grouping of stones is still a proposition, nevertheless, the performed work proved a possibility to develop temporary or constant systems of new classification. Such an approach does not raise any beforehand requirements and places no restrictions on the researcher.

In fact the variety of sacred stones (more than 500 in Lithuania) is incomparably greater than any classifications reflect as yet. The first group of features, on which these monuments were grouped in this study, is their visual characteristics. So we have table-stones (27) (Map 10), stool-stones and bed-stones (25 and 10) (Map 11), tall stones (35) (Map 12), stones with footprints (about 150), cup-marked stones (33) (Map 13,14), cylinder-shaped stones with flat-bottomed bowls (35) (Map 15), stones with narrow-bottomed bowls (about 250) (Map 16). The second group of features reflects mythic or religious realia. Among

these stones there are stones "fallen from the sky" (3), stones "sewing clothes or shoes" (13) (Map 17), cursed-people stones (41) (Map 12), Mokas (Teacher) stones (4), Laumė (Fairy) stones (44) (Map 18).

WATERS. The historic sources provide rather many data about the Baltic sacred waters. They also tell about nature of the water cult and sometimes about concrete sacred lakes or rivers. Their sacredness is culturally connoted – waters become sacred thank to rituals. The analysis of folklore sources shows that water of any shape has its "master" – a deity. To souls of the dead, water is one form of the purgatory, so the souls also can presuppose sacredness of water. While interacting between people, "masters" and souls, rituals use to emerge, i.e. a tradition of offering would be established. Through the religious practice, waters become granting health, beauty, prolificacy, fertility, knowledge or happiness.

In Lithuania there are about 100 sacred lakes, 60 sacred swamps, 50 sacred rivers and 150 sacred springs, the sacral value of which is bespoken by their names, place-legends, beliefs or rituals. The study deals at large with Alka lakes (15) (Map 19), Šventas (Sacred) lakes (19) (Map 20), sacrifice-requesting lakes (30) and rivers (4) (Map 21), Vėlė (Soul's) lakes (3) and Vėlė (Soul's rivers (9) (Map 22), Čysčius (Purgatory's) and Pekla (Hell's) (6), Karčemvietė (Tavernsite) (10), Velnias (Devil) (about 70), Alka (10) and Šventas (Sacred) (10) (Map 23) little swamps, Alka rivers (32) (Map 24), Šventas (Sacred) rivers (53) (Map 25), Raganinė (Witch's) depths (14) (Map 27), springs "flowing against the Sun" (22) (Map 28).

HOLLOWS. Various hollows shaping a close space in relief were frequently regarded as sacred in the Baltic lands. A peculiar type of hollows are failures. Many un surveyed hollows have sacral names and are enwrapped in place-legends and beliefs. Monuments of this type count about 80 in Lithuania. This study deals at large with one regional group of Velnias (Devil's) hollows (12).

CAVES. In Lithuania certain riverbanks contain some caves of a mythological and (or) religious meaning. One of them, of karst origin is situated in the exposure of the Nemunėlis riverbank, the other one – in the Quaternary's exposure on the Neris riverbank.

LINKS BETWEEN SACRED PLACES

The classification of sacred places by type of natural objects usually reveals traits of a specific group of monuments, but poorly reflects the mutual links between different kinds (types, groups) of sacred places.

Mythological meanings and religious functions of sacred places are related to various Baltic (Lithuanian) gods and goddesses, first of all, to Perkūnas

(Thunder), Laima (Goddess of fate, luck), Saulė (Sun), Aušrinė (Goddess of Dawn), Ragana (Witch), Senelis Dievas (the Old Man God). The oral tradition does not mention other gods such as Andojus (< *anduo* "water"), Žvėrūna-Medeina (< *žvėris* "beast"; *medis* "wood; tree"), nevertheless, namely to their spheres of sacrality the meanings and functions of some sacred places may have belonged. Furthermore, in certain cases the ancient gods yielded ground to low-ranked deities. Groups of sacred places, first of all, trees, stones and waters mythologically associated with the ancient other world imagination should be mentioned apart.

The links between sacred places are reflected by various complexes consisting of sacred places of different type, for instance, an Alka hill + a stone + a spring (cf. Map 29). The complexes consisting of sacred places of one type are also known, usually in pairs. Two hills, two islands, two stones usually are linked by respective natural space or by certain mythological and religious realia. Even different sacred places far-off from each other may be mutually linked, directly (by land, water, underground roads) or mythologically (by place-legends, beliefs) (cf. Map 30). The data show that sacred roads might have had a religious purpose or that they might have served for ritual travels. First, this fact is evidenced by the very sacred places into (through) which these roads led. Second, the place-legends tell that these roads have been laid for the wedding travel to the church. Third, sometimes the road names indicate their purpose or sacral status (cf. Sacred Wade, Thunder Road, Devil's Path).

STATUS OF SACRED PLACES

The religious and social role of sacred places, in other words their status, differs. For shortage of data, it is difficult to give a point-blank answer, therefore we provide only initial assumptions.

HOME / FAMILY. Among the monuments in question, stones with narrow-bottomed bowls (p. 107–113) present most emphatically sacred places, which used to function at home. In contrast to sacred hills, groves or springs that existed in the natural environment, the home cult places together with the whole homestead were being established at a particular place selected for settling, with consideration of many other factors, such as the orientation and arrangement of buildings. The religious competence of the family members differed and was differentiated in specific situations. It is admitted that the elder people held greater powers, nevertheless, the complicated procedures used for transfering or granting of power force us to question whether this model of behavior was always practised.

VILLAGE / COMMUNITY. Many investigated sacred places in the prehistoric settlements or near their cemeteries were used by small communities

(p. 28–46, 53–54, 57–62, 74–84, 86–107, 137, 157, 168, 176). The vicinity of sacred places and villages with theophoric names bespeaks clearly the link between communities and their sacred places. An approximate picture about worshipped gods and performed rituals in the community may be drawn based mostly on historic, folkloric and ethnologic sources of the 16th – 19th c.

Communication with sacral meaning, such as *šventvakariai* (get-togethers during holidays, in after-Christmas period), *sambariai* (collective meal after sowing, visiting fields or after collecting of crop), and *krivūlės* (meetings) took place in the settlement or near it at an particular place, in a special enclosed space, for instance, in the purposed buildings. In the lands of the western Slavs and Old Scandinavians, such buildings were sized up to 15x85 m (O. Olsen, L. Słupecki, S. Brink). Having this in mind, we would better understand the story to say that in 1384 in the middle Lithuania several Lithuanians were unexpectedly attacked near their temples (*edes sacras*). Regardless of their attempts to hide in it, they have been arrested (36 men arrested in one building, 60 men – in another one, not counting women and children).

It is not quite clear who was the performer of community's rituals. The widespread opinion is that these rites were performed by the elder of the community. The data from the 16th – 17th c. on community festivities and rituals in villages show that in most cases the elder person (who not always was a member of that community) directed the rituals. Often they were called oracles (cf.: *primus augur*), magicians (*sacrificulus, quem Vurschayten appelant*), and priests (*Weydullis*). We may arrive at a conclusion that these persons might be associated with Lithuanian beggars – *diedai* who represented "a degraded, but authentic stratum of priests of the old Lithuanian religion" (A. J. Greimas). They usually had no constant residing place and earned for living (for food and some other donations) by praying for the dead relatives of offering persons.

REGIONAL SACRED PLACES. In many localities of the Lithuanian State of the 13th –14th c. – in the supposed administrative and defensive centres – sacred places are also known. It is difficult to speak about their rank as yet, due to poor knowledge on most prehistoric territorial framework. The fact that these sacred places are reasonably associated with monument complexes (the dwelling-, the defensive- and the burial-sites) in the mentioned centres confirms the links between administrative centres and sacred places, the latter playing a role of eventual regional religious centres.

The sacred places certainly were also situated in the centres administering country districts and lands and coordinating their defence. The sacred places recorded there represent cult sites of various kinds (e.g. hills, groves, and waters) or are their elements (e.g. stones, springs). The place-legends about them usually

do not detail what god- or deity cult has been practised here. The place-names containing words *alka, sacred, God* do not reflect this either.

The question remains open: who served in the regional sacred places? The view is taken that the institution of military leaders and that of high priests coincided. This problem goes beyond limits of this study. Nonetheless, we will draw attention to the fact that priests of the ancient religion lived by villages in the immediate environment of the Lithuanian administrative and defensive centres of the 13th – 14th c. (as well as in vicinity of some sacred places) (cf. Map 31). A special mention should be made of the communication dated to 1362–1364 about the Šėtijai village, regarded as sacred (*que dicitur sancta*), where the crusaders managed to capture a sacred man (*sanctum virum*).

Presently it is too complicated to speak about the sacred places of **INTERREGIONAL SIGNIFICANCE.** Their best representatives are situated between the territories administered from the centres. Cartography of archaeological sites and comparison of received results with the historic data on territorial framework (country districts, lands, and tribes) proved that often on borders of territorial units or between them various sacred places use to concentrate (p. 29, 35–36, 53, 57, 161–162). Today it is difficult to describe particular features of such sacred places. The most vivid geographic feature is their location in the woody highlands or marshy lowlands of the watersheds. Here the sacred places often join into complexes. They are of great size and abound in various place-legends, as well as in other natural or cultural features. The sacred places situated in the large intertribal wastelands, in the small borderline sectors between lands and country districts might have been associated with various mythological imaginations about, first of all, the other world of gods and the dead people extending beyond the cultural space controlled by human beings.

Little can be said about the functioning of interregional sacred places. Thank to written sources, we might imagine that people residing in different villages, different country districts or different lands used to gather at a specified time at a sacred place.

Romuva (*Romow*) in the Prussian Nadrovia was of an interregional or, to be more precise, even of an intertribal importance. The words of Peter from Dusburg said in 1326 basing on the oral tradition should be stressed once again: 1) Romuva was in the middle of the Prussian lands; 2) the name of Romuva was associated with Rome, and veneration of Krivis who resided in Romuva – with the power and authorizations of the Pope; the Prussian tribes, the Lithuanians and "other nations living in the land of Livonia" obeyed the will (*nūtus*) of Krivis; the Krivis' courier carrying the stick ("krivūlė") was shown the highest respect in these lands; 3) Krivis was a heathen priest; he received one third of gained spoils and offered them to gods by burning in fire.

The doubts on the story by Peter from Dusburg are poorly substantiated. First, the phenomenon of the meeting *krivūlė* convened by circling around the stick in some places of Prussia, Poland and Lithuania was preserved up to the 19th – 20th c. Second, the data show that at the end of the 1st millennium – the beginning of the 2nd millennium, the centres of Romuva type existed in other countries of the Baltic Sea as well. Very often these centres played an important administrative role, too. Lejre in Denmark and Uppsala in Sweden were the places where beside the priests the representatives of royal dynasties lived. The political importance of temples *Rethra* and *Svantevit* in Germany illustrates well that intertribal religious centres did not always meet the State's centres (or centres of ethnic land units, respectively). Same can be said about the sacred place of Romuva functioned Nadrovia.

The central position of Romuva, the residing place of Krivis (a person who has **krivė* or *krivūlė* in his disposition), and his couriers traveling with this stick to surrounding regions – all that indicate that Romuva was the major meeting place for several Baltic tribes or, to be precise, for their authorized representatives. The authority of Krivis and his religious duties evidence in their turn the high (supreme?) religious status of the sacred place functioning in Romuva.

It should be particularly noted that Romuva in Nadrovia (*Romow*) and Rome in Gothland (*Rumum*) have functioned by same model, as places for general meetings and religious rituals: they both were situated in the middle and namely in them the representatives of all surrounding regions gathered for mentioned purposes. Who initiated and (or) convened the *Althinget Gutnalia* in Rome (cf. Krivis of Nadrovia) is an enigma, nonetheless, the investigations made in the nearby cemeteries and the hoards found there tell us that in the epoch of Vikings at Rome there use to lived people of high social status.

Though the German *rum-* and Baltic *ram-*: *rom-* are regarded to be different components, nevertheless, the very fact that in Gothland *Rumum* was pronounced as *råmme* and that the name of one Prussian village in Samland varies in the sources of the 14th c. as *Romehnen / Romaynis / Rummove* shows that the German *rum* "an open place; a field" and the Baltic *ram-* : *rom-* in place-names (*<ramus, romus* – "calm") may be semantically related.

It should be mentioned that following the model of Romuva in Nadrovia, some not big peripheral centres might have functioned in Lithuania, as well. The frequent occurrence of pairs of place-names with roots *ram-*, *rom-* and *kriv-*, *kreiv-* keeps us thinking in this way.

Some data allow us to speak about **SACRED PLACES OF STATE'S RANK**, as well. Some sacred places related to the State's ruling military stratum of the 13th – 14th c. – the Grand Duke and his noblemen – are recorded in their lands: residencies, administrative centres or domains. The broadest examples of them

are Šventaragiai (composed of *šventas* "sacred" and *ragas* "horn; peninsular; fire") (9) (Map 32). Various components of landscape, such as hills in the confluences of rivers and lake peninsulae, as well as woods, swamps or bogs bear this name. They usually lie behind the river in respect to settlements / defence sites and often in 0.5/0.3 km distance from the sacred places called Alka, typical to the tribal period (e.i. to the middle of the 1st – beginning of the 2nd millennium).

The distribution of Šventaragiai correlates with the geography of early political centres in the State's core and its periphery. This fact forces us to stress not the State's policy in the person of the Grand Duke, but the dispersion of this policy through a political, military and social stratum of the Sovereign's servants – Leičiai. This institution existed as early as the 1st half of the 13th c. and served a peculiar "mechanism of development" for ideology of the central power (A. Dubonis). One may jump to a conclusion that sacred places called Šventaragiai were established in the centralized way during a short period of the first half – the middle of the 13th c. Two of them (in Vilnius and in the Betygala environs) having a status of State's cult places functioned up to the very Conversion of Lithuania in 1387 and 1413.

SACRED PLACES AND CULT OF THE DEAD

After examination of sacred places mythiologically related to imagination about the world of the dead, the state of souls and their mythological relations with trees, stones, and waters (p. 55–56, 89, 123–126, 146–148), we should deal with the problems of sacred places and cremation- and burial-sites of the dead.

According to the data from two sources of the 15th c. (G. de Lanua, J. Długosz), the Curonians, the Samogitians and the Lithuanians were cremated in forests near their settlements. After J. Długosz, these "special" forests were regarded as sacred and one of them at Maišiagala bore a name of *Kokiveithus*.

The place-names with the root *kauk-* : *kuk-* often occur near prehistoric settlements and hill-forts in the whole Lithuania. Their analysis reveals the meanings of *kaukas, kukas* as "the devil; the soul of the dead; mythological being" (S. Karaliūnas). So, the "special" forest named *Kokiveithus* where the dead were cremated (not excluding Grand Dukes) confirms an assumption that *kaukas* and related words were associated with souls. Consequently, beyond the cultural space of prehistoric settlements, the sacred places accompanied by particular mythological meanings were situated. Presumedly, there were places for cremation of the dead.

So far, the problem of identity of burial sites and cult places was not properly tackled either. We know some sacral burial places from various periods

bespoken by the oral tradition and historic data, as wellas presence of sacred trees and stones in the territory of burial sites. The plainest explanation would be that in Christian times the dead were buried in the ancient sacred areas. Of course, most likely such cases happened. On the second hand, in the context of the cult of the dead, the ancient rituals took place, without any doubt, in the existing burial sites as well. The various data including archaeological and historical ones proved it. So the most important cause is to note the more vivid bound between the sacred places – landscape details of various kinds – related to certain deities (also imaginations about souls of the dead) and ritual places of the cult of the dead in burial sites near family/kin/community ancestors graves. The large investigations in the Birutė Hill in Palanga (1983–1984, by V. Žulkus) demonstrated that in fact sacred places of this kind were not meant for burying.

By the way, one may arrive at a conclusion that cemeteries of the 16th –18th c. called Devil's hills received their name thank to rites for the dead, by old custom arranged there. On the other hand, the problems related to sacred places bearing Devil's name are very complicated and not thoroughly investigated as yet.

TRADITIONS OF SACRED PLACES (CHRONOLOGY AND GEOGRAPHY)

In this study all currently known groups of sacred places are represented. Beyond any doubt, this classification based on analysis of 1200 monuments reflects the present degree of knowledge and should be adjusted and added in future. Beside investigations into the social role and religious meanings of sacred places, we shall define in short their chronological and geographical "dimensions".

The sacred places are, first of all, an expression of religious culture and their sacrality is not easily definable chronologically. Up to now, the sacred places were not investigated in such aspects as the formation of their traditions, the chronological sequence or variation. The examinated data enable us to speak rather precisely only about regional distribution of these monuments. In sight of only few chronological indicators available, the distribution plays an important role.

The summarized scientific information and analysis of cartographed monuments shows that regions most probably related to territories of archaeological cultures, lands or tribes are usually characteristic of local traditions of sacred places.

In West Lithuania, in the territory of the Curonian and Samogitian tribes, there used to appear common traditions of ancient sacred places. Most likely during formation of these tribes in the middle of the 1st millennium, many similar mythological and religious realia linked them. This region abounds with Alka hills,

Goddess of Dawn hills, Sun hills, Šatrija hills, sacred fields, sacred woods, sacred oaks, sacred pines, and various sacred stones. Many sacred places are associated with complexes of monuments from the second half of the 1st millennium to the 14th c.

It is reasonable to associate cup-marked stones with the Culture of Barrows of the West Balts and of North Lithuania – Samogitia, and to date back these stones to the end of the 1st millennium B.C. (at the seashore) and to the 2nd – 4th c. A.D., (in the middle Lithuania).

Stones belonging to other groups of sacred stones and related to the second half of the 1st millennium up to the 14th c. are often spread in rather small cultural habitats. Namely, tables-stones, bed-stones are spread within limits of the Curonian Duvzare and Ceklis, Fairy's stones, cylinder-shaped stones with flat-bottomed bowls in the lands of Duvzare, Ceklis and Mėguva, tall stones in the south of the Medininkai (Varniai) land, in the country districts of Laukuva and Šiauduva.

At the Samogitians cemeteries of the middle of the 1st millennium up to 13th–14th c., the little swamps called Tavern-sites use to appear in quite a number. Swamps of Hell (Pekla) and Purgatory are known at the Curonian cemeteries of same period in the Ceklis land. This land is also characteristic of "springs flowing against the Sun" (southwards in this region). Alka rivers are widespread in southern Samogitia and Middle Lithuania.

The Middle Lithuania, a cultural region of the Auhshtaitians, is a peculiar crossroad of sacred place traditions or their transit zone. The areas of almost all sacred places known here are extending westwards, northwards or eastwards. We can mention such groups of monuments as cup-marked stones associated with the Barrow Culture in North Lithuania of the 2nd to the 4th c., as well as Šatrija hills, stool-stones, Alka fields, Alka wetlands, Devil swamps and Alka rivers related in some cases to cemeteries of the Middle Lithuania of the second half of the 1st millennium.

Stones with narrow-bottomed bowls spread in about the 16th – 17th c. in territory of Middle and North Lithuania (only one area is known in East Lithuania with its epicentre in the Utena environs). However, in the North they did not cross the borders of the Curonian Duchy.

In East Lithuania, in the territory of the Lithuanian tribe, Alka islands, Alka fields, Sacred lakes, sacrifice-requesting lakes, Sacred rivers are widely known. The sacred places of those groups frequently are related to monuments (settlements, hill-forts, and barrows) of the middle of the 1st millennium to the 13th c. This region abounds in Kupolė hills, cursed-people stones (including Mokai stones as well), stool-stones, tailor-stones, cylinder-shaped stones with flat-bottomed bowls. These are related to the Curonian refugees who came to settle

down in East Lithuania since the middle of the 13th c. The area of tailor-stones covers the lands of the northwestern Belarus what shows that this sacred place tradition might have formed in the period of Brushed Ware Culture before its end in the 3rd c. A.D. Furthermore, the territory of the Brushed Ware Culture, as well as that of the Dnieper–Dauguva culture located eastwards from the former was full of hill-forts – temples with round or oval cult buildings dated back to the 1st millennium B.C. up to the first half of the 1st millennium A.D.

Besides there are Dievas (God's) and Laumė (Fairy) hills, Laumė (Fairy) stones, Alka swamps recorded in relatively small local areas of Eastern Lithuania (Anykščiai, Molėtai, Ukmergė, and Utena regions). These monuments are dated back to the mid–1st millennium – early 2nd millennium without move accurate chronology.

In south – southeast Lithuania the sacred place traditions of East Lithuania are partially echoed, nevertheless, the original groups also come our way. Presumedly, this fact may be associated with the Culture of stone covered barrows dated back to the 4th – 7th c. Some monuments typical to southeast Lithuania should be mentioned separetly, such as Devil's hollows, Sacred lakes, sacrifice-requesting lakes, tall-stones and cursed-people stones frequently related to monuments of the middle – second half of the 1st millennium. Besides, some cursed-people stones with Christian signs carved on them in south Lithuania and northwest Belarus may be related to the Yatvingians baptized in the 11th – 17th c.

In rather compact, so far not precisely dated cultural areas, Thunder hills (Alytus) and "springs flowing against the Sun" (eastwards in this area) (Kazokiškės) are spread.

To sum up, the chronological and geographical data show that sacred places are more or less typically found in the certain cultural regions. Monuments of some certain groups of sacred places may look at a first glance uniformly spread in whole Lithuania (e.g. Thunder hills, Girls hills, Alka fields, Gojai, Sacred swamps, Soul's swamps, Fairy's stones). Nevertheless, the closer examination usually reveals existence of local areas in particular characteristic of a concrete sacred place tradition (e.g. Thunder hills in the Alytus environs, Fairy's stones in the Salantai environs). Therefore, one may think with reason that most sacred place traditions, singled out and dealt with in this study, emerged before formation of the State of Lithuania, i.e. during existence of aforementioned cultural areas. After introduction of Christianity, these traditions (e.g. Alka fields, Sun's hills, Kupolė hills, Šatrija hills, Sacred groves, sacred oaks, sacred linden, sacred pines, tall stones, stones with footprints, cylinder-shaped stones with flat-bottomed bolws, Sacred lakes, sacrifice-requesting lakes, Sacred rivers, Witch's depths, "springs flowing against the Sun", and Devil's hollows) frequently continued their existence in natural or transformed forms.

Little is known about traditions of sacred places after introduction of Christianity. A prime example of them may be stones with narrow-bottomed bowls.

The chronological research of sacred places would be benefited from the data about Užnemunė region, which emptied after the crusaders' attacks at the end of the 13th century and since the 16th century was gradually settled anew. In Užnemunė only few sacred places are known. Their number may be compared with that of long occupied localities of the Klaipėda and Vilnius lands or of regions not inhabited for long time for natural reasons.

In the Užnemunė region most groups of sacred places recorded in other regions of Lithuania are not known at all. Here is not even one sacred place called Alka and most groups of sacred stones. Some single God's hills, Thunder hills, Sun's hills, and Goddess' of Dawn hills, Sacred rivers, Sacred lakes, Sacred springs and some other monuments are virtually concentrated in few micro-regions: Vištytis–Bartninkai, Daukšiai, Simnas–Seirijai–Veisiejai, and on the left bank of the Nemunas River – in the environs of Liškiava, Krikštonys, Pakuonis and Zapyškis. There are recorded some hill-forts of the beginning of the 2nd millennium, in some cases burial sites of the same period, as well as cemeteries of the early Middle Ages, estate- and village-sites. So, the known sacred places in the mentioned micro-regions might belong to the heritage of the pre-Christian period (Vištytis, the banks of the Nemunas River) or they should be connected with people who colonized Užnemunė since the 16th century (cf. the small towns of Simnas, Seirijai, Veisiejai, Leipalingis emerged as residing places with churches in the 16th century).

A somewhat similar situation may be observed in the lands of the Skalovians, the Selonians and in the northern Lithuania. True, in the northern and northeastern Lithuania various sacred places are really numerous. Among them there are such single monuments as Sun's hills, Alka fields, stool-stones, that have been already discussed. The traditions of Devil's swamps, Witch's depths, stones with narrow-bottomed bolws stand out, but hardly they are the whole spectrum of sacred places in the Semigalian lands of Žagarė and Upmalė. Besides, stones with narrow-bottomed bolws distributed in the 16th – 17th centuries.

Semigalia, as a Baltic land conquered at the end of the 13th century, was settled anew in large measure since the late 15th – early 16th centuries. The sacred places, more known in localities of Žagarė (Žagarė–Skaistgirys–Joniškis), Upmalė (Pašvintinys, Lygumai) lands, as well as on the banks of the Mūša River (Linkuva, Pasvalys, Krinčinas, Saločiai), may reflect the ancient Semigalians traditions of sacred places. However, a conclusion arrives that the traditions encountered in North Lithuania mostly are left by people who colonized this region from south and north. The communications written by Jesuits in the 17th – 18th centuries bespeak that the colonists kept pre-Christian traditions for long time.

CONCLUSIONS

1. The use of the sacral term *alka (alkas)* in place-names and the tendencies of their distribution is an expression of several different traditions of Baltic sacred places. The sacred places used to exist on the top of hills, in fields and meadows, forests and groves, on banks of lakes and swamps, rivers, as well as at trees, stones, springs, valleys and hollows, caves.

2. Different traditions of sacred places are typical of individual regions or local areas, which may be related to territories of archaeological cultures, lands or tribes. It shows that such traditions emerged in the period before formation of the State of Lithuania.

In the period of the State of Lithuania of the 13th–14th centuries the sacred places inherited from the tribal epoch were still in use. For development of the State religion in the political centres, new sacred places had been also founded in the domains administered by the Grand Duke and his noblemen.

After Conversion the traditions of pre-Christian sacred places frequently were in use in its pure or transformed form. Stones with narrow-bottomed bowls may serve a good example of the traditions appeared in this period.

3. The sacred places are associated with the territorial complexes of archaeological (dwelling, defensive, and burial) sites. The sacred places also existed by complexes: in pairs, by several of them, of one or of different kinds (types, groups).

Taken on a social perspective, the status of sacred places is connected with their religious functions. The sacred places in homesteads were designed for worshipping of home (family, kin) gods. Predominantly the sacred places functioned in villages or in close vicinity and served for religious needs of the community. In the administrative and (or) defensive centres of country districts, lands or tribes, regional sacred places were in use, while between territories administered from the centres – those of interregional significance. A special attention should be drawn to Romuva in Nadrovia, the sacred site of a particular intertribal importance.

The places of the State cult situated in the capital, in political centres in periphery and domain administered by the Grand Duke and his noblemen expressed, first of all, the religious needs of the ruling social stratum.

4. The ancient sacred places are a unique expression of the Baltic religion. The mythological meanings of sacred places area related to many gods and goddess such as Perkūnas (Thunder), Saulė (Sun), Aušrinė (Goddess of Dawn), Laima (Goddess of Fate, Luck), Ragana (Witch), Žvėrūna-Medeina (Goddess of Woods), Laumė (Fairy), Senelis Dievas (the Old Man God), as well as to "devils", chthonic beings; to local deities representing certain spheres of sacrality (e.g. "masters" of woods or waters), souls of the dead.

Sacredness of sacred places linked to the dead is of a specific character. It is motivated by ties between the mythological state of souls after death and the primary elements such as water, fire, tree, and stone.

5. Pre-Christian sacred places of Lithuania are an integral complex of the Lithuanian cultural heritage. The multifaceted research of it provides an opportunity to shed light on the Baltic (Lithuanian) religion and mythology expressed by the elements of landscape with sacral status.

MAPS

Map 1. Distribution of the Alka hills (●) and Alka islands (◆) (according to author (1998) with additions).

Map 2. Distributions of the Dievas hills (God's hills) (drawn by author).

Map 3. Distribution of the Perkūnas hills (Thunder hills) (drawn by author).

Map 4. Distribution of the Aušrinė hills (hills of the Goddess of Dawn) (drawn by author).

Map 5. Distribution of the Saulė hills (hills of the Sun) (●) (according to author (1998) with additions), Kupolė hills (Kupolė is a feast period similar to St. John celebration day) (◆) (drawn by author), and Šatrija hills (Šatrija sometimes is an epithet of the witch) (■) (drawn by author).

Map 6. Distribution of the Alka fields (according to author (1998) with additions).

Map 7. Distribution of the Šventas fields (Sacred fields) (drawn by author).

Map 8. Distribution of the Alka groves (●) (according to author (1998) with additions) and Šventas groves (Sacred groves) (◆) (drawn by author).

Map 9. Distribution of the sacred pines (drawn by author).

Map 10. Distribution of the table-stones (drawn by author).

Map 11. Distribution of the bed-stones (●) and stool-stones (◆) (drawn by author).

Map 12. Distribution of the cursed-people stones: tall stones (◆), stones of natural forms (●) (according to author (1995) with additions).

Map 13. Distribution of the cup-marked stones in Estonia (according to A. Tvauri, 1997), Latvia (according to J. Urtāns, 1987), former Prussia (according to C. Beckhern, 1893), Belarus (according to E. Zaikovskiy, 1997 and 2000), and Lithuania (according to author, 1996a).

Map 14. Distribution of the cup-marked stones in Lithuania (according to author (1996) with additions), Latvia (according to J. Urtāns, 1987), former Prussia (according to C. Beckhern, 1893), and Belarus (according to E. Zaikovskiy, 1997 and 2000).

Map 15. Distribution of the cylinder-shaped stones with flat-bottomed bowls in Latvia (according to J. Urtāns, 1992) and Lithuania (according to author (1999) with additions).

Map 16. Distribution of the stones with narrow-bottomed bowls in Latvia (according to J. Urtāns, 1994) and Lithuania (according to R. Matulis (1990) supplemented by author).

Map 17. Distribution of the tailor-stones in Belarus (according to Levkov, 1992) and Lithuania (drawn by author).

Map 18. Distribution of the Laumė (Fairy) stones (according to author (1998) with additions).

Map 19. Distribution of lakes and little swamps called Alka (according to author (1998) with additions).

Map 20. Distribution of the Šventas (Sacred) lakes (drawn by author).

Map 21. Distribution of the sacrifice-requesting waters: lakes (●), wetlands (■), and rivers (◆) (drawn by author).

Map 22. Distribution of the Vėlė (Souls) waters: lakes (●), rivers (◆), and wetlands (■) (drawn by author).

Map 23. Distribution of the Alka (●) (according to author (1998) with additions) and Šventa (Sacred) (■) wetlands (drawn by author).

Map 24. Distribution of the Alka rivers (according to author (1998) with additions).

Map 25. Distribution of the Šventa (Sacred) rivers (drawn by author).

Map 26. Distribution of the sacred places in Švenčionys region and supposed boundaries of the Nalšia land districts in the 11th – 13th centuries (according to G. Zabiela, 1992a) (dotted line); theophoric names of settlements (underlined) and rivers, lakes, and little swamps called Šventa (Sacred) (drawn by author).

Map 27. Distribution of the Raganinės (Witches' depths) (drawn by author).

Map 28. Distribution of the springs flowing 'against the Sun': eastwards (●) and southwards (◆) (drawn by author).

Map 29. The sacred places in the environs of Lembas and Gvaldai (Šilalė district). Dotted line means absolute pitch of the 90 m.

Map 30. Complexes of sacred places associated with *laumės* (fairies) and *raganos* (witches) in the environs of Molėtai and Dubingiai (jointed by dotted line), as well as more important hydronyms (italics) and names of settlements (underlined) (drawn by author).

Map 31. The sacred places in the environs of Raganiai and Romučiai (Šiauliai district) (drawn by author).

Map 32. Distribution of the sacred places called Šventaragis (originated from *šventas* 'sacred' and *ragas* 'horn; peninsular; fire') (according to author (2001) with additions).

Map 33. The Balts' tribes in the investigated area in the late 1st – early 2nd millennium A.D. (according to G. Zabiela).

PHOTOGRAPHS

Fig. 1. Alka Hill of Erkšva (Skuodas district). Archive of Lithuanian Institute of History (LIH).

Fig. 2. Alka Island-penninsula of Kupriai (Ignalina district).

Fig. 3. Dievas (God's) Hill of Šlapelės (Anykščiai district).

Fig. 4. Perkūnas (Thunder) Hill of Trauleiniai (Šiauliai district).

Fig. 5. Aušrinė (Goddess of Dawn) Hill of Kaušai (Šilalė district). Archive of the Centre of Cultural Heritage (CCH).

Fig. 6. Saulės krėslas (Sun's chair) Hill of Radžiūnai (Ukmergė district).

Fig. 7. Kupolis (mythological being replaced by St John) Hill of Pypliai (Širvintos district).

Fig. 8. Hill-fort of Pašatrija (Telšiai district) called Šatrija (sometimes it means Witch). LIH.

Fig. 9. Boba (Woman) Hill of Lepšiai (Ignalina district).

Fig. 10. Pajauta's Grave of Guronys (Kaišiadorys district).

Fig. 11. Stajėtiškis (Švenčionys district). Sacred service at the cross on the hill-fort on the tenth Friday after Easter.

Fig. 12. Alka Field of Kulautuva (Kaunas district) at the Nemunas River.

Fig. 13. A fragment from the map drawn by Caspar Hennenberger in 1584 where the Šventas (Sacred) Grove (originally – *Heiligwald*) is shown in the environs of Žemaičių Naumiestis (Šilutė district), at the Šūstis River.

Fig. 14. Vladislavava (Trakai district). The site of the former Gojus Oakery turned to arable land and pasture.

Fig. 15. Sacred Oak in the Alkūnai forest (Molėtai district).

Fig. 16. Sacred Pine of Girnikai (Šiauliai district).

Fig. 17. Kiškio bažnyčia (Hares Church) Stone of Genionys (Varėna district).

Fig. 18. Laumių stalas (Fairies' Table) Stone of Paindrė (Zarasai district). CCH.

Fig. 19. Marijos kėdė (St Mary's Chair) Stone of Jaurai (Molėtai district).

Fig. 20. Karalienės lova (Queen's Bed) Stone of Senoji Įpiltis (Kretinga district).

Fig. 21. Laumė (Fairy) Stones of Noreikiškės (Prienai district).

Fig. 22. Perkūnas (Thunder) Stone of Papiškės (Varėna district).

Fig. 23. Ajočiai (Zarasai district). Site called Velniapėdis (Devil's Footprint); the stone with footprints is lying in the bushes (in the background, in the centre). LIH.

Fig. 24. Stone of Panorai (Kaišiadorys district) with two God's footprints (on the top of stone, in parallel with each other).

Fig. 25. Velnias (Devil's) Stone of Švendubrė (Varėna district) with some cup-marks. Lithuanian Archive of Visual and Acoustic Records (LAVAR).

Fig. 26. The 2nd cup-marked stone of Jakštaičiukai (Šiauliai district). LIH.

Fig. 27. Trumponys (Molėtai district). The cylinder-shaped stone with flat-bottomed bowl during excavation; in the foreground – a fireplace. LIH.

Fig. 28. Site of Paduobužė (Molėtai district) called Molėtų bažnyčia (Molėtai Church). The cylinder-shaped stone with flat-bottomed bowl is lying at the road (in the background, in the centre). LIH.

Fig. 29. Stone with narrow-bottomed bowl of Luponiai (Šiauliai district).

Fig. 30. Stone of Nemaitonys (Kaišiadorys district) with irregular bowl on the top.

Fig. 31. Stone of Nikronys (Trakai district) with some carved symbols and irregular bowl on the top (in the background, on the rigth).

Fig. 32. Čimbaris (local mythological being's) Stone of Čimbariškės (Molėtai district).

Fig. 33. Velnio kėdė (Devil's Chair) Stone of Legiškis (Rokiškis district). CCH.

Fig. 34. Svadba (Wedding's) Stones in the Neris River near Verksnionys (Vilnius district).

Fig. 35. Mokas ('Teacher') Stones of Sukiniai (Ukmergė district): Father Mokas (on the rigth) and Child Mokiukas. LIH.

Fig. 36. Martynas (probably St Martin) Stone in the Skaistgirys forest (Kelmė district). LIH.

Fig. 37. The 1st Laumė (Fairy's) Stone of Salantai (Kretinga district) in the Salantas River.

Fig. 38. Skudutiškis (Molėtai district). People are praying, kissing the sacred stone, and plucking moss from it on the St Trinity Sunday.

Fig. 39. Nuotaka (Bride's) Stone of Akmuo (Varėna district) regarded as sacred, with small iron cross on the top. The Crucifix has a miniature apron tied to it, what means that prayers are said imploring for child birth. LIH.

Fig. 40. Stone with footprints of Mitkiškės (Trakai district) regarded as sacred. On the ninth Thursday after Easter the stone is ornamented with nine small wooden crosses and two crowns made from flowers (the latter will be used for curing purposes). LIH.

Fig. 41. Šventas (Sacred) Lake of Girutiškė (Zarasai district).

Fig. 42. Alka little swamp of Palendriai (Raseiniai district).

Fig. 43. Plateliai Lake (Plungė district).

Fig. 44. Šventorėlis (Churchyard's) little swamp of Pamerkiai (Varėna district).

Fig. 45. Karčiamvietė (Tavern-site) little swamp of Šiaudaliai (Šilalė district). CCH, neg 2814.

Fig. 46. Veliuona (the name composed of *vėlė* 'soul') Stream of Veliuona (Jurbarkas district).

Fig. 47. Švendubrė (Varėna district). View to the reclaimed Raigardas marshy valley.

Fig. 48. Alka Hill of Rūdaičiai (Kretinga district) (in the background) surrounded by the reclaimed Alka Wetlands.

Fig. 49. The Alka River of Pašiliai (Jurbarkas district). On the right – the spring called Alkus.

Fig. 50. The Šventupis (Sacred) River of Užliekně (Mažeikiai district). Once at the bridge across the stream there was lying a stone with footprints. Further, in the valley, there has been a chapel in the 18th century.

Fig. 51. Begalinė ('Abyss') Depth in the Kvistė River in Asteikiai (Mažeikiai district).

Fig. 52. Sacred spring of Antalieptė (Zarasai district). LIH.

Fig. 53. Spring of Godeliai (Plungė district) flowing 'against the Sun' (southwards).

Fig. 54. Velnio duobė (Devil's) Hollow of Vindziuliškės (Kaišiadorys district).

Fig. 55. Lučionys (Vilnius district). Palina Panamarčiuk is praying at the Šventa ola (Sacred Cave).

Fig. 56. Sacred hills of Jakštai (Zarasai district): Dievaičiukas (God's) Hill (in the foreground) and Dievaitytė (Goddess') Hill (in the background). LIH.

Fig. 57. Savidėnai (Molėtai district). The Baltramiejus little swamp and the Paąžuoliai (1) and Vaidulai (2) hills, looking from the Pasieka, otherwise Raganų (Witches') hill (3). The tales tell that on these hills witches used to sing their polyphonic songs (*sutartinė*).

Fig. 58. Dvarviečiai (Raseiniai district). View to the Šventaragė (the name composed of *šventas* 'sacred' and *ragas* 'horn; peninsula; fire') Grove in the lower reaches of the Luknė River.

Fig. 59. Kaukas (one of the chthonic souls; also soul of the dead) Hill of Jogvilai.

Fig. 60. Velnias (Devil's) Hill of Videniškės (Molėtai district).

АЛКАЙ: ИССЛЕДОВАНИЯ БАЛТСКИХ СВЯЩЕННЫХ МЕСТ

Викинтас Вайткявичюс

Резюме

Священные места – это не просто холм или камень. Обычно им даются названия, они покрыты необыкновенными преданиями и традициями. Существует поверье, что эти места приносят счастье и здоровье. В них увековечены соприкосновение природы и культуры, история богов и людей. Поэтому священные места являются одной из удивительнейших реалий доисторической Литвы, и эта книга, подготовленная на основе докторской работы, защищенной в Институте истории Литвы в 2000 г., предназначена для тех, кто желает узнать об этом больше.

ВВЕДЕНИЕ

В научных работах проблематика древних священных мест играет скромную роль, так как реалии духовной культуры в них принято анализировать вне связи со священными местами. До сих пор им посвящено лишь несколько специальных трудов, поэтому обычно священные места характеризуются на основе немногочисленных письменных источников, а их широкое разнообразие иллюстрируется на примере отдельных исследованных памятников.

Священные места непосредственно связаны с понятием балтской религии, ее становлением и развитием. Большинство объектов, обладающих сакральным статусом, носят природный характер, совершаемые обряды зачастую не оставляли материальных следов. После официального крещения Литвы в 1387 г. священные места уничтожались или им придавался христианский смысл. В XIX–XX вв. зафиксирована лишь небольшая часть памятников такого рода. В большинстве случаев о них свидетельствовали только названия местностей, предания и верования, и только в редких случаях – специфический вид объектов, возле них обнаруженные находки, эпизодически совершаемые обряды. Итак, древние священные места являются сложной и малопривлекательной областью исследований. Несистематический подход к разнообразной и обильной информации о священных местах, которой располагает несколько дисциплин науки, является главной проблемой, не позволяющей использовать эту ценную источниковую базу в исследованиях балтской религии и мифологии.

В данной книге ставится цель проанализировать многоплановую научную информацию, классифицировать древние священные места Литвы по их видам,

выделить их основные типы и группы, а также рассмотреть религиозный и исторический контекст священных мест.

Священные места в данной книге оцениваются с систематической точки зрения: они рассматриваются типологически, с применением комплексных методов археологии, истории, этнологии, языкознания, фольклористики и картографического анализа памятников, результаты которого, по мере возможности, сравниваются с материалом других стран.

Термины и понятия. В данной книге святым и (или) культовым местам балтской религии присвоено название *алка* или, чаще всего, *древнее священное место*; культовым строениям – *святилище*; священным местам, занимающим большую площадь (например, лесной массив) или комплексу священных мест, расположенному на определенной территории – *святая местность*; существование однородных (однотипных, относящихся к одной и той же группе) священных мест на определенной территории в одно и то же или в разное время названо *традицией священных мест*.

Источники. Для классификации и картографирования священных мест использованы данные о 1200 памятниках. Из них 420 памятников локализировал и данные о них собрал автор во время экспедиций, проведенных в 1990–1999 гг. Источниковую базу исследований составляют данные нескольких научных отраслей: археологические (около 30%), фольклорные и этнологические (около 30%), лингвистические (около 25%) и исторические (около 15%). В основном были использованы те фактографические данные, которые подтверждают несколько независимых источников одного рода или источники отдельных научных отраслей.

Обзор исследований. До XIX в. преобладала тенденция описания наиболее интересных священных мест, пересказа устных преданий (М. Балинский, Л. А. Юцевич, А. Г. Киркор, Э. и К. Тышкевичи, Э. Вольтер). Более заметно выделяются попытки Т. Нарбута и С. Даукантаса ввести древние священные места в более широкие исследования балтской религии и мифологии. Для конца XIX – 30-х гг. XX в. наиболее характерна довольно профессиональная регистрация (Л. Кшивицкий, Ф. В. Покровский, В. Шукевич) и описание единичных памятников (Й. Тоторайтис, Ю. Виторт, И. Жиогас).

Статья П. Тарасенки «Древние литовские святилища» (1926 г.), особенно серия его статей о священных камнях (1933–1934 гг.) ознаменовали новый этап исследования священных мест. Оценивая собранный материал, он пытался по мере возможности ставить проблемы и анализировать материал с учетом контекста других стран. Важный вклад в решение проблем исследования священных мест внесли труды М. Алсейкайте-Гимбутене (1943 г.) и Э. Штурмс (1946 г.). В отличие от ранее опубликованных работ особую ценность представляют идеи автора. Создается впечатление, что работа Э. Штурмса *Die Alkstätten in Litauen* является своеобразным научным проектом, цель которого показать способы исследования священных мест и раскрыть его научную перспективу. К сожалению, эта работа, после Второй мировой войны изданная

на Западе, ставшая редкостью и не дошедшая до Литвы, почти 50 лет не могла оказать никакого влияния на исследования священных мест.

В Советской Литве проводились довольно активные разведывательные работы по выявлению археологических памятников, в том числе священных гор и камней. Проблема священных мест затрагивалась в работах П. Тарасенки, Р. Волкайте-Куликаускене и некоторых других авторов. Новой точкой отсчета в исследовании священных мест стали их археологические исследования в 70-х гг. Их результаты в контексте реликтов древней религии в Литве XIII–XVII вв. профессионально представил В. Урбанавичюс, однако начатые археологические исследования не приобрели систематического характера.

Оценивая современный уровень исследования священных мест, можно утверждать, что эти памятники составляют наименее исследованную и оцененную часть балтской духовной культуры.

АЛКА, АЛКАС (ОБЩИЕ ЗНАЧЕНИЯ)

Термин *алка* или *алкас* исследователи употребляют как общее собирательное понятие всех священных мест. Существует около двухсот священных мест, в собственных именах которых присутствует корень *алк-* (или *елк-*, *олк-*). Их разнообразие позволяет раскрыть некоторые важные черты балтских священных мест.

Названия *alka*, *alkas* в литовском языке, *elks* – в латвийском языке, **alka* – в прусском языке принадлежат индоевропейскому языковому наследию. Они соответствуют германскому и готскому *alhs*, англосакскому *ealh*, сакскому *alah*, греческому *αλκη*. В индоевропейском праязыке слово **alku/ elku* означало изгиб и поворот, а также, предположительно, ему придавалось значение подъема, так как в литовском языке *alk-* : *auk-* непосредственно связано со словом *auk(u)oti* («брать на руки дитя»), в латвийском – со словом *auklet* («носить дитя на руках и качать»), в готском – со словом *auhuma* («высший, более высокий») (Э. Френкель, В. Мажюлис, В. Топоров).

Такие значения, как литовское слово *alka*, *alkas* – «священный лесок; место, где сжигались жертвоприношения; пожертвование», латвийское *elks* – «идол, божество», белорусское *галыконнiк* – «собиратель пожертвований», готическое *alhs*, англосакское *ealh*, сакское *alah* – «святилище», англосакское *ealgian* – «охранять, защищать», греческое *αλκη* – «святое ограждение на Олимпе» показывают, что индоевропейский корень **al-* или **alk-/*elk-* приобрел религиозное значение, употреблялся как некий сакральный термин. Слово *alka*, *alkas* в литовском языке кроме отмеченного общего значения «священный лесок», «место жертвоприношения» встречается и в собственных названиях балтских священных мест, зафиксированных в исторических источниках с середины XIII в., например, *Elkene* в Курше (1253 г.), *Alkayne* в Сембе (1312 г.), *Helki* в Аукштайтии (1478 г.), *Elkewalke* в Курше (1503 г.).

То, что в проповедях (*postille*) из Вольфенбюттеля (1573 г.) наряду с другими природными объектами, которым поклонялись в древности: камнями, горами, деревьями, лесами и реками, упоминаются *алки*, является подтверждением того, что *алкас* означает не одного вида природные объекты, которые считались священными, а определенные священные и (или) культовые места.

Зафиксированные предания о священных местах, которые назывались *алка*, являются оригинальной устной традицией. Повествования о том, что в священных местах «в древние времена приносились пожертвования», там «горел священный огонь», можно отнести к жанру религиозных воспоминаний. Из священных мест, называемых *алка*, археологи более широко исследовали гору Алка в Рейзгяй в Литве (1972 г., В. Урбанавичюс) и холм Елка в местности Елка-Пекши в Латвии (1937 г., П. Степинис). Все остальные раскопки в священных местах, называемых *алка*, носили разведывательный характер и не дали заметных результатов. Практика показала, что в том месте, которое называется Алка, например, на горе или в поле, точное место *алка*, где приносились пожертвования, чаще всего оказывалось забытым.

КЛАССИФИКАЦИЯ ПАМЯТНИКОВ

Вместе с другими священными местами, носящими сакральные названия, в Литве известны 203, в Латвии – 69, в Калининградской области – 7 священных мест, называемых Алка. В Литве из этих 203 священных мест, 74 – горы, 52 – поля, 32 – реки, 15 – озера и болотца, 11 – леса, 10 – болота, 9 – острова (в Латвии соответственно – 42, 17, 1, 2, 1, 5 и 1; в Калининградской области – 2, –, 3, –, 3, –, –). Эти статистически проиллюстрированные тенденции указывают на несколько обстоятельств, важных для исследования древних священных мест: 1) распространение на территории Литвы одного и того же названия Алка, Алкас указывает на различные традиции священных мест, так как в Западной Литве преобладают так называемые горы, в Средней Литве – приречные поля и болотца, в Восточной Литве – поля на берегу рек, озер, а также болотца и озерные острова (карты 1, 6, 19); 2) названия Алка, Алкас не присваиваются священным камням, деревьям и родникам. Это является подтверждением того, что они составляли отдельные элементы священных мест в лесах, на полях, горах или в местах около рек и озер.

Итак, данные о священных местах, называемых сакральным термином индоевропейского происхождения *алка*, *алкас*, свидетельствуют о том, что они находились в разных природных местах. Это предопределяет выбор модели классификации, обоснованную на разделении священных мест по виду природных объектов. В 1946 г. ее применил Э. Штурмс, который сгруппировал около 200 священных мест Литвы. В настоящее время исследователи подобным образом разделяют священные места Латвии. В настоящей книге древние священные места классифицируются на основе тех же критериев.

Горы. Священные горы принято обобщенно называть гора Алка (*alkakalnis*). Эти памятники имеют различную форму и величину, однако редко попадаются крупнее, чем 50–60x100 м. Обычно верхняя площадка не выделяется. Некоторые святые горы являются высокими, нередко преобладающими в окрестностях возвышенностями, часть – это невысокие холмы. Их разнообразие обусловлено не характером человеческой деятельности, а природными или мифическими и религиозными реалиями. Поэтому группы гор Алка выделяются только при помощи анализа их географического положения, названий и фольклора.

В работе представлены следующие группы святых гор: горы Алка (*Alkos kalnai*) и острова (соответственно 74 и 9 памятников) (карта 1), Божьи горы (*Dievo kalnai*, 12) (карта 2), горы Перуна (*Perkūnkalniai*, 26) (карта 3), горы Зари (*Aušrinkalniai*, 28) (карта 4), горы Солнца, Куполю и Шатрий (*Saulės, Kupolių, Šatrijų kalnai*, 21, 18 и 22) (карта 5), Девичьи горы (*Mergakalniai*, 160), горы «Героев» (*"Herojų" kalnai*, 10), а также специфический тип гор, в археологической литературе называемый городище-святилище. Существует мнение, что последний тип был характерен для восточно-балтских племен в I т. д. н. э. – I т. н. э.

Поля. Факт существования священных мест этого рода в первую очередь подтверждают исторические источники. В них указывается, что в балтских краях святые поля пригодны для обработки, однако они не обрабатываются, там можно пасти скот и косить сено. Это должно означать, что существование святых полей и лугов было непосредственно связано с мифическими (ср. «Божий огород») и религиозными (ср. обычаи сбора трав и освящения) реалиями. Эти поля часто принадлежали комплексу священных мест. С другой стороны, возможно, что на территории полей существовали и конкретные места жертвоприношений.

О большинстве полей, носящих сакральные названия, не зафиксировано преданий и верований. До сих пор разведано небольшое их число, поэтому в книге представлены только поля Алка и Святые поля (52 и 20) (карты 6 и 7).

Рощи, лески. Сравнительно много информации об этих памятниках предоставляют исторические источники. Они показывают, что: 1) существовали священные рощи и лески; 2) роще или леску присваивалось специфическое имя собственное, связанное с именем там обитающего божества (например, Ашвите, Вентис); 3) деревья священных рощ и лесков, в них обитающие звери и птицы были неприкосновенными; 4) в священных рощах и лесках существовали конкретные (локальные) священные места: там горел священный огонь, приносились пожертвования и т. п.; 5) согласно Я. Длугошу (вторая половина XV в.), среди священных рощ и лесков существовали отдельные группы – «особенные леса» (*speciales silvas*), в которых сжигались тела умерших.

Отличительной чертой священных рощ и лесков является то, что они существовали наряду со священными местами иного рода, которые занимали определенную часть территории священной рощи или в некоторых случаях их площадь совпадала с площадью, занимаемой священным леском. Кроме того,

иногда указывается, что центральное (одновременно – особенно святое) место леска было там, где росли наиболее старые и объемистые деревья.

В Литве известно около 40 священных рощ и лесков. В книге более широко представлено несколько групп: леса, называемые Алка и Святыми (13 и 11) (карта 8), гаи (более 520; все ли они связаны со священными местами, покажут отдельные микрорегиональные исследования).

Деревья. Наряду с рощами и лесками в исторических источниках упоминаются священные деревья. Возможно, большинство их росло на территории рощ и лесков, однако известны также деревья, не принадлежащие лесным массивам. Например, в документе 1291 г. о разделе Курша в качестве ориентира упоминается засохшее святое дерево *Ouse warpe* (ясень?). Кроме того, с исчезновением священных лесов немало мифических и религиозных реалий связывалось с единичными деревьями. Исторические источники XVI–XVII вв. обычно описывают почитание именно единичных деревьев. В Литве наиболее известны святые дубы (50), липы (10), сосны (27) (карта 9).

Камни. Опыт классификации святых камней показывает, что это сложная задача. В течение почти 50 лет существования научных исследований в этой области не удалось создать единой классификации (П. Тарасенка, Р. Матулис, И. Уртанс, Е. Левков). Это произошло потому, что «внутреннее» разнообразие святых мест черезвычайно велико, это более обусловлено мифическими и религиозными реалиями, чем человеческой деятельностью.

Признаки святых камней, позволяющие их классифицировать, составляют два основных блока: 1) признаки, определяемые по структуре, форме, особенностям (углубления, выемки и т. п.) камня, его географическому положению; 2) признаки, определяемые по мифическим и религиозным данным (преданиям, повествованиям, верованиям, обрядам). Опыт классификации, применяемой до настоящего времени, показывает, что при попытке согласования обоих или внутренних однородных признаков возникают противоречия в самой классификации. Поэтому в данной книге предлогается альтернатива, обоснованная на создании групп памятников одного вида: святые камни обладают определенным количеством различных признаков. Любой из них может стать основой для группировки камней, обладающих одинаковыми признаками. Группа святых камней, выделенная хотя бы по одному признаку, становится объектом научного исследования. Чем больше признаков объединяет камни в одну группу, тем больше исследователь получает информации. Несмотря на то, что подобный способ группировки является только проектом, проведенная работа показывает, что, придерживаясь этого принципа, появляется возможность создания временных или постоянных систем классификации. Подобный подход не предъявляет никаких предварительных требований и не стесняет исследователя.

Существует несравнимо большее разнобразие святых камней (в Литве найдено более 500 камней), чем это отразилось в известных классификациях.

Первый блок признаков, на основе которых эти памятники сгруппированы в настоящей книге, это их визуальная характеристика. Его представляют: камни-«столы» с плоским верхом (27) (карта 10), камни-«стулья» и «кровати» (25 и 10), «столбы» (35) (карта 12), камни со «следами» (около 150), с углублениями в виде ямочек (33) (карты 13, 14), цилиндрообразные камни с плоскодонными выемками (35) (карта 15), камни с конусообразными выемками (около 250) (карта 16). Второй блок признаков отражает мифические или религиозные реалии. Его представляют: камни «упавшие с неба» (3), камни, которые «шьют одежду или обувь» (13) (карта 17), камни-«проклятые люди» (41) (карта 12), камни – учители (*Mokai*) (14), камни Русалок (*Laumių*) (44) (карта 18).

Водоемы. В исторических источниках приводится сравнительно много данных о святых водоемах балтов. В них говорится о характере водного культа, а в некоторых случаях – о конкретных святых озерах и реках. Их святость связана с определенным культурным смыслом, водоемы становятся святыми при помощи обрядов. Анализ фольклорных источников показывает, что любой водоем имеет «повелителя» – божество. Сакральность водоемов может быть обусловлена и тем, что в них обитают души умерших, для которых вода является одним из видов чистилища. При соприкосновении человека с «повелителями» и душами возникают обряды, т. е. создается традиция жертвоприношения. При помощи религиозной практики водоемы приносят людям здоровье, плодородие, знания, счастье, наделяют красотой.

В Литве известно около ста святых озер, 60 болот, 50 рек и 150 родников, о сакральном значении которых свидетельствуют их названия, предания, верования и обряды. В книге более широко представлены озера и реки, носящие названия Алка (15) (карта 19), Святые (19) (карта 20), озера (30) и реки (4), «требующие пожертвований» (карта 21), озера (3) и реки (9) Душ (*Vėlių*) (карта 22), болотца Чистилища и Ада (*Čysčiaus, Peklos*) (6), болотца «Корчмы» (*Karčemvietė*) (место провалившейся корчмы) (10), Чертовы болотца (около 70), болота, называемые Алка (10), Святыми (10) (карта 23), реки Алка (32) (карта 24), Святые реки (53) (карта 25), части рек, называемые Ведьмиными (*Raganinės*) (14) (карта 27), родники, «текущие против солнца» (22) (карта 28).

Овраги. Различные углубления в рельефе, создающие определенное, закрытое пространство, также нередко в краях балтов считались святыми. Своеобразной разновидностью оврагов являются карстовые провалы. Большинство оврагов, носящих сакральные названия, о которых существуют предания и верования, до сих пор не разведывались. В Литве установлено около 80 памятников этого рода. В книге более широко рассматривается одна региональная группа Чертовых ям (12).

Пещеры. На берегах литовских рек находится несколько пещер, которым придается мифическое и (или) религиозное значение. Одна из таких пещер карстового происхождения зияет в обнажении реки Нямунелис, другая – в обнажении кварцевых горных пород на берегу реки Нерис.

ВЗАИМОСВЯЗИ СВЯЩЕННЫХ МЕСТ

Классификация, основанная на распределении священных мест по видам природных объектов, обычно выявляет признаки одной конкретной группы памятников, однако не отражает взаимосвязи различных видов (типов, групп) священных мест.

Мифические значения и религиозные функции священных мест связаны с различными богами и богинями балтов, прежде всего с Перуном (*Perkūnas*), Лаймой (*Laima*), Солнцем (*Saulė*), богиней Зари (*Aušrinė*), Ведьмой (*Ragana*), «Дедушкой Богом» (*Senelis Dievas*). Некоторых богов, например, Андоюса (*Andojus*), Жверуны-Мядейны (*Žvėrūna-Medeina*) или Велюоны (*Veliuona*) повествовательная традиция не фиксирует, однако значения и функции некоторых священных мест могут принадлежать их сакральной сфере. Кроме того, кажется, что в отдельных случаях место старых богов занимают божества низшего ранга, такие как русалки, «чертики», домовые. Следует выделить группы священных мест, прежде всего деревья, камни и водоемы, мифическое значение которых связано с представлением о старом подземном загробном мире, существованием душ и их мифической связи с перворoccнымиaelementами природы.

О взаимосвязи этих священных мест свидетельствуют различные комплексы, которым принадлежит несколько разновидных священных мест, например, гора Алка+камень+родник (карта 29). Кроме них, известны комплексы однородных священных мест. Наиболее часто они встречаются попарно. Связь двух гор, островов, камней обычно выражает соответственное природное пространство. Она может быть мотивирована и определенными мифическими или религиозными реалиями. Разновидные священные места, даже если они находятся на большом расстоянии друг от друга, могут быть непосредственно (сухопутной, водной, подводной дорогой) или мифически (посредством преданий и верований) связаны между собой (карта 30). Следует упомянуть случаи, когда разделенные расстоянием священные места связаны между собой реальными или мифическими дорогами. Есть данные о том, что эти святые дороги предназначались для обряда или по ним совершались шествия с обрядовой целью. Прежде всего, об этом свидетельствуют священные места, в (в /через) которые ведут эти дороги. Кроме того, обычно рассказывается, что эти дороги были проведены для свадеб, т. е. связаны с ритуальным шествием в костел. В-третьих, именно подобное предназначение дорог иногда указывается при мотивации их названий или сакрального статуса (Святой брод, дорога Перуна, Чертова тропа).

СТАТУС СВЯЩЕННЫХ МЕСТ

Религиозная и социальная роль священных мест, иначе говоря, их статус, имеет определенные различия. Недостаточные данные все еще не позволяют с

предельной точностью ответить на этот вопрос, поэтому в книге даются первичные предположения.

Д о м / с е м ь я. Среди рассматриваемых памятников наиболее ярким примером домашних священных мест являются камни с конусообразными выемками (с. 107–113). В отличие от натуральных природных святых гор, лесков или родников, домашние священные места вместе с селищем создавались в конкретном месте, избранном для поселения, с учетом множества других факторов, например, ориентации и компоновки строений в селище.

Религиозная компетенция членов семьи была различной и дифференцировалась в зависимости от конкретной ситуации. Хотя утвердилось мнение, что наиболее широкие полномочия в семье принадлежали старшим, однако сложная процедура их передачи и усвоения вынуждает сомневаться в существовании одной модели.

С е л о / о б щ и н а. Большинство рассматриваемых священных мест представляют собой небольшие общинные священные места, существовавшие в среде поселений и кладбищ, отмечающих место этих поселений (с. 28–46, 53–54, 57, 62, 74–84, 86–107, 137; 157; 168; 176). О связи между общинами и их священными местами ярко свидетельствует соседство священных мест и сел, носящих (приобретших) сакральные названия. Исторические, фольклорные и этнологические источники XVI–XIX вв. позволяют составить приблизительное представление о богах, которым преклонялась община, и о совершаемых обрядах.

В поселении или в условленном месте, находящемся рядом с ним, или в специально выделенном месте, например, в строениях, предназначенных для определенной цели, осуществлялось взаимное общение членов общины в формах, носящих некоторый сакральный оттенок: совместно отмечались кануны праздников (посиделки, межрождественские праздники), делались складчины (угощение в складчину после посева, посещения полей или сбора урожая), собирались сельские сходы, собрания (сходки, на которых обсуждались дела общины). В западно-славянских и германских краях размер таких деревянных строений достигал даже 15x85 м (О. Ольсен, Л. Слупецкий, С. Бринк). Возможно, исходя из этого контекста, следует оценивать информацию о том, что в 1384 г. в Средней Литве литовцы, застигнутые врасплох около святилищ (*edes sacras*), кинулись в них прятаться и были схвачены (из одного здания схвачено 36, из другого – 60 мужчин, не считая женщин и детей).

Не совсем ясно, кто руководил общинными праздниками. Наиболее распространено мнение, что это были старейшины общины. Данные XVI–XVII вв. об общинных праздниках и ритуалах, совершаемых в селах по древнему обычаю, показвают, что обрядам предводительствовали люди старшего возраста, однако не всегда связанные с общиной. Их часто называли верховными жрецами (*primus augur*), старшинами (*sacrificulus, quem Vurschaiten appelant*), жрецами (*Weydullis*). Напрашивается вывод о том, что эти лица могут быть связаны с литовскими нищими – «дедами», которые представляли

«деградировавший, однако подлинный класс духовенства древней литовской религии» (А. Ю. Греймас). Обычно они не имели постоянного места жительства, их основным занятием было в обмен на пищу или пожертвования молиться за умерших близких тех лиц, которые эти пожертвования приносили.

Региональные священные места также известны во многих административных и оборонительных центрах Литовского государства XIII–XIV вв. Из-за слабой изученности древних территориальных структур их статус трудно определим. То, что эти священные места обоснованно связываются с комплексами памятников (местом поселения, захоронения, обороны), находящимися в упрмянутых центрах, подтверждает бывшую связь между административными центрами и священными местами, в данном случае – с возможными региональными религиозными центрами.

Несомненно, священные места существовали в разных по величине центрах, администрирующих волости и земли, также координирующих их оборону. Здесь зафиксированные культовые места представлены священными местами разных видов (горы, леса, водоемы) или являются их компонентами (камни, родники). К сожалению, повествования редко позволяют установить, с культом какого бога или богини эти священные места были связаны. Обычно это не отражается и в названиях местностей, образованных с помощью слов *алка, святой, бог.*

Пока еще нет ответа на вопрос, кто обслуживал региональные священные места в центрах, где концентрировалась политическая, административная и религиозная власть. Обычно высказывается предположение о совпадении институций военного вождя и верховного духовенства. Данная проблема выходит за рамки настоящей работы, однако мы обратили внимание на духовенство древней религии, жившее селами (!) в непосредственной близости от литовских административных и оборонительных центров XIII–XIV вв. (а также в среде некоторых священных мест) (карта 31; также информация 1362–1364 гг. о селе Шетияй (*Šėtijai*), названном святым (*que dicitur sancta*), в котором крестоносцам удалось схватить святого мужа (*sanctum virum*)).

Пока еще сложно говорить о священных местах межрегионального значения. Наиболее ярко их представляют священные места, находящиеся между территориями, которые администрировались из центров. Сравнение результатов картографии археологических памятников и исторических данных о территориальных структурах (волостях, землях, племенах) позволило заметить, что на окраинах территориальных объединений или между ними нередко были сосредоточены разные священные места (29, 35–36, 53, 57, 161–162). В настоящее время трудно определить специфические признаки этих священных мест. Следует отметить отличительный географический признак – они довольно часто размещались на участках лесистой возвышености или болотистой низменности, разделяющих бассейны рек. Священные места здесь часто образуют комплекс, они отличаются по величине, разнообразию и обилию сохранившихся преданий, а также некоторыми природными или культурными свойствами. Священные места,

расположенные на широких межплеменных пустошах, на небольших участках, разделяющих земли или волости, могли быть связаны с различными мифическими представлениями, в первую очередь, о потустороннем мире богов и умерших, начинающимся за пределами культурного пространства, поддающегося контролю человека.

О том, как функционировали межрегиональные священные места, почти нечего сказать. Письменные источники позволяют предполагать, что люди, живущие в разных селах, волостях или землях, в определенное время собирались в определеном месте.

Межрегиональное, или точнее, м е ж п л е м е н н о е, значение имела Ромове (*Romow*) в прусской Надруве. Приходится еще раз подчеркнуть то, о чем, опираясь на устную традицию, в 1326 г. повествует Петр из Дусбурга, или то, что следует из его повествования: 1) Ромове была расположена в середине прусских земель; 2) в названии Ромува Петр из Дусбурга усматривал ассоциацию с Римом, а в почтении, оказываемом здесь обитающему языческому жрецу (*Krivis*), – с папской властью и уполномочиями; воле жреца (*nūtus*) подчинялись прусские племена, литовцы и «другие народы, населяющие ливонскую землю»; посланнику жреца, несущему палку (скорее всего *krivūlė*), в этих краях оказывалось высочайшее почтение; 3) жрецу доставалась треть военной добычи, которую он приносил в жертву, сжигая в огне.

Сомнения в правдивости повествования Петра из Дусбурга мало обоснованы. Во-первых, феномен схода – «кривули», который сзывался знаком палки, в некоторых местах Литвы, Польши и Пруссии существовал еще в XIX–XX вв. Во-вторых, данные свидетельствуют о том, что в конце I – начале II тысячалетия центры типа Ромува также существовали в других краях Балтийского региона.

Центральное местоположение Ромувы, то, что она являлась резиденцией языческого жреца (*Krivis* – это тот, кому принадлежит «кривая палка» **krivė* или *krivūlė*), а его посланники с этой палкой обходили близлежащие края, свидетельствуют о том, что Ромове была центральным местом схода нескольких балтских племен, а точнее, их уполномоченных представителей. Авторитет, которым пользовался языческий жрец, его религиозные обязанности в свою очередь свидетельствуют о верховном религиозном статусе священного места, расположенного в Ромове.

Особо следует подчеркнуть то, что, согласно той же модели, в качестве мест всеобщих сходов и религиозных обрядов функционировали как Ромов (*Romow*) в Надруве, так и Рома (*Rumum*) в Готланде: оба места находились «в середине» и здесь с упомянутой целью собирались представители краев. Неизвестно, кто являлся инициатором схода или сзывал на *Althinget Gutnalia* в Роме (ср. языческий жрец в Надруве), однако исследование могильников, расположенных в ее окрестностях, а также обнаруженные клады, свидетельствуют о том, что в эпоху викингов окрестности Ромы населяли люди, обладающие высоким социальным статусом.

Существует мнение, что германский корень *rum-* и балтский *ram-*: *rom-* имеют разное значение, однако тот факт, что в Готланде слово *Rumum* произносилось как *råmme*, а название прусского села в Сембе в источниках XIV в. звучало как *Romehnen/Romaynis/Rummove*, свидетельствует о том, что в названиях местностей между германским *rum-* «открытое место, поле» и балтским *ram-*: *rom-* (<*ramus*, *romus*, т.е. «спокойный») может быть семантическая связь.

Следует упомянуть, что некоторые мелкие периферические центры в Литве могли действовать наподобие модели Ромове в Надруве. Вероятно, это были региональные или межрегиональные священные места и определенные места сходок, существовавшие еще в племенной период. Это предположение напрашивается из-за часто встречаемых парных названий местностей с корнями *ram*, *rom-* и *kriv-*, *kreiv-*.

Существуют данные, позволяющие говорить о литовских священных местах, обладавших государственным статусом. С военным слоем – великим князем и магнатами, управляющими государством в XIII–XIV вв., следует связывать священные места, расположенные на их землях: в резиденциях, административных центрах или владениях. Наиболее ярким примером такого священного места являются «святые рога» (*Šventaragiai*) (9) (карта 32). Это название носят различные элементы ландашфта: горы в слияниях рек и на озерных полуостровах, леса, болота или болотца. Их соотношение с местом поселения (обороны) отличается тем, что обычно они располагались за рекой, часто на расстоянии 0,5–3 км от священных мест, называемых Алка, характерных для племенного периода середины I – начала II тысячалетия.

То, что распространение мест, носящих название *Šventaragiai*, коррелирует с географией ранних политических центров в ядре государства и на периферии, позволяет обратить внимание на политический, военный и социальный слой господарских слуг, так называемых лейти (*leičiai*), посредством которого осуществлялась государственная политика, и меньше акцентировать проявление данной политики в особе великого князя. Институция лейтов, существовавшая уже в первой половине XIII в., являлась своеобразным «механизмом распространения» центральной власти и государственной идеологии (А. Дубонис). Напрашивается вывод о том, что священные места, носящие название *Šventaragiai*, централизованно возникали в течение короткого периода, т. е. в первой половине – середине XIII в. Два из них (в Вильнюсе и в окрестностях Бетигалы), обладавшие статусом государственных культовых мест, существовали вплоть до крещения Литвы в 1387 и 1413 г.

СВЯЩЕННЫЕ МЕСТА И КУЛЬТ УМЕРШИХ

Анализ священных мест, мифическое значение которых связано с представлениями о загробном мире, существовании душ и их мифической связи с деревьями, камнями, водоемами (с. 55–56, 89, 123–126, 146–148), заставляет затронуть проблему священных мест – мест сожжения и захоронения умерших.

Согласно данным двух источников XV в. (Ж. Де Лануа, Я. Длугош), тела куршей, жемайтийцев и литовцев сжигались в лесах неподалеку от поселений. Я. Длугош пишет, что эти «особенные» леса считались святыми. Один из них, бывший рядом с Майшиагалой, назывался *Kokiveithus*.

Названия местностей, образованные из корня *kauk-*: *kuk-*, часто встречаются рядом с древними поселениями и городищами по всей Литве. Их анализ поясняет значение слов *kaukas*, *kukas* – «черт – *velnias*» (С. Каралюнас). То, что один из «особенных» лесов, в котором предавались сожжению тела умерших, не исключая великих князей, назывался *Kokiveithus,* подтверждает предположение, что значение слова *kaukas* и ему родственных слов связано с душами (*vėlės*) (А. Ю. Греймас). Из этого следует, что за пределами культурного пространства древних поселений существовали священные места, отличавшиеся специфическим мифическим значением. Есть основание полагать, что именно в них предавались сожжению тела умерших.

До сих пор также мало внимания уделялось проблеме тождественности священных мест и мест захоронения. Известны места захоронения из различных периодов, о сакральности которых свидетельствуют повествовательная традиция, исторические данные, находящиеся на их территории святые деревья, камни и т. п. Проще всего эти факты объяснять тем, что захоронения в древних священных местах появились во времена христианства. С другой стороны, не вызывает сомнения факт, что древние обряды, связанные с культом умерших, совершались и в существовавших местах захоронения. Об этом свидетельствуют различные, в том числе археологические и исторические данные. Поэтому важно выявить черту, отделяющую культовые места, выраженные различными деталями ландшафта и связанные с определенными божествами и представлениями о душах, от обрядов, совершаемых в местах захоронения на могилах предков (семьи, рода или общины) и связанных с культом умерших. Кажется, что эта принципиальная граница, которой следует последовательно придерживаться, нарушается только в отношении одной специфической группы священных мест, памятники которой интерпретируются как места захоронения, чем и мотивируется их сакральный характер (с. 48). Пример широко исследованной горы Бируте в Паланге (1983–1984 гг., В. Жулкус) показывает, что в действительности подобные священные места не были местами захоронений.

Кстати, напрашивается вывод, что и могильники XVI–XVIII вв., часто прозываемые Чертовыми горами, названы так потому, что на них по древнему обычаю долго еще совершались обряды, посвященные умершим. С другой стороны, проблема священных мест – Чертовых гор является довольно сложной и основательно не исследованной.

ТРАДИЦИИ СВЯЩЕННЫХ МЕСТ (ХРОНОЛОГИЯ И ГЕОГРАФИЯ)

В книге представлены все в настоящее время выявленные священные места. Без всякого сомнения, данная классификация, основанная на анализе 1200 памятников, отражает современный уровень познания священных мест и в будущем будет уточнена и пополнена. Наряду с результатами исследования социальной роли и религиозного значения священных мест следует кратко рассмотреть их хронологические и географические «параметры».

Прежде всего, священные места являются отражением духовной культуры, их сакральность с трудом поддается хронологическому определению. До сих пор оставались не исследованными аспекты формирования традиций священных мест, их хронологической последовательности или поочередности возникновения. Накопленные данные позволяют говорить только о региональном распространении этих памятников. Располагая скудными хронологическими показателями, следует признать, что это имеет важное значение.

Обобщенная научная информация и картографический анализ памятников показывают, что для регионов или небольших ареалов, связанных с территориями археологических культур, земель или племен, характерны локальные традиции священных мест.

В З а п а д н о й Литве, на территории племен куршей и жемайтийцев, выявлены общие традиции священных мест. Вероятно, в середине I тысячалетия, когда происходил процесс формирования этих племен, их связывало множество сходных мифических и религиозных реалий. В этом регионе распространены горы Алка, горы Зари, Солнца, Шатрии, святые поля, леса, дубы, сосны, для него характерно существование различных камней. Бошинство этих священных мест связано с комплексами памятников второй половины I тысячалетия – XIV века.

Камни с углублениями в виде ямочек обоснованно связываются с культурой курганных могильников западных балтов (в приморьи) и культурой курганных могильников Северной Литвы – Жемайтии (Северная Жемайтия), они соответственно датируются концом I тысячалетия до н. э. и II–IV вв. н. э.

С памятниками второй половины I тысячалетия – XIV в. связаны камни, относящиеся к другим группам святых камней, распространенных в сравнительно небольших культурных ареалах: камни-«столы», камни-«кровати» – в пределах куршских земель Дувзаре и Кеклис, камни Русалок, цилиндрообразные камни с плоскодонными выемками – на землях Дувзаре, Кеклис и Мегува, камни-«столбы» – на юге земли Медининкай (Варняй), в волостях Лаукува, Шяудува.

Рядом с жемайтийскими могильниками середины I тысячалетия – XIII–XIV вв. находится много болотц, называемых «Корчмы». Болотца Ада и Чистилища известны на земле Кеклис рядом с куршскими могильниками того же периода. Там же были родники, «текущие против солнца» (в данном ареале – в южном

направлении). Реки Алка распространены в Южной и Средней Жемайтии, а также в Средней Литве.

Средняя Литва – это область аукштайтийской культуры. Она является своеобразным перекрестком традиций священных мест или их переходной зоной. Почти все здесь известные ареалы священных мест простираются в западном, северном или восточном направлениях. Следует упомянуть такие группы памятников, как камни с углублениями в виде ямочек, связанные с культурой курганных могильников Северной Литвы (Жемайтии) II–IV вв. н. э., горы Шатрия, камни-«стулья», поля Алка, болотца Алка, Чертовы болотца, реки Алка, в некоторых случаях связанные с могильниками Средней Литвы второй половины I тысячалетия – XIV века.

Камни с конусообразными выемками распространились на большой территории Средней и Северной Литвы около XIV–XVII вв. (известен только один ареал их распространения в Восточной Литве с центром в окрестностях Утены), однако на севере они не выходили за пределы Куршского княжества.

В Восточной Литве, на территории племени литовцев, распространены острова Алка, поля Алка, Святые озера, «требующие пожертвований» («жизни») озера, Святые реки. Священные места, относящиеся к этой группе, часто связаны с памятниками середины I тысячалетия – XIII в.: поселениями, городищами, курганными могильниками. В этом регионе много гор Куполю (*Kupoliakalnis*), камней-«проклятых людей» (в том числе «Моков»), камней-«стульев», «шьющих» камней, камней с плоскодонными выемками. Последние связаны с беглецами куршами, обосновавшимися в Восточной Литве в середине XIII в. Ареал распространения «шьющих» камней также охватывает земли северо-западной Беларуси. Это указывает на то, что подобная традиция священных мест могла сформироваться в эпоху культуры Штрихованной керамики еще до ее исчезновения во II–III вв. Кроме того, для территории культуры Штрихованной керамики и более отдаленной Днепро- Даугавской культуры характерны городища-святилища с круглыми или овальными культовыми постройками, которые датируются I тысячалетием до н. э. – первой половиной I тысячалетия.

В сравнительно небольших культурных ареалах Восточной Литвы, предварительно датируемых серединой I тысячалетия – началом II тысячалетия, известны Божьи горы (Молетай–Укмерге), Ведьмины горы (Молетай–Дубингяй), болотца Алка (Укмерге).

В Южной и в Юго-восточной Литве отчасти повторяются традиции священных мест Восточной Литвы, однако здесь существуют и самобытные группы памятников. Предположительно это связано с присущей этому региону культурой курганных могильников IV–VII вв., сложенных из камней, за счет которых во второй половине I тысячалетия расширилась культура курганных могильников Восточной Литвы. Следует упомянуть характерные для Юго-восточной Литвы Чертовы ямы, Святые озера, «требующие жертв» («жизни») озера, камни-«столбы», камни-«пруклятых

людей», часто связанные с памятниками середины – второй половины I тысячалетия. Кроме того, некоторые камни-«проклятые люди» с выдолбленными христианскими символами, находящиеся в Южной Литве и в Северо-западной Беларуси, следует связывать с культурной группой крещенных ятвягов XI–XVII вв.

В довольно компактных культурных ареалах, пока не поддающихся точной датировке, распространены горы Перуна (Алитус), родники, «текущие против солнца» (в данном ареале – в восточном направлении) (Казокишкес).

Хронологическое и географическое обобщения результатов данного исследования показывают, что священные места более или менее характерны для конкретных культурных регионов. Даже когда на первый взгляд кажется, что памятники, принадлежащие конкретной группе священных мест, равномерно распространены по всей Литве (например, горы Перуна, Девичьи горы, поля Алка, Гаи, Святые болота, озера Душ, камни Русалок), более глубокий анализ данных обычно указывает на существование локальных ареалов, для которых особенно характерна конкретная традиция священных мест (например, горы Перуна в Алитусском крае, камни Русалок в Салантайском крае). Итак, есть основание считать, что большинство традиций священных мест, выделенных и рассмотренных в данной книге, сформировалось до образования Литовского государства, т. е. в период существования указанных культурных областей. После введения христианства эти традиции нередко продолжали существовать в чистом или трансформированном виде (например, горы Алка, Солнца, Куполю, Шатрия, Святые леса, Гаи, святые дубы, липы, сосны, камни-«столбы», камни «со следами», цилиндрообразные камни с плоскодонными выемками, Святые озера, озера, «требующие жертв», святые реки, Ведьмины реки, родники, «текущие против солнца», Чертовы ямы).

О традициях священных мест, сформировавшихся после введения христианства, известно очень мало. Наиболее ярким примером таких мест являются камни с конусообразными выемками.

Определенную помощь хронологическим исследованиям священных мест оказывают данные о З а н е м а н ь и, которое стало опустошенным после набегов крестоносцев в конце XIII в. и было сново постепенно заселяемое, начиная с XVI в. Здесь известно немного священных мест. Занеманье можно сравнить только с некоторыми местностями Клайпедского и Вильнюсского краев, долгое время находившихся под оккупацией, или с регионами, издавна не заселяемыми из-за неблагоприятных природных условий.

В Занеманьи нет большинства групп священных мест, зафиксированных в других регионах Литвы, здесь нет ни одного (!) священного места с названием Алка, также большинства групп святых камней. Известные единичные Божьи горы, горы Перуна, Солнца, Зари, Святые реки, озера, родники и некоторые другие памятники в основном сконцентрированы в нескольких микрорегионах: Вииштитис–Бартнинкай, Даукшяй, Симнас–Сейрияй–Вейсеяй, а также на левом берегу Немана – в окрестностях Лишкявы, Крикштонис, Пакуониса и Запишкиса. Здесь известны городища начала II тысячалетия, в некоторых

случаях – места захоронения того же периода, также могильники раннего средневековья, единичные места, где находился двор или село. Поэтому в данных регионах выявленные священные места могут относиться к части наследия дохристианского периода (Вииштитис, берега Немана) или они могут быть связаны с поселенцами, колонизировавшими Занеманье, начиная с XVI в. (Симнас, Сейрияй, Вейсеяй, Лейпалингис, где в XVI в. появились населенные пункты с костелами).

Отчасти похожая ситуация сложилась на землях скалвов (Юго-западная Литва), селей (Северо-восточная Литва), а также и жемгалов в Северной Литве. Правда, в Северной и Северо-восточной Литве известно немало священных мест разных видов. Единичные памятники, например, горы Солнца, поля Алка, камни-«стулья», в книге были рассмотрены. Более ярко проявляются традиции Чертовых болотц, Ведьминых рек, камней с конусообразными выемками, однако вряд ли они представляют вес спектр священных мест на жемлях земгалов – Жагаре и Упмале. Тем более, что камни с конусообразными выемками распространились уже в XVI–XVII вв.

Жемгала – один из балтских краев, опустошенных в конце XIII в., была вновь заселена в основном в конце XV–XVI в. Древние священные места, много которых известно в местностях земли Жагаре (Жагаре–Скайстгирис–Йонишкис) и Упмале (Пашвинтинис, Лигумай), а также на берегах реки Муша (Линкува, Пасвалис, Кринчинас, Салочяй) могут отражать древние земгальские традиции священных мест. Однако напрашивается вывод о том, что в Северной Литве чаще всего сталкиваемся с традициями священных мест людей, населивших этот край с юга и севера в XV–XVI вв. О том, что эти люди их имели, свидетельствуют отчеты иезуитских миссий XVII–XVIII вв.

ВЫВОДЫ

1. Употребление сакрального термина *алка* (*алкас*) в названиях местностей и тенденции его распространения отражают несколько различных традиций древних священных мест Литвы. Священные места существовали на горах, полях и лугах, в рощах и лесках, на берегах озер и болот, рек, а также около деревьев, камней, родников, оврагов, провалов и пещер.

2. Для отдельных регионов или локальных ареалов, связанных с территориями археологических культур, земель или племен, характерны различные традиции священных мест. Это указывает на то, что подобные традиции формировались еще до образования Литовского государства в XII–XIII вв.

Межплеменное священное место балтов в Надрувской Ромове является одним из территориальных религиозных центров, действовавших в Балтийском регионе в конце I – начале II тысячалетия.

В XIII–XIV вв. в Литовском государстве действовали священные места, наследованные из племенного периода. Развитие и укрепление государственной религии в политических центрах способствовало тому, что во владениях,

которые администрировали великий князь и магнаты, были основаны новые священные места (*Šventaragiai*).

После введения христианства традиции древних священных мест Литвы нередко продолжали существовать в чистом или трансформированном виде. Один из наиболее ярких примеров традиции, сформировавшейся в этот период, являются камни с конусообразными выемками.

3. Священные места связаны с территориальными комплексами археологических памятников (местом поселения, обороны или захоронения). Священные места также существовали в виде комплексов: попарно, по несколько, одного или нескольких видов (типов, групп).

Статус священных мест в социальном отношении связан с их религиозными функциями. Священные места, расположенные в селищах, предназначались для поклонения домашним (семейным, родовым) богам. Большее число священных мест действовало в селах или рядом с ними; они служили для религиозных потребностей общины. В административных и / или оборонительных центрах волостей, земель или племен действовали региональные, а между территориями, которые администрировались из центра, – межрегиональные священные места. Особое межрегиональное значение принадлежало межплеменному священному месту балтов – Надрувской Ромове.

Государственные культовые места, расположенные в столице государства, периферийных политических центрах, во владениях, которые администрировали великий князь и магнаты, в первую очередь отражали религиозные потребности господствующего социального слоя.

4. Древние священные места – это уникальная форма выражения религии балтов. Мифические значения священных мест связаны со множеством богов и богинь: Перуном, Солнцем, богиней Зари, Лаймой, Ведьмой, Жверуной-Мядейной, «Дедушкой Богом», а также с русалками, «чертиками», домовыми, с локальными божествами, представляющими некоторые сакральные сферы (например, «повелителями» лесов или вод), с душами умерших.

Сакральность священных мест, связанных с культом умерших, отличается специфическими особенностями. Ее мотивацией является связь между мифическим посмертным существованием душ и первичными элементами природы – водой, огнем, деревом, камнем.

5. Древние священные места Литвы являются интегральной частью комплекса наследия литовской культуры. Их разностороннее исследование позволяет выявить черты балтской религии и мифологии, выраженные в деталях ландшафта, обладающих сакральным статусом.

Карты

Карта 1. Горы Алка (●) (определено автором (1998) с дополнениями). Острова Алка (◆) (определено автором (1998) с дополнениями).

Карта 2. Божьи горы (определено автором).

Карта 3. Горы Перуна (определено автором).

Карта 4. Горы Зари (определено автором).

Карта 5. Горы Солнца (●) (определено автором (1998) с дополнениями). Горы Куполю (◆) (определено автором). Горы Шатрия (■) (определено автором).

Карта 6. Поля Алка (определено автором (1998) с дополнениями).

Карта 7. «Святые» поля (определено автором).

Карта 8. Леса Алка (●) (определено автором (1998) с дополнениями). «Святые» леса (◆) (определено автором).

Карта 9. «Святые» сосны (определено автором).

Карта 10. Камни - «столы» (определено автором).

Карта 11. Камни-«кровати» (●) (определено автором). Камни-«стулья» (◆) (определено автором).

Карта 12. Столбообразные камни, считаемые проклятыми людьми или идолами (◆) (определено автором (1995) с дополнениями). Камни натуральной формы, считаемые проклятыми людьми (●) (определено автором (1995) с дополнениями).

Карта 13. Камни с углублениями в виде ямочек в Эстонии (по: A. Tvauri (1997)), в Латвии (по: J. Urtāns (1987)), на территории Пруссии (по: C. Beckherrn (1893)), в Беларуси (по: Е. Зайковский (1997)), в Литве (по определению автора (1996) с дополнениями).

Карта 14. Камни с углублениями в виде ямочек в Литве (по определению автора (1996) с дополнениями) в Латвии (по: J. Urtāns (1987)), на территории Пруссии (по: C. Beckherrn (1893)), в Беларуси (по Е. Зайковский (1997, 2000)).

Карта 15. Цилиндрообразные камни с плоскодонными выемками в Латвии (по: J. Urtāns (1992)) и Литве (по определению автора (1999) с дополнениями).

Карта 16. Камни с конусообразными выемками в Латвии (по: J. Urtāns (1994)) и Литве (по: R. Matulis (1990) с дополнениями автора).

Карта 17. «Шьющие» камни в Беларуси (по: Е. Левков (1992)) и Литв (по определению автора).

Карта 18. Камни Русалок (определено автором (1998) с дополнениями).

Карта 19. Озера и болотца Алка (определено автором (1998) с дополнениями).

Карта 20. «Святые» озера (определено автором).

Карта 21. Озера, «требующие жертв» (●) (определено автором). Болота, «требующие жертв» (■) (определено автором). Реки, «требующие жертв» (◆) (определено автором).

Карта 22. Озера «Душ» (●) (определено автором). Реки «Душ» (◆) (определено автором). Болота «Душ» (■) (определено автором).

Карта 23. Болота Алка (●) (определено автором (1998) с дополнениями). «Святые» болота (■) (определено автором).

Карта 24. Алкупяй (определено автором (1998) с дополнениями).

Карта 25. «Святые» реки (определено автором).

Карта 26. Священные места Швенчёнского региона, границы более четко определенных волостей Нальши в XI–XIII вв. (по: G. Zabiela (1992)) (пунктирная линия), сакральные названия населенных пунктов (подчеркнуто), также реки, озера и болота, носящие название святых (определено автором).

Карта 27. Места в реках, называемые «Ведьмиными» (определено автором).

Карта 28. Родники, «текущие против Солнца на восток» (●) (определено автором). Родники, «текущие против Солнца на юг» (■) (определено автором).

Карта 29. Памятники в окрестностях Лембас – Гвалдай (Шилальский р-н) (определено автором).

Пунктиром помечена линия возвишености (H_{abs}90 м).

Карта 30. Комплексы священных мест Русалок (*Laumių*) или Ведьм (*Raganų*) в окрестностях Молетай–Дубингяй (соединены пунктирной линией), а также наиболее значительные названия водоемов (курсив) и названия населенных мест (подчеркнуто) (определено автором).

Карта 31. Памятники в окрестностях Раганяй–Ромучяй (Шяуляйский р-н) (определено автором).

Карта 32. Священные места, называемые Швянтарагис (определено автором (2001) с дополнениями).

Карта 33. Балтские племена на исследованой территории в конце первого– в начале второго тысячалетия (определено Г. Забелой).

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 1. Гора Алка (*Alkos kalnas*). Еркшва (Скуодасский р-н). 1966. Отдел рукописей Института истории Литвы (далее – ОР ИИЛ).

Рис. 2. Полуостров Алкарагис (*Alkaragis*) на озере Усю. Купряй (Игналинский р-н).

Рис. 3. Божья гора (*Dievulio kalnas*). Шлапяляй (Аникшчяйский р-н).

Рис. 4. Гора Перуна (*Perkūnkalnis*). Траулейняй (Шяуляйский р-н).

Рис. 5. Гора Зари (*Aušrinės kalnas*). Каушай (Шилальский р-н). Центр культурного наследия (далее – ЦКН).

Рис. 6. Кресло Солнца (*Saulės krėslas*). Раджюнай (Укмергский р-н).

Рис. 7. Гора Куполио (*Kupolio kalnas*). Пипляй (Ширвинтский р-н).

Рис. 8. Городище в Пашатрии (Тельшяйский р-н), называемое горой Шатрия (*Šatrija*). ОР ИИЛ.

Рис. 9. Бабья гора (*Bobakalnis*). Ляпшяй (Игналинский р-н).

Рис. 10. Гора, называемая могилой Паяуты. Гуронис (Кайшядорский р-н).

Рис. 11. Богослужение около креста на городище в десятую пятницу после Пасхи. Стаетишкис (Швенченский р-н).

Рис. 12. Поле Алка (*Alka*) возле Немана. Кулаутува (Каунасский р-н).

Рис. 13. Фрагмент карты, составленной Каспаром Генненбергером в 1584 г., на которой в окпестностях Жемайчю Науместис возле реки Шустис помечен Святой лес (*Heiligwald*).

Рис. 14. Место дубняка Гай (*Gojus*), превращенного в пахотное поле и пастбище. Владиславава (Тракайский р-н).

Рис. 15. Святой дуб в лесу Алкунай (Молетский р-н).

Рис. 16. Святая сосна в Гирнинкай (Шяуляйский р-н).

Рис. 17. Камень, называемый Заячьим костелом (*Kiškio bažnyčia*). Гянионис (Варенский р-н).

Рис. 18. Камень, называемый Столом русалок (*Laumių stalas*). Паиндре (Зарасайский р-н). ЦКН.

Рис. 19. Камень, называемый Стулом Марии (*Marijos kėdė*). Яурай (Молетский р-н).

Рис. 20. Камень, называемый Кроватью королевы (*Karalienės lova*). Сенойи Ипилтис (Кретингский р-н).

Рис. 21. Камни Русалки (*Laumės*) в Норейкишкес (Пренайский р-н).

Рис. 22. Камень Перуна (*Perkūno*). Папишкес (Варенский р-н).

Рис. 23. Местность, называемая Чертова стопа (*Velniapėdis*); в кустах лежит камень со следом (в центре, на втором плане). Аёчяй (Зарасайский р-н). ОР ИИЛ.

Рис. 24. Камень с двумя следами Бога (параллельно расположенных на вершине камня). Пакальнишкяй (Панорай) (Кайшядорский р-н).

Рис. 25. Чертов камень с углублениями в виде ямочек. Швяндубре (Варенский р-н).

Рис. 26. Второй камень с углублениями в виде ямочек. Якштайчюкай (Шяуляйский р-н). ОР ИИЛ.

Рис. 27. Исследования возле цилиндрообразного камня с плоскодонной выемкой; на первом плане – очаг. Трумпоняй (Молетский р-н). ОР ИИЛ.

Рис. 28. Местность, называемая Молетским костелом (*Molėtų bažnyčia*); камень с плоскодонной выемкой лежит возле дороги (в центре, на втором плане). Падуобуже (Молетский р-н). ОР ИИЛ.

Рис. 29. Камень с конусообразной выемкой. Лупоняй (Шяуляйский р-н).

Рис. 30. Камень с выемкой неправильной формы в верхней части. Нямайтонис (Кайшядорский р-н).

Рис. 31. Камень со знаками и выемкой неправильной формы в верхней части (справа, на втором плане). Никронис (Тракайский р-н).

Рис. 32. Камень Чимбариса (*Čimbario*). Чимбаришкес (Молетский р-н).

Рис. 33. Камень, называемый Чертовым стулом (*Velnio krėslas*). Легишкис (Рокишкский р-н). ЦКН.

Рис. 34. Свадебные камни (*Svadba*) в реке Нерис. Вярксніонис (Вильнюсский р-н).

Рис. 35. Камни, называемые «Мокасы»: отец «Мокас» (справа) и сын «Мокюкас» (слева). Сукиняй (Укмергский р-н). ОР ИИЛ.

Рис. 36. Камень Мартинас (*Martynas*). Лес Скайстгирис (Кельмский р-н). ОР ИИЛ.

Рис. 37. Первый камень Русалки (*Laumės*) в речке Салантас. Салантай (Кретингский р-н).

Рис. 38. Храмовый праздник Св. Троицы возле святого камня: верующие молятся, целуют камень, обдирают с него мох (женщина справа). Скудутишкис (Молетский р-н).

Рис. 39. Почитаемый святым Невестин камень (*Nuotakos akmuo*) с железным крестом на верху. К распятию привязан миниатюрный передник, как вещественный символ молитвы об излечении бесплодия. Акмуо (Варенский р-н). ОР ИИЛ.

Рис. 40. Святой камень со следами. В девятый четверг после Пасхи камень украшен девятью крестиками и двумя венками из полевых цветов (позже они будут употреблены в лечебных целях). Миктишкес (Тракайский р-н). ОР ИИЛ.

Рис. 41. Святое (*Šventas*) озеро. Гирутишке (Зарасайский р-н).

Рис. 42. Озерца Алка (*Alka*). Паляндряй (Расейнский р-н).

Рис. 43. Озеро Платяляй (Плунгеский р-н).

Рис. 44. Болотце, называемое Погост (*Šventorėlis*). Памяркяй (Варенский р-н).

Рис. 45. Болотце, называемое местом корчмы (*Karčemvietė*). Шяудаляй (Шилальский р-н). ЦКН.

Рис. 46. Речка Велюона (*Veliuona*). Велюона (Юрбаркский р-н).

Рис. 47. Вид осушенной долины Райгардас (*Raigardas*). Швяндубре (Варенский р-н).

Рис. 48. Гора Алка (*Alka*) (в центре, на втором плане) посреди осушенных болот Алка. Рудайчяй (Кретингский р-н).

Рис. 49. Река Алка (*Alka*). Справа – родник, называемый Алкус (*Alkus*). Пашиляй (Юрбаркский р-н).

Рис. 50. Святая река (*Šventupis*). Рядом с мостом через речку лежал камень «со следами». Далее в долине, в XVIII в. стоял небольшой костел. Ужлиекне (Мажейкский р-н).

Рис. 51. «Бездонный» (*Begalinė*) омут в реке Квисте. Астейкяй (Мажейкский р-н).

Рис. 52. Святой источник. Анталиепте (Зарасайский р-н). ОР ИИЛ.

Рис. 53. Родник, «текущий против Солнца». Годяляй (Плунгеский р-н).

Рис. 54. Чертова яма (*Velnio duobė*). Виндзюлишкес (Кайшядорский р-н).

Рис. 55. Палина Панамарчук молится около Святой пещеры (*Skala*). Лучионис (Вильнюсский р-н).

Рис. 56. Горы: Боженька (*Dievaičiukas*, слева на первом плане) и Богинька (*Dievaitytė*, справа на втором плане). Якштай (Зарасайский р-н). ОР ИИЛ.

Рис. 57. Болотце Балторомея, горы Паажуолю (1) и Вайдулу (2), вид с горы Пасека (иначе – гора Ведьм) (3). Существует предание, что на этих горах ведьмы исполняли полифонные песни (*sutartinės*). Савиденай (Молетский р-н).

Рис. 58. Вид на лес Швянтараге (*Šventaragė*) в низовьи реки Лукне. Дварвечяй (Расейнский р-н).

Рис. 59. Гора Каукай (*Kaukalnis*). Иочвиляй (Укмергский р-н).

Рис. 60. Чертова гора (*Velniakalnis*). Видянишкес (Молетский р-н).

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Adutiškis, 90, 162
Aigėlai, 206, 207, 225
Aisėnai, 90
Aizviķi, 29
Ajočiai, 86
Akmenė, (Akmenės r.), 161
Akmenė, (Kupiškio r.), 160
Akmenė, seniūn., 160
Akmeniai, (Kelmės r.), 36, 37
Akmeniai, (Trakų r.), 178
Akmeniškiai, 55
Akmenskinė, 62
Akmuo, 80, 133
Alanta, 52
Alanta, seniūn., 160
Alaušas, ež., 143
Aleksandrava, 172
Aleksandrija, 52
Alešiškės, 74, 75, 76
Alytus, 80, 123, 220, 221
Alk (dabar – Морозовка), 24, 31, 58
Alka, (Alytaus r.), 30
Alka, (Molėtų r., Dubingių seniūn.), 137
Alkas (Kretingos r.), 25, 29, 30, 64, 155, 156, 169, 181,198
Alkas (Plungės r.), 30, 58, 137, 138, 198, 214
Alkiškiai, 30
Alknikiai (dabar – Прибрежное), 158
Alksnėnai, (Kėdainių r.), 52
Alksnėnai (Vilkaviškio r.), 174
Alkūnai, 60, 65, 191
Alkupis, 88, 158, 188, 190, 198,
Alnė, 186
Alsėdžiai, 29, 30, 193, 199
Alsėdžiai, seniūn., 198
Altoniškiai, 48, 160, 164
Alžiutėnai, 78
Ančėnai, 52
Andreikos, 62, 162, 163
Andriūnai, 30, 41
Andriūniškė, 41, 44
Andrulėnai, 105
Andruškoniai, 160
Anduliai (Ėgliškės), 50
Angiriai, 158
Anykščiai, 52, 53, 187, 197, 206, 207, 220
Ankšta, 185, 186, 187
Ankštakiai, 93, 97, 98,
Annenieķi, 31, 156
Antakalniai, (Varėnos r.), 87
Antakmenė, 12, 15, 73, 115, 132, 133, 134, 225
Antaliepte, 170, 175, 225
Antanašė, 156
Antanava, 156
Antašventė, 140, 141
Antatilčiai, 52, 53, 212
Antatiškės, 78, 121, 122
Antaveršis, 177, 178
Antininkai, 30, 32, 54, 55, 156
Antsieniai, 77, 78

Anužiai, 38
Apytalaukis, 158
Apriķi, 53, 58
Apuolė, 92, 93, 94, 97, 98, 116
Apušėnai, (dabar – Mikytai, Šliktinė), 193
Apvaršuva, 46
Ardzijauskai, 160
Ariogala, 164, 170, 185
Arkona, 20, 201, 202
Ārlava, 53
Asīte, 31
Asteikiai, 165
Asveja, ež., 137
Ašmena (Ошмяны), 63
Atmata, up., 34
Augzeliai, 171
Aukaimis, (dabar – Batakiai), 191
Auksūdis, (Kretingos), 75, 153
Auksūdys, (Mažeikių r.), 153
Aukštadvaris, seniūn., 80, 143
Aukštelkė, 199
Aukštoja, 178, 214
Auļi, 31
Avilys, ež., 33
Ažuluokesa, 185, 186
Ąžuolija, 65, 66
Ažuožeriai, 152, 197

B

Babrungėnai, 41, 176
Baciai, 172
Bačkininkėliai, 48, 49, 52
Bagdoniškis, 62
Baisogala, seniūn., 150
Bajorai (Pakriauniai), 89
Bajoriškiai, (Lazdijų r.), 150
Bakainiai, 196, 212
Bakaloriškės, 139, 140, 141
Balceriškės, 145, 155
Balynos, ež., 143
Balniai, 64, 68
Balninkai, 156
Balsiai, 147, 148
Baltadvaris, 155
Baltininkai, 55
Baranaučizna, 93, 95, 97
Baraučizna, 13, 15
Barinė, 196
Barstyčiai, 225
Bārta, 158
Bartašiūnai, 110
Bartkūnai, 169
Bartlaukis, 41
Bartninkai, 221
Baruvka, 138
Batakiai, 191
Bauskė, 150
Bečiai, 88
Bėčionys, 160, 163
Beigeriškės, 41
Beinorava 109
Beižionys, 80, 212
Benaičiai, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 118, 123, 126, 128, 130, 195
Beržai, 24
Beržyniai, 41
Beržoras, 64
Betygala, 30, 194, 207
Bijeikiai, 145
Bijotai, 80
Bijutiškis, 186
Bikavėnai, 38
Biliakiemis, 109
Birštonas, 41, 205
Biržai, 167
Biržų Laukas, 52, 193
Biržuvėnai, 68, 88, 128, 193
Bitėnai, 144
Byvainiškė, (Švenčionių r.), 175
Björke, 203
Blandžiai, 31, 137, 158, 198

Bliūdžiai, 90
Bolēni, 168
Brazdeikiai, 38
Brizgai, (Telšių r.), 160, 162
Bryzgiai, (Rokiškio r.), 176
Brotykai, 100
Brunava, 150
Budeliai, 97, 212
Būdiškės, 115
Būdos, (Prienų r.), 84
Būdos, (Trakų r.), 133
Budriai, (Kretingos r.), 100, 101, 102
Budrioniai, 30
Budriškės, 58, 59, 155, 156, 160, 163
Buivydžiai, seniūn., 55
Buka, 31
Buļeņi, 53
Bulėtiškis, 80, 225
Burbiškis, 88
Burtkaimis, 196
Burveliai, 196
Burviai, 195
Busiškis, 62, 100, 105, 107
Būtingė, 172
Butkiškė, 185
Butniūnai, 122
Butviloniai, 169

C
Ciezariškiai, 172
Cīrava, 31
Cirkliškis, 36, 37, 38, 50, 194
Ciūniškiai, 150

Č
Čekiškė, 158
Čekonys, 112
Čelniukai, 87, 90
Čereliai, 137, 138
Černaučyzna, 153, 154
Čimbariškiai, 119, 120
Čiuželiai, 206, 207
Čivyliai, (Molėtų r., Giedraičių seniūn.), 90

D
Dabužėlė, 34, 35
Dabužiai, g-ja, 151, 198
Daktariškė, 41
Dalgai, 52
Dapkaičiai, 93, 96, 97
Dapšiai, 26, 30, 93, 94, 212, 225,
Darkiemis, apyl. (dabar – Озерский р-н), 158
Darželiai, 119
Daubariai, 57, 58, 59, 60, 62
Daubariškiai, 172
Daugai (Sala), 80
Daugai, 205
Daugai, ež., 142, 143, 145
Daugalaičiai, 153
Daugėliškės, 30
Dauginiai, 81
Dauglaukis, 12
Daukliūnai, 225
Daukonys, 148
Daukšiai, 104, 118, 120, 221
Daumantiškės (dabar – Paukščiai), 188
Daunoriai, 34, 35
Dausynai, 198
Dāviņi, 93
Debeikiai, g-ja, 151
Degėsiai, 62
Deiviai, 163
Deltuva, 100, 101
Deltuva, apyl., 212
Deltuvėlė, 52, 196
Derkinčiai, 41
Didieji Burbiškiai, 45
Didieji Mostaičiai, 30, 156
Didžiuliai, 80, 118, 124, 126
Dieveniškės, mš., 80, 83, 117, 123, 125, 126

Dilbšiai, 30
Dirmeikiai, 52
Dirvėnai, 58
Dirvoniškės, 128
Diržiai, 187
Dysnos, ež., 142, 143, 145
Dišliai, 64
Ditkūnai, 36
Dižlāņi, 31
Dokiai, 52
Domančiai, 213
Domeikiai, 52
Dotenėnai, 41
Dotnuva, 111
Dovainiai, 146
Drabeši, 150
Drabužninkai, 178
Dragėliškės, 206
Drausgiris, 38
Draustiniai, 153
Dreižiai, 41, 42
Dubėnai, 61
Dubingiai, 185, 186, 220
Dubingiai, seniūn., 137, 138
Dūdos, 62, 87
Dukurniai, 74, 75
Dumblynė, 68
Dunalka, 31
Durbe, 31
Dusetos, seniūn., 172
Dusia, ež., 142, 143, 145
Dvarelis, 41
Dvareliškiai, (Kauno r.), 165
Dvariškės, 80
Dvariškiai, 58, 60, 88
Dvariūkai (Mūrdvaris), 166
Dvariūkai, 167
Dvaronys, 15, 64, 92, 92, 93, 97, 97, 118, 160, 163, 181, 187, 197
Dvarviečiai, 62, 206, 207, 208
Dvilonys, 155, 156
Dviragis, ež., 143, 145
Dzeņi, 100, 101

E
Eidininkai, 55
Eikščiai, 52
Einorai, 80, 123
Eitulionys, 141
Eitvydaičiai, 75
Eivydai, 29, 30, 38, 87
Elblag, vaivad., 150
Elektrėnai, 190
Elka-Pekši, 26, 29
Elniakampis, 158
Emburga, 150
Endriejavas, 150
Ērgļi, 31
Erkšva, 30, 31, 32, 214
Ersla, 100
Eržvilkas, 30, 52, 188
Eži, 31

Ė
Ėgliškės (Anduliai), 36, 37

F
Feliksavavas, 38

G
Gaideliai, 127
Gaidėnai, 30, 32
Gailiešionys, 151
Gailiūnai, 52
Gailiutiškė, 116, 137
Gaižiūnai, 93
Gaižuva (dabar – Saulėtekiai), 169
Gaižuvėlė, 23
Galbrasčiai (dabar –Ливенское), 31
Galmene, nelokal., 63, 198
Galtene, 161
Galvė, ež., 143, 145
Galvožeris, ež., 143
Gardai, (dabar – Žemaičių Kalvarija), 193
Gargždelė, 100, 107, 158
Garniai, (Ignalinos r.), 163

Garniai, (Utenos r.), 212
Garoza, 150
Gasparai, 213
Gastautiškės, 206
Gataučiai, 168, 187
Gauja, up. (Latvija), 174
Gauja, up. (Šalčininkų r.), 143, 164
Gausēņi, 31
Gavieze, 31
Gedrimai, 30
Gedžiūnėliai, 145
Gegrėnai, 193
Gegrėnai, mš., 176
Gegužiai, (Kėdainių r.), 168
Geidukonys, 80, 83, 117
Geidžiai, 73
Geišiai, 80
Gelovinė, 65, 66
Gėluva, 64, 68
Gelvonai, 88, 132
Gelžyčiai, 41
Genaičiai, 90, 131
Genčai, 130, 197
Genėtiniai, 160, 162
Genionys, 73, 74
Gerbeniškė, 226
Geruliai, 62
Getaučiai, 30
Gilaičiai, 29, 30
Gilvyčiai, 52
Gimbūčiai, 52
Gintališkė, 12, 58, 128, 130
Girininkai, (Šiaulių r.), 41
Giriškiai, 68
Girnikai, 67, 68, 198
Girninkai I, (Kauno r.), 68
Girsteitiškis, 55, 206, 207
Girutiškė, 136, 137, 140, 141, 142, 145
Gyvakarai (Rudikai), 166
Gyvoliai, 68
Godeliai, 12, 172, 173, 174
Gošteliškiai, 92, 93, 94, 96, 97
Graužai, 80, 83
Graužiniai, 141
Gravenieki, 31
Gražioniai, 83
Grendavė, 81, 124
Griežė, 107
Grigaliai, (Panevėžio r.), 52
Griguliai, (Šilalės r.), 30, 32, 46
Grikapėdis, 55
Griķi, 53
Grimziai, seniūn., 160, 163
Grinkiškis, 52
Grišoniškė, 176
Griūčiai, 111
Gruodžiai, 186
Grūstė, 193
Grūšlaukė, 77, 78
Gudaliai (Pučkoriai), 38
Gudaliai, 30
Gudeliai (Kelmės r.), 30, 32
Gudeliai (Molėtų r.), 89
Gudeliai, (Marijampolės r.), 64
Gudėniškės, 155
Gudingsåkrarna, 154
Gudirviai, 88
Gudulinė, 213
Gulbinai, 148
Guntinas, 128
Guostagalis, 78, 148, 226
Guronys, (Trakų r.), 89
Guronys, (Kaišiadorių r.), 13, 47, 66
Gustonys, 158
Gvaldai, 88, 182, 183, 199

H
Halla-Broe, 203

I
Igariai, 100
Ignalina, seniūn., 150
Ilgai, ež., (Alytaus r.), 143, 144
Illerup, 153
Ilzenbergas, 115, 214
Imbarė (Žvainiai), 75, 93

Imbarė, 74, 75, 92, 93, 97, 128, 130, 226
Imbradas, 31
Indija, (Šilalės r.), 41, 42
Intuponys, 80, 83, 114, 117
Inturkė, 187
Išlaužas, seniūn., 160
Ivande, 53
Ivoniškiai, 80, 81, 82
Ivoškiai, 111

J
Jačionys, 55, 146
Jačiūnai, mš., 197
Jakėnai, 80
Jakštai, 34, 35, 184
Jakštaičiukai, 226, 75, 92, 93, 95, 96, 97
Janionys, 140, 141
Jaskaudžiai, 156
Jašiūnai, seniūn., 160
Jaučakiai, 193
Jaunodava, 193
Jaunpagast, apyl., 161
Jaunpiebalga, 31, 131, 140
Jaunsāti, 53
Jaunsventa, 140
Jaurai, 78, 79, 118
Jociūnai (Balkasodis), 81, 124, 126
Jociūnai, 73, 170
Jogvilai, 38, 212
Jokšai, 57, 58
Jomantai, 226
Jonelaičiai (Sauginiai), 50
Jonelaičiai, 73, 97, 226
Joniškėlis, apyl., 168
Joniškėlis, g-ja, 148
Joniškis, (Molėtų r.), 185
Joniškis, 222
Joskaudai, 29, 30, 64, 66, 90, 199
Jucaičiai, 153
Jučioniai, 80
Juknaičiai, 30, 32
Junkilai, 88
Junkūnai, 80
Juodeikiai, 36, 37, 65, 107
Juodkrantė, 67
Juodupiai, 55
Jurdonys, 138
Jurgaičiai, (Pakruojo r.), 111, 226
Jurgaičiai, (Šiaulių r.), 50, 169
Jurgionys, 54, 55, 80, 83
Jurgiškiai, (Alytaus r.), 68,
Jurgiškis, (Anykščių r.), 87
Jurgoniškės, 36
Jurjoniai, 73
Jusaičiai, 30, 109
Jusevičiai, 140
Juškaičiai, 158
Jutiškiai, 68
Jutonys, 45

K
Kačaičiai, 130
Kačėniškė, 160
Kadaičiai, 172
Kadarai, 92, 93, 96, 97
Kadžiai, 146
Kaireliai, 148
Kairėnėliai, 88, 148
Kairiai, 41
Kairiškiai, 52, 68, 214
Kalbutiškės, 155, 156
Kaliekiai, 165
Kalnalammiki, 93
Kalnelis, 57, 58, 59
Kalniškė, mš., (Lazdijų r.), 36
Kalnujai, 22, 137
Kaltinėnai, 40
Kaltinėnai, žemė, 162
Kalviai, 81
Kampara, 31
Kamščiai, 214
Kamuželis, ež., 185, 186

Kandava, 31, 53
Kaniava, 135
Kapsūdžiai, 38
Karajimiškis, 178
Karalgiris, 38, 198
Karalgiris, mš., 40
Karališkės, (Molėtų r.), 52, 169
Karališkiai, (Ukmergės r.), 34, 35
Karališkiai, (Širvintų r., Gelvonų seniūn.) 149, 150
Kareiviškis, 85
Kareivonys, 137, 138
Kargaudai (Каргауды), 114
Karis, ež., 144
Kartena, 88, 128, 130, 130, 193
Karūžiškė, 24, 30, 31, 32, 193
Karvys, 81, 118, 123, 124
Kastrāne, 31
Kastriškės, 36, 37, 194
Kaštaunaliai, 80, 82, 83
Kašučiai, 115
Katinai, (Anykščių r.) 12, 99, 100, 101, 102, 106, 226
Katlakaln, 161
Kaukai, 212
Kaukinė mš., 36, 37
Kaukis, nelokal., 194
Kauklaukiai (dabar – Кудрявцево), 190, 191
Kauksnujai, 213
Kaukviečiai, 212
Kaulališkiai (Канвелiшкi), 122, 123
Kaušai, 38, 39, 40, 66, 114, 115
Kavarskas, 174
Kazimieravas, 34
Kazokiškės, 220
Kegriai, 64, 68
Kejėnai, 160, 161
Keliuotiškiai, 41, 43
Kena, 64
Kengiai, 158, 159, 187
Kentaučiai, 41
Kereliai, 49
Kerežiai, 128, 131
Kernavė, 12, 204, 208, 226
Kesiai, 30, 32
Ketūnai, 104, 122
Keturakiai, 81
Kiaužeriai, 227
Kijevas, 204
Kilėva, 227
Kilėviškis, 100
Kinderiai, 78
Kirdiškis, 99, 100, 105, 227
Kirkliai, (Utenos r.), 112
Kirkliai, (Šiaulių r.), 184
Klabai, 188
Klaipėda seniūn., 172
Kleboniškiai, 75, 92, 93, 94, 95, 97
Klėriškės, 177, 178
Klevėnai, 156
Klibiai, 100, 101, 101
Kliokai, 30, 160
Kloniniai Mijaugonys, 62
Kloviniai, 146, 227
Kluonaliai, 80, 81
Kontaučiai, 38
Korliškės (Aukrakštis, ež.), 81
Korliškės (Mergos Akmuo), 81, 119
Kosakai, 109
Krakės (Nevočiai), (Skuodo r.), 80, 83, 227
Krakiai, (Mažeikių r.), 128, 130
Kramava (dabar – Грачёвка), 93
Krapštikiai, 87, 171
Kraslava, 42
Kraujeliai, 75
Kražiai, 15, 80, 81, 169, 193, 199, 206, 207
Kražiai, seniūn., 165
Kreipštai, 38
Kreiviai, (Kelmės r.), 204

Kreiviai, (Šilalės r.), 204
Kreiviai, (Ukmergės r.), 160, 204
Kreiviai, (Vilniaus r.), 204
Kreiviškės, 115
Krekenava, 64
Kretinga, 104, 172
Kriaušiškiai, 148, 215
Krikštėnai, 169
Krikštonys, 221
Krinčinas, 222
Krivasalis, 139, 140, 141, 142, 204
Kriveikiškis, 204
Krivėnai, 204
Kriviškės, nelokal., 204
Krivučiai, 204
Kryžiai, 199
Krote, 156
Kruncikai, 122
Kruopiai, 128
Krūvandai, 58
Kubakiai, 30
Kubiliai, 85
Kubiliškė, 104
Kukavaitis (dabar – Gudulinė), 57
Kukiai, 12, 212
Kukiškiai, (Prienų r.), 212
Kukiškis, (Anykščių r.), 212
Kukoriškė, 74, 75, 78
Kulai I, 172
Kulautuva, 52, 53, 54
Kuldīga, 53
Kuliškiai, 80, 81, 123
Kulskiai, 128, 171
Kundrėnai, 78, 122
Kungiai, 158
Kunigiškiai (Šilalės r.), 12, 227
Kunioniai, 122
Kupriai, 31, 33
Kupši, 31
Kurėnai, 26, 31, 137, 138, 227
Kurėnai, ež., 33, 137, 227
Kurganai (Varatniškės), 178
Kurmaičiai, 49
Kurmėgala, 160
Kurmelionys, 81, 124
Kuršai, 38
Kušleikiai, 215
Kušliai, 137, 138
Kutiškiai, 100, 102, 227
Kužiai, 88
Kveciai, 97, 98
Kvėsai, 143, 151
Kvietorp, 203

L

Labardžiai, 58
Labguva apyl. (dabar – Полесский р-н), 161
Laičiai, (Molėtų r.), 206
Laimdotas, 100
Laiviai (Salantai), 128, 130
Laiviai, 107, 128, 130
Lakaja (Šlavingalis), 185, 186
Lakajai, ež., 187
Lakstigali, 150
Lamėstas, ež., 143
Lamiņi, 53
Lapelės, 87, 172
Lapeliškės, 78
Lapynai, 118, 119
Låssa, 188
Lašiškė, 87
Laugiriškės, 155, 156
Laukagalis, 78, 92, 93, 94, 96, 97, 106, 227
Laukiškiai (dabar – Саранское), 158
Laukmuiža, 133
Lauksargis, 40
Lauksodis, 168
Laukuva, valsč., 82, 162
Laumėnai (Šilalės r.), 190
Laumėnai, (Ukmergės, r.), 190
Laumenkėliai, 34
Laumikoniai, 185, 187
Lavariškės, 80

Lazdiniai, 140, 162, 163
Legiškis, 78, 120, 121, 122
Leilėnai, 30
Leipalingis, 221
Leipalingis, seniūn., 143
Lejre, 201, 202
Lėlaičiai, 150
Lėliai, 55, 128
Lelionys, 30, 58
Lembas, 30, 52, 73, 78, 120, 176, 182, 183, 199
Lenčiai, 77, 78, 87, 148, 187
Lenkaičiai, 62, 65
Lenkčiai, 41
Lenkimai, 68
Lepšiai, 45, 81
Levaniškės, 81, 126
Liaudiškiai, 41
Lybieši, 179
Lyda (Ліда), apyl., 140
Lyduvėnai, 204
Lielzalva, ež., 168
Liepkalnis, mš., 146
Lieplaukė, 199
Liepoja apyl., 161
Liepoja, ež., 28, 33
Lygumai, 222
Limbaži, 140, 141
Linkavičiai, 68
Linksmėnai (Kurmaičiai), 111
Linkuva, 148, 222
Lipaiķi, 24, 53
Liškiava, 128, 130, 221
Liškiava, seniūn., 172
Liškiavis, ež., 143
Liubišiškės, 52
Liukonys, 80, 81, 111
Liumpiškės, 169, 175
Lubeja, 140
Lučionys, 179
Luponiai, 36, 37, 38, 50, 78, 85, 109
Lūžos, 99, 100, 102, 225

M

Mackeliškės, 123, 126, 81
Mačiūkiai, 30, 73, 77, 78, 128, 130, 172
Maigai, 68
Maironiai, 88, 132
Maišiagala, 57, 211
Makrickai, 64
Makščiai, 30
Malkėstas, ež., 144
Mālpils, 31
Mančiagirė, 81
Maneivos, 38
Mantagailiškis, 15
Mantviliai, 58
Mantviliškis, 109, 111, 228
Mārciena, 140, 161
Marciūniškiai, 129
Margiai, 52
Martnonys, 146
Masališkės, 80
Masiuliškiai, 172, 215
Mastis, ež., 143, 145
Mateikiškiai, 55
Maugarai, 133
Mazgramzda, 100, 101
Mažasis Palūkstis, 26, 30, 228
Mažeikiai, (Rokiškio r.), 62, 175
Mažieji Žinėnai, 194, 212
Mažuloniai, 149
Mediniai, 38
Mediškiai, 155, 156
Medoliškės, 88, 228
Medsėdžiai, 41, 147
Meironiškis, 41
Meldzere, 100, 101, 102
Mergalaukis, 80, 81
Mergiškės, 93, 94
Merguva, ež., 143
Merkinė, 123, 151, 212
Merkinė, seniūn., 81, 122
Merkys, up., 143, 164
Meškalaukis, 115

Meškalydymis, 186
Mėšliukai, 213
Meteliai, 41
Metirkviečiai, 191
Mėžionėliai, 160, 163
Mežīte, 31
Mičiūnai, 158, 213
Miegėnai, 155
Miesteliškiai, 78
Miežiškiai, 158
Migliniškės, 80, 83, 117, 131
Mikalina, 160
Mikytai (Plungės r.), 26, 29, 30, 32, 87, 88, 155, 156, 169, 181, 198, 228
Mikytai, (Skuodo r.), 128, 153, 154, 193
Mikliūnai, 160, 164
Mikniūnai, 80, 126
Mykolinė, 167
Milašius, 119, 175
Miliūnai, 51
Milvydai, 63
Mineiškiemis, 41, 43
Mitkiškės, 90, 132, 133, 134, 172
Mitkūnai, 166
Mituva, ež., 33, 184
Mociškė, 68
Mockai (Мацки), 126
Mockaičiai, 74, 75, 172, 174, 176
Mockėnai, 38
Molainiai, 137, 138
Molėtai, 185, 186, 220
Moliūnai, 36, 80
Moniūnai, 93
Mosėdis, 104, 106, 107, 193
Mosteikiai, 162
Mozūriškės, 128, 130
Muitaičiai, 29, 30

N
Naiži, 100
Narkūnai, 168, 169
Naujasis Obelynas, 148
Naujasodis, (Kaišiadorių r.), 41, 43
Naujieji Lažai, 30, 31, 32, 128, 130, 155, 157, 158
Naujoniai, 52
Naurašiliai, 81, 125, 126, 131, 228
Navikai, 76
Nečiūnai, 139, 140, 142, 177, 178
Nedzingė, 81
Nemaitonys, 81, 115, 119, 141, 145
Nemakščiai, 48, 190
Nemakščiai, seniūn., 58
Nemaniūnai, 36
Nemunaitis, 194
Nemunėlis, 166
Neris, up., 194
Nevardėnai, 38, 52
Nevėža, ež., 144
Nibragalys, 228
Nydam, 153
Nikronys, 115, 116
Nolėnai, 73, 74, 75, 128, 130, 228
Noliškis, 97
Noreikiškės, 73, 78, 80, 81, 82, 117, 128
Norgalviai, 160
Norkaičiai, 41, 42
Novgorodas, 20
Novinkai III, 36, 37, 85
Nuodėguliai, 46, 184

O
Obeliai, (Ukmergės r.), 12, 52, 188
Obelija, 212
Ogre, 31
Okainiai, 58, 119, 137, 138
Okte, nelokal., 198
Olsztyn, vaivad., 140, 161
Onuškis, (Rokiškio r.), 214
Onuškis, (Trakų r.), 137
Oreliškės, 68

P

Paąžuoliai, (Molėtų r., Joniškio seniūn.), 185, 186
Paąžuoliai, (Molėtų r., Mindūnų seniūn.), 46, 185, 186
Paberžė, 111
Paberžė, seniūn., 160
Pabiržė, 167
Pabiržulis, 29, 30, 52
Pabradaumė, 30
Pāce, 31
Padaigiai, 158
Padegimė, 30
Padievaitis, 73, 77, 78, 12, 205, 216, 228
Padievytis, 80, 82, 160, 162, 164, 170, 172, 181, 188, 204
Padubysis, 38, 160
Paduobužė, 99, 100, 101, 102, 105, 228
Padvariai, 100
Padvariečiai, 179
Padzitvis (Падзітвы), 114
Paegluonis, 214
Paežerės Rūdaičiai, 172
Paežeriai (Pakruojo r.), 75, 93, 95, 96, 97, 112
Paežeriai, (Radviliškio r.), 75, 93, 96, 97
Paežeriai, (Šiaulių r.), 41, 44
Paežeris, (Šilalės r.), 30, 157, 158
Pagelužė, 178
Pagirgždūtis, 65, 127, 158, 193
Pagojai, (Jurbarko r.), 55
Pagojus, (Vilniaus r.), 73, 128
Pagrybis, 40, 54, 55
Pailgis, (Zarasų r.), 184
Pailgotis, 86
Paindrė, 73, 74, 75, 76, 128
Payslykis, 166
Payžnis, 188
Pajautiškės, 47
Pajūralis, 30, 147, 148
Pajūris, seniūn., 63
Pakalniai (Utenos r.), 31, 33
Pakalniai, (Vilniaus r.), 155
Pakalniškiai (Panorai), 172
Pakalniškiai, (Jurbarko r.), 128, 130, 131, 172, 174
Pakalniškiai, (Radviliškio r.), 97, 158, 214,
Pakalniškiai, (Raseinių r.), 36, 37, 184, 194
Pakalniškiai, (Šilalės r.), 30, 32
Pakapiai, 169, 171
Pakerai, 30
Pakoplyčis, 128, 130
Pakruostė, 41
Pakuonis, 221
Palanga, 12, 18, 48, 50, 153, 193, 215, 229
Palankinė, 36
Palazduonis, 169
Pāle, 161
Palėkinis, 52, 58, 158
Palendriai, 22, 128, 130, 137, 138, 139
Palkiai, 180
Palobė, 120
Palokystis, 128, 204
Paltmale, 150
Pamaleišys, 78, 118
Pamedžiokalnis, 68
Pamerkiai, 145, 164
Pamiškė, 178
Pamusiai, 160
Panavadis, 55
Panevėžys, apyl., 178
Panorai (Pakalniškiai), 87, 88
Papalskiai (Graudušiai), 166
Papalskiai, 196, 197
Paparčiai, (Skuodo r.), 38
Papė, ež., 140, 141
Papiliai, 78
Papiškės, (Šalčininkų r.), 81, 125
Papiškiai, (Varėnos r.), 85
Papjauniai, 93, 96
Paplienija, 169

Paprėniškiai, 206, 207
Parečėnai, 128
Paringys, 199
Pasodninkai, 212
Paspėriai, 13
Pasruojė, 169, 170, 199, 46
Pastende, 53
Pasvalys, 222
Pašaminė, 140, 160, 163
Pašatrija, 41, 44, 49, 185
Pašilė, (Kelmės r.), 88, 89
Pašiliai, (Jurbarko r.), 158, 159, 169
Paštuva, žemė (dabar – Vilkija, Jaučakiai), 162, 193
Pašušvys, seniūn., 160
Pašvenčiai, (Kaišiadorių r.), 190
Pašventupys, (Prienų r.), 160, 164
Pašventupys, (Anykščių r.), 229
Pašvintinys, 222
Patatuliečiai (Pabiržė), 166
Patyris, 55
Paukščiai, 188
Paupynys, 147
Paupys, 188
Pavaiguvis, 92, 93, 94, 95, 97, 116, 229
Pavandenė, (Molėtų r.), 186
Pavandenė, (Telšių r.), 30
Pavarėnis, 127
Pavėkiai, 97
Paverkniai, 212
Pavirvytis, 92, 93, 97
Peiliškiai, 68
Pelėkiai, 195, 75, 92, 93, 94, 95, 96, 97,
Perkūnai, 191
Perkūnāte, 107, 188
Perkūniškis (dabar – Paupys), 188
Perkūnkaimis (dabar – Salantų dalis), 107, 190
Perkūnkiemis (dabar – Elektrėnai), 36, 190
Perloja, 52
Pernarava (Blandžiai) 30
Petkėniškiai, 31
Petraičiai, 100
Petrašiūnai, (Ukmergės r.), 138
Petrikaičiai, 80, 81
Petrikiškės, 34
Petriškiai, 166
Petrošiai, 128
Piepaliai, 158, 159
Pieštvė (dabar – Seredžius), 162
Pikeliai, (Kelmės r.), 87
Pikeliai, (Mažeikių r.), 36, 37
Pikeliškės, 99, 100, 101, 102, 229
Pilėnai, nelokal., 192
Piliakiemis, 52, 53
Pylimai, 80, 127
Pilotiškės, 73
Pinnas, 100, 101
Pypliai, 41, 43
Pivašiūnai, 80, 83
Plaštaka, 87, 89
Plateliai, ež., 143, 144
Plateliai, seniūn., 174
Plaučiškės, 89
Plauskiniai, 78, 121, 122
Pliķi, 31
Plikšilis, 68
Plinkšiai, mš., 68
Plokščiai, 115, 172, 174
Plūščiai, 31
Pocelonys, 36, 37, 39, 152
Pociūnai, 213
Poškiečiai, 52
Prapymas, 229
Prelomčiškės, 145
Priekule, 31, 53
Prystovai, 75
Pryšmančiai, (Kretingos r.), 85, 128, 130
Pryšmantai (Raseinių r.), 31, 191
Pubžibiai, 99, 100, 101, 118
Pučkoriai, 41
Puikule, 140
Puodkaliai, 99, 100, 101, 104, 107

Puodžiai, 229
Puokė, 31, 198, 214
Pupasodis, 36
Pupasodis (Žilvia), 37
Purvėnai, 87
Purvininkai, 36
Purviniškiai, 68
Pušalotai, 34, 81
Putvinskiai, 61
Puvočiai, 81, 128

R
Račiai, 31, 146, 169
Radikiai, 111, 112, 229
Radžiūnai, 40, 41, 158
Ragainė (dabar – Неман), apskr., 60, 63
Ragainė (dabar – Неман), valsč., 60, 122
Raganiai, 196, 197
Raginėnai, 97
Raguva, 85
Raguviškiai, 73
Raiba, 53
Raigardas, 152, 153, 188
Raigele (dabar – Raikküla), 202
Rainiai, 140
Raizgiai, 26, 29, 31, 160, 161, 162, 198, 229
Rakšteliai, 31, 33, 140, 141, 142, 160, 162
Rambynas, 28, 67, 118
Ramygala, seniūn., 52
Raminavas (Saulėkalnis), 41
Ramoškai, 81
Ramusis, 204
Rangava, 172
Raseiniai, 193, 199
Raseiniai, seniūn., 158
Ratkūnai, 111, 229
Ratnyčia, 188
Ratnieki, 31
Raudondvaris, 62
Rekčiai, 196, 197
Renavas, 99, 100, 101
Renda, 53
Repšiai, 80
Reškutėnai, 55, 100, 101, 102, 230
Rethra, 201, 202
Riešė, ež., 143, 144
Riklikai, 169
Rimoliai, 41, 169
Rimšionys, 120, 122
Ringailiai, 41, 43, 156
Ringeliai, 216
Ringovė, 160, 162
Rinkšeliai, 74, 75, 85
Ritikiai, 160
Ročkiai, 168
Roma (Gotlando s.), 202, 203
Romainiai (dabar sunykę, Kaliningrado sr.), 51
Romainiai, (Kauno r.), 58, 59, 62, 195, 200
Romės Laukas, 204
Romovupė, 204
Romučiai, 196, 197
Romuva, (Nadruvoje), 200, 201, 203, 204, 210, 223, 224
Ropkepiai, 68
Rozalimas, 112, 165
Rozbeķi, 140, 141
Rožakmenis, 185, 186, 187
Rubežaičiai, 31
Rubikiai, ež., 143, 144, 145
Rubikonys, 41, 43
Rūdaičiai, 31, 32, 155, 156, 157
Rudikai, 73, 77, 78, 128, 167, 184
Rudžiai, 73
Ruišėnai, 31, 176
Rukliai, 41, 43
Rukšiai, 31, 58, 59, 60, 62
Rumbinieki, 150
Ruoščiai, 52, 54, 191
Ruskuļi, 93
Rusnė, 36

Rusoniai, 81
Rūsteikiai, 137, 141, 145
Ruzgai, 225

S
Saka, 31
Sakalai I, 31
Sakališkės, 99, 100, 101
Sakūčiai, 67
Sala, 31
Salakas, 115, 230
Salantai (Laiviai), 86
Salantai, 38, 75, 128, 129, 130, 190, 221
Saločiai, 222
Sartai, ež., 143, 144
Sasnava mš., 36, 37
Sāti, 31
Sauginiai, (Ukmergės r.), 41
Sauginiai, (Šiaulių r.), 77, 78, 81, 97, 128
Saulėkalnis, 42
Sauliakalnis (Zarasų r.), 41, 42
Sauliškės, 41
Sauslaukis, 41
Saušilis, 31
Sauten, 190
Savičiūnai, 171
Savidėnai, 185, 186, 187
Saviečiai, 145
Savučiai (Galvokai), 166
Seda, 105
Seirijai, 221
Sekioniai, 160
Semba, 140
Semeliškės, 139
Senasis Obelynas, 147, 148
Senasis Strūnaitis, 62, 73
Sendvaris, 38
Senkoniai, 93
Senmiestė, 73, 198
Senoji Įpiltis, 73, 77, 78, 79, 119, 130, 169, 195
Senoji Varėna, 81
Serapiniškės, 87
Seredžius, 88, 169
Siauriai, 93, 95
Siaurkampiai, 31
Siautūnai, nelokal., 62
Sidariškis, 41, 44, 73, 78
Sidgunda, 156
Siesikai, ež., 142, 143
Sili, 53
Simėnai, 169, 172
Simnas, 221
Simutiškė, 41
Siponiai, 84, 230
Siubiškis, 141
Skaistgirys, 222
Skaistgirys, mš., 118, 127, 129
Skapiškis, 31
Skaruliai, (Pakruojo r.), 111, 230
Skedemosse, 153
Skėriai, 62
Skyplaičiai, 41
Skirpsčiai, 158
Skominai, 156
Skroblė, g-ja, 160
Skubiņi, 31
Skudutiškis, 81, 85, 87, 90, 119, 132
Skujene, 31
Skuodiškiai, 100, 101
Slagūne, 31, 156
Smilgiai, 87
Sobotka, 20
Sodėnai, 41
Solkas, 100, 101
Spāre, 150
Spartai, 34
Spėra, ež., 47
Sprakšiai, 109
Stabinė, 80, 83
Stabulankiai, 12, 120, 230
Stačiūnai, 112
Stajėtiškis, 50, 105, 162
Stakai, 206

Stakliškės, 205
Stakliškės, seniūn., 62, 139
Stasiūniečiai, 41, 42
Stavarygala, 140, 142
Stebuliai, 81
Steigviliai, 187
Stirbaičiai, 171, 172
Stirniai, ež., 137
Stoniai, 155, 156, 160, 162
Stoniūnai, 41
Strasde, 20, 31
Strėva, 155, 178
Stripeikiai, 41
Stumbriai, 58, 60
Stuomeniškiai, 52
Subartonys, 66
Subatinis, ež., 143
Sudeikiai, 31, 33
Sūdėnai, 97, 99, 100, 101, 107, 164, 188, 195
Süderbrarup, 154
Sudintai, 128, 130
Sudokiai, 128, 130
Suginčiai, (Akmenės r.), 158
Sugintai, 55
Sukiniai, 15, 81, 119, 123, 124, 125, 126, 230
Svencelė, 188
Svilė, (Kelmės r.), 64, 68
Sviliai, (Kėdainių r.), 52
Sviloniai, 194
Swietoje, ež., 140

Š
Šafarnia, 177
Šakiai, (Vilkaviškio r.), 38
Šalnos, 52
Šaltamalkiai (Pempės), 41, 43
Šambalioniai, (Panevėžio r.), 166
Šambališkiai, (Panevėžio-Ukmergės r.), 81, 126
Šaravai, 64
Šarkalnė, 97
Šarkiškis, 41
Šarnelė, 31, 32
Šašaičiai, 76
Šašiai, 88, 148
Šateikiai, 195
Šateikių Rūdaičiai, 195
Šatės, 41, 195
Šatijai, 194, 195, 199
Šatilgalis, 195
Šatiliškis, 195
Šaukliai, 12, 98, 99, 100, 102, 230
Šeimatis, 71, 81, 88, 116, 118, 122, 124, 125, 126, 169, 175
Šeimyniškėliai, 230
Šeiniūnai, 158
Šereitlaukis, 81, 124
Šerkšniai, 98, 100, 230
Šešuoliai, ež., 60
Šešuoliai, seniūn., 24, 58
Šėta, 158, 194
Šiaudaliai, 147
Šiauduva, 38, 193
Šiauduva, valsč., 82
Šiaulaičiai, 97
Šiauliškės, 80
Šienlaukis, 52, 158, 159
Šilai, (Telšių r.), 46
Šilainiai, 138
Šilalė (Skuodo r.), 11, 12, 98, 100, 101, 102, 104, 106, 230, 231
Šilderi, 31
Šileikiškės, 41
Šilelis, 63
Šilėnai, 87
Šiluva, 68, 73, 88, 90, 105, 132, 149, 150, 185, 204
Šimkūnai, 109
Šiškiniai, 127, 129
Šiukščiai, 128, 130
Šiūpariai, 57
Škilietai, mš., 176, 177, 178

Šlapelės, 34, 35
Šlavėnai, 81
Šlepštikos, 52
Šliktinė, 153, 154, 193, 231
Šnipaičiai, 93, 96, 97, 118
Šniūraičiai, 75, 92, 93, 94, 98
Šukioniai, 52
Šuoliai, 139, 140, 141, 160
Švedai, 99, 100
Švenčionys, 162, 163, 194
Švenčius, ež. (Kaišiadorių r.), 140, 143
Švendubrė, 93, 94, 97, 117, 153, 188
Švendūnai, 156, 157
Šventabačkė, 85
Šventai (dabar – Žadeikiai), 190
Šventarečius, 160
Šventas (kitaip – Lazdinių), ež., 144
Šventas, ež. (Zarasų r.), 143
Šventežeris, 139, 140, 141, 160
Šventybarstis, 197, 188
Šventininkai, (Trakų r.), 140
Šventoji, up. (Aukštaitija), 126, 161
Šventoji, up. (Jurbarko r.), 161, 162
Šventoji, up. (Kretingos r.), 143, 159, 160, 161
Šventragiai, (Kelmės r.), 207
Šventupiai (Akmenės r.), 160, 190

T
Tadaiķi, 31
Taitiškis, 137, 138, 31
Talša, ež., 143, 145
Tamošaičiai, 75, 119
Tamožinė, mš., 176
Taraldžiai (Verksnionys), 78
Taraldžiai, 122
Tarašiškiai, 78, 128
Tarosai, 160
Taubučiai, 156
Tauragė, seniūn., 150
Tauragnai, 41, 43, 161
Tauragnai, ež., 126, 143
Tauralaukis, 118
Telėtninkai, 52
Telšiai, r., 52
Tendžiogala, 58, 60
Teterviniai, 41
Thorsberg, 153, 154
Tiltagaliai, 31, 166, 214
Tilžė (dabar – Советск), valsč., 60
Tilžė, (Zarasų r.), 75, 93, 95
Tīras purvs, 154
Titoniai, 78, 148
Tytuvėnai, 105
Tytuvėnai, seniūn., 161, 162
Tolminkiemis, apyl. (dabar – Чистые Пруды), 161
Tolučiai, 38
Totorkiemis, 38
Trakai, 57, 58, 60, 66, 139, 199, 208, 209
Trakiniai, 212
Trakniškė, 161, 163
Trakučiai, 137, 138
Trauleiniai, 36, 37
Trečionėliai, 166
Trempai (dabar – Новостроево), 58
Truikinai, 174
Trumponiai, 99, 100, 102, 103, 128, 130, 231
Tūbausiai, 128, 130
Turaida, 31
Turlava–Lipaiķi, 31
Tušemlia, 20
Tverai, 199
Tverečius, 64

U
Ubiškė, 52
Udraliai, 99. 100
Ugioniai, 169, 170, 172, 174, 175, 185
Ukmergė, 194, 206, 207, 220
Ukmergė, pavietas, 162
Ukrinai, 130

Ūla, up., 143, 164
Uogiškiai, 68
Uogučiai, 146, 172, 174, 31
Upe, 140
Upytė, pavietas, 162
Upninkai, 73
Upsala, 20, 202, 203
Urkuvėnai, 81, 128, 187
Usma, 31
Utena, 220
Utena, apyl., 219
Utenis, ež., 143
Užava, 53
Užbaliai (Kauno r.), 169
Užbaliai (Kėdainių r.), 196
Užgaliai (Laukuvos seniūn.), 147
Užliekne, 161, 162
Užpaliai, 174
Užpelkiai (Plungės r.), 146, 153
Užpelkiai, (Akmenės r.), 158
Užubaliai, 77, 78
Užukalnis, 178
Užupiai, 31
Užupušiai, 36, 37
Užuraistis, 118, 126
Užuraistis, mš., 81
Užvėnai, 31
Užventis, 36, 38

V
Vabaliai (Radviliškio r.), 73, 109, 111
Vabaliai, (Skuodo r.), 31
Vadagiai, 31, 32, 197
Vadžgirys, 161
Vaidatoniai, 158
Vaidevučiai, 46
Vaidilai, 195
Vaiduloniai, 109, 111, 231
Vaikučiai, 41, 43, 75
Vaineikiai, (Kretingos r.), 115
Vaineikiai, (Rokiškio r.), 130, 153
Vainiūnai, 41
Vaireikonys, 161
Vaitimėnai, 73, 74, 75, 76, 78, 204, 231
Vaitkuškis, 53, 196
Vaivadiškės, 73
Valatkoniai, 184
Valynė, 55
Valiuliškės (Einoriai), 128
Valkininkai, 52, 205
Valmiera, 31, 33
Valmiera–Dīveliņ, 31
Vandžiogala, seniūn., 158
Vandžiogala, žemė, 192
Vangelonys, 36
Vantainiai, 166
Varėna, mš., 81
Varkalės, (Kaišiadorių r.), 80
Varkalės, (Ukmergės r.), 53
Varluva, žemė, 199
Varniai, 80, 105, 199
Varniai, seniūn., 53, 58
Varnupiai, 213
Varpeliškės (Jūžintai), 41, 43
Vārtaja, 31
Vecate, 114
Vedriai, 32
Vegerė, 78
Veisiejai, 221
Veiviržėnai, seniūn., 158
Vėlebniškės, 100, 101
Vėlionys, 150, 163
Vėlys, ež., 149
Veliuona, 150, 151, 164, 194
Veliuona, up., 149
Vėluva (dabar – Знаменск), 191
Velžys, 53
Vencavai, 110
Vepriai, 84
Verduliai, 175, 88
Vērgale, 31į 138
Vėriškiai, 78, 112
Verksnionys, 123
Verksnionys, 81, 124

Versukra, 172
Vėžioniai (Alytaus r.), 55
Vėžionys (Kupiškio r.), 166
Vėžionys (Šalčininkų r.), 113, 114
Vydeikiai, 31, 172, 185
Videniškės, 214
Vidinkstas. ež., 33
Viduklė, seniūn., 168
Viduklė, valsč., 60
Vidutiškė, 38
Viešintos, ež., 135
Vieštovėnai, 31, 65
Viešvėnai, 193
Viešvilė, seniūn., 161
Vievis, ež., 143, 145
Vileikiai, 109
Vileišiai, 23, 111
Vilkai (Plungės r.), 29, 31, 157, 198
Vilkai (Telšių r.), 34, 35, 198
Vilkmergė (dabar – Ukmergė), 194
Vilkokšnis, ež., 143, 145
Vilkų Kampas, 31, 32
Vilkmuiža, ež., 154
Vilkuočiai, 41
Vilnius, 12, 13, 18, 210, 231
Vilnius (Kreivoji pilis), 204
Vilnius (Lukiškės), 196, 197, 209
Vilnius (Šventaragio slėnis), 197, 206, 207, 208
Vilnius (Ukmergės g.), 81, 123
Vilnius (Verkiai), 81, 214
Vilnius (Vilkpėdė), 89
Vilūnaičiai, 128
Vimose, 153
Vindziuliškės (dabar – Būdiškės), 177, 178
Vinkšnėnai, 149, 150
Virškupėnai, 53
Visdievai, 64, 66
Visgaudžiai, 73, 171
Visvainiai, 31
Vištytis, 114, 115, 221
Vištytis, ež., 143
Vytautėliai, 38
Vyžiai, 41, 43
Vyžuonos, 110
Vladislavava, 61
Vodonys, 120
Voronėlai, 87, 88, 231
Vosgėliai, 115, 206
Voveraičiai, 99, 100, 102
Węgobork, 140

Z
Zabarija, 172
Zablotiškis, 78
Zacišius, 204
Zapyškis, 221
Zarasas, ež., 143
Zasinyčiai, 46
Zebrenē, 31, 156
Zemīte, 31
Zentene, 53
Zigmantiškės, 90, 132, 133
Zyliai, 78
Zizda, 53
Zlēkas, 138
Zujai, 53, 53
Zvenigorodas, 20
Zviedri, 93

Ž
Žadeikiai, 161, 190
Žadžiūnai, 81, 93
Žagarė, 222
Žagarinė, 116
Žalioji (Alkaičiai), 31, 58, 60
Žalioji, 74
Žalpiai, 89
Žalpiai, seniūn., 62
Žasliai, ež., 47
Žeimelis, 111

Žemaičių Kalvarija, 31, 41, 44, 105, 146, 165, 193, 199
Žemaičių Naumiestis, seniūn., 58, 59, 60
Žemaitkiemis, 57, 69
Žemantiškiai, 87
Žemygala, 161
Žibikai, 73, 74, 75
Žibininkai, 37, 100, 107
Žydiškės, 124, 135, 139, 140, 141, 142, 145
Žiezdriai, 128
Žiežmariai, 206
Žilinai, 143, 151
Žyneliai, 195
Žinėnai, 194
Žyniai, 195
Žiogeliai, 120, 122
Žirnajai, ež., 137
Žižma, up. (Šalčininkų r.), 143, 164
Žižma, up. (Šiaulių r.), 197
Žižmai, 81, 123
Žuklijai, 75, 145
Žuvintai, 41
Žvainiai, 97
Žvārde, 140, 161
Žviliai, 42, 53, 170
Žvirbliai, 93
Žvirgždėnai, 68

Б
Бабруйск, 122

В
Віркава, 122
Воронін, 122
Высокие Гарадцы, 122
Вялец, 93

Д
Дайнова, 93
Друкши (Дрисвяты), 93
Друкши, 96

З
Заборье, 122

К
Камено, 117
Камень, 122
Канвелішкі, 131
Канстанполл, 93
Кимерши, 133
Краснікі, 117
Красналуцк, 122

М
Мішуты, 93

Р
Ратынцы, 122

С
Стары Пагост, 122
Сянежыцы, 131

UDK 903/904(474.5)
Va-122

Vaitkevičius, Vykintas
Va-122 Alkai: baltų šventviečių studija / Vykintas Vaitkevičius - Vilnius: Diemedis, 2003. - 320 p.: iliustr.
Bibliogr.: 232-255 p.
ISBN 9986-23-113-2
UDK 903/904+23/28+39](474.5)

Vykintas Vaitkevičius

ALKAI
BALTŲ ŠVENTVIEČIŲ STUDIJA

Leidyklos vyr. redaktorius Danas Kaukėnas
Redaktorė Danutė Mėlynienė
Dizainerė Lina Klasinskaitė
Dailininkas Audrius Žalakevičius
Vertėja į anglų k. Marija Valienė
Vertėja į rusų k. Tamara Bairašauskaitė

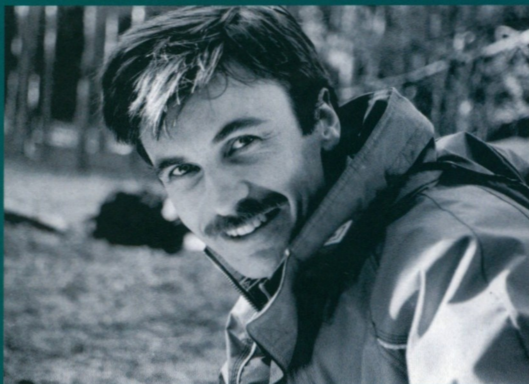
Pirmajame viršelio p. – „Bobakalniu“ vadinamas Lepšių alkakalnis (Ignalinos r.).
Priešlapiuose: 1-ajame – Visdievų šventoji liepa (Rokiškio r.),
2-ajame – Laukagalio akmuo (Kaišiadorių r.).

ISBN 9986-23-113-2

Leidėjas:
„DIEMEDŽIO“ leidykla (neperiodinės spaudos redakcija). Vyr. redaktorius Danas Kaukėnas. Tel. 273 53 44, faks. 273 19 00. Pasirašyta spaudai 2003 11 17. 20 sp. lankų. Tiražas 1000 egz. Spausdino AB spaustuvė „Spindulys“, Gedimino g. 10, 3000 Kaunas. Užsakymo Nr. 3.935. Kaina sutartinė.

Vykintas Vaitkevičius

Gimė 1974 m. Kaune. 1992–1998 m. studijavo Vilniaus universiteto Istorijos fakultete. 2000 m. apgynė mokslų daktaro darbą „Senosios Lietuvos šventvietės (sisteminis aspektas)".

Pagrindinė mokslinių interesų sritis – baltų religija ir mitologija, senosios baltų šventvietės.

Viena paslaptingiausių Lietuvos istorijos temų yra baltų religija. Daugelis sunkumų ilgą laiką neleido šios temos deramai tirti ir pažinti.

Monografija yra pirmoji išsami baltų alkų studija, kuri lietuviškos ir palyginamosios medžiagos pagrindu aptaria visas šiandien žinomas šventviečių rūšis, analizuoja religinius ir socialinius jų kontekstus.

Alkai šioje knygoje yra pristatomi kaip nuostabi mūsų krašto priešistorės realija, įamžinanti gamtos ir kultūros sąlytį, senųjų dievų ir jais tikėjusių žmonių istoriją.